

ISSN 2076-1333

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ЧАСОПИС

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ

ВИПУСК 22 (1)

Заснований 2005 року

Харків
2017

Міжрегіональний збірник наукових праць «Часопис соціально-економічної географії» розглядає сучасні проблеми суспільства, що вирішуються економічною та соціальною географією, і відображає результати новітніх досліджень у цій галузі. У збірнику розкриваються питання теорії та практичного застосування досліджень соціально-економічної географії в різних регіонах України та у світі.

Для викладачів вищих закладів освіти, науковців і фахівців у цій галузі.

Є фаховим виданням у галузі географічних наук (Наказ Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015 р.).

Журнал зареєстрований у міжнародних наукометричних базах *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJI*, *ERIH PLUS*.

Inter-regional journal «Human Geography Journal» is devoted to modern problems of society that could be solved with the methods of social-economic geography. It enlightens the latest studies in this field. There are different questions concerning the theory and practical use of the results of social-economic geography researches in different Ukraine regions and all over the world.

It is recommended for high school lectures, scientists and specialists in this subject.

The journal is a professional edition in the field of geographical sciences (Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 261, 06.03.2015).

The journal is registered in the international databases *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJI*, *ERIH PLUS*.

Межрегиональный сборник научных трудов «Часопис соціально-економічної географії» рассматривает современные проблемы общества, решаемые социально-экономической географией, и освещает результаты новейших исследований в этой области. В сборнике раскрываются вопросы теории и практического использования исследований социально-экономической географии в различных регионах Украины и в мире.

Для преподавателей вузов, научных работников и специалистов в этой области.

Является профессиональным изданием в отрасли географических наук (Приказ Министерства образования и науки Украины № 261 от 06.03.2015 г.).

Журнал зарегистрирован в международных наукометрических базах *Index Copernicus*, *Google Scholar*, *Ulrich's Periodicals Directory*, *InfoBase Index*, *Eurasian Scientific Journal Index*, *Scientific Indexing Services*, *ResearchBib*, *Cite Factor*, *OAJI*, *ERIH PLUS*.

Затверджено до друку рішенням Вченої ради Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (протокол № 5 від 27.03.2017 р.).

Редакційна колегія: Немець Л.М. – д. геогр. н., професор – голова редакційної колегії (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Олійник Я.Б. – д. екон. н., професор, академік НАПН України – шеф-редактор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Голіков А.П. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Костріков С.В. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Мезенцев К.В. – д. геогр. н., професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка), Немець К.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Пересадько В.А. – д. геогр. н., професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна), Руденко В.П. – д. геогр. н., професор (Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича), Топчієв О.Г. – д. геогр. н., професор (Одеський національний університет імені І.І. Мечникова), Шаблій О.І. – д. геогр. н., професор (Львівський національний університет імені Івана Франка), Кандиба Ю.І. – к. геогр. н., доцент, технічний секретар (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).

Міжнародна редакційна рада: Антіпова К.А. – д. геогр. н., професор (Білоруський державний університет, Білорусь); Арісой Я. – доктор філософії (цивільна інженерія), професор (Університет Докуз Ейлюл, Туреччина); Джентіле М. – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Осло, Норвегія); Карачоні Д. – доктор філософії (географічні науки), старший науковий співробітник (Угорська академія наук, Угорщина); Лі Вей – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет штату Аризона, США); Михненко В. – доктор філософії (політична економія) (Університет Оксфорд, Великобританія); Морар Ч. – доктор філософії (географічні науки), доцент (Університет Орадя, Румунія); Нетзбанд М. – доктор наук (природничі науки), науковий співробітник (Рурський університет, Німеччина); Нюсупова Г. – д. геогр. н., професор (Казахський національний університет ім. Аль-Фарабі, Казахстан); Станайтіс С. – доктор наук (соціальні науки), професор (Литовський університет освітніх наук, Литва); Субірос Х.В. – доктор філософії (географічні науки), професор (Університет Жирони, Іспанія); Шиманська Д. – доктор наук (географічні науки), професор (Університет Миколи Коперніка, Польща).

Адреса редакційної колегії: Кафедра соціально-економічної географії і регіоназнавства, факультет геології, географії, рекреації і туризму, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна; тел.: +38(057)707-52-74; e-mail: chseg@karazin.ua; офіційний веб-сайт: <http://hgj.univer.kharkov.ua>.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 10768 від 21.12.2005.

З М І С Т

Горизонти науки

Tünde Patay, Tamas Hardi THE ROLE OF MIGRATION IN THE REGIONAL DEVELOPMENT AND ITS APPEARANCE IN THE THEORIES	7
Lesia Zastavetska PROBLEMS OF TERRITORIAL COMMUNITIES' FORMATION IN UKRAINE	11
Kostyantyn Mamonov, Volodymyr Shipulin, Ernest Shterndok THE TRENDS OF MODELLING THE WAYS OF FORMATION, DISTRIBUTION AND EXPLOITATION OF MEGAPOLIS LANDS USING GEO-INFORMATION SYSTEMS	16
Serhiy Sonko, Yuriy Kyselov DEVELOPMENT OF BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL STRATEGY AS CONTINUATION OF STEPAN RUDNYTSKIY'S IDEAS	22
Oleksandr Korol FORMATION AND DISTRIBUTION OF INTERNATIONAL TOURISM FLOWS IN GEOGRAPHICAL SPACE	26
Ярослав Олійник, Анатолій Бобровицький МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ІНТЕГРАЦІЇ В РЕГІОНАЛЬНІ ТА СВІТОВІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН	32
Костянтин Мезенцев, Наталія Мезенцева СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ КИЄВА: ПЕРЕДУМОВИ, ПРОЯВ ТА СПЕЦИФІКА	39
Микола Барановський, Ольга Барановська ОПТИМІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО- ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ: ПРИЧИНИ, РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ, ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ	47
Катерина Сегіда СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ	53

Наукові повідомлення

Jerry Green, Liza Skryzhevska, Stanley Toops ATLAS USE IN TEACHING GEOGRAPHY IN HIGHER EDUCATION IN THE U.S. AND CANADA	62
Anatoliy Melnychuk, Tetiana Melnyk ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: RESULTS OF INTEGRATION OF THE CONSOLIDATED TERRITORIAL COMMUNITIES (CTC) IN THE KHMELNYTSKY REGION	69
Ihor Kozak, Hanna Kozak DYNAMICS OF SETTLEMENTS WITHIN BALYHOROD COMMUNE USING GIS	74
Oladayo Ramon Ibrahim ISSUES IN REGIONAL PLANNING AND DEVELOPMENT IN NIGERIA	79
Hanna Kozak, Ihor Kozak NONEXISTING TSERKVAS AS UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE IN SACRAL LANDSCAPE IN TISNA COMMUNE	83
Volodymyr Mazur INTERNATIONAL PARTNERSHIP AT TOURIST SERVICES MARKET	89
Iryna Skryl TRENDS OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE	100
Олена Міщенко СУСПІЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ	105

Володимир Лажнік, Сергій ПугачПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ
З ВИКОРИСТАННЯМ ЦЕНТРОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ 111**Людмила Мельник, Ольга Кривець, Світлана Батиченко**ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МАЛИХ МІСТ, ЩО ОТРИМАЛИ СТАТУС МІСТА
В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 118**Сергій Шевчук**НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА МАКСИМА МАРТИНОВИЧА ПАЛАМАРЧУКА (ДО 100-РІЧЧЯ
З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО) 124**Дослідження молодих науковців****Diana Gryniuk**

SOCIAL-GEOGRAPHICAL ESSENCE AND CONTENT OF THE COMPETITIVENESS OF THE REGION 141

Pavlo KobylinFACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT THE SYSTEM OF POPULATION TRADING SERVICE
IN KHARKIV REGION 148**Dmitry Sopov**

HISTORICAL ROOTS AND ENVIRONMENTAL IMPACTS OF LAND USE IN THE LUHANSK REGION 157

Андрій Зубик, Дмитро Корнійчук

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА ДІАСПОРА В КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО СРСР 161

Юлія ПерегудаДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ОБЛАСТЯХ
СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ 168**Катерина Кравченко**ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ
ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ 174**Наші автори** 180**Правила оформлення та подання статей** 184

C O N T E N T S

*Science Skylines***Tünde Patay, Tamas Hardi**THE ROLE OF MIGRATION IN THE REGIONAL DEVELOPMENT AND ITS APPEARANCE
IN THE THEORIES

7

Lesia Zastavetska

PROBLEMS OF TERRITORIAL COMMUNITIES' FORMATION IN UKRAINE

11

Kostyantyn Mamonov, Volodymyr Shipulin, Ernest ShterndokTHE TRENDS OF MODELLING THE WAYS OF FORMATION, DISTRIBUTION AND EXPLOITATION
OF MEGAPOLIS LANDS USING GEO-INFORMATION SYSTEMS

16

Serhiy Sonko, Yuriy KyselovDEVELOPMENT OF BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL STRATEGY AS CONTINUATION
OF STEPAN RUDNYTSKIY'S IDEAS

22

Oleksandr KorolFORMATION AND DISTRIBUTION OF INTERNATIONAL TOURISM FLOWS IN GEOGRAPHICAL
SPACE

26

Yaroslav Oliynyk, Anatoliy BobrovytskyyDEVELOPMENT MODELLING OF UKRAINIAN ECONOMY DEVELOPMENT IN COMPLACENCE WITH
INTERACTION TO REGIONAL AND GLOBAL INTEGRATION ASSOCIATIONS

32

Kostyantyn Mezentsev, Nataliia MezentsevaMODERN TRANSFORMATIONS OF KYIV PUBLIC SPACES: PREREQUISITES, MANIFESTATION
AND SPECIFICATIONS

39

Mykola Baranovskiy, Olga BaranovskaOPTIMIZATION OF SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS NETWORK IN UKRAINE IN CONDITIONS
OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: REASONS, REGIONAL DIFFERENCES, WAYS
OF IMPLEMENTATION

47

Kateryna Sehida

HUMAN-GEOGRAPHICAL CONCEPT OF THE REGIONAL GEODEMOGRAPHIC SYSTEM

53

*Research Reports***Jerry Green, Liza Skryzhevskaya, Stanley Toops**

ATLAS USE IN TEACHING GEOGRAPHY IN HIGHER EDUCATION IN THE U.S. AND CANADA

62

Anatoliy Melnychuk, Tetiana MelnykADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: RESULTS OF INTEGRATION OF THE CONSOLIDATED
TERRITORIAL COMMUNITIES (CTC) IN THE KHMELNYTSKY REGION

69

Ihor Kozak, Hanna Kozak

DYNAMICS OF SETTLEMENTS WITHIN BALLYHOROD COMMUNE USING GIS

74

Oladayo Ramon Ibrahim

ISSUES IN REGIONAL PLANNING AND DEVELOPMENT IN NIGERIA

79

Hanna Kozak, Ihor KozakNONEXISTING TSERKVAS AS UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE IN SACRAL LANDSCAPE
IN TISNA COMMUNE

83

Volodymyr Mazur

INTERNATIONAL PARTNERSHIP AT TOURIST SERVICES MARKET

89

Iryna Skryl

TRENDS OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

100

Olena Mishchenko

THE PUBLIC PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN NATIONAL PARKS OF VOLYN REGION	105
--	-----

Volodymyr Lazhnik, Serhiy Pugach

THE SPATIAL ANALYSIS OF THE POPULATION SETTLEMENT PECULIARITIES OF VOLYN REGION USING CENTROGRAPHIC METHOD	111
--	-----

Ludmila Melnyk, Olga Kryvets, Svetlana Batychenko

POPULATION DYNAMICS OF SMALL TOWNS, WHICH RECEIVED CITY STATUS DURING INDEPENDENCE OF UKRAINE	118
---	-----

Serhiy Shevchuk

SCIENTIFIC SCHOOL OF ACADEMICIAN MAXYM MARTYNOVYCH PALAMARCHUK (DEDICATED TO THE SCIENTIST'S 100TH BIRTHDAY ANNIVERSARY)	124
--	-----

Research of young Scientists**Diana Gryniuk**

SOCIAL-GEOGRAPHICAL ESSENCE AND CONTENT OF THE COMPETITIVENESS OF THE REGION	141
--	-----

Pavlo Kobylin

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT THE SYSTEM OF POPULATION TRADING SERVICE IN KHARKIV REGION	148
---	-----

Dmitry Sopov

HISTORICAL ROOTS AND ENVIRONMENTAL IMPACTS OF LAND USE IN THE LUHANSK REGION	157
---	-----

Andrii Zubyk, Dmytro Korniychuk

MODERN UKRAINIAN DIASPORA IN COUNTRIES OF FORMER USSR	161
---	-----

Julia Pereguda

INVESTIGATION OF FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF THE MIDDLE CLASS ON THE TERRITORY OF REGIONS OF CAPITAL SOCIO-GEOGRAPHICAL AREA	168
---	-----

Kateryna Kravchenko

SPATIAL FEATURES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR FORMATION OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN KHARKIV REGION	174
--	-----

Our Contributors	180
-------------------------------	-----

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance	184
---	-----

Горизонти науки

UDC 332 (330.8)

Tünde Patay, PhD Student

e-mail: tuende.patay@icloud.com

Tamas Hardi, PhD, Univ. Prof., Scientific Supervisor

e-mail: hardit@rkk.hu

Széchenyi István University, Doctoral School of Regional and Economic Sciences, Hungary

THE ROLE OF MIGRATION IN THE REGIONAL DEVELOPMENT AND ITS APPEARANCE IN THE THEORIES

Phenomena relating to migration have a number of social, economic and political effects on both the sending and the host country. These impacts can vary depending on the reference period, region or sector as well as on the goals and aspects of our interpretation. Analysing the interference between immigration and regional development, we can rely on classic migration theories, however, a comparison of further models and concepts relating development and regional issues can be more useful for researchers. Another important question in connection with regional competitiveness is how decision makers act and react after perceiving migratory movements, thus this paper also aims to summarize the mainstream solutions and the controversies of migration policies that appear in the literature. Therefore it analyses the importance of integration and the main factors of inclusion as well. Besides, the aspects of methods and methodology also need appropriate attention. The paper finally presents these methodological issues of migration research exploring the typical questions and stumbling stones.

These questions are relevant, since regional development and the strategies in the background have strong association with migratory phenomena. However, a well-structured perspective is needed to confront the theoretical background of the 4 main areas: regional development, regional policy, migration and issues from research methods.

Key words: development, migration, region, theories.

Тюнде Патай, Тамас Харді. РОЛЬ МІГРАЦІЇ В РЕГІОНАЛЬНОМУ РОЗВИТКУ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ В ТЕОРІЯХ

У статті розкриваються особливості процесів, пов'язаних з міграцією населення, які мають ряд соціальних, економічних і політичних наслідків як для країн вибуття, так і країн прибуття мігрантів. Аналіз проблем міграції та регіонального розвитку здійснюється з акцентом на класичні теорії міграції. Ця стаття також покликана узагальнити особливості міграційної політики, які зустрічаються в літературі. Піднімаються методологічні питання дослідження міграції, зокрема розглядаються типові питання та проблеми. Ці питання є актуальними, оскільки регіональний розвиток тісно пов'язаний з міграційними процесами. В цьому аспекті перспективними є дослідження проблем регіонального розвитку, регіональної політики, міграції.

Ключові слова: розвиток, міграція, регіон, теорія.

Тюнде Патай, Тамас Харди. РОЛЬ МИГРАЦИИ В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗВИТИИ И ЕЕ ОТРАЖЕНИЕ В ТЕОРИЯХ

В статье раскрываются особенности процессов, связанных с миграцией населения, которые имеют ряд социальных, экономических и политических последствий как для страны выбывания, так и для страны приема мигрантов. Анализ проблем миграции и регионального развития осуществляется с акцентом на классические теории миграции. Эта статья также призвана обобщить особенности миграционной политики, которые встречаются в литературе. Поднимаются методологические проблемы исследования миграций, в частности, рассматриваются типичные вопросы и проблемы. Эти вопросы актуальны, поскольку региональное развитие тесно связано с миграционными процессами. В этом аспекте перспективными являются исследования проблем регионального развития, региональной политики, миграции.

Ключевые слова: развитие, миграция, регион, теория.

Impacts of immigration. The interference between migration and competitiveness should basically be analyzed after two categories: welfare and well-being of the local inhabitants, however, researches generally focus on certain elements of either of these two aspects (Haas 2007, or s. a. Hahn 2012), highlighting in most of the cases the fiscal effects and the cultural diversity. Although, the factors of local or regional competitiveness vary and are in coherency with one another: labour market issues, urban development, topics of knowledge and education, innovation, crime and security, social segregation, fiscal marginalization, international connections etc. Migration theories provide us with basic concepts and conclusions regarding motivations and proceeds of

migratory movements, such as the behaviourist- and the equilibrium models, and the network concepts. According to Zolberg we should analyse the impacts of immigration from more complete and interdisciplinary aspects on the base of additional theories relating to development, market or historical structures (1989). Theories to development and regional development can be surely useful for researcher in migratory issues. Three schools of them can particularly help us better understand the interaction between immigration and local development: Keynesian economics, with its governmental interventions and multiplier effects (Shaw 1989), the exogenous theory on the base of governmental investments and the importance of mobility (Lengyel 2010), and the endogenous growth theory with its local resources and spill-over effect (Ortiguera, Santos 1997).

The European Union also calls our attention to the potential immigration brings with for the development of the European states (European Commission 2015). At the same time, according to Todaro's hypothesis (1969), immigrants leave their home on the grounds of their – often sketchy – conception on the possibilities. Derived from this and from the theories of Borjas (1989) or Treibel (2011) but also from several empirical studies, groups with less potential on the market (lack of education, experience, possession or contact) tend to migrate to countries or urban areas that can offer a secure welfare background or an equal income distribution, while migrants with higher education, more experiences or possessions usually chose a destination with stronger market competition despite the social inequality in the host country. The second generation often follows the attitudes of their parents, and thus the gap between natives and immigrants can hardly be reduced (Biffl et al. 2010).

Temporary and circular migration are basically forgotten in studies, though its structure is regulated by the interests of the economies and thus the regional host society is able to react to the changing demand in the labour market (Carrera, Hernandez Sagrera 2009). The European Union still only calls attention to this issue in its communication first in 2007 (COM 248/2007). On the other hand, Wickramasekara emphasizes, that in case of temporary settlement the integration costs are lower (2011).

Marginalization and Integration. Based on diverse theories in connection with the inclusion of migrants, it can be observed that the scale of possibilities, goals and measures are wide. Firstly, because the effects of exclusion or marginalisation also vary. Marginalisation of migrants could have negative effects on the democratic politics, since it undermines the process of democratic representation and accountability (Jones-Correa 1998). Further, segregation has not only effects on the labour market and on our everyday life, but it can also undervalue the role of active participation. The negative consequences of exclusion could therefore scatter further as social and economic integration, just as the backwash-effect from Myrdal (1960). Thus, national and subnational strategies regarding the integration of immigrants should cover the key areas of growth and well-being: labour market, education, welfare system, housing environment, civic and political life – systematically like by an urban development strategy (Palmai, Patay 2014).

As a category of immigrants' integration, the issue "participation" would mean for migrants and their descendants to be involved in political processes and in the political representation, not only directly as a person but as a member of the civil society as well. Further, the political inclusion begins with the requirements for entering the country and goes on with the limited rights of legal residents. According to studies, state governments should make more efforts to identify the conditions and possibilities of integration of immigrants and their way to participation. On the other hand, it is also necessary to research its effects on the whole society. This leads us to the question what integration means, however, the outcomes of the scholarly and public debates vary. Not only the potential benefits or shortcomings of reforms but also the necessity of dealing with this question are currently

often discussed. It can be interesting to examine the participation of immigrants at the level of government and the role of this in the success of social integration and thus in relation with the fight against marginalisation (segregation). In summary, the definitions of social, economic or political integration of a newcomer vary (Angenedt 2000, Treibel 2011). We find in the political issues – but also in the literature – different type of notions as assimilation, incorporation, integration and inclusion. Some emphasizes the responsibility of the receiving community, some the importance of the willingness of the immigrants and there can be find theories that say that the success depends on the cooperation of all the actors: governments, immigrants, natives, employers, organisations and other communities – e.g. how the Council promotes it (Council of the European Union, 2004). It means, we can hardly find a consensus, not even on the political platform of one country (Verba et al. 1995).

The literature approaches to the participation of migrants from different aspects. American studies on political issues have been focusing on economic and social integration, and the political incorporation has only been considered as an issue of local election category (Ramakrishnan, Bloemraad 2008). In Europe researchers focus rather on institutional and organisational factors (Fieldhouse, Cutts 2008). According to the theory of Morales and Giuni (2011) the meaning inclusion of immigrants can be defined on 4 levels: macro, mezzo, micro level and the level of individuum. Comparing the migratory politics and strategies in Europe, it is mainly the local policy that can manage and accelerate the intensity of migrants' incorporation into the community. It is also at the local level that migrants usually have greater opportunities to become involved in political and civic life. It means, migrants are more likely to be able to mobilize successfully their ethnic communities at the local level. It is also essential to emphasize the civil level, the importance and role of civil organisations. After Koopmans et al. (2005), on the local level civil society organisations open opportunities for migrants, motivating them for collective action. The same origin or ethnical background leads migrants to favour the development of common identities. A shared fate can also mobilize the group consciousness.

Subsidiarity and regionality. Global competitiveness motivates provinces and cities to work to attract and retain the creative and talented human capital (Florida 2005). Immigration policy can thus be designed to direct and manage migration, becoming a serious component of policies developed to react on global competitiveness. Some countries with migratory experiences all have programs to attract the best they want (Gafner, Yale-Loehr, 2010). Thus subnational powers are working in various ways to hold their positions as globally attractive and competitive in terms of human resources as well. The roles of municipalities have gained importance in recent years due to the implementation of decentralised policies, though experiences have shown different types of evolution of modernisation in the western and eastern countries (Torma 2003). This modernisation was based on the aspects of fiscal issues, effectiveness and subsidiarity in Western Europe (Balazs 2003). At local level, migration and migration policies have more direct ef-

fects. So provide regional or local authorities support in strengthening the linkage between migrants and natives (Penninx et al. 2004). Local governments experience first challenges brought by ethnic, cultural and social diversity that immigration causes (Rogers, Tillie 2001). Most of the West-European regions and cities have already recognised the impacts of the migratory movements and the importance of perception and reaction.

While the legal and administrative terms of immigration are always in the purview of the government, functions that are essential after settlement such as healthcare, housing assistance, social services, and labour market projects remain provincial prerogatives (McIlroy 1997). All of the provinces and territories are thus committed to working together (White 2012). One of the newly important elements of modern governance is – beyond efficiency – the ability for cooperation (Schedler, Proeller 2000). In the classic host countries, however, further factors have also had an important role in the regional and local modernisation, such as the positive and negative effects of globalisation, the importance of regionality, the development of information technology or the self-awareness and criticism of the inhabitants. Matschek and Wirth point out that it is the local level that has been getting more and more tasks over the decades, since in addition to decentralisation; there is a need for solutions for new fiscal problems, demographical challenges and social conflicts.

From the practical point of view, several studies prefer the national context. This is maybe because the range of citizenship and immigration policies is always defined at national level. However, it is mainly the region that perceives migratory challenges in all the areas of competitiveness, and it is the local policy that can prompt manage the intensity of migrants' incorporation into the community.

Analysing methods in migration studies. Consequently, migration has effects on development shaping settlements, urban areas and subnational regions. Although, the literature of regional science interpret these terms in different ways – neither the recommendations of the Union were able to simplify and harmonize this issue (Tóth 2010). Beyond migration statistics, the measurement and interpretation of issues relating to migration are generally built up on widely used concepts. These old concepts were, however, developed along individual national phenomena at their time, without taking into account the results of other studies (Haas 2007). Furthermore, this interdisciplinary character of migration research requires and offers a wide range of research methods. Studies on migration and competitiveness emphasize the importance of migration and the mobility of workforce. Thus, as Papdemetriou (2009) also points out, in case of analysing the performance of the labour market at national or regional level, the specific migratory features of the labour force – beyond the usual sets – pay an important role. Considering immigrants as labour force, it is essential to realise the variety of environmental factors while analysing the labour market (s.a. Flügel 2010, Witkowski 2010 and Georgi 2014). Besides labour market issues, integration of immigrants and segregation are also often discussed, depending on the goals and interest of the stakeholders. Furthermore, we agree

with Angenendt (2000) that social issues and the integration of immigrants play an important role in the local competitiveness. Therefore the exploration of issues relating to migratory challenges should also be approached from different aspects.

In the international statistical practice there are two indicators preferably used by young researchers, namely the foreign-born population and the foreign population. As for the statistics, besides, newcomers as immigrants who are not surely willing to stay longer than 12 months but at least for 3 months (Kováts 2014). However, we should distinguish the legal status of immigrants, their purpose of stay and other migratory features of the population. These characteristics are e.g. motivations and backgrounds, migration purposes, skills, qualifications. This is essential, since not all the immigrants between 15 and 65 can be considered as labour force, and immigrants have different career possibilities. Besides, beyond the popular data on immigrants 'groups and economic development (GDP and HDI), Boddy emphasizes the importance of other indicators, such as these relating to local government, institutes, effectiveness and trust (2002).

Methods and methodology are often in focus of controversies, from the basic questions like harmonized definitions to data sampling and evaluation (s.a. Longhi et al. 2005, Van der Mensbrugghe, Roland-Holst 2009). In connection with cross-regional comparison experts find that only little information and incomplete data are available at this level, even in the classic host countries (s.a. Lengyel 2010, Treibel 2011). In migration researches qualitative methods have a particular role, especially in studies on regional development (Fitzgerald 2006). Tashakkori and Cresswell, emphasizing the need for a more diversified aspect, point out the importance of combined solutions that intergrate both qualitative and quantitative approaches (2007).

Summary. The demographic profile of a region is usually seen as basic background regarding competitiveness and growth. Migration has, however, not only impacts on the demography, immigrants can contribute significantly to the economic and social development of regions or urban areas. Thus beyond national legislative, subnational levels also have an important role. The findings reveal that regional competitiveness and development strategies can have strong association with global migration. However, a well-structured perspective is needed to confront the theoretical background of the 4 main fields: regional development, regional policy, migration and issues from research methods. This paper introduced the appearance of migratory issues in theories on regional development, highlighting some useful concepts. Beside the interpretation of the elements of competitiveness, data quality, methods and methodology are often in focus of controversies in this research area. These questions have also been presented in this study.

A comparative approach to the relevant literature and a good combined dimension of evaluation lead us thus beyond a simplified interpretation of migratory effects to a multidisciplinary viewpoint. The interference between migratory movements and development of subnational units seems to be an interesting but yet largely unexplored topic for researchers and regional policy makers.

References:

1. Balazs, I. A központi szint alatti közigazgatás helyzete és változásai az EU országokban I-II. [Levels under the national administration and their changing in the EU-countries]. *Magyar Közigazgatás*, 2003/9-10.
2. Biffl, G., Skrivanek, I., Steinmayr, A., Faustmann, A. (2010). Migrantinnen und Migranten auf dem burgenländischen Arbeitsmarkt [Immigrants on the labour market of the Austrian region Burgenland]. AMS Burgenland, Eisenstadt.
3. Carrera, S., Hernandez i sagrera, R. (2009). The externalisation of the EU's labour immigration policy: Towards mobility or insecurity partnerships. CEPS, Brussels.
4. Európai Bizottság (2007). A Bizottság Közleménye a körkörös migrációról, valamint az Európai Unió és harmadik országok közötti mobilitási partnerségekről [Suggestions of the Commission on circular migration and mobility partnerships between the European Union and 3rd countries] COM/2007/0248. Available at: 9.12.2016. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV:3A114564>
5. European Commission (2015). *Policies of DG Migration and Home Affairs*. Available at: 20.11.2016 http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/index_en.htm
6. Fitzgerald, D. (2006). Towards a theoretical ethnography of migration. *Qualitative Sociology*, 1/29, 1-24.
7. Florida, R. (2005). *The Rise of the Creative Class*, Basic Books NY.
8. Hahn, S. (2012). Historische Migrationsforschung. [Migration research from historical point of view]. Campus Verlag, Frankfurt am Main.
9. Kováts, A. (2014). Migrációs helyzetkép Magyarországon [Migratory situational picture of Hungary] In Taróssy, I. – Glied, V. – Vörös, Z. (eds.): *Migrációs tendenciák napjainkban* [Migratory tendencies of today]. Publikon, Pécs, 329-349.
10. Lengyel, I. (2010). Regionális gazdaságfejlesztés. Versenyképesség, klaszterek és alulról szerveződő stratégiák [Regional development. Competitiveness, clusters, endogenous strategies]. Akadémiai Kiadó, Budapest.
11. Longhi, S., Nijkamp, P., Poot, J. (2005). The Impact of Immigration on the Employment of Natives in Regional Labour Markets: A Meta-Analysis. ISER Working Paper, 2005-10, University of Essex.
12. Ortigueira, S., Santos, M.S. (1997). On the Speed of Convergence in Endogenous Growth Models. *American Economic Review*, 3/87, 383-399.
13. Palmi, E., Patay, T. (2014). A területfejlesztés egy új típusú megközelítése [New aspects of spatial development] In Takacsne György, K. (ed.): *Changing, adapting agriculture and countryside. 14th International Scientific Days*. Karoly Robert Főiskola, Gyöngyös, 1213-1221.
14. Pennix, R. et al. (2004). Integration of Migrants: economic, social, cultural and political dimensions. *European Population Forum 2004*. UNECE, Geneva.
15. Rogers, A., Tillie, J. (eds.) (2001). *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities*. Ashgate, Burlington.
16. Schedler, K., Proeller, I. (2000). *New Public Management*. Verlag Haupt, Bern.
17. Shaw, G.K. (ed.) (1989). *The Keynesian Heritage Vol. I*. Edward Elgar, Cheltenham.
18. Tashakkori, A., Creswell, J.W. (2007). The new era of mixed methods. *Journal of Mixed Methods Research*, 1/2007, 3-7. Available at: 2.2.2017 <https://statistika21.files.wordpress.com/2013/03/1-new-era-in-mixed-methods-6.pdf>
19. Todaro, M.P. (1969). A Model of Labour Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*, 59/1, 137-148.
20. Treibel, A. (2011). Migration in modernen Gesellschaften – Soziale Folgen von Einwanderung, Gastarbeit und Flucht. [Migration in modern societies – social effects of immigration, guest-working and asylum]. Juventa Verlag, Weinheim und München.
21. Torma, A. (2003). Önkormányzati reformok Nyugat-Európában és tanulságaik [Reforms in public management in Western-Europe and their lessons]. Available at: 12.12.2016 www.unimiskolc.hu/~wwwwallin/kozig/hirek/eukozig/onk_reform.pdf
22. Verba, E. et al. (1995). *Voice and Equality*. Harvard UP, Cambridge MA.
23. Van der Mensbrugghe, D., Roland-Holst, D. (2009). Global Economic Prospects for Increasing Developing Country Migration into Developed Countries. *Human Development Research Paper*, 50, UNDP –
24. Wickramasekara, P. (2011). Circular Migration: a Triple Win or a Dead End. *Discussion Paper*, 15/2011, Global Union Research Network, London.
25. Zolberg, A.R. (1989). The Next Waves. Migration Theory for a Changing World. *International Migration Review*, 23/3, 403-430.

Надійшла до редколегії 16.03.2017 р.

UDC 911.3:314(447)

*Lesia Zastavetska, DS (Geography), Associate Professor
e-mail: zast.lesia@gmail.com**V. Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ukraine*

PROBLEMS OF TERRITORIAL COMMUNITIES' FORMATION IN UKRAINE

The article analyzes the implementation of the first stage of administrative and territorial structure of Ukraine, which began with the formation of communities, which should be the main link of the new system of the country. A characteristic feature of this phase is to achieve decentralization of power optimizations powers between the state and local governments. Building of new local communities should be based on the widest range of transfer of powers to the grassroots level management system that is based on the principle of subsidiarity.

Forming such communities, according to scientists, should be aimed at providing citizens with the maximum number of quality services. It will be in the community pre-school education and children's education, primary health care, culture and leisure residents, domestic supply (water, electricity, heating, sanitation), land use and environmental protection, transport, etc. These and other problems can be prevented in the process of formation of prospective communities. In addition, it is necessary to pay more attention to the creation of new communities, combination of settlements in them, adhere to the principles of formation of communities. Decentralization of powers must be accompanied by budgetary decentralization. The process of formation of new territorial communities should not be delayed, as it leads to loss of public confidence in the authorities, to the so-called "privatization" of communities by the oligarchs.

Key words: administrative-territorial division, local community, decentralization, subsidiarity, the area population.

Леся Заставецька. ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД В УКРАЇНІ

В Україні розпочався перший етап реформування адміністративно-територіального устрою із формування територіальних громад, які повинні стати основними ланками нового устрою країни. Характерною рисою цього етапу є досягнення децентралізації влади, оптимізація повноважень між органами державної влади і місцевого самоврядування. У статті головна увага приділена саме особливостям формування нових територіальних громад в усіх регіонах нашої країни: детально проаналізовано їх кількість, відмінності і площі і людності, виділено головні проблеми формування таких громад на сучасному етапі.

Ключові слова: адміністративно-територіальний поділ, територіальна громада, децентралізація, субсидіарність, територія, населення.

Леся Заставецкая. ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН В УКРАИНЕ

В Украине начался первый этап реформирования административно-территориального устройства по формированию территориальных общин, которые должны стать основными звеньями нового устройства страны. Характерной чертой этого этапа является достижение децентрализации власти, оптимизации полномочий между органами государственной власти и местного самоуправления. В статье основное внимание уделено именно особенностям формирования новых территориальных общин во всех регионах нашей страны: подробно проанализированы их количество, различия и площади и населении, выделены основные проблемы формирования таких общин на современном этапе.

Ключевые слова: административно-территориальное деление, территориальная громада, децентрализация, субсидиарность, территория, население.

Introduction. One of the most important areas of system social transformations in Ukraine is the improvement of the territorial organization of its economy. It is possible only on the basis of the reform of the system of administrative-territorial structure of the state, the primary stage of which is the decentralization of territorial administration. This phase has already started in Ukraine with the formation of territorial communities, which are the basic units of the new administrative-territorial structure. This process is accompanied by a number of problems that can be solved in compliance with scientific approaches to the formation and functioning of territorial communities. This makes it necessary to examine the issues of communities' formation and to identify problems of their territorial organization.

Scientific background. The need for scientific justification of the administrative-territorial reform in Ukraine is emphasized in the studies of V. Dzhaman, M. Dnistrianskyi, M. Dolishnii, A. Dotsenko, V. Yevtukh, O. Kuchabskyi, V. Lazhnik, P. Lutsyshyn, P. Nadolishnii, V. Nudelman, Ya. Oliinyk, A. Stepanenko, O. Shablii, L. Shevchuk and others.

Problem statement. The change of social relations in Ukraine, its transition to market economy requires changes in the administrative-territorial system, which now has become an obstacle for the effective regional policy and needs to be reformed. In this regard in 2014 the first stage of such a reform began, it provides the decentralization of power, optimization of powers between the state authorities and local self-government. Decentralization of power is an important objective, stated in the Decree of the President of Ukraine "On the Strategy for Sustainable Development "Ukraine-2020", dated January 12, 2015, "State strategy of regional development for the period till 2020" (2014) and "The Concept of reforming the local self-government and territorial organization of power in Ukraine" (decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 01, 2014). Its aim is determined by the laws of Ukraine "On Cooperation between Territorial Communities" (2014) and "On a voluntary merging of territorial communities" (2015), as well as other regulations regarding the amendments to the Tax and Budget Codes, strengthening of the role of local authorities and self-government. Main objectives of the politics in the field of decentralization include moving away from the centralized model

of management in the country, ensuring the ability of local government to build a system of effective territorial organization of society. The first stage of the decentralization process in the country is the formation of viable territorial communities that would provide favorable conditions for living, ensure comprehensive economic and social development on their territory. Due to the absence of the law "On administrative-territorial system of Ukraine" there is no single approach to the definition of the concept of "territorial community" (M. Dnistrianskyi, 2000; M. Baimuratov, 2002; O. Shablii, 2003; O. Batanov, 2008; O. Moroz, 2008; V. Kravchenko, 2008; O. Kuchabskyi, 2010; L. Murkovych, 2010; L. Zastavetska, 2015).

The law "On local self-government in Ukraine" (2014) contains the following definition: territorial community – residents, united by a permanent residence within the limits of the village, settlement, city as independent administrative-territorial units, or a voluntary association of residents of several villages with a single administrative center.

According to the present-day regulations, the powers of the territorial community should be expanded and the amendments to the Constitution of Ukraine are necessary, because it does not take into account the needs of a modern society.

Such powers are determined by the Article 143 of the Constitution of Ukraine, these include – "management of municipal property; approval of programs of socio-economic and cultural development and control of their implementation; approval of the budgets of the respective administrative-territorial units and control of their implementation; carrying out local referendums and implementation of their results; establishment, reorganization and liquidation of municipal enterprises, organizations and institutions, as well as control over their activities; solution of other problems of local importance, assigned to their jurisdiction by law" [3].

Formation of new territorial communities should be based on the transfer of a wide range of powers to the grassroots level of system management, which is based on the principle of subsidiarity.

According to scientists, the formation of such communities should be aimed at providing citizens with the maximum number of quality services. Preschool and children's education, basic health care, culture and leisure of the citizens, domestic services (water, electricity, heating and sanitation), land use and environmental protection, transport and communications, and etc. will be carried out within the community.

Scientists consider common interest to be one of the attributes of the community (V. Navruzov, 2000; O. Kuchabskyi, 2010 and others). The term "territorial interests" means "the dependence between the necessity and the importance of meeting the needs of local community through its direct or indirect activities aimed at ensuring the conditions for the existence and development of this society and a specific region" (Кучабський, 2010). In order to implement this interest, it is necessary to ensure a certain resource provision (natural, financial, economic resources). The socio-economic potential of the community is one of the preconditions of its partial managerial autonomy. Such interest is a part of the pub-

lic interest, but takes into account the local properties of the so-called a territorial conscience, similarity of the belonging to the territory, the unity of traditions and culture, and etc. The local self-government authorities are created on the basis of the territorial community, which together with the government and other entities of society establish the necessary balance of its interests.

The justification for geospatial organization territorial communities is considered to be an important issue. It is necessary to proceed from the following principles [2]:

- 1) settlemental, i.e. community area should be based on already existing settlement systems, at the same time functions should be expanded, communication between settlements must be taken into account in establishing the boundaries of the communities;

- 2) territorial, i.e. community must cover a compact territory, all items of which have a high level of transport accessibility;

- 3) demographic, i.e. take into account the tendencies of population reproduction, the change in its age structure, migration flows;

- 4) socio-economic, i.e. community must engage in economic activities with the effective use of local resources, it should sustain the daily needs of people;

- 5) self-governing, that is to represent the interests of the community, to ensure their right to self-government.

These principles also form the basis of the spatial organization of the local settlement systems, which will be established in the process of administrative-territorial reform. The voluntary principle should also be added to them, the observance this principle is mandatory in the process of merging settlements into society.

In this case the settlements in this community will develop in close relation with each other. Unlike modern village councils that have low economic potential, insufficiently developed production and social infrastructure, having in their structure several settlements, large territory and population, such communities must ensure the integrated development of the territory. The optimization of the geospatial organization of the region's population resettlement will be carried out, the new systems of the so-called network organization with the extensive development of horizontal braces will be established on their basis.

Settlements, which will be included in the community, will develop according to their place and role in the community. Of course, the greatest socio-economic development should be provided for the community centers, i.e. large villages and urban settlements. They should have important industrial and social facilities that will provide the population with jobs and various services. These centres should have good transport connections with all the villages of the community and the regional center. They will be kind of "growth poles", which will become new centers of settlement systems and the sphere of territorial administration.

Other settlements of the community must also get social and economic impulse, as they should not become literally "peripheral". In case of lack of development in non-agricultural activities, low transport accessibility, such villages can become uninhabited and gradually liq-

uidated. Therefore villages in each community should be developed according to the established functions and socio-economic potential.

Introduction of cluster model of the territorial community will become an additional mechanism for improving the system of management for the effective use of investments from the state and local budgets, provided for the demographic development, financial and social development of rural areas, poverty reduction, education and health of the peasants, living conditions, cultural and public services.

The cluster approach to the new geospatial organization of production and resettlement will become an important condition for the optimization of geospatial organization of society, improvement of the efficiency of its management.

Thus, the cluster model of territorial communities will be formed due to the increased production, information, social relations between the individual settlements, establishment of close managerial contacts. Collaborative work of people on strengthening local economy, attracting resources of the territory into production, infrastructure development – these are the advantages of cluster organization of life of the designated area population. Due to the fact that the cluster members do not depend on each other, it gives them the opportunity to use their potential and attract investments according to the designated purpose. Based on the voluntary cooperation of cluster members and their cooperation with authorities, the effective use of investments from state and local budgets for the revival of rural areas can be achieved.

Transformation of territorial communities into clusters has many advantages, in particular, the ability to provide a certain territory with integrated and socio-economic development, ensure social comfort of the population through the same level and quality of life in all the settlements of the territorial community, to reduce disparities between the development of the central and peripheral settlements of the community. It will facilitate the transformation of territorial communities into unique clusters and implementation of cluster model of economic development – such combination of business organizations that work closely with other institutions and bodies of self-government in certain area with the purpose of organizing competitiveness and investment attractiveness of the economy, which provides a high level and quality of life of population. Cluster model in terms of innovation-oriented economy will provide the same standards of living in hierarchically different territorial entities.

When reforming the administrative-territorial division it is also necessary to follow the principles laid in the foundation of the development strategy of the EU member countries, namely (Європейська хартія місцевого самоврядування, 1985):

- development of civil society – the implementation of new management levels, which should bring every citizen to management process, stimulate further formation of the communities, while making them responsible for the results of their activity;

- subsidiarity – a fundamental principle of func-

tioning of the European Union. By means of deconcentration central government transfers a number of functions, which can be effectively performed at the lower level, closer to the citizens, local authorities, or delegates them to territorial community, at the same time leaving some of them in the area of its competence;

- efficiency – is the effective use of the skills of citizens and the ability of local and regional communities to successfully use their capabilities for their own development;

- transparency, openness and accountability – is the elimination of unnecessary administrative and bureaucratic structures, a radical reform of the public finance system, the delegation of new, broader powers to democratically elected local authorities;

- flexibility – the ability to quickly respond to changes in the external and internal factors, increase of the flexibility level and establishment of effective feedback from the public authorities.

Such principles should be laid down in the reform of our country's system of administrative-territorial division, where both the reform of the territorial division and local self-government are to be essential.

The process of territorial communities' formation already takes place in Ukraine, it is carried out according to the specific procedure. According to it high-income territorial communities – are the communities of villages (towns and cities), which, as a result of voluntary merging, are able independently or through local governments to provide an adequate level of services, in particular in the field of education, culture, medical care, social protection, housing and public services, taking into account human resources, financial support and infrastructure development of the respective administrative-territorial unit [7].

As of end of December, 2016, there are 366 territorial communities in Ukraine (Table 1). However, the process of territorial communities' formation occurs uniformly in all the regions. In separate regions (Vinnytsia, Lviv, Khmelnytskyi, etc.) it is almost finished, and in such regions as Kyiv, Luhansk, Kharkiv only 2-4 communities have been established. There are significant differences in area and population size of such communities in the various regions, and also in the number of their member-settlements. In particular, the largest community by population size has more than 33 thousand inhabitants (Odesa Region). There are several communities with the area of over 1,200 km² (Donetsk, Zhytomyr, Zaporizhia Region), in certain regions the area of new territorial communities does not exceed 200 km² (Kirovohrad, Cherkasy, Chernivtsi Region). Generally, in average from 5 to 18 settlements in Ukraine are united into communities. The communities, established in Zhytomyr (65), Poltava (63), Chernihiv (57), Khmelnytskyi (53) Regions have the largest number of settlements. Usually the union of large number of settlements into community increases the distance between the community settlements and the center. Thus, the longest distance is recorded in Zhytomyr (53 km), Rivne (46 km), Donetsk, Dnipropetrovsk (40-41 km) Regions [6].

Table 1

United territorial communities in the regions of Ukraine (01.01.2017)*

Name of the region	Before the reform				After the reform	
	total number of councils	municipal	settlement	rural	number of united communities	perspective plans
Vinnitsia	707	18	28	661	21	20
Volyn	412	11	22	379	15	40
Dnipropetrovsk	348	20	40	288	34	48
Donetsk ***	386	52	81	253	6	33
Zhytomyr	631	12	40	579	32	19
Zakarpattia	337	11	19	307	3	**
Zaporizhia	299	14	22	263	16	42
Ivano-Frankivsk	516	15	24	477	11	45
Kirovohrad	415	12	27	376	5	16
Kyiv	661	26	30	605	2	27
Lviv	711	44	34	633	22	**
Luhansk ***	194	10	25	159	3	22
Mykolaiv	314	10	17	287	19	19
Odesa	490	19	32	439	11	14
Poltava	503	15	21	467	18	28
Rivne	365	11	16	338	18	27
Sumy		15	20	376	14	41
Ternopil	615	18	17	580	26	10
Kharkiv	458	17	60	381	4	51
Kherson	298	9	30	259	12	35
Khmelnyskyi	605	13	24	568	26	23
Cherkasy	556	16	15	524	6	39
Chernivtsi	271	11	8	252	16	12
Chernihiv	569	16	28	525	16	34

*according to the information from the Official Ukrainian State site "Decentralization of power"

**information is not available

*** in areas controlled by Ukraine

Conclusions. Upon further establishment of territorial communities a number of problems, that have emerged, must taken into consideration, namely:

1) failure to comply with the principles of establishment of local communities in some cases;

2) unequal intensity of the reforms in various regions of Ukraine;

3) the need to change the boundaries of the administrative-territorial division, as communities may cover the territory of the neighboring districts. Therefore the regional level of territory management is leveled out;

4) territorial organization of communities in different regions of Ukraine is not the same, the communities are very different in size of territory and population, the number of settlements and the distance between them, the economic activities and social conditions of life of people;

5) territorial communities are deprived of influence on the use of land of state ownership outside the populated areas;

6) union of a large number of settlements causes a considerable distance between the central and peripheral settlements, the uneven distribution of funds between the settlements will lead to increased repression of rural settlements, which are not community centers;

7) optimization of social infrastructure in territorial communities often turns into a conventional closure of its facilities, the functions of the settlements in the communities are not clearly defined, there are problems of cooperation of territorial communities.

These and other problems can be prevented in the process of formation of prospective communities. In addition, it is necessary to pay more attention to the creation of new communities, combination of settlements in them, adhere to the principles of formation of communities. Decentralization of powers must be accompanied by budgetary decentralization. The process of formation of new territorial communities should not be delayed, as it leads to loss of public confidence in the authorities, to the so-called "privatization" of communities by the oligarchs.

Список використаних джерел:

1. Європейська хартія місцевого самоврядування: Міжнародний документ від 15.10.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.
2. Заставецька Л. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України. – Тернопіль: Видавничий центр ТНПУ ім. В.Гнатюка. – 332 с.
3. Конституція України // Офіційний сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Круль В., Круль Г. Ретроспективно-географічна основа екістичної характеристики регіону (історико-географічної зони Західної України) // Україна: географічні проблеми сталого розвитку. – Київ: ВГЛ Обрії, 2004.
5. Кучабський О. Адміністративно-територіальна організація України: теорія, методологія, механізми становлення. – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. – 370 с.
6. Офіційний український державний сайт «Децентралізація влади» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua/>
7. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад: Постанова Кабінету Міністрів України № 214 від 8 квітня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>
8. Про співробітництво територіальних громад: Закон України № 1508-18 від 17.06.2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
9. Павлюк А.П., Олійник Д.І., Баталов О.А. та ін. Територіальна громада як базова ланка адміністративно-територіального устрою України: проблеми та перспективи реформування. – Київ: НІСД, 2016. – 70 с.

References:

1. Evropeyska khartiya mistsevoho samovryaduvannya 15.10.1985 [European Charter of Local Self-Government: 15.10.1985]. Available at: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_036.
2. Zastavetska, L. (2013). Systemy rozselennya i geoprostorovi problemy vdoshkonalennya administrativno-terytorialnoho ustroyu Ukrainy [Settlement systems and geospatial problems of improving the administrative and territorial structure of Ukraine]. Ternopil: Vydavnychiy tsentr TNPU im. V. Hnatyuka, 332.
3. Konstytutsiya Ukrayiny [Constitution of Ukraine]. Official site of the Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
4. Krul, V., Krul, H. (2004). Retrospektyvno-geografichna osnova ekistychnoi kharakterystyky regionu (istoryko-geografichnoi zony Zakhidnoi Ukrainy) [Retrospective basis ekistychnoyi geographical characteristics of the region]. *Ukraina: geografichni problemy staloho rozvytku*. – Kyiv: VHL Obrii.
5. Kuchabskyi O. (2010). Administrativno-terytorialna orhanizatsiia Ukrainy: teoriia, metodolohiia, mekhanizmy stanovlennia [Administrative division of Ukraine: Theory, Methodology, problems of formation]. Lviv: LRIDU NADU, 370.
6. Ofitsiynyi ukrainskyi derzhavnyi sayt «Detsentralizatsiya vlady» [Official site of Ukrainian State «Decentralization of power»]. Available at: <http://decentralization.gov.ua/>
7. Pro zatverdzhennia Metodyky formuvannia spromozhnykh terytorialnykh hromad: Postavnova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 214 vid 8 kvitnia 2015 r. Available at: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF>
8. Pro spivrobitnytstvo terytorialnykh hromad: Zakon Ukrainy № 1508-18 vid 17.06.2014 Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1508-18>
9. Pavlyuk, A.P., Oliynyk, D.I., Batalov, O.A. ta in. (2016). Terytorialna hromada yak bazova lanka administrativno-terytorialnoho ustroyu Ukrainy: problemy ta perspektyvy reformuvannya [Territorial community as a basic element of administrative and territorial structure of Ukraine: problems and prospects of formation]. Kyiv: NISD, 70 .

Надійшла до редколегії 26.02.2017 р.

UDC 911.3

*Kostyantyn Mamonov, DSc (Economics), Professor**e-mail: kostia_mamonov@mail.ru**Volodymyr Shipulin, PhD (Economics), Associate Professor**Ernest Shterndok, PhD Student**O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine*

THE TRENDS OF MODELING THE WAYS OF FORMATION, DISTRIBUTION AND EXPLOITATION OF MEGAPOLIS LANDS USING GEO-INFORMATION SYSTEMS

The areas of need for ways of modeling the formation, distribution and use of land metropolis using GIS are identified. The article is to define the areas of modeling ways of formation, distribution and use of land metropolis using GIS. In the study, the following objectives are set: to develop an algorithm process data base (Data System) creation for pecuniary valuation of land settlements with the use of GIS; to offer process model taking into account the influence of one factor modules using geographic information systems; to identify components of geo providing expert money evaluation of land metropolis; to describe the general procedure for expert money assessment of land and property by using geographic information system software; to develop an algorithm methods for expert evaluation of land. Identified tools built algorithms used for modeling the ways of formation, distribution and use of land metropolis using GIS. Directions ways of modeling the formation, distribution and use of land metropolis using GIS.

Key words: land metropolis, GIS, modeling, algorithm, simulation directions.

Костянтин Мамонов, Володимир Шипулін, Ернест Штерндок. НАПРЯМИ МОДЕЛЮВАННЯ ШЛЯХІВ ФОРМУВАННЯ, РОЗПОДІЛУ ТА ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬ МЕГАПОЛІСУ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ГЕОІНФОРМАЦІЙНИХ СИСТЕМ

Визначена необхідність здійснення напрямів моделювання шляхів формування, розподілу та використання земель мегаполісу із застосуванням геоінформаційних систем. Метою статті є визначення напрямів моделювання шляхів формування, розподілу та використання земель мегаполісу із застосуванням геоінформаційних систем. Визначені інструменти, побудовані алгоритми, що застосовуються для моделювання шляхів формування, розподілу та використання земель мегаполісу із застосуванням геоінформаційних систем.

Ключові слова: землі мегаполісу, геоінформаційні системи, моделювання, алгоритм, напрями моделювання.

Константин Мамонов, Владимир Шипулин, Эрнест Штерндок. НАПРАВЛЕНИЯ МОДЕЛИРОВАНИЯ ПУТЕЙ ФОРМИРОВАНИЯ, РАСПРЕДЕЛЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЗЕМЕЛЬ МЕГАПОЛИСА С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГЕОИНФОРМАЦИОННЫХ СИСТЕМ

Определена необходимость осуществления направлений моделирования путей формирования, распределения и использования земель мегаполиса с применением геоинформационных систем. Целью статьи является определение направлений моделирования путей формирования, распределения и использования земель мегаполиса с применением геоинформационных систем. Определены инструменты, построены алгоритмы, применяемые для моделирования путей формирования, распределения и использования земель мегаполиса с применением геоинформационных систем.

Ключевые слова: земли мегаполиса, геоинформационные системы, моделирование, алгоритм, направления моделирования.

Problem statement. The development of urban territories depends on the trends and peculiarities of formation, distribution and exploitation of the land. In this context one should underline a low level of the territories development, delay of the rates of construction, a high proportion of a number of settlements, where the normative financial estimation has not been made. For solving the problem the application of the trends of modeling the ways of formation, distribution and exploitation of megapolis lands using geo-information systems (GIS) has been proposed. Theoretical propositions and practical recommendations on the use of geo-information systems are presented in the works of A. Liashchenko [1], A. Mitchell [2], Y. Palekha [3], O. Stepenko [4] and others.

The aim and tasks of the article. The aim of the article is to determine the trends of modeling the ways of formation, distribution and exploitation of megapolis lands using geo-information systems.

The following tasks are being solved:

- To work out an algorithm of the process of creating the information base (data base) for the financial

estimation of the land of the settlements using geo-information systems;

- To propose the models for the process of considering one factor impact using the moduli of geo-information systems;
- To determine the components of geo-information supply of the expert financial estimation of megapolis lands;
- To characterize a total ordering of the expert financial estimation of the land parcels and the real estate using the systems of geo-information supply;
- To work out an algorithm of the methods for the expert financial estimation of the land parcels.

Main material. On the basis of the existing normative base the financial estimation of the settlements land is divided into the following stages:

1. Creating the information base (data system) for the financial estimation of the settlements land:

- Collecting and processing the geo-space data;
- Determining the basic value;
- Economic and planning zoning;
- Determining the system and zones of the local factors impact;

2. The financial estimation of separate land par-

cels.

The algorithm of the financial estimation of the settlements land using geo-information systems has been worked out by the authors. It develops the processes of

the mass estimation of land using modeling (fig. 1) and applying (fig. 2) the models of the factors impact on the land estimation.

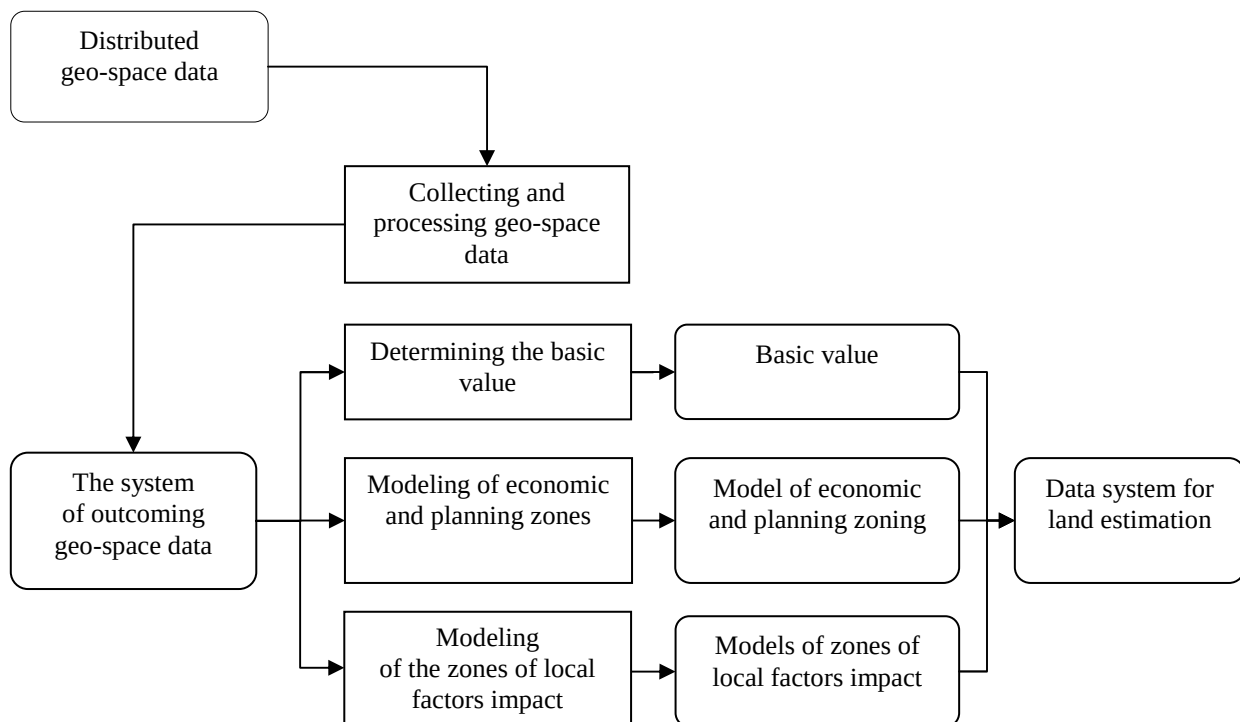

Fig. 1 The algorithm of the process of creating information base (data system) for financial estimation of settlements land using GIS

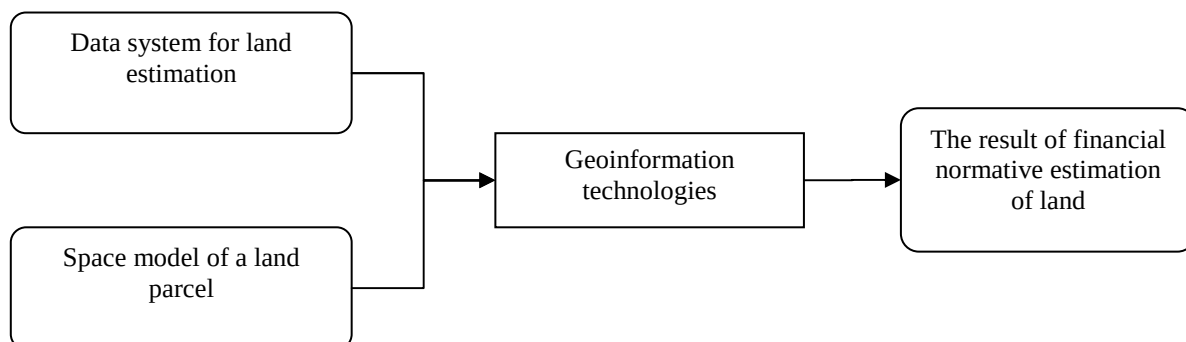

Fig. 2 The algorithm of the process of financial estimation of land parcel using GIS

Geo-information systems for estimating space factors, influencing the formation, distribution and exploitation of megapolis lands apply the corresponding models, which are to be first determined for certain conditions of the estimation. The model of the process of considering the factors impact when making the financial estimation of a certain land parcel using the modulus ArcGIS ModelBuilder is presented for the concrete realization (fig. 3-4).

Mention should be made that the system of geo-information supply of the expert financial estimation [5] consists of the following components:

1. The software of the geo-information system;
2. The geo-data base of the geo-information sup-

ply;

3. The legislative framework of making the estimation;
4. The estimation technology;
5. A set of instruments;
6. An estimator.

Geo-data base of the geo-information system supply contains the information on:

- the results of carried out estimation, including their space aspects and the main price formation characteristics;
- analog objects, including their space aspects and the main price formation characteristics, for example,

- land parcels without the development, flats, house and grounds, non-residential premises and so on;
- the normative financial estimation of the land parcels;
- the market rates of rental lease;
- the territory studied.

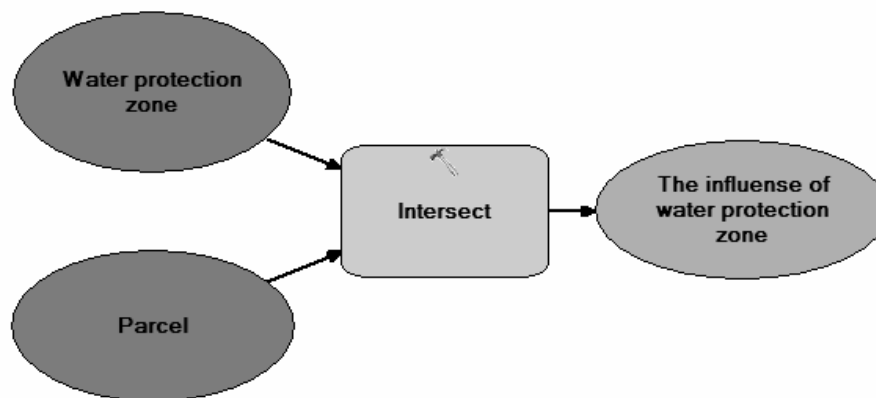

Fig. 3. The model of the process of considering one factor impact using the modulus ModelBuilder

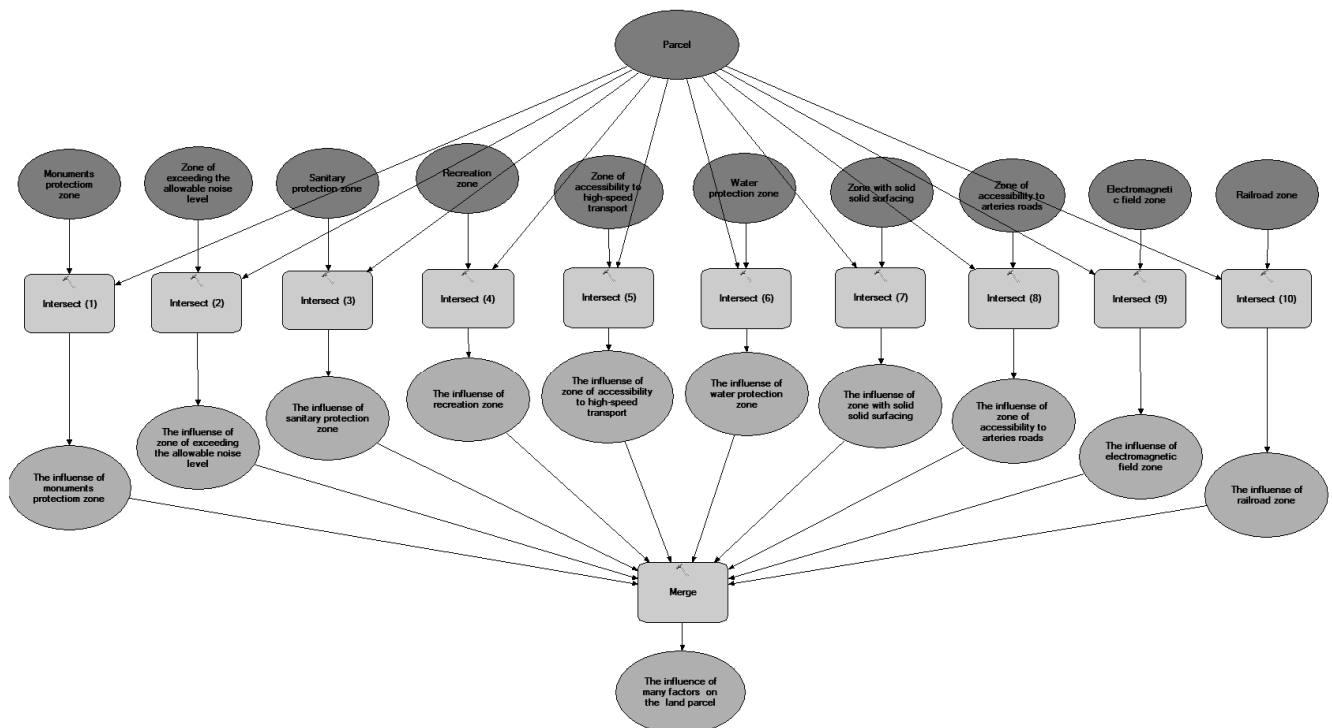

Fig. 4. The model of the process of considering many factors impact when making financial estimation of a separate land parcel using the modulus ModelBuilder

A total ordering of the expert financial estimation of the land parcels and real estate using the systems of geo-information supply corresponds to the algorithm, stated in the Law of Ukraine “On the estimation of property, property rights and professional estimation activities”, the block diagram of which is presented in fig. 5 [6].

As one can see in the scheme the determination of the possibility of using geo-information systems and choosing the necessary methodic approaches, methods and estimation procedures and their application using the

systems of geo-information supply do not essentially change the legally determined algorithm of estimation, it complements it.

For each method of the expert financial estimation of real estate the system of geo-information supply stipulates the use of the corresponding technology of the estimation. The block diagram of the algorithm of choosing estimation methods depending on the characteristics of the estimated object and the information availability is presented in fig. 6.

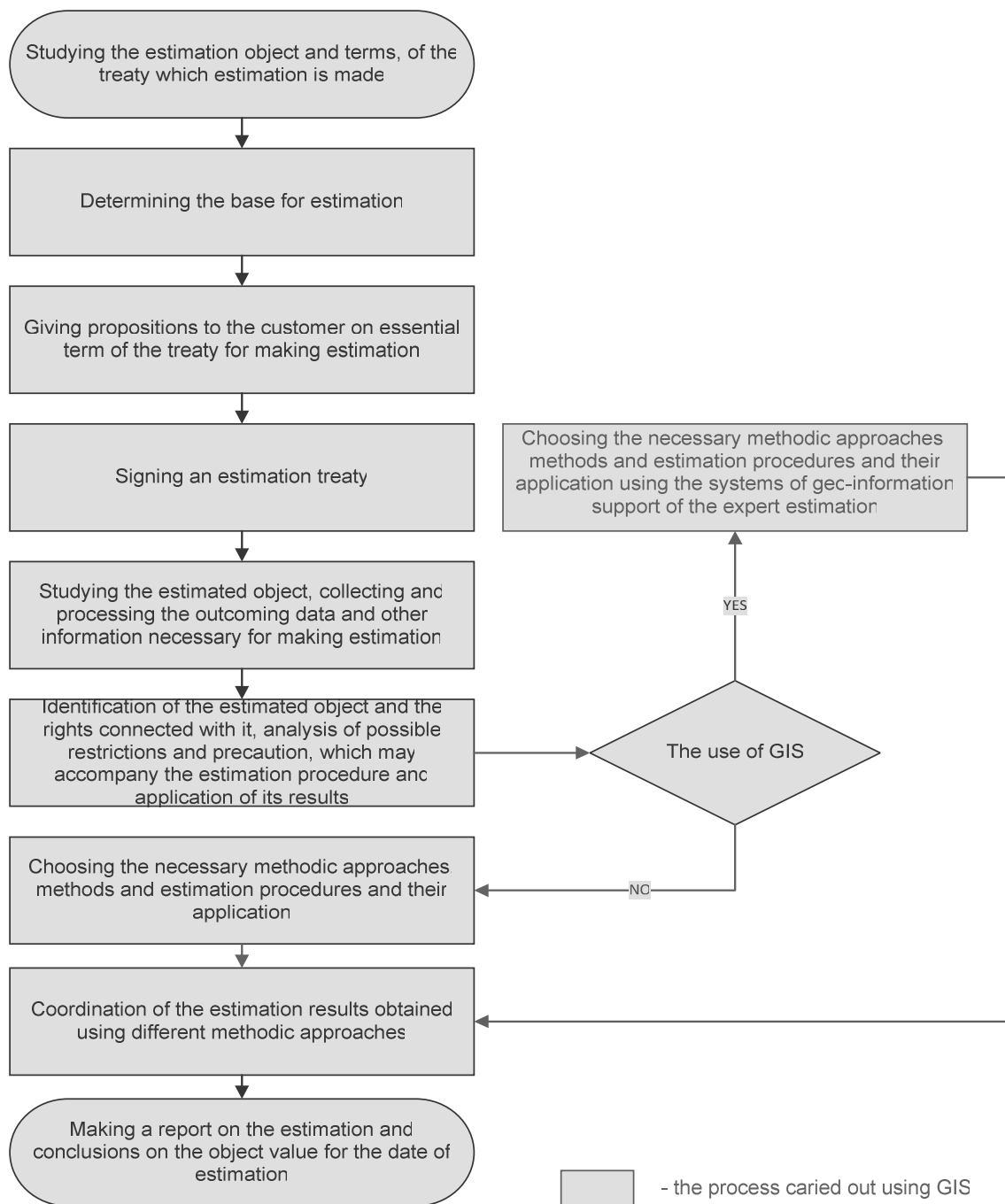

Fig. 5. A total ordering of the expert financial estimation of land parcels and real estate using geo-information systems

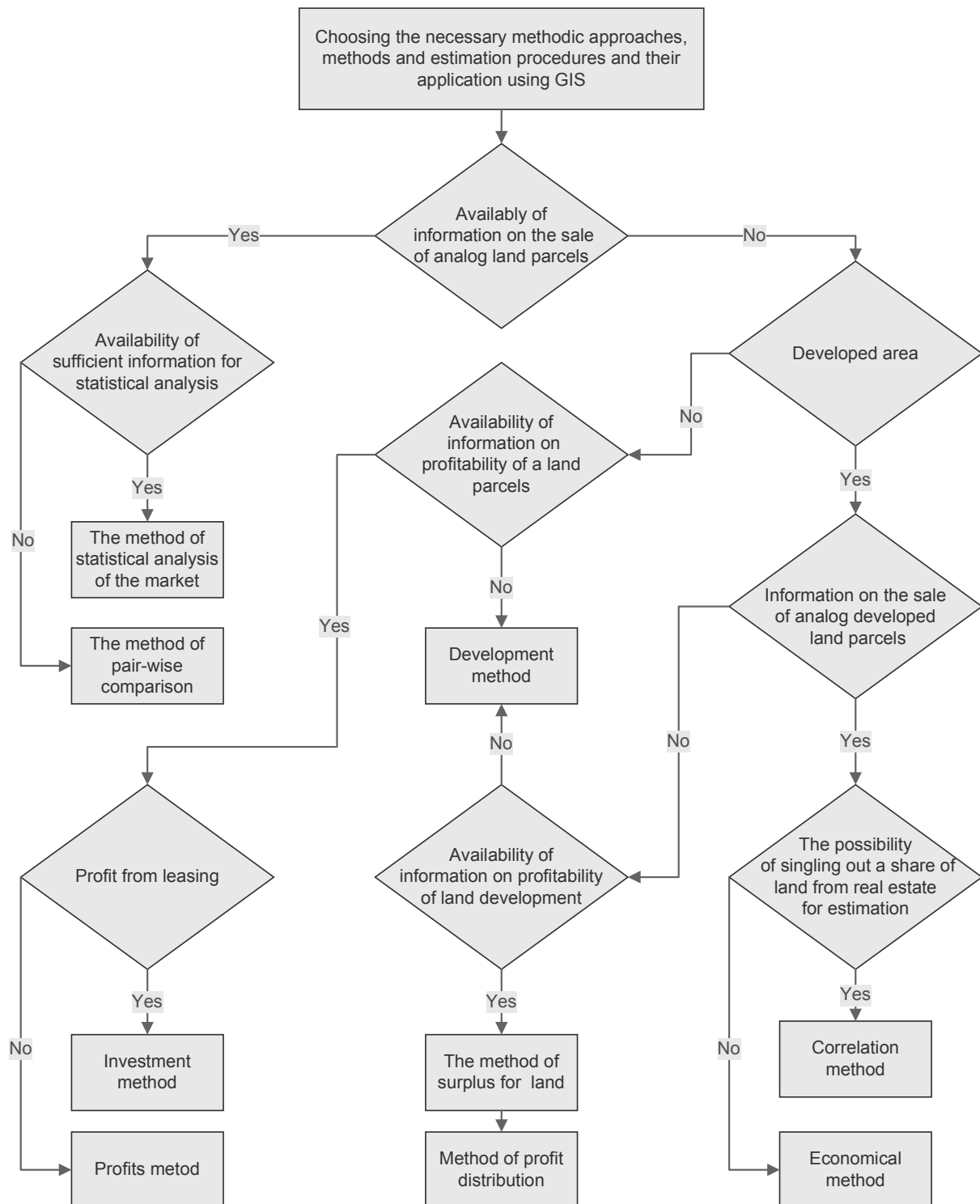

Fig. 6. The algorithm of choosing methods of the expert estimation of land parcels

Conclusions. The system of the information supply of the expert financial estimation of land and objects of real estate allows to determine space factors using certain methodic approaches and it will increase the reliability and efficiency of the land parcels estimation using all methods.

Geo-information supply allows to present land parcels not only by point models, but also by uninterrupted fields called surfaces. The value surface of the land parcels is modelled on the basis of their point layer.

On the results of the investigation the trends of

modelling the ways of formation, distribution and exploitation of megapolis lands using geo-information systems have been proposed:

- the formation of the information-analytic, normative-legislative, space basis for modelling the ways of formation, distribution and exploitation of megapolis lands;
- determining geo-information set of instruments for modelling the ways of formation, distribution and exploitation of megapolis lands;
- building and realization of the algorithm of the for-

- determining the level of space factors impact on the formation, distribution and exploitation of megapolis lands;
- building geo-information models representing the space factors impact on the formation, distribution and exploitation of megapolis lands;
- making decisions on the formation, distribution and exploitation of megapolis lands.

Список використаних джерел:

1. Ляшенко А. Методика та практичні питання геоінформаційного моделювання врахування впливу локальних факторів на нормативно-грошову оцінку земельних ділянок / А. Лященко, Ю. Кравченко, Д. Горковчук // Землевпорядний вісник. – 2015. – № 11. – С. 28-33.
2. Митчелл Э. Руководство по ГИС Анализ. Часть 1: Пространственные модели и взаимосвязи / Э. Митчелл; пер. с англ. – Киев, ЗАО ЕСОММ Со; Стилос, 2000. – 198 с.
3. Палеха Ю.Н. Применение ГИС-технологий в градостроительных проектах на государственном и региональном уровнях / Ю.Н. Палеха, А.В. Олещенко, И.В. Соломаха // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. География. 2012. – Вып. 25 (64). – № 1. – С. 155-166.
4. Степенко О.В. Геоінформаційне забезпечення грошової оцінки земельних ресурсів / О.В. Степенко // – Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2013. – Вип. 77. – С. 53-56.
5. Хаусхолд В. Введение в городские геоинформационные системы / В. Хаусхолд; пер. с англ. – М.: Дата+, 1998. – 321 с.
6. Шипулін В.Д. ГІС-технології в оцінці землі та нерухомого майна: навч. посібник / В.Д. Шипулін, Ю.М. Палеха, Е.С. Штерндок // Харк. нац. унів. міськ. госп-ва. – Х.: ХНУМГ, 2014. – 180 с.

References:

1. Lyashchenko, A., Kravchenko, Yu., Horkovchuk, D. (2015). Metodyka ta praktychni pytannya geoinformatsiynoho modelyuvannya vrakhuvannya vplyvu lokalnykh faktoriv na normatyvno-hroshovu otsinku zemelnykh dilyanok [Methodology and practical issues of geo-modeling taking into account the impact of local factors on regulatory and monetary value of land]. *Land Management Journal*, 11, 28-33.
2. Mitchell, A. (2000). Guide to GIS Analysis. Part 1: The spatial patterns and relationships. 198.
3. Palekha, Yu.N., Oleshchenko, A.V., Solomakha, I.V. (2012). Primenenie GIS-tekhnologiy v gradostroitelnykh proektakh na gosudarstvennom i regionalnom urovnyakh [Application of GIS technology in urban development projects at the national and regional levels]. *Scientific notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Geography*, 1, 155-166.
4. Stepenko, O.V. (2013). Geoinformatsiynе zabezpechennya hroshovoyi otsinky zemelnykh resursiv [Geoinformation providing monetary evaluation of land resources]. *Geodesy, cartography and aerial photography*, 77, 53-56.
5. Hauskhold, B. (1998). Introduction to urban geographic information systems. Data +, 321.
6. Shipulin, V.D., Palekha, Yu.N., Shterndok, E.S. (2014). GIS-tekhnologii v otsintsi zemli ta nerukhomoho mayna: navch. posibnyk [GIS technologies in the assessment of land and real estate. Teach. manual.] O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 180.

Надійшла до редколегії 14.02.2017 р.

UDC 911.3:32(261.24)+(292.46)

Serhiy Sonko, DSc (Geography), Professor
e-mail: sp.sonko@gmail.com**Yuriy Kyselov**, DSc (Geography), Professor
e-mail: kyseljov@ukr.net

Uman National University of Horticulture, Ukraine

DEVELOPMENT OF BALTIC-MEDITERRANEAN GEOPOLITICAL STRATEGY AS CONTINUATION OF STEPAN RUDNYTSKIY'S IDEAS

An investigation of the up-to-date geopolitical and civilization factors viewing the geopolitical choose of Ukraine is the goal of our publication. It is marked that different issues connected with the euro-integrative geopolitical vector of Ukraine need serious and multidiscipline scientific researches. The geopolitical state of Ukraine is characterized by its "bufferness" between East and West that calls a couple of problems connected with its boundary localization. Than, the challenges of our time caused by the newest expansion of Russia are not principally new phenomenon in the Ukrainian history. It is stressed that developing by Ukraine the Baltic-Mediterranean geopolitical doctrine founded almost one hundred years ago by the Academician Stepan Rudnytsky is the best strategy for our country caused by the non-principal policy to Ukraine of the leading West-European states. An oriental list of countries that can be joined to the Baltic-Mediterranean axis is lined. Some immediate actions that the state must realize for renewing the control over natural resources of the country by the Ukrainian people – by the authors' thought – are: renewing landscapes of Velyky Luh throw the liquidation of Kakhovka water-reservoir, blockade the North-Crimean channel on the administrative boundary between the Kherson region and Crimea and also active involvement of the foreign investments into the sea-portal and transport infrastructure of the Black-sea regions of Ukraine.

Key words: geopolitics, doctrine, expansion, vector, Baltic-Mediterranean axis.

Сергій Сонько, Юрій Кисельов. РОЗВИТОК БАЛТІЙСЬКО-СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДОКТРИНИ ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ІДЕЙ СТЕПАНА РУДНИЦЬКОГО

Відзначено, що різноманітні питання, пов'язані з євроінтеграційним геополітичним вектором України, потребують серйозних і всебічних наукових досліджень. Наголошено, що через безпринципну політику провідних західноєвропейських держав щодо України оптимальною стратегією для нашої держави є розвиток нею балтійсько-чорноморської (в перспективі – балтійсько-середземноморської) геополітичної доктрини, заснованої майже сто років тому академіком Степаном Рудницьким.

Ключові слова: геополітика, доктрина, експансія, вектор, балтійсько-середземноморська вісь.

Сергей Сонько, Юрий Кисельёв. РАЗВИТИЕ БАЛТИЙСКО-СРЕДИЗЕМНОМОРСКОЙ ГЕОПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЫ КАК ПРОДОЛЖЕНИЕ ИДЕЙ СТЕПАНА РУДНИЦКОГО

Отмечено, что различные вопросы, связанные с евроинтеграционным геополитическим вектором Украины, требуют серьезных и всесторонних научных исследований. Обращено внимание на то, что из-за беспринципной политики ведущих западноевропейских государств касательно Украины оптимальной стратегией для нашего государства является развитие ею балтийско-черноморской (в перспективе – балтийско-средиземноморской) геополитической доктрины, основанной почти сто лет назад академиком Степаном Рудницким.

Ключевые слова: геополитика, доктрина, экспансия, вектор, балтийско-средиземноморская ось.

Rising of a problem and it's actuality. Almost one hundred years ago it was by the first set question of international integration of Central-European region under that we understand a fragment of the Earth space located between the Baltic and Black seas. Sign that our compatriot, founder of Ukrainian national geography and geopolitics, did it academician Stepan Rudnytskyi. Exactly in his work «Ukrainian issue viewed from position of political geography», edited soon after disintegration of the Austro-Hungary and Russian empires, a Baltic-Black sea doctrine which envisaged the close collaboration of countries and nations of corresponding meridional axis is reasonable [3]. To the number of these countries S. Rudnytskyi included foremost Finland, Estonia, Latvia, Lithuania, Belarus and Ukraine. [3, p. 137]. Also to the Baltic-Black sea axis he took Donschyna, Kuban, North Caucasus, Georgia, Armenia and Azerbaijan [3, p. 134]. After the defeat of Ukrainian national liberation revolution 1918-21, and especially – after Second World War, when most of the central European countries got under actual control of the USSR, the marked doctrine lost it's actuality on great while. It went out on an

order-paper again after falling of the communist modes in these countries and further renewal of independence of Ukraine and Baltic countries. *In the authors view*, this doctrine remains actual and now in connection with the newest aggression of Russia in relation to Ukraine and her threats to the states of Baltic.

Review of the last publications. In the newest time the Baltic-Black sea geopolitical doctrine is analyzed, adapting it to the calls of present time, the prominent Ukrainian scientists are social geographers, in particular Oleh Shablii [6], Myroslav Dnistrianskiy [1], Oleksandr Topchiev [5]. The idea of Baltic-Black sea collaboration found a reflection and in the program of one of leading Ukrainian political parties of 1990th [2]. To our opinion, today the problem of realization of this idea not only is not taken off from a notice, it even deepens in the context of transformation of Baltic-Black sea doctrine in Baltic-Mediterranean, what one of authors already marked about [4].

The aim of the article is a ground of actuality for Ukraine of Baltic-Black sea geopolitical doctrine and necessity of her transformation in Baltic-Mediterranean.

Tasks to the article are:

- an analysis of new geopolitical situation is in the

world that appears as a result of Russian intervention to Ukraine;

- a lineation of the real and potential role of the USA and European Union in the geopolitical fate of Ukraine;

- a ground of actuality of submeridional geopolitical vector is for Ukraine;

- suggestion of near-term state measures that had to make economic basis of the future Baltic-Mediterranean axis;

- determination of reference composition of countries that can enter the Baltic-Mediterranean intergovernmental union.

Exposition of basic material. Development of geopolitical situation during the last years (in particular, from 2009 – time of beginning of presidency of Barack Obama in the USA) is characterized by certain the weakening of influence of forces of NATO in Europe at the simultaneous increase of presence of Russia (as the natural gas and infrastructure related to him and, in the end, direct military expansion exported by her on territory of Ukraine) in this subcontinent. Emphasis of administration of the USA on the mainly problems of domestic policy combined with the underestimation of geopolitical role of Putin Russia - to «heartland» of Eurasia, that, to our opinion, became one of reasons, that allowed to Moscow to violate both the Budapest memorandum and bases of world order, set after Second world war, in general. In our view, wars that Russia conducts in Eurasia (Moldova, Caucasus, Ukraine, Syria and to be continued) can become pre-conditions of full-scale Third World War. Taking into account the presence of geopolitical connection between events in Ukraine and Syria, we undertake boldness to assert that just the same war (but in the hybrid kind hidden) actually lasts already.

Thus, time came for realization already of undeniable today truth, that in XXI century of not «world» wars it is not, and that even an ocean (if to take into consideration of the USA) fundamentally is not defense and substantial obstacle for the newest world aggressor. To the greatest regret, already once again in history exactly Ukraine and Ukrainians given on profanation to the apologists and practices of Russian euroasism became a «living shield» for all Europe against Moscow expansion and final «argument» for Americans, if to make sure as in all yet existence of Empire of Evil (it was named by Mr. R. Reagan, and what tested to the «half-decay», but was not destroyed in 1991) and to realize that the ocean of safety does not guarantee even.

But Ukrainians do not have a time to expect both the credible decisive pro-Ukrainian steps of president of the USA Donald Trump and on rallying of Europe round the idea of isolation of this empire. Becomes late, because the Kremlin ideas of defragmentation of Ukraine too deeply staggered brains not only 80% of the Russian citizens but also greater part of Ukrainians that mentally until now as though are in Soviet Union.

Does indecisive position of the European concord headed to the paragraphs of Merkel, Olland and others, cause an appropriate question – or is a rescue for Ukraine, how the states, following the European geopolitical vector with the from time immemorial fight of Rhymland and Heartland? On this question an answer is

necessary to be searched already today, and we will dare to express eurosceptical moods. And by reason that is why already mentioned by us higher the Budapest memorandum. The West-European states actually made treason to Ukraine now, that is why there is not a guarantee in relation to treasons in the future. Most interestingly, that Poland and Baltics (neighbours of Russia of first-order) far better from West-Europeans (and, the anymore, Americans) understand the danger of existence of Empire of Evil. But all empires that only existed in history disintegrated. Historically appropriate will be – in more near or further prospect - and falling of Russian empire. The anymore, that the first signs of such disintegration, forecast in the August (in 2016) publication of one of authors [4], already acquire force [7].

In opinion of authors, the main sublatitudinal Eurasian axis along that there were all main geopolitical events of a few last centuries gives the first signs of the decline, yielding to a mestome the meridional geopolitical relations. Similar transformations happened already, and an old meridional axis can exemplify «from Varangian in Greeks», that at one time laid down an alternative to the time immemorial Baltic-Black sea «corridor» that were a nomad the different Asian hordes by centuries.

Such meridional geopolitical approach presently exactly topically, as periodic «wars with incorrect» in reply to «cross hikes» (and that, and the second is the military constituent of functioning of the sublatitudinal Eurasian axis) nothing kind for civilization development humanity is not carried. Such «wars» and «hikes» last and today, but they are carefully «disguised» in oil prices, «antinuclear approvals» (in relation to Iran or North Korea), «fight for democracy» and all more scale acts of terrorism of Islamists. Thus constantly to mummify a sublatitudinal geopolitical axis in its old Moscow-central mode understanding the newest «silk ways», on deep persuasion of authors, having no prospects.

Being on the difficult crossing, at least, two (or and three) geopolitical worlds, Ukraine will always be in the danger of finding out on the territory of relations between stormy, since earliest times nomadic Asia and progressive, but, as turn out, by insidious Europe. Unfortunately, traditions of finding out of such relations already during many centuries, except a military way, alternatives do not have. But, in tradition of meridional geopolitical vector more civilized trade-logistic relations prevail between countries. As an example, will mark that bellicose Vikings (in the north) and no less bellicose Turks (on a south), already a long ago losing former pressing forward, now are one of the best in the world automakers and providers of services in industry of tourism and hotel-restaurant business.

We consider that the objective signs of gradual actualization of the above-mentioned submeridional vector appeared today.

Firstly is a slow, gradual, but sure self-destruction of Empire of Evil, that once again lines up a «ferrous curtain». By a certificate is there, in particular, abandonment it from East-Asian and Near-Eastern tourist markets (through the operations «successfully» conducted by the special services with injury of passenger airplanes), and financing of acts of terrorism in the European countries, and insolvency (through escape of

most Nobel laureates to the West) to develop own high-tech.

Secondly is a presence in both the North and on the South of this axis (from the Persian bay by tankers in Mediterranean) of beds of oil and gas, that will replace successfully, essentially, an only and non-alternative for Russia export product. Because this empire not able to produce smart phones, modern cars and to develop the operating systems, but the anymore are hydrogen engines, on that Scandinavians that will be able in the near time in general to give up the use of oil ride already. To our opinion, the just the same newest technological achievements are a deserving reference-point for modern Ukraine.

Thirdly – a civilization «conflict more deepens between television and refrigerator». In Empire of Evil every day from television damn the American, European, Asian «imperialists», and but these «curses» collapse on the Russian streets the mainly imported cars ride that. By the way, televisions and refrigerators are in this empire, we know as far as, also, mainly, not «Record» and not «Saratov». Thus, disintegration of Empire of Evil is in the hands of those its citizens, that is intellectually able independently to get to know a true. Actually, from here and an urgent necessity to occupy the brains of these citizens of Novorossia swims out, by Crimea, Turkey, Syria and other «hot points». But as events testify in Russia on March, 26, 2017, this country (and foremost her young people) spill gradually.

From resulted three above enumerated tendencies and arguments a meridional geopolitical vector that it is necessary in every way to support as a Baltic-Black sea doctrine to Ukraine appears. At least, it is necessary to activate on the way of reformatting of Eurasian space on the benefit.

It is important to mark that «welfare» in Empire of Evil was provided (and provides until now) by pitiless exploitation of natural rent (mining). Resources on a planet are closed, and countries that count only on them appear very vulnerable (that is why there is a modern dynamics of oil price confirmations).

Consequently, there are two types of geopolitical logic.

First – within the limits of former large country all was general and it is «scientifically reasonable» from positions of the economic districting. Even transmission of large territories from one allied republic to other did not matter. And the catchment basin of Dnipro belonged to «new historical community – soviet people».

Second – there is the independent state Ukraine that is the universally recognized international legal subject, and the people of that (according to Constitution) can dispose of the natural resources.

In accordance with the first type of logic, the primary objective of military operations on Donbas is for Russia of not coal, not Novorossia and even not «Russkiy Mir», and, first of all, land «corridor» to Crimea (it at the beginning). A bridge through the Kerch channel built will not be, it only fake for an international concord, but foremost – for own people. Because there is not a necessity to inlay additional money in building (very doubtful from the point of view of natural dangers), as they are already inlaid in an armament. As known, an army must

self-payment, the anymore, that to retain her becomes all heavier through approvals of international concord.

In accordance with the second type of logic, nature of Ukraine is priceless treasure, foremost, for next generations. Thus, renewal and maintenance of unique landscapes are the absolute, law of people, that, as authors hope, will be able to realize him within the limits of future administrative-territorial reform, envisaged by Constitution. In particular, during the last three years of Russian occupation of Crimea on collections of rural communities in the villages of Lower Podniprovyia all the appeals to down the Kakhovka storage pool and renew Velykiy Luh (the Large Meadow) are more often heard.

The chain of events described higher after beginning of active expansionist policy of Russia in a geopolitical context means that topically, as development of Baltic-Black sea doctrine, ground spatially of more wide, Baltic-Mediterranean, geopolitical doctrine. For this purpose to the Ukrainian state, at least – at the beginning – at regional level, it is necessary to carry out the row of measures, including:

1. Adhering to Constitution, not to interfere with own people to realize an own right on using natural resources, in particular to down the Kakhovka storage pool and renew Velykiy Luh (the Large Meadow).

2. To work out and carry out the project of building of the Baltic-Azov-Black sea navigable channel with the corresponding deepening of north part of bay Syvash and nearport of land part to the north from Armyansk on Ukrainian territory.

3. More active to attract investments in development of port and transport infrastructure of the Black Sea coast of the Mykolayiv, Odesa and Kherson regions.

It is pleasant to realize that some of forecast in more early publications [4] measures (in particular ceiling of the North-Crimean channel) are already carried out.

Among many other measures marked higher will help gradually to change a main geopolitical vector from latitudinal on meridional, finally, translating in the concretely-territorial measuring (as a Baltic-Black sea, in future – the Baltic-Mediterranean union) the centuries-old is uncertain transfrontal balancing of Ukraine between stormy nomadic East and the civilized West. Composition of countries of such union, to our opinion, must be extended comparatively with that, how it was presented by academic. S. Rudnytskiy, in connection with that the foreign-policy orientation of some countries (in particular, to Poland) became almost for one hundred years more pro-Ukrainian, and also with that row of countries of Central Asia and North Africa economically integrated to the Baltic-Mediterranean axis. On the whole, the entire Scandinavian countries, Ukraine, Belarus (from the political point of view, including of her to such union – only on the right to time), Poland, Slovakia, Czech Republic, Hungary, Romania, Bulgaria, former Yugoslavian countries, Greece, Turkey, Georgia, Azerbaijan, Cyprus, Israel, Egypt, are now included in this axis. With development of trade-logistic relations and in the process of future inevitable disintegration of Empire of Evil in a prospect to outlined by us higher Armenia, Kazakhstan, some countries of Central Asia, Near and North Africa East, can be attached an union.

Conclusions. To our opinion, for the Ukrainian

state came the time to convert by a peaceful way in the real geopolitical capital a conscience and diligence of own people. Because it appeared many habitants of fake of the Donbas pseudorepublics and Crimea of almost centenary term not enough, to understand, that exactly due to the hard-working Ukrainian people on the mentioned peninsula is water, electricity and cheap foods and

that in the from time immemorial fight of refrigerator against television a refrigerator always wins. And that the population of so-called «DPR» and «LPR» with time only will strengthen intensity of journeys through a sanitary border to Large Ukraine for cheap foods, understanding, finally, that agro- and bioresources are a capital far more valuable, than resources are mineral.

Список використаних джерел:

1. Дністрянський М.С. Геополітичні доктрини і підходи: критичний аналіз методології / М.С. Дністрянський. – Львів : Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. – 114 с.
2. Народний Рух України: документи і матеріали. – К.: Видавн. центр „Софія”, 1992. – 50 с.
3. Рудницький С. Українська справа зі становища політичної географії / Степан Рудницький. – Берлін: Українське слово, 1923. – 293 с.
4. Сонько С.П. Балтійсько-середземноморська геополітична доктрина та занепад євразійства / С.П. Сонько // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія Географічні науки. – 2016. – № 3 / Херсон. держ. ун-т.; «Видавничий дім «Гельветика». – Херсон, 2016. – С. 74-77.
5. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 472 с.
6. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії / Олег Шаблій. – Львів: Видавн. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
7. Россия пробуждается [Электронный ресурс] // Жизнь сегодня. – Режим доступа: http://newmirror.ru/blog/43940763473/Rossiya-probuzhdayetsya?utm_campaign=transit&utm_source=main&utm_medium=page_7&domain=mirtesen.ru&paid=1&pad=1

References:

1. Dnistrianskyi, M.S. (2003). Geopolitychni doktryny i pidkhody: krytychnyi analiz metodologii [Geopolitical doctrines and approaches; the critical analysis of the methodology]. Lviv: Publishing centre of the Ivan Franko Lviv National University, 114.
2. Narodnyi Rukh Ukrainy: dokumenty i materialy [People's Movement of Ukraine: documents and materials] (1992). K.: Sofiya Publishing centre, 50.
3. Rudnytskyi, S. (1923). Ukrainska sprava zi stanovyshcha politychnoi geografii [The Ukrainian action from the point of view of the political geography]. Berlin: Ukrainske slovo, 293.
4. Sonko, S.P. (2016). Baltiys'ko-seredzemnomors'ka heopolitychna doktryna ta zanepad yevraziystva [The Baltic and Mediterranean geopolitical doctrine and the decline of the Russian eurasianism]. *Scientific bulletin of the Kherson State university*. Kherson State university; Helvetica Publishing house. Kherson, 74-77.
5. Topchiev, O.H. (2009). Osnovy suspilnoi geografii [Fundamentals of the human geography]. Odesa: Astroprynt, 472.
6. Shablii, O.I. (2001). Suspilna geografiya: teoriya, istoriya, ukrainoznavchi studii [Human geography: theory, history, Ukrainian studies]. Lviv: Publishing centre of the Ivan Franko Lviv National University, 744.
7. Rossiya probuzhdaetsya. Available at: http://newmirror.ru/blog/43940763473/Rossiya-probuzhdayetsya?utm_campaign=transit&utm_source=main&utm_medium=page_7&domain=mirtesen.ru&paid=1&pad=1

Надійшла до редколегії 20.03.2017 р.

UDC 911.9 (477)

Oleksandr Korol, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: o.korol@chnu.edu.ua
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Ukraine

FORMATION AND DISTRIBUTION OF INTERNATIONAL TOURISM FLOWS IN GEOGRAPHICAL SPACE

Properties of geographical space that are of key importance for international tourism, as length and discreteness, are analyzed in the article. Length makes tourists cover distances, whereas discreteness manifests itself in spatial heterogeneity. Tourism in conditions of homogeneous space is vain. That is, heterogeneity brings sense to travels as well as determines their direction. So, the effect of geographical space's length and spatial heterogeneity on formation and distribution of tourism flows is assessed, international tourism's geographical essence is disclosed also.

Apperception of geographical space in usual environment and its effect on tourist's original motives are described. Following the bases of behaviorism, the tourism original motives, in particular those for migration, comfort, contrast and aesthetics are substantiated. The motive for migration is a kind of "pushing" tourists outside their usual environment. To stop all fears that may cause anxiety in destination, the latter should guarantee satisfaction of those human needs which A. Maslow refers to as basic needs. The necessity to satisfy these needs forms in tourists the motive for comfort. Closely located destinations in neighboring countries can be of little difference from usual environment. Driven by the motive for contrast, tourists aspire to visit places that totally differ from their usual environment, and contrast (are exotic to) it. Thus, the motive for contrast seemingly "pulls" the tourists up to certain (exotic) destinations.

Finally, following the considered spatial specificities of land surface and tourist-driving original motives, a conceptual model of formation and distribution of international tourism flows in geographical space is developed.

Key words: international tourism, geographical space, behaviorism, tourism motives, spatial model.

Олександр Король. ФОРМУВАННЯ ТА РОЗПОДІЛ МІЖНАРОДНИХ ТУРИСТИЧНИХ ПОТОКІВ У ГЕОГРАФІЧНОМУ ПРОСТОРИ

У статті визначені властивості географічного простору, які є ключовими для міжнародного туризму, а також розкрито його географічну сутність. На засадах біхевіоризму обґрунтовані висхідні туристичні мотиви, зокрема: мотив міграції, комфорту, контрасту, естетики. З'ясований вплив протяжності географічного простору на розподіл туристичних потоків. У підсумку, на основі розглянутих просторових особливостей земної поверхні та висхідних мотивів, що рухають туристами, побудована концептуальна модель формування та розподілу міжнародних туристичних потоків у географічному просторі.

Ключові слова: міжнародний туризм, географічний простір, біхевіоризм, туристичні мотиви, просторова модель.

Александр Король. ФОРМИРОВАНИЕ И РАСПРЕДЕЛЕНИЕ МЕЖДУНАРОДНЫХ ТУРИСТИЧЕСКИХ ПОТОКОВ В ГЕОГРАФИЧЕСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ

В статье определены свойства географического пространства, которые являются ключевыми для международного туризма, а также раскрыта его географическая сущность. На основах бихевиоризма обоснованы отправные туристические мотивы, в частности: мотив миграции, комфорта, контраста, эстетики. Выяснено влияние протяжённости географического пространства на распределение туристических потоков. В итоге, на основе рассмотренных пространственных особенностей земной поверхности и отправных мотивов туристов, построена концептуальная модель формирования и распределения международных туристических потоков в географическом пространстве.

Ключевые слова: международный туризм, географическое пространство, бихевиоризм, туристические мотивы, пространственная модель.

Problem statement. According to data available with the World Tourism Organization (UNWTO), nearly 1 milliard international tourist arrivals were documented in the world on at the change of the millenniums. The fact of the involvement of such a great number of people from many countries of the world is the evidence of international tourism's significant effect on different spheres of social relations. At the same time, some aspects of international tourism are still insufficiently studied, in particular, little attention is drawn to how the international tourism flows are formed and distributed in geographical space.

The present work therefore **aimed at** the establishment of international tourism key-important properties of geographical space; substantiation of original motives that guide the tourists; ascertainment of the effect of geographical space's length on distribution of tourism flows. The study resulted in the development of the

conceptual model of international tourism flows' formation and distribution in geographical space.

Both theoretical provisions and the model itself were the result of statistical analysis of international tourism flows in over 100 countries of the world throughout three marker years: 1999, 2004 and 2008. The choice of these years is explained by the fact that it was the period of more or less stable political and economic situation after disintegration of the USSR and up to the beginning of the world financial crisis which gave start to the world's period of turbulence.

Problem statement. Properties of geographical space and its apperception in the context of tourism. Development of the model of international tourism flows' formation and distribution within geographical space grounds on its (space) understanding as being part of the expanse that covers geographical environment. It should be in the first place established which properties of space are generally important for tourism. With that, one should remember that space is inseparable from time, and these both form a spatial-

temporal continuum with such universal properties as duration and irreversibility (with regard to time), length and simultaneous continuity, and discreteness (with regard to space).

Regarding tourism as a form of population's migration, we should accentuate that such space's properties as length and discreteness play here the most essential role. Length makes tourists cover distances, whereas discreteness manifests itself in spatial heterogeneity. Tourism in conditions of homogeneous space is vain, for wherever a tourist traveled, he would be surrounded by one and the same things. That is, heterogeneity brings sense to travels as well as determines their direction.

Certain relationship traced between such tourism-important characteristics of geographical space as length and heterogeneity can be expressed as follows: the bigger is the area of the territory, the more diverse will be its landscapes. This is explained by both occasional and deterministic factors. Significant expanse of the territory from the north to the south and availability of huge spaces lead to clear manifestation of latitudinal zonality and landscape diversity, while the same expanse along the latitude shows climatic variations from oceanic to continental. The dependence between availability of different reliefs and water areas, on the one side, and the area of the territory, on the other, has probabilistic nature. Similarly, the diversity of ethnic culture will be more often found in bigger countries rather than small.

Apperception of geographical space, that is, the space's conscious perception is unexceptionally important for understanding of the *philosophy of tourism*, since tourist here stands out as key figure. Despite the objectivity of this category, geographical space in individual's conscious world perception shall echo through the prism of his/her acquired life experience. For example, the child's space is small and limited to the space of his/her room, home and garden; his/her experience and idea of space do not usually extend the limits of these territories. The child borrows the idea of space's other elements predominantly from adults and parents. The child's space is delimited into "his own" conventional, customary and habitual one where he/she is "at home", and "alien" space which is opposite to the former and appears to be a strange, uncomfortable territory not organized for his/her living. The adult's space is limited to his/her life experience acquired through different times of living. With age, such experience undergoes changes and accumulates. Individual's ideas of "own" and "alien" spaces alters, as well as those of space expansion. The first may extend to the limits of settlement resided by an individual, while the second may exist right beyond the limits of "own" space [7].

Usual environment is a proper analogue of "own space" in tourism. It is a basic concept in this branch of knowledge, since each tourist should go beyond its limits. In the first turn, usual environment covers the portion of geographical space associated with place of residence and its direct surroundings. Such interpretation results from psychological perception of this space as everyday (routine) one. Individual's everydayness has diurnal rhythm connected with his sedentary life and presup-

poses that he sleeps at home. Proceeding from the above, the spatial limits of usual environment can be expressed by Hagerstrand's spatial-temporal prism [3]. Thus, the usual environment will cover spatial-temporal prisms in people with common place of residence.

Sedentary life is rather schematized and monotonous. Being made to solve the same everyday problems and repeating each new day the same things, an individual in his/her spatial-temporal prism is therefore inclined to form stereotypes. In particular, U. Lippmann wrote: "one knows all ins and outs here, everything is familiar, normal and reliable..., and the one feels at home and regards himself to be an integral part of this world until perception of life does not contradict stereotypes [5].

Such interpretation of stereotypes does not also contradict physiologists' findings, in particular, I.P. Pavlov's doctrine of the dynamic stereotype [6]. He emphasized that "routine life hides significant gaps" without which, by the way, there would be no tourism at all. Firstly, an individual is more and more seldom experiences emotions, since they, according I.Pavlov, appear when stereotypes are broken, while life without emotions becomes monotony. Secondly, regulating stimulus, the stereotypes continuously stir the same areas of brain cortex. Durable "grinding into one cell" results in said cell's temporary loss of capacity for excitement and leads to its suppression, while the individual feels distress.

Thus, the routine of customary environment forms stereotypes that significantly ease everydayness but appropriate emotions and contribute to occurrence and accumulation of tiredness. Unlike physical, restoration of individual's psychic powers is a hard process that demands specific forms and modes to help re-channel excitement from one block of nerve centers to another.

Original motives for tourism. To have new emotions and full psychological relaxation, an individual should "push the limits of stereotypes". Undoubtedly, the one should for this purpose quit the "ordered life", better still – quit the usual environment. This is how the **motive for migration** is formed. And, according to world scientific studies, in particular, sociological research oriented towards establishment of motives for tourism, it is the instinct of migration that is regarded to be in the first place. American social science refers motivation to travel to eternal motives of human's behavior, to those that form the original nature [1].

At the same time, in situation when acquired stereotypes do not help and with no knowledge of what to expect and how to behave an individual would experience emotional stress. However, according to A. Ukhtomskiy's fair notice, it will not be a rule that "meeting" unexpected and unusual things would call nothing else than negative emotions. An individual, if does not need to adapt to unusual places and situations or gain new stereotypes for the purpose of survival, will form positive expectations of meeting "surprises" of surrounding world [9]. Introduction of such positive mental set shall be easier when an individual understands that he/she would leave his/her "organized life" only for a short period of time, that is, the travel outside usual environment would be only a temporary trip and he/she would soon come back, which is peculiar for tourism.

To get all fears dispelled, the destinations should guarantee satisfaction of such people's demands (which A. Maslow, a behaviorist, refers to as basic needs) as physiology, i.e., the needs for food and beverage, accommodation, etc, which in the case of tourism are provided by the service of hospitality; safety and security, which are the feeling and the awareness of the necessity to be protected from physical and psychological danger that the surrounding environment may cause [4].

According to A. Maslow's hierarchy, the demand for satisfaction of basic needs forms in tourists a **motive for comfort**. Thus, the pyramid's first level represents physiological comfort that presupposes a guaranteed accommodation and feeding. The motive for comfort in this context develops into economic factor which predetermines the capacity to realize a motive for migration. This motive plays a leading role in the formation of out-bound tourism flows, and the "poverty" does not therefore assist to trips abroad. However, it is not sufficient to have money to be sure that the destination will provide for satisfaction of tourist's basic physiological needs. To satisfy tourist's needs, destination must have hotels, restaurants and other similar establishments. Thus, the motive for physiological comfort also serves as a factor of destination's choice, since mass tourist is bound for the places with developed industry of hospitality.

Besides, the individual's motive for physiological comfort lies in the sense of thermal comfort that depends on climatic specificities. In usual environment, the climate as a factor of physiological comfort may strengthen or weaken the motive for migration. For example, people living in Scandinavian countries where the weather throughout the year is predominantly uncomfortable, manifest overmotivation to travel abroad. At the same time, if an individual in his usual environment is compelled to live with frosts, heat of rainfalls, then he will be free in his choice of places with comfortable weather when traveling abroad. This is why the climate as a factor of physiological comfort will also serve as the element of attractiveness and influence upon distribution of tourism flows between destinations, that is, distribution in geographical space.

The motive for comfort on a second level of A. Maslow's hierarchy of needs (safety and security) takes shape of psychological comfort. As was previously established, an individual manifests emotions when stereotypes do not work. Thus, to make these emotions positive, the destination should appear as causing no anxiety, much less fear. It means that no concern about his/her life, health, dignity and property should arise during a tourist's trip.

Aspiration for **contrast** is yet another **motive** that effects on the formation and, in the first place, geography of tourism flows. If we suppose that the whole geographical space is homogeneous (monotonous), then it will appear that wherever a tourist travels he would be surrounded by the same things that he/she sees at home. Thus, the motive for migration will lose sense and the travel will be vain. If one appears in places similar to his/her usual environment, the acquired stereotypes will be working and no re-channeling of excitement from one block of nerve centers to another would take place. Such situation will not contribute to recreation and there

would be no trigger for emotions. This is why a tourist cares where to travel; he/she is driven by the motive of contrast which naturally complements such basic concept of tourism as *usual environment*. Tourists wish for visiting places that differ from their usual environment and contrast (are exotic to) it, that is, they apprehend destinations in the first place due to their exoticism.

Here we cannot but note that exoticism is predetermined by differences "from place to place", and it is therefore a derivative from heterogeneity of geographical space: the higher is the landscape diversity, the more often exotic destinations will occur. And, as was established above, heterogeneity of geographical space depends on its length: the bigger is the area of the territory, the more diverse will be its landscapes. Moreover, one would definitely predict that with bigger distance from tourist's usual environment, the number of exotic destinations will increase. In particular, it is only according to the zone sequence law when moving 1° (111 km) from the equator to the poles, the temperature will decrease nearly 0,5°C in the northern hemisphere, and 0,7°C – in the southern. At the same time, the thesis "as we go forward the higher is the probability to meet exoticism" does not certainly mean that closely located destinations will resemble usual environment, since the differences "from place to place" are also influenced by random factors.

Social differences existing between different countries also form the motive for contrast and determine the distribution of international tourism flows, in the first place, in cognitive tourism. Such differences tend to increase with distance, too, and their spatial expanse can be demonstrated by way of Hagerstrand's statistical theory of movement [3]. Following the aforesaid, one may assert that, with distance, the predominance in the social medium of one set of traditions and cultural values gradually gives way to another. Such situation is also affected by law of geographical determinism, which associates local inhabitants' cultural, life and economic traditions with geographical conditions of living.

To conclude, we shall emphasize that with distance from usual environment, the motive of contrast will announce itself louder and louder. This can be explained by deterministic factors (law of zonality and climate changes from oceanic to continental along the latitude), and the increase, with distance, of likeliness to meet forms of reliefs and water territory, cultural-historic specificities of local inhabitants, etc, that differ from individual's usual environment.

The formation of international tourism flows, in particular, the choice of destination, irrespective of single tourism types, is also influenced by the **motive for aesthetics**. It lies in an individual's perception of aesthetic value of landscapes within both usual environment and destination. That is, its influence is two-fold, since on the one hand, the ugliness of landscapes in usual environment may strengthen the motive for migration, which, by the way, may manifest itself in such demographic factor of tourism as urbanization. On the other hand, outside the limits of usual environment, the motive for aesthetics influences the choice of destination, for tourists prefer those with aesthetic landscapes.

Aesthetic approaches that base on bio-evolutional perception of landscape configuration [8] refer to such human emotions as apprehensiveness for life, enjoyment through the absence of danger and capability of satisfaction physiological needs, etc. That is, these feelings are somewhat common with the above motive for comfort which presupposes that the tourist shall be guaranteed to be able to satisfy his/her needs which A. Maslow refers to as original: physiological – needs for food, water, accommodation, etc; and need for safety and security. The tourist is aware of these needs and demands their indispensable satisfaction, for example, through the purchase and consumption of the services of hospitality. The same needs are present within the motive for aesthetics, though in the pre-historic interpretation: they are forced out into the depth of the unconscious collective of the present-day individual, from where they emerge in the form of aesthetic feeling and are “satisfied” through the stay in places with “beautiful” landscapes.

Length of geographical space and tourism flows.

Before this moment, we majorly considered such property of geographical space as heterogeneity, since the motive for contrast is associated with differences “from place to place”, and the motive for aesthetics – with landscape diversity. However, the formation and distribution of tourism flows in geographical space are also

influenced by length, which is another space’s property. Length here is distinctive for the fact that the usual environment and destinations have certain locations and there is some distance between them. Besides, the length of the state border as a zone of contact between the countries is also important in international tourism.

The effect of length of geographical space upon tourism manifests itself in the first place in the necessity to cover distances. Tourists’ spatial movements are performed with the use of transport and are connected with money and time expenditures. This is why distance becomes the factor that influences on the formation of tourism flows to this or that destination, in particular, the nearer is the destination, the more often it may be visited. This is what the distribution of tourism flows in geographical space depends on, which can be clearly seen if study the structure of international tourism of this or that country. In fact, the distance for both inbound and outbound tourism flows is not a determining but a limiting factor. The share of arrivals and departures does not directly depend on the distance between the countries but usually does not exceed the value of exponential function where distance is the function argument; in other words, it stands within the limits of self-delineated curvilinear trapezoid (see Fig. 1).

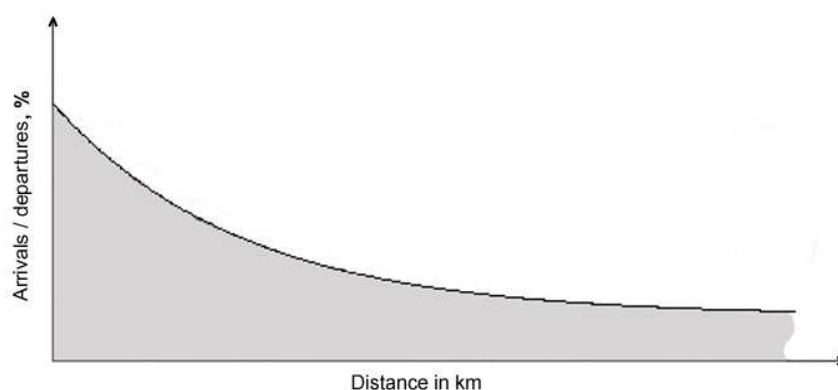

Fig. 1. Arrivals/departures shares in the structure of international tourism flows, and distances between the countries of tourists’ origins and destinations

In cases with tourism flows to neighboring countries the factor of distance does not work, and this is why the length of geographical space is manifested through the length of common land border. The travels to neighboring countries often cover areas nearby the state border and have the character of “diffusion”. This is why, under otherwise equal conditions, the scopes of tourists’ exchange between such countries are congruent with the length of common land border. This regularity is explained by the fact that tourism flows to neighbors may come within the Hagerstrand’s statistical theory of movements, according to which those inhabitants of home country who live closer to state border would have more often visit border regions of neighboring country [3].

Thus, such specific character of geographical space as its length effects on the formation and distribution of international tourism flows not only through distances between tourist’s countries of origin and destination but

also through the length of common land border which in many cases determines the scopes of tourists’ exchange between neighboring countries.

Model of formation and distribution of international tourism flows in geographical space. Following the above-considered spatial characteristics of land surface and original tourists’ motives, we can now develop a conceptual model of formation and distribution of international tourism flows in geographical space (see Fig. 2). Taken as a basis, the fragment of planimetric map as a plain model of land surface does already manifest such geographical space’s characteristic as **length**. In particular, on a map occupy certain area and position; there is a certain distance between the countries’ borders; and neighboring countries have a common border of certain length.

Such geographical space’s characteristic as **heterogeneity**, that is, differences “from place to place”, is presented by a qualitatively colorful background that grades

from the white to an almost black. The gradual transition of colors from the north to the south demonstrates performance of deterministic factors, in particular, the zonality law, as well as the increase, with distance, of differences “from place to place”. At the same time, occasional factors, for example, spatial distribution of water areas or mountain massifs, form azonic areas.

Formation of tourism flows begins in the usual environment expressed on a model as daily spatial-temporal Hagerstrand's prism. The apperception of usual environment is reduced to formation of stereotypes that

significantly unload everyday life but deaden people's emotions, and, through “grinding into one cell”, add to occurrence and accumulation of mental fatigue. To avoid this, one needs to re-channel the excitement from one block of nerve centers to another, which will take place only when the “worn out” stereotypes are not active. The best thing to do this is to quit everyday life, in particular, leave beyond the limits of usual environment. It is in these conditions that the **motive for migration** is being formed, which is inscribed on the model into spatial-temporal Hagerstrand's prism (see Fig. 2).

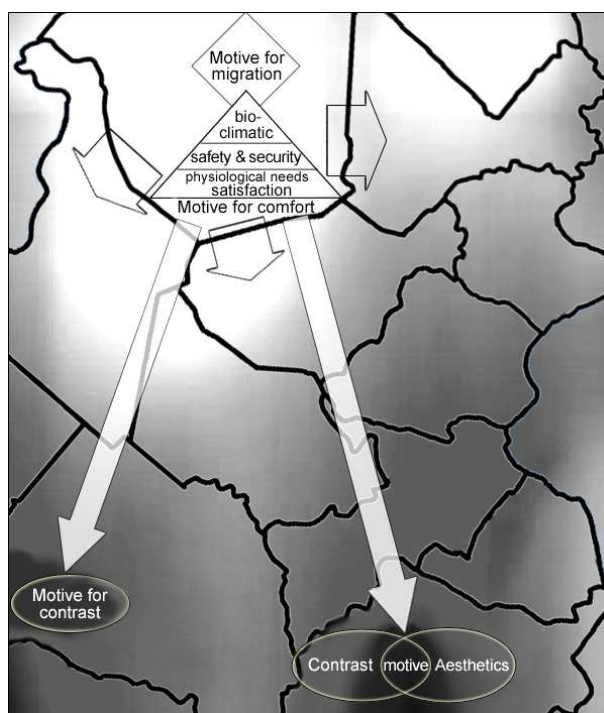

Fig. 2. Model of formation and distribution of international tourism flows in geographical space

However, when stereotypes do not trigger, it usually leads to occurrence of negative emotions. Yet, if an individual knows that he/she leaves his/her usual environment for only a short period of time and will soon be back to live a “traditional life” again, said individual's expectations of the unknown would then be almost certainly positive. To definitely stop all doubts that may cause anxiety in destination, the latter should guarantee satisfaction of those human needs which A. Maslow refers to as basic needs. The necessity to satisfy these needs forms in tourists the **motive for comfort**, covering in the Maslow's hierarchy of needs the first two levels (see Fig. 2). Besides, this motive includes the third level – the bioclimatic comfort assessed by an individual through his own sense of warmth and accord with certain types of recreation. The types of climate that prevail in usual environment may strengthen or weaken the motive for migration, while these outside its limits influence on distribution of tourism flows in geographical space.

The motive for migration, passing through the pyramid of the motive for comfort, is materialized (concretized) into particular needs that can be satisfied in the course of the travel. On this stage, a decision as to the future travel is taken, for it seems not always possible to provide for due comfort beyond the usual environment,

for example, because of the lack of money. If the consumption expenditures allow for travels abroad, the motive for comfort would effect on the choice of country: a tourist prefers those destinations where the industry of hospitality is well-developed; there is no need to worry about safety, and the climate is comfortable, inclusive of that for some types of recreation.

The motive for migration is a kind of “pushing” tourists outside their usual environment, and it is neighboring destinations that appear on tourists' way first. The trips to neighboring countries are the most massive flows in international tourism which cover almost the half of those who travel abroad. Such situation is favored by the fact that these trips require little money and are fit for spending free time within a week. With regard to time, it is a short-run tourism within weekend and holidays. Tourists' exchange between neighboring countries also often covers nearby state border areas and has the character of “diffusion”, while its scope depends on the length of common land border. This is why these trips are indicated on the model as wide short arrows that show the number of travelers in proportion to state border length (see Fig. 2). Migration is the prevailing motive in the trips to countries-neighbors, while the motives for contrast and aesthetics are of little weight.

It is a common thing that closely located destinations in neighboring countries can be of little difference from usual environment. This can be explained by the fact that it is with distance that heterogeneity of geographical space would increase. In other words, the closer is the trip, the fewer differences one will find “from place to place”. The model demonstrates it by a slight contrast between the white background of home country and light-gray color of neighboring countries of destination (see Fig. 2). It is in destinations that resemble usual environment that the acquired stereotypes may arouse. This is why people do care where to travel. Driven by the **motive for contrast**, tourists aspire to visit places that totally differ from their usual environment, and contrast (are exotic to) it. Thus, the motive for contrast seemingly “pulls” the tourists up to certain (exotic) destinations. As it was established above, the exoticism of destination will increase with distance, this being explained by deterministic factors – the zonality law and climate changes from oceanic to continental along the latitude, and the increase of probability of finding forms of relief and water areas, cultural-historic specificities of local inhabitants, etc, that would be significantly different from usual environment with distance.

Both formation and distribution of international tourism flows are either influenced by the **motive for aesthetics**. Ugly landscapes of usual environment may strengthen the motive for migration, while outside it destinations will be chosen on the grounds of aesthetics, since tourists prefer those with aesthetic landscapes. The

same as exoticism increases with distance, one will more often find beautiful landscapes in more distant places, since bigger territory with higher diversity of landscapes is covered in this case.

It is through the motive for contrast, often overlapped by the motive for aesthetics that the tourism flows to remote destinations are formed (see Fig. 2). These flows are often distinctive for the “push and pull” scheme when the motive for migration pushes tourists, while the motives for contrast and aesthetics – pull them. Distance is among the major factors that effect on such flows, since the long way demands more money and time. This is why, with respect to time, it is a long-run tourism which requires, in the first place, the time of vacation. If the limits of consumption expenditures and free time are considered, the distance will transform into a factor that constrains the number of travelers with remoteness of destination. In particular, there can be any frequency of visits to foreign destination, but their number will not in most cases extend the value which exponentially decreases with distance to destination (see Fig. 1).

To conclude with, the suggested model mirrors the properties of geographical space which are essentially important for understanding tourism and disclosing its geographical essence. The tourists’ original motives in combination with the factor of distance explain how the tourism flows share in geographical space. And, finally, it can be mentioned that both the model and theoretical items conceptually belong to *Behavioral Geography*.

Список використаних джерел:

1. Гезгала Ян. Туризм в народном хозяйстве. – М.: Прогресс, 1974. – 212 с.
2. Голд Дж. Основы поведенческой географии. – М.: Прогресс, 1990. – 280 с.
3. Hagerstrand T. What about people in regional science? Lund: Springer – Verlag, 1970.
4. Котлер Ф. Основы маркетинга. – М. Издательский дом «Вильямс», 2007. – 656 с.
5. Липпман У. Общественное мнение. – М.: Институт Фонда «Общественное мнение», 2004. – 384 с.
6. Павлов И.П. Полн. собр. соч., 2 изд., т. 4, М.–Л., 1951.
7. Соціальна та економічна географія: Теорія і методологія / Ішук С.І., Гладкий О.В. – К., 2015. – 335 с.
8. The Experience of Landscape Cognition, Appleton, 1975.
9. Ухтомский А.А. Доминанта, М.-Л.: «Наука», 1966. – 271 с.
10. Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism. B. Boniface and C. Cooper – Elsevier Ltd. Fifth edition 2009. – 644 p.

References:

1. Gezgal, Yan (1974). Turizm v narodnom khozyaystve [Tourism in National Economy]. M.: Progress, 212.
2. Gold, J. (1990). Osnovy povedencheskoy geografii [Fundamentals of Behavioral Geography]. M.: Progress, 280.
3. Hagerstrand, T. (1970). What about people in regional science? Lund: Springer – Verlag.
4. Kotler, F. (2007). Osnovy marketinga [Fundamentals of Marketing]. M., “Williams” Publishing House, 656.
5. Lippmann, U. (2004). Obshhestvennoe mnenie [Public Opinion]. M.: Institute of the “Public Opinion” Fund, 384.
6. Pavlov I.P., Complete Works, 2nd edition, Vol. 4, Moscow-Leningrad, 1951.
7. Ishchuk, S.I., Hladkyy, O.V. (2015). Sotsialna ta ekonomichna geografiya: Teoriya i metodologiya [Social and Economic Geography: Theory and Methodology]. K., 335.
8. The Experience of Landscape Cognition (1975). Appleton.
9. Ukhtomskiy, A.A. (1966). Dominanta [Dominant]. Moscow-Leningrad: Nauka, 271.
10. Boniface, B., Cooper, C. (2009). Worldwide Destinations: The Geography of Travel and Tourism. Elsevier Ltd. Fifth edition, 644.

Надійшла до редколегії 20.03.2017 р.

УДК 911.3.9:339.54

Ярослав Олійник, д. екон. н., професор
e-mail: oliynik_ya@univ.kiev.ua
Анатолій Бобровицький, докторант
e-mail: temsweden@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

МОДЕЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ІНТЕГРАЦІЇ В РЕГІОНАЛЬНІ ТА СВІТОВІ СИСТЕМИ ВЗАЄМОВІДНОСИН

Дослідження присвячене моделюванню розвитку економіки України з використанням когнітивного моделювання. Дослідження включає вивчення напрямків розвитку суспільно-географічного комплексу, виражених у 7 субмоделей, що охоплюють розвиток та організацію усіх напрямків суспільного та економічного життя. Досліджена послідовність дій в рамках 7 субмоделей та взаємодія дій та стратегій кожної з них в загальній моделі. Рушійною силою моделі є інтеграційні процеси, що забезпечують взаємодію країни з географічними об'єктами різного рівня, починаючи з окремих країн до глобального географічного простору.

Ключові слова: суспільно-географічне моделювання, когнітивна модель розвитку, інтеграційні об'єднання, структура економіки, транзитне положення.

Ярослав Олійник, Анатолій Бобровицький. МОДЕЛИРОВАНИЕ РАЗВИТИЯ ЭКОНОМИКИ УКРАИНЫ С УЧЕТОМ ИНТЕГРАЦИИ В РЕГИОНАЛЬНЫЕ И ГЛОБАЛЬНЫЕ СИСТЕМЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ

Исследование посвящено моделированию развития экономики Украины с использованием когнитивного моделирования. Исследование включает изучение направлений развития общественно-географического комплекса, выраженных в 7 субмоделях, посвященных развитию и организации всех направлений общественной и экономической жизни. Исследована последовательность действий в рамках 7 субмоделей и взаимодействие действий и стратегий каждой из них в общей модели. Движущей силой модели являются интеграционные процессы, обеспечивающие взаимодействие страны с географическими объектами разного уровня, начиная с отдельных стран и заканчивая глобальным географическим пространством.

Ключевые слова: общественно-географическое моделирование, когнитивная модель развития, интеграционные объединения, структура экономики, транзитное положение.

Yaroslav Oliynyk, Anatoliy Bobrovytsky. DEVELOPMENT MODELLING OF UKRAINIAN ECONOMY DEVELOPMENT IN COMPLACENCE WITH INTERACTION TO REGIONAL AND GLOBAL INTEGRATION ASSOCIATIONS

The result of research is composition multidimensional mental (cognitive) mode of development social and territorial complex of Ukraine. Such approach for modelling gives possibilities of analysis model components and timing of development every component. There were defined 7 sub-models covering different areas of development human-geographic territorial complex.

Among functional actions in the model implementation defined priority actions deal with the prior development of national market and increase of its consumption for development or revitalization different branches of economy as competitive brunches for the sustainable export development and increasing productive cooperation in the framework of regional and branches integration processes (Sub-model 1); strategy for the development cooperation in diversification energy supply for Ukraine (Sub-model 2); strategy for the development trade relations with countries of symmetric and a-symmetric bilateral trade and economic relations (Sub-model 3); strategy for supply balanced development of different parts of Ukraine in complacence with natural, social and economic potential territories for the development export-oriented branches of industry (Sub-model 4); system of actions and decisions for the development integration processes with regional integration associations and choice of the forms of interactions due to strategic Ukrainian interests (Sub-model 5); interaction and coordination with global integration associations to supply national security and national interests on the global level (Sub-model 6); strategy of the development of education and innovations to supply sustainable (balanced) development (Sub-model 7).

Dynamic interaction between sub-models is the core of general cognitive model of country development for the purpose country transformation from object to the subject of world economic order to the supply the increase role of Ukraine in regional and global integration associations.

Key words: social and geographic modelling, cognitive development model, integration associations, economy structure, transit position.

Актуальність теми дослідження. Розвиток країни неможливий без взаємодії з оточуючим світом, обміном товарами та послугами та виробництвом товарів і надання послуг, що забезпечували б сталий розвиток країни та її роль в світовому географічному просторі. Розвиток галузевої та територіальної структури економіки, орієнтованої на виробництво продукції з високим рівнем добавленої вартості, є однією з ключових цілей розвитку національної економіки для забезпечення постійного та сталого зростання добробуту населення України та створення високоорганізованого суспільства, яке забезпечувало б гармонійний розвиток як

суспільства у цілому, так і гармонійний розвиток кожної окремої особи, що є членом цього суспільства. Створення моделей для моделювання суспільно-географічних процесів є необхідною умовою прогнозування розвитку країни на середньо- та довгострокову перспективу. Серед моделей, що використовуються для цього, на нашу думку, найбільш придатними та найбільш суспільно-географічними є когнітивні моделі, оскільки кожна країна є унікальною за набором природно-географічних умов, економіко-географічним положенням, заселеністю території та основними соціально-демографічними показниками та етно-психологічними особливостями. Саме когнітивне моделювання дозволяє формувати суспільно-географічний підхід до розвитку

країни та дослідження можливостей її інтеграції в світовий географічний простір з прогнозуванням її ролі в розвитку світового співтовариства.

Стан вивчення питання, основні праці. Моделювання соціально-економічних процесів є дуже популярним при спробах вироблення певних алгоритмів у географічній науці. Моделювання здійснюється на мікро-, мезо- та макрорівнях. Моделювання географічне значно відрізняється від моделювання економічного та моделювання в системі управління. Видатні українські географи постійно використовували у своїх працях моделі розвитку окремих галузей і територій, регіонів, груп регіонів та країни. Значний вклад в розвиток моделювання внесли академік Паламарчук М.М., Корецький Л.М., Пістун М.Д., Олійник Я.Б., Топчієв О.Г. та інші. Серйозна школа моделювання соціально-економічного розвитку склалася в Російській Федерації. Вона представлена наробками у галузях типології моделювання, формуванні підходів та вибору факторів, особливо на мікрорівнях та мезорівнях. Серед вчених слід відзначити глибокі дослідження Воронцовського А.А., Полякова О.Ю. [2, с. 229], Прохорової В.В. [3, с. 25] та інших. Серед зарубіжних шкіл соціально-економічного моделювання слід виділити школи Єльського, Гарвардського та Каліфорнійського (Berkley University) університетів. Ці науково-навчальні центри є лідерами у розробці та впровадженні моделей розвитку окремих країн – Саудівська Аравія, Панама, Індонезія. Але є й невдалі приклади – Іран, Болівія. Саме представники вказаних центрів формують кістяк аналітиків і консультантів для розробки прикладних моделей розвитку країн. Значними успіхами характеризуються британські та французькі школи моделювання розвитку соціально-економічних систем, особливо теоретичні та освітні напрямки переважають у вказаних школах.

Мета дослідження: створення віртуальної моделі забезпечення суспільно-економічного розвитку країни на середньострокову та довгострокову перспективи для забезпечення розвитку внутрішньої організації суспільно-економічної та територіальної системи країни для забезпечення сталого розвитку суспільства та кожної особи в рамках такого суспільства через процеси інтеграції в глобальний географічний простір, що носять прагматичний та вузько спрямований прагматичний характер для забезпечення поступального розвитку країни.

Метою впровадження моделі є система рішень та дій в напрямку до забезпечення сталого та динамічного розвитку країни для досягнення кінцевої мети забезпечення рівня життя в країні, що відповідає найвищим нормам соціального, інтелектуального, фізичного, культурного, духовного та професійного розвитку та відповідним умовам, що забезпечують таких розвиток.

Методи дослідження. У відповідності до визначення в Географічній енциклопедії України «географічне моделювання – метод дослідження будови, функціонування, динаміки та розвитку географічних процесів, використанням моделей, які певною мірою відповідають оригіналу» [1, С. 490].

За призначенням моделі відіграють різну роль в дослідженні географічних об'єктів: моделюється один з факторів, комплекс факторів та взаємодія їх впливу на розвиток об'єкта. Багатогранність вимірів та підходів до моделювання розвитку соціально-економічних територіальних систем привели до різноманітності моделей, що використовуються у якості методів дослідження. Дослідники виділяють чотири типи моделей, що найчастіше вживаються в економічних та економіко-географічних дослідженнях: візуальні моделі, математичні моделі, емпіричні моделі та імітаційні моделі.

Візуальні моделі є візуальною інтерпретацією економічних та географічних процесів на певних територіях. Часто вони є візуальною інтерпретацією математичних моделей, однак математична основа не є необхідною складовою таких моделей. Найчастіше ці моделі використовуються в навчальному процесі та в презентаціях для доказу наглядності процесів, що описуються доповідачем.

Математичні моделі передбачають великий набір варіабельних показників (бази даних) та велику кількість алгоритмів, що формують різні інтерпретації показників при різних умовах функціонування суспільно-економічного територіального комплексу.

Емпіричні моделі є одним з видів математичних моделей, що розроблені для роботи з базами даних. При використанні емпіричних моделей збираються та акумулюються дані для використання, у тому числі, статистичних методів. Але окрім математичних даних емпіричні моделі включають використання історичних аспектів та накопиченого досвіду реакції системи на зміну показника чи групи показників. Емпірична модель не завжди передбачає конкретний результат, але й тренди розвитку об'єкта дослідження, що є вкрай важливим для об'єктів, на який зовнішні фактори та внутрішні чинники не мають лінійного впливу.

Імітаційні моделі, як правило, глибокі математичні моделі, що розробляються з використанням мов програмування, в яких закладається варіантність та гнучкість функціонування та варіантність результатів. Дослідник без детального вивчення математичного апарату може самостійно отримувати багатоваріантні результати.

Виклад основного матеріалу. Наше дослідження присвячене динамічній моделі, оскільки варіантність та зміни часі розвитку об'єкта дослідження повинні привести до проміжних, а потім кінцевих результатів.

Головним фактором досягнення мети є розвиток країни, що забезпечить нарощування взаємодії в рамках глобальних та регіональних інтеграційних систем та окремих держав, що знаходяться в фокусі національних інтересів. Індикатором динаміки процесів у досягненні поставленої мети є перехід країни з однієї групи до іншої в системі класифікаторів країн за рівнем розвитку, що визначається показниками оцінки незалежних рейтингових агенцій, економічних форумів та інституцій розвитку. Введення додаткових ускладнених показників на національному рівні є

недоцільним, оскільки забезпечення лінійного динамічного зростання є одним з головних результатів системи державного управління країни та суспільно-економічної територіальної організації країни. Останнє означає створення регулятивної та законодавчої системи для 100% виконання усіма учасниками законів, що формують внутрішню організацію суспільства.

Для досягнення кінцевої мети визначається комплекс секторальних та суспільно-територіальних стратегій розвитку. Кожна з стратегій виконується шляхом здійснення послідовних кроків та досягнення проміжних цілей, що мають відображати перехід накопиченої кількості в нову якість.

Багатовимірна модель має будуватись на формуванні системи суспільної організації та забезпечити реалізацію стратегій в рамках моделі. Для досягнення мети неважливим є визначення окремих кроків в рамках реалізації стратегій, що формують таку інтеграційну модель. Окрім того, у понятті багатовимірної моделі деякі дослідники виділяють структурні елементи, що дозволяють провести класифікацію країн за ступенем розвитку високотехнологічних галузей, які Тараненко І.В. [4, С. 171] називає геоінноваційними кластерами та пропонує системну класифікацію країн світу за рівнем розвитку частки та структури інноваційних галузей в структурі національних економік, де рівень кластеру, до якого автор відносить Україну, є *низьким середнім*.

Питання інтеграції в структурі даної моделі є не самоціллю, але інструментом, який на кожному етапі впровадження стратегії є інструментом для досягнення як проміжних так і кінцевого результату. Інтеграція є базовою дією у досягненні мети.

Основними стратегіями в рамках багатовимірної моделі є: трансформація структури соціально-економічного комплексу країни у напрямку структурних стандартів, характерних для високорозвинених країн; забезпечення та ріст конкурентоздатності країни як суб'єкта глобального економічного впливу; поетапне перетворення країни у високоіндустріальну з переважанням високотехнологічного сектора економіки при динамічному розвитку традиційних секторів економіки; реалізація європейського вибору країни, як моделі суспільної організації; формування та реалізація системи регіональних пріоритетів багатостороннього та двостороннього співробітництва у напрямках забезпечення стратегічних інтересів України; визначення ролі та місця України в міжнародному географічному поділі праці та кроки по її реалізації; інтеграція освіти у світову систему освіти для забезпечення економічного розвитку; стратегія впровадження системи заходів та дій, спрямованих на забезпечення національної безпеки України; інтеграція України у світову фінансову систему та забезпечення пріоритетного розвитку цього сектора, як основи для забезпечення комплексного розвитку країни.

Впровадження вказаних вище локальних стратегій, що є складовими частинами багатовимірної моделі, повинно забезпечити політичний розвиток, що має реалізуватись у

зростанні ролі України як світового гравця та країни, що братиме активну участь у формуванні регіональної та світової політики.

Багатовимірна модель інтеграційного розвитку, окрім стратегій розвитку окремих секторів на напрямків, передбачає формування елементів моделі, в яких зосереджені функціональні дії на досягнення проміжних результатів, що не завжди мають кількісні результати, спрямовані на досягнення кількісних та якісних результатів при впровадженні усіх функціональних елементів реалізації багатовимірної моделі.

Серед таких функціональних дій виділяються наступні: дії, спрямовані на випереджаючий розвиток внутрішнього ринку та/або створення ринку товарів та послуг для формування або реанімації галузей, що на наступних етапах розвитку мають стати експортними галузями України (Субмодель 1); дії, спрямовані на розвиток відносин з країнами для забезпечення диверсифікації імпорту енергоносіїв до України (Субмодель 2); дії, спрямовані на розвиток двосторонніх відносин з країнами симетричного та асиметричного розвитку торговельно-економічних відносин (Субмодель 3); комплекс дій та управлінських рішень, спрямованих на забезпечення рівномірного розвитку регіонів країни та інвестиційної привабливості розвитку високотехнологічних галузей експортного спрямування (Субмодель 4); система дій та рішень, спрямованих на розвиток інтеграційних процесів з регіональними інтеграційними об'єднаннями та вибір форм взаємодії з ними у відповідності до системи стратегічних пріоритетів (Субмодель 5); взаємодія з глобальними інтеграційними об'єднаннями для забезпечення захисту національних інтересів та розвитку (Субмодель 6); система дій та рішень, спрямована на формування пріоритетного розвитку науки, освіти, інноваційної діяльності для забезпечення сталого (збалансованого) та поступального розвитку (Субмодель 7).

Основою умовою успіху багатовимірної моделі є синхронність та стратегічна послідовність виконання дій, спрямованих на досягнення кінцевої цілі.

Субмодель 1. Для випереджаючого розвитку внутрішнього ринку та його забезпечення за рахунок власних ресурсів необхідною є національна стратегія розвитку, що має включати інтенсивний розвиток наземної, повітряної та водної інфраструктури (рис. 1). Це означає інтенсивний розвиток мережі автомобільних, залізничних магістралей, що мають виконувати функції як європейсько-азійських транспортних коридорів, так і систему національної транспортної доступності, що передбачає мінімальний час для транспортування між різними географічними пунктами всередині країни. На нашу думку, транспортні система залізничних та автомобільних транспортних магістралей повинна формуватись в радіальних напрямках з центром столиці м. Київ. Окрім того система транспортних коридорів повинна зв'язувати західні та східні кордони України та формувати пан-чорноморське транспортне кільце. Джерелами фінансування розвитку транспортної інфраструктури мають стати за-

лучення коштів з фінансових ринків, бюджетне фінансування за рахунок додаткової емісії та створення додаткових активів у вигляді транспортних магістралей, приватні прямі інвестиції у вигляді державно-приватного партнерства та концесій. Умовою реалізації стратегії є використання 80% національних ресурсів та товарів, що виробляються економікою України та/або підприємствами з іноземними інвестиціями, що функціонують на території України та використовують місцеві ресурси і робочу силу. Другим напрямком розвитку інфраструктури є відродження транзитної функції держави шляхом відновлення морського торговельного флоту, що вирішує два основних стратегічних завдання: диверсифікація джерел енергетичних ресурсів України та відновлення суднобудівної і нафтопереробної галузей промисловості України. Субмодель розвитку, що базується на випереджаючому розвитку транспортної інфраструктури, дасть можливість переорієнтації металургійної промисловості на національний ринок, інтенсифікацію таких галузей, як машинобудування (транспортні засоби, системи управління та забезпечення, виробництво будівельної техніки та металопродукції), відновлення та розвитку будівельної промисловості та промисловості будівельних матеріалів, впровадження міжнародних

стандартів та нових технологій будівництва у виконанні будівельних проектів, розвиток високих технологій, що базуються на прискореному розвитку інновацій. Необхідність реалізації вказаної частини багатовимірної моделі вимагатиме розвитку системи освіти (професійної, вищої), що носитимуть прикладний характер та змінять структуру підготовки фахівців у напрямку збільшення інженерно-технічного персоналу. Реалізація основних напрямків впровадження Субмоделі 1 викличе необхідність розвитку проектно-конструкторської галузі, високотехнологічних галузей, що забезпечать впровадження новітніх технологій та технічних рішень. Результатом впровадження Субмоделі 1 є активізація економіки, збільшення сумарної вартості національних активів, створення системи підготовки висококваліфікованих інженерно-технічних кадрів, які будуть забезпечені стабільною та високооплачуваною роботою та набуття досвіду реалізації великих інфраструктурних проектів, який можна використати для реалізації аналогічних проектів в третій країнах, включаючи технологічні розробки, інноваційні товари та послуги, що має стати одним із напрямків розвитку експортного потенціалу та підвищення конкурентоспроможності України на світових та регіональних ринках товарів і послуг.

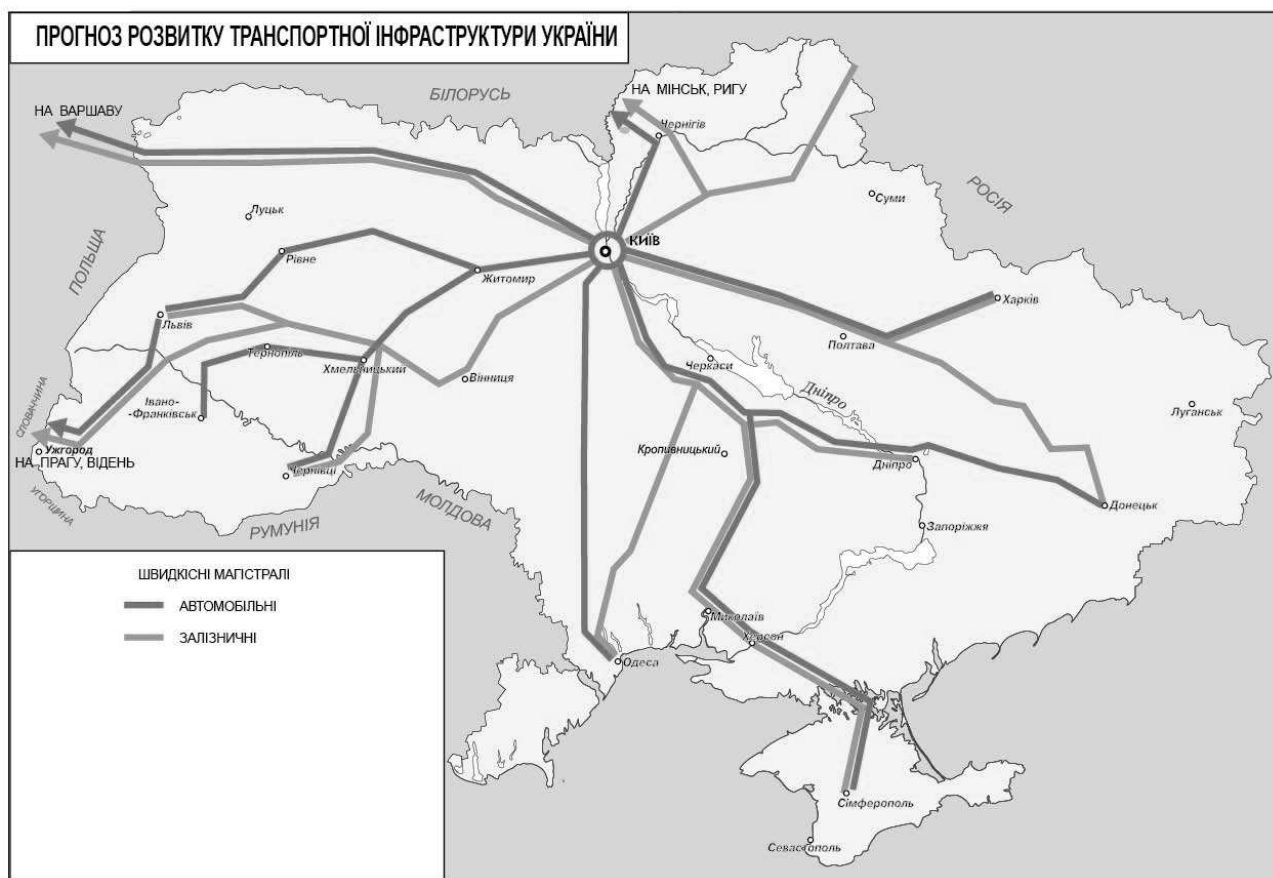

Рис. 1. Прогноз розвитку транспортної інфраструктури України

Субмодель 2. передбачає систему практичних дій, двосторонніх та багатосторонніх домовленостей щодо диверсифікації джерел забезпечення енерге-

тичними ресурсами України та диверсифікації транзиту енергетичних носіїв з метою сталого забезпечення України сировиною для виробництва енергії та

виробництво енергетичних ресурсів у кількості, необхідній для місцевого ринку та можливого експорту. За даними Світового Банку Україна уже сьогодні входить до числа найкрупніших експортерів енергетичних ресурсів. Однак система забезпечення усіма видами енергетичних ресурсів є розбалансованою, асиметричною та високовитратною. Україна імпортує 100% палива для атомних електростанцій, понад 80% світлих нафтопродуктів та має занедбану нафтопереробну галузь. З 7 нафтопереробних заводів в Україні функціонують 2. При цьому ступінь переробки нафти складає близько 70%, що робить нерентабельною роботу таких підприємств, а застарілі технології не дозволяють виробляти високоякісне паливо для забезпечення сталої роботи сучасного транспорту. Газотранспортна система України зорієнтована на транзит газу лише одного постачальника по одному маршруту РФ – Україна – Європа, що ставить в економічну та політичну залежність функціонування унікальної газотранспортної системи України, що включає не лише трубопроводи та компресорні станції, але й систему сховищ для збалансованого постачання газу протягом сезонних змін споживання. Удосконалення функціонування енергетичної галузі полягає у створенні як мінімум 2 підприємств глибокої нафтопереробки для зменшення та ліквідації залежності від зовнішніх постачальників, повинно призвести до збалансування зовнішньої торгівлі та стабілізації національної валюти, розвитку національної фінансово-грошової системи – це наслідки. Система дій державного управління має бути спрямована на створення умов по залученню інвестицій з нафтодобувних країн щодо створення таких підприємств на території України та можливостей транзиту нафти по території України до країн Центрально-Східної Європи з використанням існуючої системи перевалки в портах Чорного моря та нафтопроводів. Такими підприємствами могли б стати реконструйований, або створений заново Херсонський нафтопереробний завод та інше підприємство, яке можна було б розмістити в західних областях України. Можливими інвесторами могли б бути країни Перської затоки, включаючи Саудівську Аравію в обмін на експорт технологій в авіаційній галузі та поставки товарів оборонного комплексу, Іран – по аналогічній схемі, транснаціональні енергетичні компанії, Катар – як один з основних поставників скрапленого газу на світові ринки в обмін на забезпечення транзиту газу через термінали в Чорному морі до країн Європи. Розвиток ядерного комплексу є основою енергетичної безпеки України та наявності запасів сировини світового рівня, що може забезпечити розвиток повного циклу в атомній енергетиці. Існування планів видобутку та збагачення уранових руд та виробництво відповідних збірок для атомної енергетики є не лише забезпечення стабільного виробництва необхідної кількості енергії та збільшення її експорту, але й основою національної безпеки України. Створення на території України повного ядерного циклу та залучення до участі в цих процесах представників приватного бізнесу з розвинених країн – шанс створення альтернативи ядерній зброї, через

формування присутності глобальних інтересів в Україні. Для створення повного циклу в ядерній енергетиці Україна має практично усі умови та значну частину ресурсів. Участь компаній США, Австралії, Франції, Швеції у цьому процесі є формою організації безпекової парасольки для України. Основними інвесторами в названі вище проекти в рамках Субмоделі 2 є представники зацікавлених країн та корпорацій. Основна форма розвитку проектів – приватна. Роль державного управління України в реалізації Субмоделі 2 – забезпечення умов залучення інвестицій. Термін реалізації – середньостроковий. Кожен з кроків має тривати від 3 до 5 років.

Субмодель 3. Передбачає визначення фокусних напрямків інтенсифікації зовнішньоторговельних зв'язків України як сталих ринків збуту продукції галузей господарського комплексу України. Серед експортних товарів слід виділити товари широкого спектру збуту для певних груп регіональних і національних ринків. До першої групи товарів та послуг слід віднести товарні групи та послуги, експорт яких не залежить від національних особливостей та специфічних потреб економік чи людей. До таких товарних груп слід віднести продовольчі товари (збіжжя та продукти тваринництва масового виробництва), що необхідні для забезпечення потреб людини у харчуванні. Такі товари торгуються через світові та регіональні товарні ринки, мають сталий попит на усталену географію експорту. Зміни географії та динаміки об'ємів і ціни залежать від обмеженого набору факторів та є прогнозованими. До масових товарів промислового виробництва належать корисні копалини та продукти первинної переробки корисних копалин. В Україні до цих товарних груп належать продукція металургійної галузі (чорної та кольорової металургії), продукція хімічної промисловості (основна хімія та виробництво мінеральних добрив). В цих галузях виробництва, як правило, формується невисока ВДВ. До видів послуг, що мають аналогічне значення, є транспортні послуги та в'їзний туризм, послуги телекомунікацій тощо. Аморфність ринків вказаних товарів і послуг не є проблемою – скоріше перевагою, оскільки диверсифікація регіонів збуту забезпечує стабільність роботи галузей, незважаючи на невисокі рівні ВДВ. Основною метою Субмоделі 3 у багатовимірній моделі інтеграційного розвитку є пошук ринків для товарів та послуг української економіки, просування вказаних товарів та послуг та забезпечення пошуку і реалізацію механізмів розвитку. Серед галузей експортної спеціалізації України найбільш важливими є транспортне машинобудування (авіаційне машинобудування та авіаремонт, вагонобудування та локомотивобудування, суднобудування та судноремонт, автомобілебудування (виробництво вантажних автомобілів та автобусів) ракетно-космічна галузь, важке машинобудування (виробництво гірничошахтного обладнання та важких кар'єрних екскаваторів) енергетичне машинобудування та виробництво контрольно-вимірювальних приладів і автоматики для атомних електростанцій), машино-

будування ВПК, хімічна промисловість – виробництво основної хімії, виробництво мінеральних добрив, фармацевтична промисловість, легка та деревообробна галузі промисловості, харчова промисловість, виробництво металоконструкцій та складних будівельних конструкцій тощо. Україна також має великі потенційні можливості в експорті технологій та різних послуг, зокрема будівельних послуг по створенню енергетичних комплексів «під ключ»; будівництва складних виробничих об'єктів та мостових переходів (проекування, та будівництво), розвідка та розробка родовищ корисних копалин, будівництво трубопроводів, виведення сортів сільськогосподарських рослин та тварин у відповідності до потреб замовника, виробництво насіння.

Дана субмодель передбачає виділення системи пріоритетів першого, другого і третього кіл країн за важливістю, пріоритетів співробітництва, ємкістю національних ринків, політичними перевагами та застереженнями, географічним положенням відносно України та можливостями транспортної інфраструктури.

Субмодель 4. Забезпечення інтеграційних процесів передбачає формування та розвиток конкурентоздатної структури економіки. Однак крім розвитку існуючих галузей, зміни в структурі господарського комплексу, що мають територіальний характер, пов'язані зі зростанням ролі таких факторів як раціональне використання трудових та природних ресурсів, вигод економіко-географічного та геополітичного положення регіонів у складі України. Кардинальні структурні зміни мають бути передбачені у стратегіях регіонального розвитку старих індустріально-вугледобувних регіонів сходу України, зміни у секторальній структурі господарського комплексу зі сталим зростанням частки низькоенергоємних галузей, що генерують високу ВДВ. Віроломний напад РФ на Луганську та Донецьку області України та фактичне знищення галузей, що протягом тривалого часу є дотаційними, фактично є її очищенням для початку розвитку нових високотехнологічних галузей у структурі промислового комплексу регіону та зміні експортних пріоритетів з коксохімічної та металургійної галузей на працездатну продукцію, що окрім позитивних змін впливу на довкілля та рівень життя створить передумови до рушійних соціальних змін у моноструктурі багатьох населених пунктів Донбасу та подолання монополізму в розвитку не лише економіки, а й розвитку соціальних громад цього регіону.

Важливе значення в інтеграційних процесах має прискорений розвиток західних областей України, де спостерігається явний надлишок трудових ресурсів та вигідне економіко-географічне положення на кордоні з 4 країнами Європейського Союзу, нижча вартість трудових ресурсів та можливості масового виробництва товарів різних високотехнологічних галузей для європейського ринку. Уже сьогодні здійснюється активне інвестування автомобільних концернів та світових компаній по виробництву електроніки та побутової техніки.

Області Центральної України в короткостроко-

вих стратегіях повинні отримати нові імпульси в розвитку існуючих високотехнологічних галузей промисловості, таких як ракетно-космічне виробництво, верхні поверхи металургійної промисловості (виробництво високотехнологічних сплавів з заданими властивостями), спеціальних виштамповок та малотоннажного прокату з високою доданою вартістю. Наявність у цьому географічному регіоні науково-дослідних інститутів та проектно-конструкторських бюро, університетів, що готують високопрофесійні кадри для промислового виробництва, поєднання проектно-конструкторської та науково-дослідної галузей з високотехнічними виробництвом є ідеальною базою для розвитку галузей машинобудування, будівництва, створення нових технологій. Виробнича та проектно-конструкторська база є запорукою реалізації великих міжнародних проектів у галузі енергетики, машинобудування, будівництва та інших, які при стратегічній підтримці держави можна реалізувати в країнах світу, що знаходяться в пріоритетних точках розвитку співробітництва. Саме політична складова є необхідним фактором впровадження таких проектів.

Субмодель 5. Передбачає розвиток інтеграційних процесів з регіональними інтеграційними утвореннями – Європейським Союзом, СНД, ЄвроАзЕС, ОЧЕС та іншими. Історичний шлях України у складі різних утворень та імперій є хорошим фактором об'єктивного вибору форм співробітництва та відповідних інтеграційних утворень. Основними принципами формування інтеграційних процесів з такими утвореннями є рівність, відсутність домінування однієї країни чи груп країн над іншими, прикордонне географічне положення таких об'єднань, спільність історичного розвитку, ментальна близькість та довіра. Більшість факторів регіональної інтеграції не носять неекономічного характеру, але є ключовими з точки зору формування економічного співробітництва. Другою групою факторів розвитку інтеграційних процесів є економічний та соціальний рівень розвитку країн, об'єднання та рівень внутрішньої організації суспільства в межах таких об'єднань, історичні етапи формування інтеграційних об'єднань.

Субмодель 6. Передбачає активну участь країни в глобальних організаціях. Такі утворення, що формують світовий порядок, є складовою частиною світового географічного простору та здійснюють вплив на розвиток окремих регіонів, є важливими інструментами захисту національних інтересів, утворення системи національної безпеки.

Україна брала активну участь у підготовці Статуту ООН, ще не будучи самостійною країною. Завдяки її вирішальному голосу з'явилась на світ держава Ізраїль та формувались багато міжнародних гуманітарних та економічних ініціатив, та інших рішень щодо удосконалення глобальних взаємовідносин. Існування таких організацій як ООН потребує постійного удосконалення процесу взаємодії держав та постійної трансформації її структури у зв'язку з економічними та геополітичними змінами, формуванням нових центрів економічного

та політичного впливу. Біполярна модель в 90-х роках ХХ століття зазнала змін та перетворилась на монополярну. Але у зв'язку розвитком гігантських економік та економіко-політичних систем почали сформуватись нові центри впливу та загострилась конкуренція між ними. Для збалансованого поступального розвитку на глобальному рівні вкрай необхідною є система взаємодії та взаємного впливу на прийняття рішень, яка б забезпечила участь різних регіонів та країн з різними рівнями розвитку політичних систем та економічного розвитку у формуванні збалансованої глобальної соціально-економічної системи, що є складовою частиною світового географічного простору. Роль України в системі глобальних політичних та економічних організацій повинна змінюватись зі зміною економічного потенціалу України та посилення її ролі у таких глобальних процесах шляхом перетворення з реципієнта світових інституцій розвитку в донора, що не є самоціллю, але важливим інструментом здійснення впливу на країни чи регіони, в яких Україна має свої національні інтереси.

Субмодель 7. Передбачає випереджаючий розвиток освіти та наукової діяльності як основи економічного розвитку та важливої статті експорту. Формування конкурентного рівня загальної, професійної та вищої освіти та масовий доступ до неї усіх громадян України, розвиток системи професійної перепідготовки та підвищення кваліфікації, що повинно забезпечити безперервність освіти протягом усього працездатного віку є основою забезпечення конкурентоздатності країни. Реалізація цієї субмоделі передбачає реформування

системи освіти та її інтеграцію в світову систему освіти. Субмодель також передбачає трансформацію та розвиток інноваційних досліджень та формування системи фінансування інноваційної діяльності, яке б забезпечило стале впровадження винаходів та відкриттів у розвиток галузей промисловості та агропромислового комплексу. Використання в розвитку вищої освіти, наближення наукових досліджень до університетів та формування наукових шкіл, до яких повинні мати доступ студенти, що забезпечить спадковість наукових шкіл та постійну передачу знань. Зміни у структурі економіки передбачають використання інноваційної моделі економіки та пріоритетний розвиток інноваційних досягнень в масове виробництво.

Висновки. Багатовимірною когнітивною моделлю розвитку інтеграції України до світового географічного простору передбачає використання 7 субмоделей, що організаційно не пов'язані між собою, але мають певну логіку впровадження, оскільки кожна з них забезпечує визначені кроки в певному напрямку, забезпечуючи як технологічний, так і територіальний розвиток самої країни в цілому та окремих її регіонів, систему послідовних дій та рішень, спрямованих на розвиток зв'язків з сусідніми територіями та формуваннями по створенню міждержавних та наддержавних соціально-виробничих комплексів та розвиток регіональних ринків товарів і послуг. Такі поєднання та відсутність будь-яких бар'єрів повинно сприяти взаємному розвитку усіх учасників таких інтеграційних процесів та спрямоване на сталий збалансований розвиток усього регіону.

Список використаних джерел:

1. Географічна енциклопедія України: в 3 т. / [ред. кол. О.М. Маринич (відп. ред.) та ін.]. – К; Т. 2: 3–О. – 1990. – 880 с.; С. 490.
2. Поляков О.Ю. Моделирование социально-экономического развития регионов страны на основе импульсных процессов / О.Ю. Поляков, Ш.А. Омаров // Проблемы экономики. – 2012. - № 46. – С. 228-231.
3. Прохорова В.В. Когнитивное моделирование устойчивого экономического развития предприятий / В.В. Прохорова // Экономика и управление. – Москва, 2011. - № 1. – С. 24-29.
4. Тараненко І.В. Гепроосторові моделі інноваційної конкурентоспроможності країн. / І.В. Тараненко // Європейський вектор економічного розвитку. – 2015. - № 1(10). – С.168 -183.
5. Porter M.E. Competitive advantages of nations / M.E. Porter. – New York: Free Press, 1990. – 896 p.

References:

1. Geografichna entsyklopediya Ukrainy; v 3 t./ [red. kol. O.M. Marynych (vidp. red.) ta in.] (1990) [Geographic Encyclopedia of Ukraine in 3 vol.]. Kyiv, Volume 2, 880; P. 490.
2. Polyakov, O.U., Omarov, Sh.A. (2012). Modelirovanie sotsialno-economicheskogo rasvitiya regionov strany na osnove impulsnykh protzessov [Modelling of social and economic development country regions based on impulse processes]. *Problemy ekonomiky*, 46, 228 -331.
3. Prokhorova, V.V. (2011) Kognitivnoye modelirovanie ustoychivogo ekonomicheskogo razvitiya predpriyatiy. [Cognitive modelling of sustainable economic development of legal entities]. *Economics and managment*. Moskva, 24-29.
4. Taranenko, I.V. (2015). Geoprostorovi modeli innovatziynoi konkerentospromozhnosti krain. [Geospatial models innovation competitiveness of countries]. *European Vector of Economic Development*, 1(10), 168-183.
5. Porter, M.E. (1990). Competitive advantages of nations. New York: Free Press, 896.

Надійшла до редколегії 20.02.2017 р.

УДК 911.3

Костянтин Мезенцев, д. геогр. н., професор
e-mail: k_mez@ukr.net*Наталія Мезенцева, к. геогр. н., доцент*
e-mail: provotarnat@ukr.net*Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

СУЧАСНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПУБЛІЧНИХ ПРОСТОРІВ КИЄВА: ПЕРЕДУМОВИ, ПРОЯВ ТА СПЕЦИФІКА

Розкрито ознаки, функції та типи публічних просторів міст. Охарактеризовано передумови трансформацій публічних просторів пострадянських міст. Визначено традиційні та специфічні трансформації публічних просторів Києва. Проаналізовано поширення в Києві процесів комерціалізації публічних просторів, обмеження доступу та виокремлення публічних просторів, їх «б'ютифікацію», віртуалізацію, перехід основної функції від спілкування до споглядання, доместикацію публічних просторів, зростання ролі молів як публічних просторів, відкриття закритих публічних просторів, сакралізацію та європеїзацію публічних просторів міста.

Ключові слова: публічний простір, місто, трансформації, пострадянські міста, Київ.

Константин Мезенцев, Наталья Мезенцева. СОВРЕМЕННЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ПУБЛИЧНЫХ ПРОСТРАНСТВ КИЕВА: ПРЕДПОСЫЛКИ, ПРОЯВЛЕНИЕ И СПЕЦИФИКА

Раскрыты признаки, функции и типы публичных пространств городов. Охарактеризованы предпосылки трансформаций публичных пространств постсоветских городов. Определены традиционные и специфические трансформации публичных пространств Киева. Проанализировано распространение в Киеве процессов коммерциализации публичных пространств, ограничения доступа и обособление публичных пространств, их «бьютификация», виртуализация, переход основной функции от общения к созерцанию, доместикация публичных пространств, рост роли моллов как публичных пространств, открытие закрытых публичных пространств, сакрализация и европеизация публичных пространств города.

Ключевые слова: публичное пространство, город, трансформации, постсоветские города, Киев.

Kostyantyn Mezentsev, Nataliia Mezentseva. MODERN TRANSFORMATIONS OF KYIV PUBLIC SPACES: PREREQUISITES, MANIFESTATION AND SPECIFICATIONS

In different historical periods the role of different functions of urban public spaces in Ukraine (political, communication, entertainment, shopping, recreational, territorial identity and self-identification, etc.) has changed. Now public spaces of Ukraine's cities and especially of Kyiv are characterised by overlapping of universal and specific transformations. This paper examines the causes, positive and negative effects of commercialisation and privatisation of public spaces, their separation, "closure", "Disneyfication", "Europeanisation", virtualisation, sacralisation, the growing role of malls as public spaces. We focused on the analysis of preconditions for urban public spaces transformation in post-Soviet space, identification of specific trends and prospects of their possible changes. In this regard, Kyiv is a good case as former Soviet city where various factors lead to distinct expression of both traditional and specific transformations in time and space. The paper presents the results of a questionnaire survey of the Kyiv's students in 2014 in order to understand the importance and frequency of usage of different types of public spaces. We found that the role of malls as public space for leisure and communication increases, but there is a difference of opinion on the value of malls as public spaces for local students and those who came from other regions.

Key words: public space, city, transformation, post-Soviet cities, Kyiv.

Постановка проблеми. В різні історичні періоди в містах України актуалізувалось виконання публічними просторами політичних, комунікаційних, розважальних, торговельних, рекреаційних функцій, функцій територіальної ідентичності та самоідентифікації. Нині для публічних просторів міст України і, насамперед, Києва характерні суттєві трансформації. Вони зумовлюють необхідність осмислення та визначення позитивних і негативних наслідків комерціалізації та приватизації публічних просторів, їх виокремлення, «закриття», «диснейфікації», недоступності для окремих членів громади, віртуалізації, сакралізації, зростання ролі молів, «європеїзації». Важливого значення при цьому набуває аналіз передумов трансформації публічних просторів пострадянських міст, визначення специфічних напрямів і перспектив їх трансформацій. В цьому відношенні Київ є вдалим вибором одного з пострадянських міст, де різноманітні чинники зумовлюють прояв як традиційних, так і специфічних трансформаційних

процесів та їх просторово-часовий прояв в межах міста.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження публічних просторів міст беруть свій початок з 90-х років ХХ ст. У зарубіжних публікаціях представлено значне розмаїття теоретичних, методичних та прикладних підходів до розуміння та вивчення публічних просторів, напрямів їх трансформацій [8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 17]. В суспільній географії в Україні дослідження публічних просторів Києва в контексті їх функціонування, виконання певних функцій, появи нових видів публічних просторів та їх трансформацій впродовж 2010-2017 років здійснювались на кафедрі економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка та висвітлені у працях К.Мезенцева, Н.Мезенцевої, М. Пальчук, Т. Бури [2, 3, 4].

Метою написання статті є аналіз передумов трансформацій публічних просторів пострадянських міст, визначення традиційних та специфічних трансформацій публічних просторів Києва, аналіз поширення в Києві процесів комерціалізації публічних

просторів, обмеження доступу та виокремлення публічних просторів, їх «б'ютифікації», віртуалізації, перехід основної функції від спілкування до споглядання, доместики публічних просторів, зростання ролі мов як публічних просторів, відкриття закритих публічних просторів, сакралізації та європеїзації публічних просторів міста.

Виклад основного матеріалу. Існує чотири головних підходи до розуміння поняття публічного простору. Згідно першого, публічне – це те, що стосується держави та її адміністративних функцій. Відповідно, *публічний простір* – це простір, в межах якого забезпечується функціонування держави, виконання нею адміністративних функцій. Згідно другого підходу, публічне – те, що стосується держави та економіки, а *публічні простори* – це простори, в межах яких забезпечується економічна діяльність. Третій підхід визначає публічне як те, що стосується громади, урядування, громадян і визначає *публічний простір* як простір, в межах якого громади або громадські асоціації встановлюють правила участі (членства) відповідно до моральних цінностей та соціальних очікувань, забезпечується взаємодія між учасниками. Згідно четвертого підходу, публічне – те, що стосується комунікабельності, відкритого самовираження. Отже, *публічний простір* – це простір самовираження та комунікації [14].

Найістотношою ознакою публічних просторів є **доступність** для всіх незалежно від статі, раси, національності, віку чи рівня доходів. З іншого боку, доступність публічних просторів для всіх, може створювати певні небезпеки (призводити до контактів із безхатьками, активними прохачами милостині, «неформалами», до споглядання політичних мітингів, сутичок, гей-парадів тощо). Іншими ознаками публічних просторів вважаються: *відсутність індивідуального контролю; перебування у державній чи комунальній власності* (нині частина публічних просторів перебуває у приватній власності, але вони залишаються публічними, оскільки забезпечується їх доступність для всіх); *відкритість* публічних просторів (нині також вважається, що публічні простори можуть бути закритими, навіть підземними просторами).

Поняття виключення і доступу публічних просторів лежить в основі визначення чотирьох *моделей публічних просторів* К. Айвсона [10]. Перша модель є ритуальною (церемоніальною) і включає великомасштабні території (площі), де люди збираються, щоб відмітити важливі події в житті країни. Будучи у власності громади і маючи значні масштаби, такі публічні простори історично були ключовими місцями для політичних зібрань чи протестів. Сутність другої моделі ґрунтується на відчутті спільності, яке виникло завдяки таким складовим, як залюдненість, різноспрямоване використання, пішохідна доступність та зручність. У відповідь на поширення споживацького стилю життя з'явився інтерес до публічних просторів, які орієнтовані на споживацькі рефлекси окремих прошарків середнього класу, і складаються з офісів, торговельних та розважальних закладів. Третя модель публічних просторів ґрунтується на поняттях відкритості та

доступності для резидентів незалежно від їх соціальної позиції. Четверта модель публічних просторів концентрується на посиленні взаємодії між різними публіками: члени різних груп можуть перетнутись та поспілкуватись і не мусять ставати однорідними.

Публічні простори виконують ряд важливих *функцій*. Головними з них є: комунікаційна (публічні простори є місцем для зустрічей, спілкування, самовираження, проведення вуличних парадів, спільних святкування); рекреаційна (публічні простори є місцем для прогулянок, відпочинку, розваг, проведення вуличних вистав); політична (публічні простори є місцем публічних зборів, дебатів, висловлення незгоди, політичних протестів, політичної боротьби, соціальних рухів, з одного боку, та місцем проведення владою демонстрацій, парадів, з іншого); територіальної ідентифікації та самоідентифікації (публічні простори є місцем формування і підтвердження ідентичності); шопінгу (в розумінні одного з видів розваг, проведення дозвілля) [2].

Публічні простори міст мають безліч форм, виконують різноманітні функції, тому неможливо їх визначити просто і однозначно. З урахуванням виділених ознак та функцій визначають такі *типи публічних просторів*: площі; вулиці, проспекти, бульвари, дороги; парки, сквери («зелені» публічні простори); набережні; ТРЦ (торгово-розважальні центри, моли). Специфічними публічними просторами є ділові райони міст (даунтауни), кампуси (студентські містечка), державні будівлі, які відкриті для громадян (наприклад, публічні бібліотеки). Напівпублічними просторами, доступ до яких є обмеженим, можна вважати територію аеропорту, університету тощо.

Трансформації публічних просторів Києва відповідають загальноєвропейським тенденціям і, водночас, мають свої особливості прояву. Пов'язане це як з умовами, в яких вони відбуваються, так і з наявністю специфічних напрямів трансформацій, які характерні для пострадянських міст. Насамперед, трансформації публічних просторів Києва відбуваються швидкими темпами. Трансформаційні процеси, які в європейських країнах тривали кілька десятиріч, в містах на пострадянському просторі проходять той же шлях в два-три рази швидше.

Іншою особливою передумовою є те, що публічні простори Києва, як і інших столичних пострадянських міст, тривалий час в складі СРСР активно використовувались для колективних дій (святкових демонстрацій, парадів, культурних та спортивних заходів, відпочинку), які заохочувались і контролювались. Всі вони були публічними і «спільними» та виключали прояв приватного. Тому поява приватної власності у публічних просторах Києва була досить радикальною і за проявом, і для сприйняття суспільством.

Ще однією специфічною передумовою трансформаційних процесів публічних просторів пострадянських міст є те, що органи муніципальної влади намагаються зберегти монофункціональність центральних площ, залишаючи їх «зарезервованими» для певних видів громадської активності (концертів,

офіційних свят, комерційних ярмарків тощо), фактично дещо ігноруючи право на вільне використання таких публічних просторів [5]. Однак для Києва, де активно використовуються центральні площі міста в суспільно-політичному та культурному житті, а вулиця Хрещатик тривалий час є пішохідною у вихідні та святкові дні, ця передумова не є актуальною.

Щодо напрямів трансформацій публічних просторів Києва, то в місті проявляються як традиційні складові – *комерціалізація* публічних просторів; *обмеження доступу*, виокремлення публічних просторів, «диснейфікація», «б'ютифікація»; *перехід основної ролі від комунікативних функцій до візуальних*; *віртуалізація* публічних просторів; *доместикація* публічних просторів; *зростання ролі молив* як публічних просторів за рахунок суттєвого зменшення ролі площ та парків; *відкриття закритих* публічних просторів; так і специфічні, характерні для міст пострадянського простору – *сакралізація* (де-секуляризація) публічних просторів; «європеїзація» публічних просторів.

Публічні простори Києва не лише трансформуються, у місті виникають нові їх види. Так, наприклад, лише у 2001 році в місті було збудовано перший ТРЦ. У зв'язку із розширенням розуміння публічного життя, публічні простори нині виникають на території деградованих промислових зон (наприклад, культурно-мистецький та музейний комплекс «Мистецький Арсенал» в будівлі Старого Арсеналу, Арт-завод «Платформа» на території колишнього Дарницького шовкового комбінату, арт-центр Я. Грєтера в ТРЦ «Космополіт» на території колишнього заводу «Більшовик»), у колишніх радянських офісних будівлях (наприклад, мистецький центр «Шоколадний будинок», що знаходиться у колишньому особняку С. Могилевцева, де понад 20 років функціонував Центральний палац одружень, Палац дітей та юнацтва в колишньому Палаці піонерів та школярів), у житлових кварталах, що тривалий час занепадали і потребували реставрації (наприклад, Pinchuk Art Center на території Бессарабського кварталу), у віртуальному просторі.

Варто згадати і те, що публічні простори Києва зазнають змін, коли місто стає місцем проведення важливих культурних та спортивних подій (проведення футбольного чемпіонату «Євро-2012», пісенного конкурсу «Євробачення» тощо). Підготовка до цих подій включає ряд «косметичних поліпшень» публічних просторів столиці: вулиці асфальтуються, відновлюються історичні будівлі, підвищується рівень безпеки, забороняється несанкціонована вулична торгівля тощо. Як правило, публічні простори центральної частини міста на деякий час стають безпечними, чистими, позбавленими соціальних проблем. Безпосередньо під час проведення спортивних та культурних заходів створюються тимчасові публічні простори. Прикладом такого тимчасового публічного простору було створення фан-зони Євро-2012 на центральній вулиці Києва Хрещатику.

Один із напрямів трансформації публічних просторів Києва пов'язаний з їх *комерціалізацією*,

«приватизацією». К. Вебстер висловив та аргументував тезу про те, що публічні простори часто змінюються по траєкторії від суто суспільного блага до суто приватного блага з ексклюзивним правом використання [16]. Спочатку вони формуються та розвиваються як суто суспільне благо, яке підтримується державою та муніципалітетом, але із ростом популярності кількість відвідувачів в них збільшується. Для контролю кількості відвідувачів організація, яка має зобов'язання утримувати простір, вводить правила, що обмежують його використання. Як правило, обмеження поступово розширюються, детермінуючи контроль над небажаною публікою, а публічний простір набуває характеру частково або повністю приватного. Приватизація публічних просторів є крайньою формою контролю, що призводить до виключення певної публіки та домінування привілейованої групи людей.

Нині головними майданчиками комунікації в Києві є культурно-мистецькі та розважальні інституції, ресторани і кафе, магазини – вузлові точки простору культури споживання. В Києві все більші території площ, скверів, парків, вулиць міста обіймають торгові та ресторанні заклади. Наприклад, ресторани мережі «McDonalds» відкрито у скверах на Дарницькій, Севастопольській площах, вулиці Вишгородській, елітний ресторан «Прага» знаходиться на території паркової зони Експоцентру України. Площі, які традиційно були публічними просторами, носіями культури і місцями політичних виступів, стають центрами вуличної торгівлі найрізноманітнішими товарами (туристичними сувенірами, «всякою всячиною» тощо) [3].

На формування образів публічних просторів Києва значний вплив має приватна реклама вздовж доріг, на стовпах, зупинках автотранспорту, спорудах, парканах тощо. Таким чином відбувається приватизація образу вулиць, площ. Тобто, комерціалізацію публічних просторів супроводжує і символічне «привласнення»: міські території приватизуються, в уявленнях городян пов'язуються з певними соціальними групами і видами діяльності. Одним із наслідків приватизації публічних просторів є сегрегація і посилення контролю: потенційних споживачів в таких місцях ретельно відділяють від неспоживачів, доступ «не своїх», як правило, унеможлиблюється.

Інший напрям трансформації Києва пов'язаний із *обмеженням доступу до публічних просторів*, що має два аспекти прояву – обмеження для окремих категорій населення та обмеження для всіх. Обмеження доступу до публічних просторів, як правило, відбувається з метою «наведення порядку». Насамперед, це стосується обмеження доступу безхатьків, прохачів милостині (іноді надто активних у своїх діях), неформалів. В ТРЦ, у розважальних парках, окремих скверах домінують споживчі практики, що робить перебування в них комфортним лише для тих, хто готовий та може приєднатись до запропонованого типу споживання. У такій ситуації формується простір обмеженої публічності, «напівпублічні» місця споживання.

З іншого боку, на території публічних просторів

Києва (наприклад, Оболонської набережної, окремих вулиць і провулків, парків) формуються *закриті спільноти* («gated communities», «closed condominiums»), де заселяються особи з достатньо високим рівнем доходів, і доступ населення до яких неможливий або обмежений. Це відбувається із міркувань особистої безпеки, відчуття індивідуалізації, ексклюзиву. Фактично «gated communities» в Києві є соціальними просторами, які загострюють процес фрагментації міста.

Виникнення закритих спільнот є матеріальним вираженням ефекту клубу в соціальному просторі, тобто бажання заможних людей жити виключно в оточенні собі подібних. Як стверджує С. Лоу, міська непередбачуваність, страх перед злочинністю, етнічним, соціальним різноманіттям призводять до того, що люди намагаються сховатись в соціально гомогенних співтовариствах, а фактично потрапляють в замкнене коло [12]. Адже скорочення досвіду використання публічних просторів міст спільно з іншими мешканцями, перебування в «закритих поселеннях» та сегрегованих місцях відпочинку призводить лише до посилення страху перед відкритим публічним простором.

Беручи до уваги такі два напрями трансформацій публічних просторів, як комерціалізація та обмеження доступу, окремі вчені ведуть мову про «кінець публічних просторів». З огляду на це С. Лоу зазначає, що публічні простори перестають бути демократичними просторами, а перетворюються на центри приватної комерції та споживання, нагляду та контролю поліції [12]. Д. Мітчел також відмічає приватизацію публічних просторів та мінімізацію їх можливостей для демократичних акцій, втрату політичних функцій, які переходять до простору електронних комунікацій. Значення публічних просторів змінюється із спробою контролювати поведінку безхатьків, інших маргіналізованих груп людей та протестуючих [13].

В цьому контексті можна вести мову про «диснейфікацію» публічних просторів – очищення їх від негативних елементів, орієнтацію на стандартизоване споживання та туризм. В Києві «диснейфікація» більшою мірою характерна для закритих публічних просторів.

О. Паченков відмічає, що класичні міські публічні простори занепадають, а іноді і зникають, через те що в місті дедалі рідше можна побачити таку ознаку публічності як вільна комунікація між громадянами. Це пов'язано як із їхньою приватизацією, так і з занепадом публічного життя, зникненням самого феномену публічної людини, і з розмиванням поняття місця (place) у сучасній культурі [5]. Міські публічні простори поступово втрачають просторові соціальні практики. Це призводить до появи феномену, який французький антрополог М. Оже назвав «не-місцями» супермодерності – «не антропологічних» просторів без ідентичності та історії, місць транзиту, споживання і невизначеності. Найбільш характерні їх приклади – це аеропорти, вокзали, тобто місця, що мають «закодовану в собі програму» їх використання [7]. В сучасних містах поняття «не-місць» можна

поширити на майже всі типи просторів – не тільки термінали аеропортів і вокзали, але також вулиці, площі, взагалі будь-які території міста, які використовуються для руху, що стає головною функцією простору в епоху мобільності [5]. Модерністське захоплення рухом призводить до стирання цінності публічних просторів, підпорядковування їх транспортним (транзитним) потребам і витіснення з них соціальної активності [15].

Водночас К. Ворпол та К. Нокс констатують, що публічні простори міст знаходяться не в стані занепаду, а навпаки – диверсифікації їх форм. На їх думку, публічний простір має бути гнучким і реагувати на соціальні зміни, а нові форми суспільного життя потребують нових публічних просторів [17].

Яскравим напрямом трансформації публічних просторів сучасного міста є *перехід основної ролі від комунікації до візуального спостереження*. Р. Сеннет під публічним простором міста розуміє, перш за все, відкритий, загальнодоступний простір, пристосований для перебування в ньому людей, для «комунікації незнайомих», анонімних зустрічей громадян. На його думку, в ідеалі публічний простір дає початок процесам інтеграції розрізнених, анонімних громадян в одне міське співтовариство. Проте, у сучасних містах публічні простори виглядають інакше, вони є майданчиком не для спілкування, а для «споглядання» [15]. З розвитком сучасного міського індивідуалізму індивід у місті «онімів». Такі процеси характерні і для Києва. У великих вітринах кафе, ресторанів, на лавках у парках, скверах можна бачити людей, які годинами мовчки сидять і спостерігають за навколишнім світом, або використовують ці місця для віртуального спілкування.

Можна вести мову про два прояви *віртуалізації публічних просторів*. З одного боку, це використання не власне публічних просторів міст, а соцмереж як майданчиків для спілкування, дискусій, відстоювання інтересів, вирішення конфліктів у сфері публічного (не особистого). З іншого боку, публічні простори можуть бути місцями, що використовуються для віртуального, а не «живого» спілкування. Для Києва характерні обидва прояви віртуалізації публічних просторів.

Особливим напрямом трансформації публічних просторів Києва є їх *доместикація, «одомашнення»*. Нині особисте, «приватне» активно синтезується з «публічним», руйнуються загальноприйняті стереотипи поведінки людини у публічному просторі. Зникають межі між громадським та індивідуальним, тому поведінка людини набуває «домашньої» форми.

Доместикація публічних просторів виражається у архітектурі та дизайні. В Києві доместикація проявляється, насамперед у дизайні кафе та ресторанів (наприклад, наявності торшерів, бра, світильників, підсвічників зі свічками, книг, альбомів, різноманітних подушечок тощо), парків, скверів (наприклад, на Пейзажній алеї знаходиться лава з подушкою та пледом), тротуарів вулиць (наприклад, «рояль у кущах» на вулиці Богдана Хмельницького).

Ще однією ознакою доместикації є сидіння на

сходах, тротуарах, клумбах, вживання їжі у відкритих публічних просторах (на площі, вулиці, у сквері), танці та співи просто на вулиці, що раніше було виключною прерогативою дому або призначених для цього місць [1]. В Києві ця ознака є поширеною щодо парків (наприклад, у парку Тараса Шевченка, Ботанічному саду). Сидіння на сходах і тротуарах не є популярним у місті.

3 доместикацією пов'язана «інтимізація» публічних просторів, що, за Р. Сеннетом, передає ключову характеристику міського життя ХХ століття: міські жителі «закупорюються» у своїх приватних маленьких світах, а кількість і якість відкритих комунікативних площадок, які дозволили б їм вийти зі своїх приватних «капсул» постійно зменшується [15].

Поширення споживацького стилю у повсякденному житті зумовили **популярність нового типу публічних просторів – ТРЦ та зростання їх ролі як публічних просторів**. Питанням функціонування молив як публічних просторів присвячено праці Дж. Госа [8, 9]. Вчений оперує поняттями «торгові культурні ландшафти» (retail built environment), «ландшафти шопінгу» (landscape of shopping) та оцінює їх вплив на людську поведінку. Моли Дж. Гос розглядає як обмежений публічний простір (limited public space) щодо вільного спілкування, висловлювання протестів. Моли розглядають як «місто в міні-атюрі», «утопічне місто», що виражає ідеали суспільства. Часто тут присутні елементи інших типів публічних просторів – вулиці, зелені насадження, навіть площі з монументами. Водночас це «місто» очищене від негативних проявів міського середовища (зіткнень з незрозумілим, чужим), а поведінка всіх учасників підпорядкована загальним стандартам. У ТРЦ міський публічний простір імітується цілком свідомо, адже це допомагає привабити і утримати відвідувачів, оскільки тут можна подивитися на інших і показати себе, а це завжди приємно людям [9].

Практично ТРЦ створює ілюзію публічного простору. Водночас не можна не помітити, що ТРЦ деякою мірою замінили міські центри і головні вулиці, оскільки в них можна спостерігати всі види активності, типові для публічних просторів.

ТРЦ Києва дуже швидко зайняли важливе місце в міському просторі, ставши модними осередками локалізації для середнього класу, мірилом можливостей, ознакою долучення до «цивілізованого стилю життя». Вони стали свідченням соціального розшарування в суспільстві, відкриваючи двері «своїм» і обмежуючи доступ для «небажаних». Не можна не констатувати, що для більшості сучасних киян, в першу чергу мешканців периферійних житлових районів, ТРЦ стали популярними доступними публічними просторами, оскільки вони концентрують доступні розваги, торговельні послуги, а також гарантують безпеку і комфорт.

Водночас, не можна стверджувати, що в Києві ТРЦ взяли на себе роль основного виду публічних просторів. Як публічні простори в Києві активно використовуються площі, вулиці, парки. Площі Києва актуалізували політичну функцію і часто стають

місцями політичних подій. Фактично вони є місцями для передачі політичних повідомлень численним та різноманітним групам населення інших поселень України. Паради, протести та демонстрації, що проводяться у Києві, мають реальних (у вигляді присутньої публіки) та віртуальних свідків (які споглядають їх на екранах телевізорів чи комп'ютерів). Так, Майдан Незалежності в Києві є впливовим осередком політичного протесту державного масштабу.

Інтенсивне використання відкритих публічних просторів Києва характерне не лише для площ, майданів чи вулиць центральних районів міста. Традиційно активно використовуються такі популярні відкриті публічні простори, як набережні Дніпра, Гідропарк, Голосіївський парк тощо. Водночас можна вести мову і про інтенсивне використання новостворених скверів, міні-парків у нових забудованих масивах міста (наприклад, Лікограді, Парковому місті).

Для з'ясування ролі різного виду публічних просторів у житті мешканців Києва було проведено соціологічне опитування шляхом анкетування [4]. В опитуванні взяли участь 90 респондентів. Цільовою аудиторією дослідження була студентська молодь віком 20-30 років. Аналіз проводився за двома зрізами: за статтю та місцем народження (місто, сільська місцевість). Були отримані такі результати.

69% респондентів частіше проводять вільний час у відкритих публічних просторах (у парках, скверах, на набережних, площах тощо), 31% – в ТРЦ. Серед чоловіків цей показник є вищим (77%), у жінок він нижчий (65%). 74% тих, хто народилися в містах, надають перевагу відпочинку у відкритих публічних просторах, тоді як вихідці із сільської місцевості, які нині проживають у столиці, розійшлися в думках: для них майже однаково популярні як відкриті простори, так і моли (47 і 53% відповідно).

25% опитуваних відвідують ТРЦ лише один раз на місяць або й рідше. Це досить значний показник, особливо враховуючи вік і рід занять опитуваних. 40% і 36% респондентів бувають в молах відповідно кілька разів на місяць та частіше одного разу на тиждень. Тих, хто буває там рідше, становлять лише 10%. Жінки відвідують в ТРЦ частіше, ніж чоловіки (як правило, кілька разів на місяць). Вихідці з сільської місцевості відвідують ТРЦ набагато частіше, ніж жителі міст. Ймовірно, це пов'язано з недоотриманням необхідних послуг в період проживання в сільській місцевості, відсутністю вироблених торговельних звичок, врешті, психологічними чинниками.

Майже половина респондентів кілька разів на тиждень відпочивають у парках та скверах (45%). 47% опитаних відвідують їх кілька разів на місяць і лише 8% опитуваних бувають там один раз на місяць і рідше. Чоловіки відпочивають в «зелених зонах» переважно кілька разів на місяць, а от більшість жінок – щотижня (52%). Жителі міст бувають в «зелених зонах» переважно кілька разів на місяць, тоді як вихідці із сільської місцевості – частіше одного разу на тиждень.

Основними критеріями при виборі ТРЦ як місця

відпочинку респонденти назвали транспортну доступність (важлива для 60% респондентів), асортимент магазинів (57%) та ціни (20%). Жінки більшого значення надають асортименту магазинів, а чоловіки – транспортній доступності, розміру та іміджу молу. Вихідці з сіл особливу увагу звертають на асортимент магазинів та ціни, а для міських жителів більш важливі транспортна доступність, імідж і розміри молу.

В цілому, серед молоді найпопулярнішими місцями для відпочинку сьогодні є театри, кінотеатри, концертні зали (76% опитуваних), «зелені зони» (57%) і заклади ресторанного обслуговування (56%). Далі йдуть ТРЦ (48% відповідей), музеї, виставки (17 і 13% відповідно), спортивні заклади і нічні клуби (12 та 11%). Жінки більше ніж чоловіки віддають перевагу відпочинку у кафе і ресторанах та «зелених зонах», а чоловіки частіше відвідують музеї, спортивні заклади і нічні клуби. Вихідці з сільської місцевості більше, в порівнянні з жителями міст, відпочивають у нічних клубах і спортивних закладах, тоді як вихідці з міст – у кафе і ресторанах та театрах.

Не зважаючи на прихильність до «зелених зон» і часте їх відвідування, 64% респондентів погоджуються, що сьогодні роль публічних просторів перейшла від відкритих до закритих публічних просторів (молів). Частка жінок, які погоджуються з твердженням є вищою (66%) за частку чоловіків (60%), аналогічно як і частка вихідців із сільської місцевості (65%) у порівнянні з народженими у містах (57%). При цьому 70% опитаних схилиються до думки, що краще роль публічних просторів можуть виконувати «зелені зони», оскільки проблемою ТРЦ є їх багатолюдність, шум, «замкнутість» простору, що негативно впливає на самопочуття відвідувачів. На думку респондентів, ТРЦ не виконують усі функції публічних просторів, тому що перебування в них вимагає дотримання певного стандарту поведінки, види діяльності обмежені наявними закладами і практично унеможливають експромт. З іншого боку, як показує дослідження, парки і сквери Києва не виконують функцію публічних просторів в повному обсязі через відсутність необхідної інфраструктури, засміченість, невисокий рівень культури частини мешканців столиці.

Нині у світі популярною є тенденція **«відкриття» закритих публічних просторів**. Популярна «пішоходизація» торкнулася і молів, зробивши одним з обов'язкових елементів відкриті галереї, що «впускають місто в мол». Створення «населених» молів, де поєднуються житло і бізнес можна вважати вдалим варіантом вирішення проблеми відчуженості ТРЦ під девізом «Моли не лише для покупок, але і для життя». Нині ця тенденція має місце і в Україні, де в передмісті Києва збудовано аутлет-містечко «Мануфактура» у стилістиці північно-європейських міст.

Новим, перспективним підходом до розміщення публічних просторів є **відмова від їх «транспортної орієнтації»**. В ряді країн Європи від автомобілізації почали відмовлятися ще з середини 1980-х років на користь розвитку в центральній частині міста мережі

громадського транспорту (насамперед використання трамваїв), а також велосипедної інфраструктури. У Києві ця тенденція ще не набула суттєвого поширення. Але варто згадати, що у 2015 році в центрі Києва відкрився перший велохаб, а в проектах міської влади – відновлення трамвайного сполучення в центральній частині міста.

Дослідники публічних просторів міст постсоціалістичних країн висловлюють думку про **«європеїзацію»** як один із видів їх трансформацій [11]. Єдиного розуміння поняття «європеїзації» немає. Мешканці міст уявляють «європеїзований» міський публічний простір відкритим, з вільним доступом, з потенціалом для взаємодії і спілкування, вільним від контролю. Муніципальна влада розуміє «європеїзацію» як вдале гасло, що відображає її прагнення до розбудови міста, зручного для мешканців, до «цивілізованості» використання публічних просторів. Девелопери сприймають її як вибірковість, елітність, що приваблює лише певну частину громадян, фактично, як синонім слова «цивілізований». В той же час західним ідеалом публічного простору є диверсифікований (різноманітний) та толерантний публічний простір.

Цікавою є думка про першу та другу генерації постсоціалістичних змін міських публічних просторів в контексті «європеїзації» [11]. Автори вважають, що перша стадія трансформацій публічних просторів у 1990-2000-х роках відбувалася за відсутності фінансових можливостей у держави, домінування приватних інтересів за таких умов (іноді без дозволів, з порушеннями нормативних вимог) і супроводжувалася низькоякісною комерцією та недотриманням стандартів. Друга стадія трансформацій публічних просторів розпочалася у 2010-х роках під лозунгами «Місто для людей», «Місто, придатне для життя». Вони орієнтовані на молодий середній клас, пріоритетами якого є креативність, цивілізованість та модний стиль життя, і передбачають вимоги до візуального дизайну, відсутність незаконних вуличних торговців. Новий підхід зумовлює виключення певних соціальних груп населення, впровадження нових норм поведінки, селективну толерантність. Проте насправді, це нова, більш «цивілізована» форма комерціалізації публічних просторів, що поєднується із виключенням певних груп населення (зокрема, з низькими доходами), селективною толерантністю [11].

«Європеїзація» публічних просторів Києва також відбувалася в кілька етапів. Нині вона здійснюється в контексті створення «міста для людей» і передбачає, насамперед, урізноманітнення пропозицій. Упродовж святкування новорічно-різдвяних свят популярним є створення євромістечок на площах (наприклад, на Софіївській площі), у парках, скверах (наприклад, у парку Тараса Шевченка), єврозон (наприклад, на Поштовій площі) тощо.

Специфічний напрям трансформації публічних просторів Києва пов'язаний із їх **сакралізацією (ресакралізацією)**. У скверах, парках, на площах міста цей процес відбувається двома шляхами. По-перше, як ресакралізація, тобто відбудова раніш зруйнованих сакральних об'єктів (наприклад,

Михайлівський собор та монастир на Михайлівській площі), а по-друге, як будівництво нових культових споруд (наприклад, на площі біля Південного залізничного вокзалу, у скверах поблизу Солом'янської площі, навпроти кінотеатру «Київська Русь»). В Києві можна побачити обгороджені парками ділянки під нове будівництво чи відновлення сакральних об'єктів, що з різних причин не ведеться роками, але ці ділянки вилучені із використання громадою в межах публічних просторів. Таким чином, доступні для всіх публічні простори перетворюються на простори для прибічників певної конфесії (подекуди вводяться обмеження на стиль одягу, особливості поведінки тощо).

Висновки. Отже, публічні простори Києва інтенсивно змінюються. Посилилися їх політичні функції, вони активно використовуються як території по-

літичного протесту, «конфлікту пам'ятей». З «нічиєї території» публічні простори стають місцями самоорганізації локальних спільнот. Вони відновлюються, реставруються в спальних районах міст. Публічні простори українських міст комерціалізуються, у т.ч. в контексті відновлення, реставрації, ревіталізації, розвитку туризму, відповіді на потреби та вподобання міських жителів. Для них характерні сакралізація, «диснейфікація», «б'ютифікація», «європеїзація». Однак, як стверджує І. Тищенко, «намагання швидко скопіювати західноєвропейську чи американську моделі життєустрою знову і знову переконують у неможливості повноцінного втілення цих моделей, оскільки, як свідчить історія, не можна штучно зімітувати процеси, які в західній урбаністичній традиції відбувалися протягом століть» [6].

Список використаних джерел:

1. Козлова І.В. Синтез приватного і публічного у контексті одомашнення вуличного простору / І.В. Козлова // *Socioprospir*. – Львів, 2010. – № 1. – С. 86-88.
2. Мезенцев К.В. Публічні простори Києва: забезпеченість населення та сучасна трансформація / К.В. Мезенцев, Н.І. Мезенцева // *Часопис соціально-економічної географії: зб. наук. праць*. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – Вип. 11 (2). – С.39-47.
3. Мезенцев К.В. Трансформація публічних просторів у великих містах України на прикладі торговельно-розважальних центрів / К.В. Мезенцев, Н.І. Мезенцева, Т.Л. Бура // *Економічна та соціальна географія: наук. зб.* – К., 2011. – Вип. 63. – С. 174-186.
4. Мезенцева Н. «Старі» та «нові» публічні простори Києва: конфлікт чи взаємодоповнення? / Н.Мезенцева, Т. Бура // *Урбаністичні студії*. – 2017. – Вип. 3. – С. 168-177.
5. Паченков О. Публичное пространство города перед лицом вызовов современности: мобильность и «злоупотребление публичностью» / О. Паченков // *Новое литературное обозрение*. – № 117. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>
6. Тищенко І. Міський публічний простір: підходи до визначення / І. Тищенко // *Магістеріум. Культурологія*. – Київ, 2015. – Вип. 59. – С. 26-33.
7. Auge M. Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity / M. Auge. – London & New York: Verso, 1995. – 122 p.
8. Goss J. Once-upon-a-time in the commodity world: an unofficial guide to mall of America / J. Goss // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1999. – Vol. 89, N 1. – P. 45-75.
9. Goss J. The magic of the mall: form and function in the retail built environment/ J. Goss // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1993. – Vol. 83, N1. – P. 18-47.
10. Iveson K. Publics and the City / K. Iverson. – Wiley-Blackwell Publishers, 2007. – 264 p.
11. Kalyukin A. The second generation of post-socialist change: Gorky Park and public space in Moscow / A. Kalyukin, T. Borén, A. Byerley // *Urban Geography*. – 2015. – Vol. 36, No. 5. – P. 674-695.
12. Low S. On the Plaza: the politics of public space and culture / S. Low. – Austin: University of Texas Press, 2000. – 296 p.
13. Mitchell D. The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy / D. Mitchell // *Annals of the Association of American Geographers*. – 1995. – Vol. 85, N1. – P. 108-133.
14. Staeheli L. Locating the public in research and practice / L. Staeheli, D. Mitchell // *Progress in Human Geography*. – 2007. – N31(6). – P. 792-811.
15. Sennet R. The Fall of Public Man / R. Sennet. – London: W. W. Norton press, 1992. – 416 p.
16. Webster C. Property Rights, Public Space and Urban Design / C. Webster // *Town Planning Review*. – 2007. – Vol. 78, Issue 1. – P. 81-101.
17. Worpole K.. The social value of public spaces / K. Worpole, C. Knox. – New York: Joseph Rowntree Foundation, 2007. – 16 p.

References:

1. Kozlova, I.V. (2010). Syntez pryvatnoho i publichnoho u konteksti odomashnennya vulychnoho prostoru. *Sotsioprospir*, 1, 86-88.
2. Mezentssev, K.V., Mezentsseva, N.I. (2011a). Publichni prostory Kyeva: zabezpechenist naselennya ta suchasna transformatsiya. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii*, 11(2), 39-47.
3. Mezentssev, K.V., Mezentsseva, N.I., Bura, T.L. (2011b). Transformatsiya publichnykh prostoriv u velykykh mistakh Ukrainy na prykladi torhovelno-roz vazhalnykh tsentriv. *Ekonomichna ta sotsialna geografiya*, 63, p. 174-186.

4. Mezentseva, N., Bura T. (2017). «Stari» ta «novi» publichni prostory Kyeva: konflikt chy vzayemodopovnennya? *Urbanistychni studii*, 3, 168-177.
5. Pachenkov, O. (2012). Publichnoe prostranstvo goroda pered litsom vyzovov sovremennosti: mobilnost i «zloupotreblenie publichnostyu». *Novoe literaturnoe obozrenie*, 117. Available at: <http://magazines.russ.ru/nlo/2012/117/p33.html>
6. Tyshchenko, I. (2015). Miskyi publichnyi prostir: pidkhody do vyznachennya. *Magisterium. Kulturologiya*, 59, 26-33.
7. Auge, M. (1995). *Non-Places. Introduction to an Anthropology of Supermodernity*. London & New York, Verso. 122 p.
8. Goss, J. (1999). Once-upon-a-time in the commodity world: an unofficial guide to mall of America. *Annals of the Association of American Geographers*, 89, N 1, 45-75.
9. Goss, J. (1993). The magic of the mall: form and function in the retail built environment. *Annals of the Association of American Geographers*, 83, N 1, 18-47.
10. Iveson, K. (2007). *Publics and the City*. Wiley-Blackwell Publishers. 264 p.
11. Kalyukin, A., Borén, T., Byerley, A. (2015). The second generation of post-socialist change: Gorky Park and public space in Moscow. *Urban Geography*, 36, No. 5, 674-695.
12. Low, S. (2000). *On the Plaza: the politics of public space and culture*. Austin, University of Texas Press, 296 p.
13. Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85, N 1, 108-133.
14. Staeheli, L., Mitchell, D. (2007). Locating the public in research and practice. *Progress in Human Geography*, 31(6), 792-811.
15. Sennet, R. (1992). *The Fall of Public Man*. London, W. W. Norton press, 416 p.
16. Webster, C. (2007). Property Rights, Public Space and Urban Design. *Town Planning Review*, 78, Issue 1, 81-101.
17. Worpole, K., Knox, C. (2007). *The social value of public spaces*. New York, Joseph Rowntree Foundation, 16 p.

Надійшла до редколегії 13.03.2017 р.

УДК 911.3.30 (477)

Микола Барановський, д. геогр. н., професор
e-mail: Brnm@ukr.net*Ольга Барановська, к. геогр. н., доцент*
e-mail: Olia_Bar@ukr.net*Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, Україна*

ОПТИМІЗАЦІЯ МЕРЕЖІ ЗАКЛАДІВ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ В УМОВАХ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ РЕФОРМИ: ПРИЧИНИ, РЕГІОНАЛЬНІ ВІДМІННОСТІ, ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано динаміку мережі загальноосвітніх навчальних закладів України у пострадянський період. Виявлено загальні та регіональні невідповідності у темпах скорочення кількості закладів освіти і контингенту учнів, що є головною причиною зростання мережі малокомплектних шкіл. Розкрито особливості фінансування загальноосвітніх навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах, які сформувалися навколо різних типів поселень. Обґрунтовано доцільність і визначено шляхи оптимізації мережі закладів шкільної освіти у територіальних громадах України.

Ключові слова: адміністративно-територіальна реформа, загальноосвітні навчальні заклади, оптимізація мережі шкільних установ, територіальні громади, освітні субвенції, опорні школи.

Николай Барановский, Ольга Барановская. ОПТИМИЗАЦИЯ СЕТИ УЧРЕЖДЕНИЙ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ РЕФОРМЫ: ПРИЧИНЫ, РЕГИОНАЛЬНЫЕ РАЗЛИЧИЯ, ПУТИ РЕАЛИЗАЦИИ

Проаналізована динаміка мережі загальноосвітніх навчальних закладів України в пострадянський період. Виявлено загальні та регіональні невідповідності у темпах скорочення кількості закладів освіти і контингенту учнів, що є головною причиною зростання мережі малокомплектних шкіл. Розкрито особливості фінансування загальноосвітніх навчальних закладів в об'єднаних територіальних громадах, які сформувалися навколо різних типів поселень. Обґрунтовано доцільність і визначено шляхи оптимізації мережі закладів шкільної освіти у територіальних громадах України.

Ключевые слова: адміністративно-територіальна реформа, загальноосвітні навчальні заклади, оптимізація мережі шкільних установ, територіальні громади, освітні субвенції, опорні школи.

Mykola Baranovskiy, Olga Baranovska. OPTIMIZATION OF SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS NETWORK IN UKRAINE IN CONDITIONS OF ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: REASONS, REGIONAL DIFFERENCES, WAYS OF IMPLEMENTATION

The authors of the article analyse the dynamics of the network of general educational institutions in the post-Soviet period of Ukraine's development. They determine that the rate of reduction of the schoolchildren contingent (47.5%) during 1990-2016 significantly exceeded the rate of reduction in the number of educational institutions (22.5%), which caused the formation of ungraded schools. It is stated that the largest number of ungraded schools belongs to the regions with a complicated demographic situation and low populated settlements, in particular Chernihiv and Sumy regions. The general financial resources allocated by the state for the support of educational institutions of the united territorial communities in the form of educational subventions are calculated. It has been proved that the costs of education take a leading place in the overall expenditure structure of local communities but their share (30-40%) is almost the same as in many European countries. The main reasons for the regional differences in spending on education in territorial communities are the fullness of classes, the contingent of schoolchildren and the energy efficiency of educational institutions. The article shows that the main mechanisms for stimulating the reform of schools and improving the quality of educational services are the fixed amount of educational subventions for the maintenance of one student (9.3 thousand UAH) established by the state, clearly defined criteria for the formation of hub schools and their branches. Taking into account the international experience, the article proves the expediency and determines the ways of optimizing the school institutions network in Ukraine.

The results of the research define that: a) further development of the territorial reform will definitely aggravate the problem of the functioning of general educational institutions; b) the closure of school institutions cannot be regarded as the main result of education reforms; c) optimization of the school institutions network in territorial communities is an important and necessary step in building an effective system of providing quality educational services.

Key words: administrative-territorial reform, general educational institutions, optimization of the institutions network, territorial communities, educational subventions, hub schools.

Вступ. Постановка проблеми. Процес децентралізації, який охопив різні аспекти суспільного життя в Україні, проходить досить складно і характеризується низкою суперечливих моментів. На територіальному рівні однією із форм прояву процесу децентралізації є адміністративно-територіальна реформа. Її сутність полягає не лише у формуванні об'єднаних територіальних громад як базових одиниць адміністративно-територіального устрою країни, а й у перерозподілі повноважень, відповідальності та фінансових ресурсів між різними

рівнями управління. В умовах децентралізації головна відповідальність за соціально-економічний розвиток низових адміністративних утворень покласться на органи місцевого самоврядування. Саме вони мають опікуватися розвитком мережі дошкільної освіти та загальноосвітніх навчальних закладів, медичних установ первинного рівня, якістю доріг тощо. Така ситуація зумовлює необхідність перегляду раніше існуючих, усталених підходів до організації мережі закладів соціальної інфраструктури. Найгостріше населенням сприймаються зміни, які очікуються у галузі освіти та медицини. Процеси їхнього реформування уже розпоча-

лися, свідченням чого є прийняття низки нормативно-законодавчих документів щодо формування опорних шкіл, освітніх і госпітальних округів тощо.

Реформу освіти навіть на низовому рівні, зважаючи на її особливу важливість, слід розглядати не як галузеву, а як комплексну проблему, розв'язання якої сприятиме покращенню якості освітніх послуг, побудові демократичної та ефективної держави. Процес реформування територіального управління в Україні лише розпочався. Аналіз діяльності новостворених територіальних громад показав, що їм притаманна ціла низка проблемних питань, які потребують детального вивчення. Серед них особливе місце посідає проблема оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідженням різних аспектів розвитку освіти на загальнодержавному та регіональному рівнях займаються представники багатьох наук – педагогіки, економіки, соціології, філософії. Суспільні географи у межах колишнього СРСР долучилися до вивчення проблем територіальної організації освіти ще у 60-х роках ХХ ст. У перших роботах із зазначеної проблематики були сформульовані цілі та завдання географічного вивчення освіти, викладені особливості використання окремих методів її аналізу, охарактеризовані ключові проблеми удосконалення просторової організації мережі освітніх установ.

У пострадянський період розвитку України загальні питання функціонування освіти як сектору економіки чи галузі сфери послуг, теоретичні та методологічні засади дослідження територіальної організації освітніх установ, концептуальні положення реформування освітніх комплексів із позиції географії сфери обслуговування розкриті у наукових працях В. Куценко [2], А. Шевчука [8], Л. Немець, К. Немця, Л. Корнус, П. Вірченка [4, 5, 6] тощо.

На початку 2000-х років українськими науковцями було захищено низку дисертаційних досліджень, присвячених аналізу просторових особливостей розвитку освітніх комплексів Харківської (П. Вірченко), Луганської (В. Панкратьєва), Дніпропетровської (Н. Горожанкіна) та Чернівецької (О. Заячук) областей. У роботах зазначених авторів приділяється певна увага питанням удосконалення територіальної організації освітніх установ, висловлені у них пропозиції не втратили своєї актуальності. Освітній простір регіонів України доки-що не зазнав кардинальних змін, проте суттєво змінилися умови та обставини, у яких відбувається його розвиток. Йдеться про адміністративно-територіальну реформу, бюджетну децентралізацію, перерозподіл повноважень між різними рівнями управління тощо. За таких обставин виникає потреба в аналізі міжнародної практики вирішення проблем освіти. Досвід інших країн світу, зокрема Польщі, Данії, Швеції, щодо реформування шкільної освіти у період адміністративно-територіальної реформи частково розкрито у низці публікацій, які видані за сприяння міжнародних організацій [1, 3, 7].

Зважаючи на викладені вище обставини головною метою даного дослідження є аналіз сучасних

особливостей розвитку шкільної освіти України, зокрема мережі загальноосвітніх навчальних закладів, в умовах адміністративно-територіальної реформи. Відповідно до мети у роботі було сформульовано кілька робочих гіпотез: 1) чи дійсно в Україні є реальна потреба у скороченні мережі загальноосвітніх навчальних закладів? 2) наскільки нераціональними є витрати держави на фінансування освіти через малокомплектність шкіл та їхню надмірну кількість? 3) які особливості розвитку та фінансування мають освітні установи об'єднаних територіальних громад? 4) які підходи з урахуванням кращих світових практик можна використовувати в Україні для оптимізації мережі загальноосвітніх установ під час і після завершення адміністративно-територіальної реформи?

Методологія та методика дослідження, інформаційна база. Теоретичні засади дослідження освіти з позиції економічної науки ґрунтуються на розумінні її як виду діяльності у процесі розширеного відтворення, здебільшого у рамках теорії людського капіталу. Суспільно-географічні підходи до вивчення системи освіти були сформульовані на засадах системно-структурного підходу у межах географії сфери обслуговування. Провідне місце при географічному вивченні системи освіти посідає просторово-часовий аналіз її розвитку. Попередні методологічні засади суспільно-географічного дослідження системи освіти не втратили своєї цінності, хоча і потребують певної корекції з урахуванням зміни економічної системи в Україні, бюджетної децентралізації та адміністративно-територіальної реформи.

У дослідженні використовувалися порівняльно-географічний, статистичний, графічний методи дослідження, які дали можливість на основі сформованої матриці вихідних показників у розрізі регіонів та об'єднаних територіальних громад України проаналізувати сучасні особливості розвитку шкільної освіти у країні, визначити головні проблеми фінансування та оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів у новостворених громадах.

Інформаційною базою дослідження слугували дані довідника адміністративно-територіального устрою України, головних управлінь статистики окремих регіонів України, аналітичних звітів Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства, Міністерства освіти і науки України, державного бюджету України на 2016 та 2017 рр., паспортів об'єднаних територіальних громад.

Виклад основного матеріалу. Освіта є комплексним видом діяльності й характеризується багатоаспектністю розвитку. У даному дослідженні основна увага буде приділена аналізу шкільної освіти, зокрема мережі її навчальних установ.

Система загальноосвітніх навчальних закладів України формувалася упродовж багатьох років. Найпомітніший вплив на її просторову організацію мали історичні, економічні, розселенські та демографічні чинники. На момент розпаду СРСР в Україні налічувалося близько 22 тис.

загальноосвітніх закладів, у яких навчалося понад 7 млн школярів (табл. 1). Кризові процеси в економіці і, як наслідок, ускладнення демографічної ситуації стали причинами поступової деградації мережі загальноосвітніх навчальних закладів. Упродовж 1990-2016 рр. їхня кількість скоротилася із майже 22 до 16,9 тис. установ. Процес скорочення проходив

поступово, проте в останні роки він суттєво пришвидшився. В Україні простежується невідповідність у динаміці кількості загальноосвітніх навчальних закладів і контингенту школярів. За вказаний період кількість загальноосвітніх навчальних закладів України зменшилася на 22,5 %, тоді як контингент школярів – на 47,5 %.

Таблиця 1

Динаміка основних показників розвитку шкільної освіти в Україні

Роки	Кількість загальноосвітніх навчальних закладів, тис. од.	у них:		Кількість учнів у розрахунку на один навчальний заклад, осіб
		учнів, тис. осіб	учителів, тис. осіб	
1990/1991	21,8	7132	537	327,2
1995/1996	22,3	7143	596	320,3
2000/2001	22,2	6764	577	304,7
2005/2006	21,6	5399	543	250,0
2010/2011	20,3	4299	515	211,8
2016/2017	16,9	3746	438	221,7
Темпи скорочення за 1990-2016 рр., %	22,5	47,5	18,5	32,2

Розраховано авторами за даними Державної служби статистики України

Регіональні відмінності, які відображені на рис. 1, є наслідком сукупної дії багатьох чинників, проте провідну роль відіграють особливості перебігу демографічних процесів. Зважаючи на значний суспільний резонанс, яким, зазвичай, супроводжується закриття шкіл, органи влади різних рівнів намагаються мінімізувати цей процес. Таким чином виникає дисбаланс між темпами скорочення навчальних закладів і кількості учнів. Серед регіонів України найбільша невідповідність спостерігається у Дніпропетровській (8,7 та 40,8 %), Запорізькій (13 та 44,2 %), Львівській (4,9 та 34,2 %) та Тернопільській (8,3 та 37,3 % відповідно) областях. Відносний паритет мають Рівненська (14,4 та 23,3 %), Хмельницька (28,8 та 41,0 %) та Волинська (13,0 та 24,1 %) області.

Наслідком невідповідності між темпами скорочення контингенту учнів і мережі загальноосвітніх навчальних закладів стало зменшення наповнюваності класів, кількості дітей в одному навчальному закладі, зростання числа малокомплектних шкіл. Якщо у 1990/91 н.р. в одній загальноосвітній установі навчалося 327 учнів, то у 2016/17 н.р. – лише 222 особи. Регіональні відмінності наповнюваності шкіл тісно корелюють з особливостями демографічної ситуації, а також залежать від рішучості місцевих органів влади щодо оптимізації мережі освітніх установ. Відтак найменшими за чисельністю учнів є загальноосвітні навчальні заклади Тернопільської (126 осіб), Чернігівської (155 осіб) та Хмельницької (163 особи) областей. У м. Києві, Харківській, Одеській, Запорізькій та Дніпропетровській областях кількість учнів у загальноосвітніх закладах є найбільшою.

Дуже значними є відмінності за вказаними показниками між навчальними закладами, які розміщуються у містах і в сільських поселеннях. Так, середня кількість учнів у класах міських шкіл ста-

новить 24 особи, сільських – 12, загальна кількість школярів в одній міській школі налічує 476 учнів, у сільській – 102 учні. У Чернігівській області середня кількість учнів у сільській школі становить лише 62 особи, у Сумській – 64 особи. Сукупно така ситуація зумовлює суттєве зростання витрат держави на утримання одного учня, а також, що особливо важливо у наш час, погіршення якості освіти. Вирішити ці проблеми в умовах адміністративно-територіальної реформи без оптимізації мережі загальноосвітніх установ практично неможливо.

Відповідно до нещодавно прийнятих у рамках децентралізації нормативно-законодавчих документів, саме на органи місцевого самоврядування покладено відповідальність за розвиток базової освіти. Держава поступово передає важелі управління освітніми установами низовим громадам і цей процес може зайняти кілька років. До прикладу, у Польщі він тривав майже 9 років [9, с. 6]. Кінцевою метою децентралізації освіти є передача усіх функцій управління дошкільними та загальноосвітніми навчальними закладами на рівень місцевих громад. Зважаючи на те, що становлення громад тільки розпочалося, держава взяла на себе відповідальність за фінансування загальноосвітніх установ, що здійснюється у вигляді освітніх субвенцій. Вони надходять із державного бюджету країни відповідно до кількості школярів у кожній із громад. Загалом 2016 р. держава виділила на освітні субвенції об'єднаним територіальним громадам 1,6 млрд грн. У бюджеті 2017 р., зважаючи на зростання кількості громад, передбачено скерувати на освітні субвенції уже 4,4 млрд грн. У структурі доходів загального фонду об'єднаних територіальних громад частка освітньої субвенції 2016 р. становила понад 23 %. Окрім цього, держава додатково фінансує витрати, пов'язані з діяльністю освітніх установ, через

державний фонд регіонального розвитку, через субвенції на розвиток інфраструктури.

Регіональні відмінності в обсягах субвенцій є досить значними. Проведений аналіз у розрізі 159 об'єднаних територіальних громад України показав, що обсяги субвенцій варіюють у межах від 1,5 млн грн. у Пришибській сільській територіальній громаді Полтавської області до майже 50 млн грн. у Лиманській територіальній громаді Донецької області. Така диференціація є цілком обгрунтованою, зважаючи на кількість учнів у цих громадах – 819 і 4776 відповідно. Згідно норм бюджету 2017 р., найбільшу освітню субвенцію має отримати Олевсь-

ка об'єднана територіальна громада Житомирської області – понад 63 млн грн.

Фінансування освітніх установ посідає одне з провідних місць у структурі витрат територіальних громад. Частка витрат на освіту, як показує приклад територіальних громад Чернігівської області, становить від 32 до 58 % і залежить не лише від кількості школярів, а й від наявності шкільних автобусів, енергоефективності приміщення школи тощо (рис. 2). Загалом це приблизно відповідає рівню видатків на освіту, які мають органи місцевого самоврядування в Естонії (35 %), Латвії (38 %), Норвегії (24 %) чи Польщі (28 %) [3, с. 14, 20].

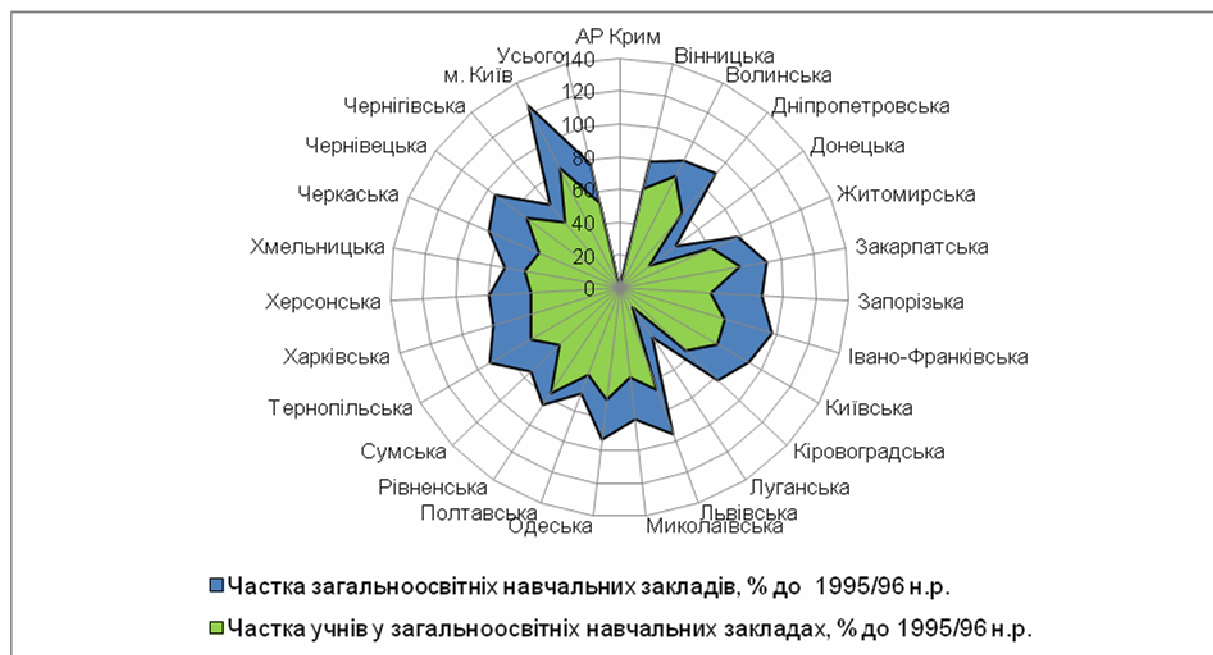

Рис. 1. Темпи скорочення мережі загальноосвітніх навчальних закладів і контингенту школярів у розрізі регіонів України, % (побудовано авторами за даними Державної служби статистики України)

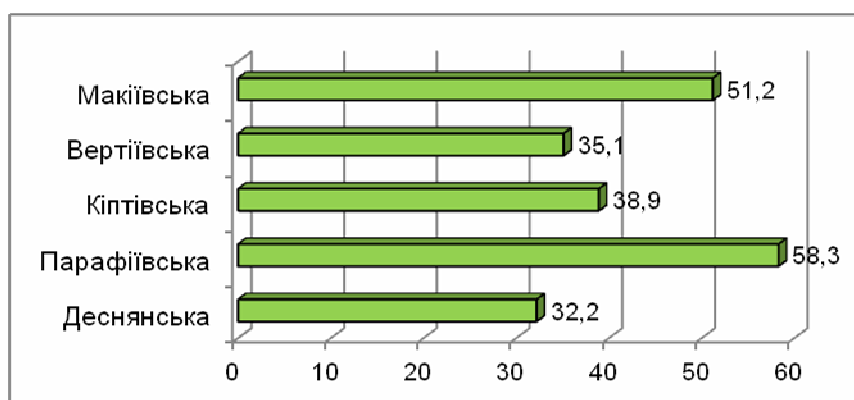

Рис. 2. Частка витрат на освіту у розрізі територіальних громад Чернігівської області, % (розраховано авторами за даними бюджетів територіальних громад Чернігівської області)

Попри досить значні фінансові ресурси, які держава виділяє на підтримку освітніх закладів, проблема функціонування, а інколи і виживання загальноосвітніх установ в умовах адміністративно-територіальної реформи залишається гострою. Її сутність полягає у тому, що через малокомплектність

шкіл витрати на утримання освітніх установ є надто високими. Вони перевищують нормативи, встановлені Кабінетом Міністрів України. У 2016 р. обсяги освітньої субвенції загальноосвітнім навчальним закладам формувалися із розрахунку 9,3 тис. грн. на одного учня. Як показали результати аналізу

фінансових ресурсів, лише 10 із 159 територіальних громад мають витрати на утримання одного учня на рівні 9,3 тис. грн. Найкраща ситуація у громадах, центрами яких є міста. У них освітні витрати на одного учня складають 11,3 тис. грн. У територіальних громадах, центрами яких є селища міського типу, цей показник становить 13,4 тис. грн., у сільських громадах – 16,5 тис. грн. Щодо регіональних відмінностей, то вони виявилися не дуже значними – від 13,2 тис. грн. у громадах Чернівецької до 15,9 тис. грн. у громадах Рівненської областей.

Зрозуміло, що освітні витрати залежать, у першу чергу, від наповнюваності шкільних закладів. Це підтверджується результатами кореляційного аналізу, проте із значними варіаціями для окремих регіонів. До прикладу, у Волинській, Донецькій, Запорізькій, Одеській, Рівненській областях величина коефіцієнта кореляції між освітніми субвенціями на одного учня і кількістю учнів у школі варіює у межах від -0,729 до -0,896, натомість у Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській – від -0,106 до -0,350.

Другим механізмом, через який держава намагається регулювати мережу загальноосвітніх навчальних закладів, є введення кількісного критерію для фінансування шкіл із державного бюджету. З 2016/17 н.р. держава припинила фінансування тих освітніх установ, у яких навчається менше 25 учнів (крім початкових шкіл). Це призвело до закриття чи репрофілювання багатьох шкіл. Лише у Чернігівській області від цього рішення постраждало 60 загальноосвітніх закладів.

Важливим щодо подальшого реформування освітньої мережі є рішення Міністерства освіти і науки України про створення у регіонах України опорних шкіл та освітніх округів. Цілі, завдання таких шкіл, механізми формування освітніх округів виписані у положенні “Про освітній округ” (постанова Кабінету Міністрів України №79 від 20.01.2016 р.). У ньому зокрема зазначається, що опорна школа має налічувати не менше 300 учнів, двох філій, до неї мають довозитися на навчання учні із сусідніх поселень. Станом на початок 2017 р. в Україні затверджено 178 опорних шкіл, які включають 511 філій. При цьому слід зазначити, що процедура формування базових шкіл не узгоджується із питаннями адміністративно-територіальної реформи. Відтак у Львівській області із 24 затверджених опорних шкіл лише три розміщуються в об’єднаних територіальних громадах. Натомість у Київській області, де діє лише одна громада, затверджено 23 опорні школи. Загалом лише 39 опорних шкіл розміщуються у територіальних громадах. Логічно, щоб кількість опорних шкіл приблизно відповідала кількості громад. Проте вирішення цього, здавалося б простого питання, потребує внесення змін до нормативно-законодавчих актів.

Загалом через наведені вище механізми держава намагається стимулювати процес реформування мережі загальноосвітніх навчальних закладів.

Недостатнє фінансування з боку держави освітніх установ загострило проблему оптимізації їхньої мережі. Рішення про закриття чи збереження

шкіл тепер приймають органи місцевого самоврядування у рамках територіальних громад. Якщо вони мають достатні власні доходи, то можуть утримувати і малокомплектні школи. Однак у більшості випадків приймається рішення про закриття чи репрофілювання загальноосвітніх навчальних закладів. Таке явище мало місце і в Польщі на початку реформи, коли в країні було закрито понад 2000 шкіл [9, с. 20].

В Україні уже є приклади, коли формування об’єднаних громад призвело до оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів. З боку мешканців сільських поселень такі кроки викликають обурення і навіть відкриті протести. Світова практика свідчить про те, що є кілька варіантів вирішення даної проблеми. По-перше, створення в окремих поселеннях приватних навчальних закладів, які б фінансувалися спільно державою та мешканцями громад, що зацікавлені у збереженні шкільної мережі. Для України це абсолютно нова практика, яка у найближчій перспективі навряд чи буде реалізована. По-друге, довозення учнів з окремих поселень до базових навчальних закладів за допомогою шкільних автобусів. Добре налагоджена система доставки дітей до шкіл, поряд із невеликими відстанями перевезення та високою якістю доріг, можуть бути переконливими аргументами для місцевих мешканців щодо саме такого варіанта вирішення даної проблеми. По-третє, висока якість освітніх послуг, які надаються в опорних школах і підтверджуються результатами ЗНО. Коли сільські мешканці побачать реальні переваги навчання їхніх дітей у таких школах, то питання про збереження малокомплектних шкіл втратить свою актуальність. По-четверте, активна робота керівників органів місцевого самоврядування щодо переконання мешканців громад у необхідності оптимізації шкільної мережі, аргументоване розвінчання наявних міфів на кшталт “закриють школу – помре село”.

Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів є лише одним із багатьох аспектів реформування системи освіти в Україні. Проте він вкрай важливий, адже впливає як на фінансові витрати на утримання навчальних закладів, так і на якість надання освітніх послуг.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування системи шкільної освіти України є нагальною проблемою, яка має комплексний характер. Оптимізація мережі загальноосвітніх навчальних закладів, попри її непопулярність, є вимогою часу і зумовлена кількома причинами: по-перше, невідповідністю між темпами скорочення освітніх установ і контингенту школярів, що породжує проблему малокомплектності шкіл; по-друге, високими фінансовими витратами держави на утримання учнів і навчальних закладів; по-третє, низькою якістю надання освітніх послуг у малих школах. В об’єднаних територіальних громадах проблеми оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів загострюються, оскільки місцеві органи влади, які несуть повну відповідальність за їхнє функціонування, мають фіксовану і далеко не повну фінансову підтримку з боку держави. Для вирішення

питань шкільної освіти в Україні корисним може бути досвід Польщі, країн Балтії, які мали аналогічні проблеми ще у середині 90-х років ХХ ст. Оптимізація мережі шкільних закладів, у т.ч. їхнє закриття, не є самоціллю і тим більше головним результатом реформ в освіті. Це лише один із необхідних кроків на шляху до побудови ефективної

системи надання високоякісних освітніх послуг.

Окреслені вище проблеми належать до сфери компетенції суспільної географії. Перспективними у цьому контексті будуть не стільки теоретичні, скільки прикладні розробки з удосконалення мережі загальноосвітніх навчальних закладів у розрізі окремих регіонів та об'єднаних територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Баланс інституційних змін. Польська освіта у перехідний період / М. Гербст, Я. Герчинський. – Варшава: Інститут освітніх досліджень, 2015. – 24 с.
2. Куценко В.І. Розвиток соціальної сфери в умовах формування ринкових відносин (питання теорії і практики) / В.І. Куценко. – К.: РВПС України НАН України, 2007. – 100 с.
3. Місцеве самоврядування у країнах Скандинавії та Балтії. Огляд / авторський колектив Д. Янг та інші. – SKL International, 2016. – 59 с.
4. Немець К.А. Система освіти Харківської області: суспільно-географічний аспект: монографія / К.А. Немець, П.А. Вірченко, Г.О. Кулешова. – Харків: ФОП Петров В.В., 2014. – 180 с.
5. Немець Л.М. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні: монографія / Л.М. Немець, Я.Б. Олійник, К.А. Немець. – Харків: РВВ ХНУ, 2003. – 160 с.
6. Немець Л.М. Сучасна територіальна організація закладів дошкільної освіти у Сумській області / Л.М. Немець, О.Г. Корнус // Часопис соціально-економічної географії. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2008. – № 4. – С. 156-161.
7. Ткачук А. Скандинавський шлях. Досвід реформ адміністративно-територіального устрою і місцевого самоврядування у Данії та Швеції / А. Ткачук. – Копенгаген-Стокгольм-Київ, 2015. – 48 с.
8. Шевчук А.В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика: монографія / А.В. Шевчук. – Львів: ІРД НАН України, 2014. – 420 с.
9. Шиян Р. Децентралізація освіти у Польщі: досвід для України / Р. Шиян. – К., 2016. – 44 с.

References:

1. Balans instytutsiynykh zmin. Polska osvita u perekhidnyi period (2015) [The balance of institutional changes. Polish education in transition period]. Varshava: Instytut osvitykh doslidzhen, 24.
2. Kutsenko, V.I. (2007). Rozvytok sotsialnoi sfery v umovakh formuvannya rynkovykh vidnosyn (pytannia teorii i praktyky) [Social sphere development in the emerging market economy (questions of theory and practice)]. K.: RVPS Ukrainy NAN Ukrainy, 100.
3. Mistseve samovryaduvannya u krainakh Skandynavii ta Baltii. Ohlyad / avtorskyi kolektyv D. Yang ta inshi (2016) [Local governments in Scandinavian and Baltic countries. Review]. SKL International, 59.
4. Niemets, K.A. (2014). Systema osvity Kharkivskoi oblasti: suspilno-geohrafichnyi aspekt: monografiya [The education system of Kharkiv region: the socio-geographical aspect: monograph]. Kharkiv: FOP Petrov V.V., 180.
5. Niemets, L.M. (2003). Prostorova organizatsiya sotsialno-geografichnykh protsesiv v Ukraini: monografiya [The spatial organization of social and geographical processes in Ukraine: monograph]. Kharkiv: RVV KhNU, 160.
6. Niemets, L.M. (2008). Suchasna terytorialna organizatsiya zakladiv doshkilnoi osvity u Sumskiy oblasti [The current territorial organization of pre-school educational institutions in Sumy region]. Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii. Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 4 (1), 156-161.
7. Tkachuk, A. (2015). Skandynavskiy shlyakh. Dosvid reform administrativno-terytorialnoho ustroyu i mistsevoho samovryaduvannya u Danii ta Shvetsii [Scandinavian way. Experience of the reform of administrative and territorial structure and local governments in Denmark and Sweden]. Copenhagen-Stokholm-Kyiv, 48.
8. Shevchuk, A.V. (2014). Regionalni osvityni systemy: teoriya, metodologiya, praktyka: monografiya [Regional educational systems: theory, methodology, practice: monograph]. Lviv: IRD NAN Ukrainy, 420.
9. Shyian, R. (2016). Detsentralizatsiya osvity u Polshchi: dosvid dlya Ukrainy [Decentralization of education in Poland: experience for Ukraine]. K., 44.

Надійшла до редколегії 23.03.2017 р.

УДК 911.3

Катерина Сегіда, к. геогр. н., докторант
e-mail: kateryna.sehida@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ГЕОДЕМОГРАФІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ

Стаття присвячена науковому обґрунтуванню суспільно-географічної концепції геодемографічної системи регіону. В статті висвітлено узагальнену структуру концепції, розкрито її мету, об'єктно-предмету область. Визначено суспільно-просторову локалізацію дослідження, зокрема в рамках регіональної, районних та соціогеосистем низових громад. Ідентифіковано геодемографічний процес як складову суспільно-географічного процесу, як соціоактогенез, як саморозвиток і самоорганізацію, як інформаційний процес. Розкрито методологічні підходи та методики дослідження. Наведено технологічні процедури та критерії управління розвитком геодемографічної системи.

Ключові слова: населення, геодемографічна система, соціогеосистема, суспільно-географічна концепція, системний та синергетичний підходи.

Катерина Сегіда. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ ГЕОДЕМОГРАФИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА

Статья посвящена научному обоснованию общественно-географической концепции геодемографической системы региона. В статье раскрыта обобщенная структура концепции, раскрыта ее цель, объектно-предметная область. Определена общественно-пространственная локализация исследования. Идентифицирован геодемографический процесс как составляющую общественно-географического процесса, как социоактогенез, как саморазвитие и самоорганизация, как информационный процесс. Раскрыты методологические подходы и методики исследования. Приведены технологические процедуры и критерии управления развитием геодемографической системы.

Ключевые слова: население, геодемографическая система, социогеосистема, общественно-географическая концепция, системный и синергетический подходы.

Kateryna Sehida. HUMAN-GEOGRAPHICAL CONCEPT OF THE REGIONAL GEODEMOGRAPHIC SYSTEM

The synergetic analysis of geodemographic researches indicates that they can be solved with use of modern technologies of management. according to the theory of a sotsioaktogenez, for this purpose it is necessary to define and formulate accurately the purpose of future phase transition, to construct consistent system of the purposes taking into account own and provided resources, to create executive system, effective from the point of view of optimum use of the available methods (technologies) and means of activity, and to control and analyze obtaining result. The analysis of results of social management demands the quantitative description and comparison of real result with his expected model (purpose). The offered concept of geodemographic system of the region on the basis of dissipative structures which treats people, groups of people, society is aimed at the development and functioning of the studied system where the special role belongs to implementation of administrative decisions.

In article it is covered the generalized structure of the concept, it is revealed her the purpose, an object subject area. It is defined public and spatial localization of a research, in particular within regional, region and local communities. It is identified geodemographic process as composite human and geographical process as sotsioaktogenez (with determination of stages of motivation, system of the purposes, executive system and result from a line item of society and a family) as self-development and self-organization (with determination of the internal and external factors supporting and evolutionary resources, mechanisms) as process (information exchange, external and internal adaptation). Methodological approaches (geographical, system, synergy, information, historical), research techniques (the analysis of system indices, simulation of a path of development, the component analysis) and evaluation and prognostic simulation are opened. Technological procedures and criteria of control of development of geodemographic system are provided.

The offered human and geographical concept of regional geodemographic system is directed, mainly, to creating favorable conditions for simple or expanded reproduction of the population and formation of human potential. Her realization will allow to make the detailed human and geographical analysis of geodemographic system, to reveal problem situations and to find optimum ways of their decision, it is essential to increase effective management of geodemographic process which has to provide result of implementation of the concept - optimization of regional geodemographic system at this development stage. The received result will allow his estimates and comparison with a definite purpose of correction of the purpose according to new to conditions and features of regional geodemographic system. The offered concept can be applied to a research of geodemographic systems of various regions and countries.

Key words: population, geodemographic system, sotsiogeosystem, human and geographical concept, system and synergetic approaches.

Вступ. Характерною ознакою ХХІ ст. є нестримне впровадження в усі галузі наукових досліджень *синергетичної* парадигми, яка зародилася у другій половині ХХ ст. на стику багатьох фундаментальних напрямів науки, в першу чергу – синергетики, теорії систем, нерівноважної термодинаміки, теорії інформації, кібернетики та інших, як втілення нового, більш широкого погляду на світ [3, 6, 8]. Основною ознакою цієї парадигми є принципово інше,

нетрадиційне тлумачення розвитку систем, явищ і процесів у навколишній дійсності. На відміну від класичного розуміння розвитку як лінійного процесу, синергетика представляє його як нелінійний процес в результаті взаємодії великої кількості факторів різної природи. Трасекторія такого процесу є чергуванням у часі та просторі точок біфуркації, в яких розвиток продовжується на основі випадкового «вибору» одного варіанту із багатьох інших з рівними ймовірностями. В результаті процес розвитку в цілому набуває стохастичного характеру, тобто, стає

непередбачувані і часто внаслідок накопичення (впливу) малих флуктуацій діючих факторів (малих збурень) здатний привести систему до фазового переходу із стрибкоподібними змінами властивостей, функцій та структури.

Переходячи до розгляду застосування термодинамічних методів у суспільно-географічних дослідженнях, слід зазначити, що поняттєвий апарат географії, як і наук про суспільство, значно гірше формалізований, тому параметризація процесів у суспільстві та соціумі є більш проблематичною. Питання про застосування законів термодинаміки для вивчення розвитку соціальних систем відносно давно дискутується в науковій спільноті представниками різних наук. Це, наприклад, роботи Є. Ганіна [1], І. Герасимова [2], І. Тарапова [11], О. Яшина [14] та інших вчених. Більше того, в соціології вже розроблена інтегративна соціально-ентропійна теорія розвитку цивілізації. Все це свідчить про велику увагу науковців до застосування термодинамічних мір і методів у дослідженнях людини, соціуму, суспільства і цивілізації.

Метою даної статті є обґрунтування суспільно-географічної концепції регіональної геодемографічної системи на основі теорії дисипативних систем, до яких, безумовно, відносяться людина, соціум і суспільство. Розуміння того, що максимально конструктивний розвиток можливий тільки за умови максимального виведення системи (особистості, соціуму, суспільства) із стану рівноваги, ставить перед кожним ієрархічним рівнем свої задачі. Але успішне вирішення задач більш високого ієрархічного рівня є неможливим без міцного фундаменту – успішного вирішення задач попереднього рівня. Інакше кажучи, основою соціального і суспільного (а в більш узагальненому випадку – цивілізаційного) прогресу є постійне формування нових поколінь креативних, високоосвічених, професійно компетентних, суспільно активних із чіткою громадянською позицією, фізично, духовно і морально здорових, відповідальних і досконалих особистостей, які здатні перетворювати навколишній світ на принципах взаємної гармонії.

Виклад основного матеріалу. Більшість вчених вважають людину, як біосоціальну істоту, і соціум (суспільство) дисипативними системами (у розумінні І. Пригожина) різного ієрархічного рівня, які можуть існувати фізично, морально, духовно тільки при умові постійного і неперервного обміну речовиною, енергією та інформацією з оточуючим середовищем. Важливо, що ці системи (людина, малий і великий соціуми, суспільство аж до національного рівня) мають здатність до самоорганізації та самовдосконалення, але при цьому в точках біфуркації і в періоди еволюційного розвитку використовуються в різній мірі технології цілеспрямованого соціального (суспільного) управління, що відрізняє соціальні системи від класичних термодинамічних систем.

Є багато пропозицій стосовно тлумачення «термодинамічних» параметрів соціальних систем. Так, І. Тарапов [11] пропонує розглядати внутрішню енергію термодинамічної системи як модель життєвого потенціалу суспільства, його соціальну міру вижи-

вання або його життєздатність у конкретних зовнішніх умовах. Іншою мірою цих властивостей суспільства є «суспільна температура». Виходячи з того, що ці макропараметри суспільства залежать від його внутрішніх властивостей – діяльності окремих індивідів, І. Тарапов вважає, що життєстійкість суспільства тим більше, чим вище у кожного його члена інтелект, рівень освіти та загального розвитку, фізичного і морального здоров'я, творчих здібностей і прагнення їх розвивати, особистості та суспільної культури, громадянської та політичної зрілості тощо. Все це у сукупності визначає «внутрішню енергію» та «температуру» суспільства. Ми вважаємо, що думку І. Тарапова можна доповнити сучасним розумінням цінності суспільства, вважаючи, що найважливішою властивістю окремої людини, соціуму і суспільства у цілому є інформаційний ресурс, як інтелектуальний потенціал, який потребує відповідних сприятливих умов для його повної реалізації [11].

Безумовно, побудова термодинамічної моделі суспільства є надзвичайно важливим і складним завданням для сучасної науки, яке може бути вирішене за участі фахівців різних спеціальностей. У нашому дослідженні ми скористаємося встановленими загальними закономірностями зміни ентропії у процесі розвитку суспільних, зокрема геодемографічних систем. Для цього, як порівняльна характеристика соціогеосистем в однорідній сукупності, використовується інформаційна ентропія К. Шеннона. Як вважає більшість фахівців в галузі теорії інформації й термодинаміки, між термодинамічною та інформаційною ентропією однозначної відповідності немає, хоча вони однаковою мірою відображають рівень невизначеності (непередбачуваності) систем, але з різних точок зору. В нашому дослідженні інформаційна ентропія використовується як порівняльна оцінка еволюційного потенціалу геодемографічної системи, виходячи з наступних міркувань. Як відомо, адаптація системи до змін середовища відбувається швидше, ефективніше і успішніше, коли в системі поряд з детермінованими діють стохастичні зв'язки, бо саме вони забезпечують передачу інформації в умовах швидких змін середовища, коди детерміновані зв'язки в нових умовах є неефективними. Можна навіть стверджувати, що за відсутності випадкових зв'язків адаптація системи в нових зовнішніх умовах є неможливою. Отже, наявність стохастичних зв'язків є обов'язковою умовою здатності систем до адаптації та еволюції і одночасно зумовлює певну їх невизначеність. Як уже зазначалося вище, впорядкованість системи пов'язана з кількістю інформації, а невизначеність – з кількістю інформаційної ентропії, у такому розумінні інформаційна ентропія є опосередкованою порівняльною характеристикою еволюційного потенціалу соціогеосистем [3].

Тож, відправним положенням суспільно-географічної концепції геодемографічної системи є розгляд її розвитку у невідривному зв'язку із загальним процесом розвитку регіональної соціогеосистеми. Зважаючи на багатовимірність і багатоплановість останнього, зрозуміло, що необхідно врахувати багато факторів і чинників регіонального розвитку, які мають вплив на геодемографічні процеси в регіоні.

Геодемографічну систему ми розглядаємо як функціональну складову соціогеосистеми, яка є динамічною та сенсифікованою до впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, є такою системою, що самоорганізується та саморозвивається; яку становить населення території з усім комплексом демографічних і територіальних структур, поведінкових і інших особливостей та в якій відбуваються геодемографічні процеси, забезпечуючи безперервне відтворення населення, змінюючи кількісні і якісні характеристики в просторово-часовому континуумі; яка виступає основою соціуму і суспільства [9].

Розвиток геодемографічної системи характеризується як сукупність складових суспільно-географічного процесу, соціоактогенез, самоорганізація та саморозвиток системи, інформаційний процес. Таке різноманіття аспектів розвитку геодемографічної системи регіону дає можливість реалізувати один з головних принципів географічного підходу – комплексності дослідження. Реалізація концепції призводить до результату (зміна геодемографічної системи регіону у відповідності до визначеної мети). Оцінка отриманого результату та порівняння із початковою метою дасть змогу коригування мети, відповідно до нових умов та реалій функціонування геодемографічної системи регіону.

Метою суспільно-географічної концепції є створення сприятливих умов для забезпечення розширеного відтворення населення та формування людського потенціалу. *Об'єктом* виступає геодемографічна система як функціональна складова соціогеосистеми. Це той фрагмент досліджуваної дійсності, який у найбільш загальному випадку з точки зору відтворення населення концентрує в собі всі елементи, ознаки, властивості, обставини, ситуації, умови, фактори, чинники тощо цього процесу як єдину цілісну систему. У даній концепції під відтворенням населення ми розуміємо не тільки народження дитини, але й процес її соціалізації до моменту вступу у самостійне життя. Схему запропонованої концепції наведено на рис. 1.

Відповідно до теорії самоорганізації і саморозвитку систем їх поведінкові, якісні та динамічні кількісні характеристики залежать від власних внутрішніх ресурсів і функціональних можливостей. Стосовно соціогеосистем це означає, що на відносно автономний соціальний (суспільний) розвиток здатні тільки самодостатні соціогеосистеми з належними обсягами екзистенціальних та еволюційних ресурсів. При сучасному адміністративно-територіальному поділі України такі найменші самодостатні соціогеосистеми представлені регіонами, які в певних умовах все ж інколи потребують додаткових зовнішніх ресурсів. Соціогеосистеми нижчих ієрархічних рівнів (райони, міста, первинні громади, села), як правило, отримують для підтримки регіональні ресурси і є залежними від регіональних інституцій. Враховуючи викладене вище, доцільно розглядати три рівні – регіональний, районний і низових

громад. Регіональний рівень геодемографічної системи відповідає ресурсам і можливостям регіональної соціогеосистеми і передбачає використання переважно власних ресурсів (окрім національних демографічних програм). Особливістю соціального управління на цьому рівні є можливість повномасштабної оптимізації використання внутрішніх ресурсів управління і на основі цього створення власних регіональних демографічних програм. Районний рівень відповідає районним соціогеосистемам з відносно великими внутрішніми ресурсами, але недостатніми для автономного соціального розвитку. На цьому рівні теж необхідна оптимізація використання внутрішніх ресурсів для створення і підтримки власних демографічних програм, але їх можливості суттєво обмежені. Це ж стосується і низового рівня геодемографічних систем первинних громад. Виключенням може бути тільки геодемографічні системи великих міст (Київ, Харків, Одеса, Львів, Дніпро тощо), де концентруються досить великі ресурси, які можна використати для забезпечення і супроводу власних демографічних програм. Окремо варто розглядати особливості міських та сільських геодемографічних систем, відмінності у способі, рівні та якості життя яких обумовлюють особливості демографічної поведінки.

Ідентифікація геодемографічного процесу з позицій чотирьох діяльних аспектів функціонування соціогеосистем різних ієрархічних рівнів – як частина суспільно-географічного процесу, соціоактогенез, саморозвиток і самоорганізація, інформаційний процес.

Теоретичні питання суспільно-географічного процесу вже давно висвітлюються у вітчизняній літературі Л. Немець і К. Немець [4], М. Пістун [7], О. Топчієв [12], О. Шаблій [13]. Зокрема, Л. Немець виділяє у ньому ментальну, культурологічну, соціальну, економічну, інформаційну та геоecологічну складові, які охоплюють великі сектори функціонування соціогеосистем, з кожною з яких семантично пов'язаний розвиток геодемографічної системи. Варто наголосити, що людина має біологічну та соціальну приналежність, остання обумовлює свідоме регулювання функції відтворення поколінь. В цьому протиріччі між біологічною і соціальною суттю людини, можливо, криється головна причина демографічної проблеми нашої цивілізації. Необхідність виконання соціальних функцій, амбітні плани на завоювання визнання у суспільстві, прагнення до отримання знань, доведення власної значущості, самовдосконалення, отримання переваги у конкуренції за робоче місце і соціальний статус і багато інших суто соціальних потреб та соціальних умов (відсутність належного рівня безпеки, низький добробут, невпевненість у майбутньому тощо) примушують сім'ю (насамперед жінку фертильного віку) на деякий час утримуватись від виконання основної біологічної функції – продовження роду і народження дітей.

Така залежність народжуваності, як основного чинника суспільного розвитку, від соціальних потреб і умов, безумовно, негативно впливає на ефективність геодемографічного процесу і, врешті-решт, призводить до скорочення численності населення. Розширення соціальних функцій людини у зв'язку з науково-технічним прогресом, накопиченням інформаційного ресурсу та зростанням інформаційного обміну у глобальній соціогеосистемі [3, 4] тощо посилює вказану залежність, що породжує нові проблеми і виклики перед сучасною цивілізацією.

Говорячи про *ментальні настанови*, слід мати на увазі, що у будь-якому суспільстві вони, як правило, неоднорідні, що в умовах глобалізації зумовлено наявністю різних за соціальним статусом, релігією, етнічно-культурними традиціями тощо прошарків населення. Навіть приймаючи за основу суспільної моралі загальнолюдські цінності, кожна людина сприймає і пропускає їх через свою свідомість з урахуванням власного життєвого досвіду, досвіду своїх батьків, друзів, соціального оточення тощо. Вирішальну роль у цьому питанні відіграє демографічна політика держави і моральні устої суспільства, що відображається у демографічній поведінці. *Культурологічна складова суспільно-географічного процесу* у суспільстві представляє процес соціалізації особистості і соціуму в цілому. Культурологічна складова забезпечує морально-духовне та фізичне зростання та вдосконалення людини протягом всього життя. У зв'язку з розшаруванням соціуму на окремі прошарки за рівнем життя, доходів, соціальним статусом, участю у суспільному виробництві тощо соціалізація особистості і сім'ї може відбуватися по-різному в залежності від рівня задоволення соціальних потреб. *Соціальна складова суспільно-географічного процесу* охоплює такі важливі сфери соціальної діяльності, як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення, доступ до сфери послуг, соціальна безпека тощо і досить повно висвітлена у літературі [4]. З цього неповного переліку видно, що вона є важливою частиною функціонального середовища геодемографічної системи і тому найбільше впливає на нього. По суті всі процеси, що відбуваються у соціумі так або інакше створюють вплив на відтворення населення і в цьому полягає можливість управління геодемографічного процесу. В ідеальному випадку, коли соціальний комфорт досягає найвищого рівня, складаються оптимальні умови для розширеного відтворення населення і у сім'ях може народжуватися більше двох дітей. *Економічна складова суспільно-географічного процесу* забезпечує матеріальну основу відтворення населення. Тут варто зазначати на особливостях ринку праці та забезпечення реалізації трудового потенціалу, рівні соціальних стандартів суспільства, який визначається станом економічної системи тощо. *Інформаційна складова суспільно-географічного процесу* об'єднує всі процеси інформаційного обміну в соціогеосистемах. З огляду на те, що відтворення населення є специфічним процесом передачі генетичної інформації між поколіннями, геодемографічний процес відповідає основним закономірностям генерування, переда-

чі, збереження та розповсюдження інформації. В історичному плані зміна поколінь призводить до постійного зростання інформаційного ресурсу людства. Загальнолюдські цінності, мораль, духовність, фундаментальні наукові теорії, технології, засоби виробництва, шедеври мистецтва тощо належать до загальноцивілізаційного інформаційного ресурсу і, будучи інформаційною основою суспільства, доступні людям. *Геоекологічна складова суспільно-географічного процесу* охоплює процеси взаємодії суспільства та природи з позицій геоекології, що є важливою складовою умов життя населення, впливаючи на стан здоров'я, тривалість життя тощо.

Геодемографічний процес як соціоактогенез. Соціоактогенез являє собою підготовку, здійснення та оцінку ефективності будь-якого діяльнісного акту в соціумі або суспільстві. Аналізуючи зміст роботи суб'єкту соціоактогенезу на кожній стадії, необхідно розглядати її на рівнях сім'ї і соціуму окремо [9], бо суть стадій соціоактогенезу для них суттєво відрізняється. Генералізовано зміст стадій представлено у таблиці 1.

Саморозвиток і самоорганізація геодемографічної системи відбуваються під впливом *зовнішніх і внутрішніх факторів*. Перші визначають вплив соціогеосистем більш високих ієрархічних рівнів, а саме масштаби, спрямованість та інтенсивність процесів речовинно-енергетичного та інформаційного обміну з ними. Масштаб впливу визначає кількість властивостей геодемографічної системи, які при цьому змінюються. Спрямованість обміну характеризує інтегральні зміни комплексного ресурсного потенціалу – при його збільшенні система має можливість еволюціонувати, при зменшенні – деградує. Зовнішні фактори можна розділити на глобальні і регіональні (локальні) відповідно до рангу соціогеосистем вищого ієрархічного рівня, які здійснюють вплив. Внутрішні фактори характеризують процеси обміну в самій геодемографічній системі і, як правило, є важелями управління. В регіональній геодемографічній системі можлива оптимізація впливу внутрішніх факторів на основі перерозподілу регіонального ресурсу на території регіону, що дасть можливість надати підтримку геодемографічним системам нижчих рівнів, для яких ці фактори є зовнішніми.

Ресурси саморозвитку та самоорганізації традиційно можна розглядати як екзистенціальні (підтримуючі стан системи – природні, територіальні, часові тощо) і еволюційні (як такі, що забезпечують можливість розвитку системи – інформаційний, системний, людський, трудовий). На нашу думку, для саморозвитку та самоорганізації найбільше значення мають еволюційні ресурси, зокрема інформаційний та системний. Особливістю першого є те, що він, на відміну від інших видів ресурсів, не зменшується і не відновлюється, а множить; він визначає темпи суспільного розвитку. Другий ресурс відображає досконалість системної організації соціогеосистем та їх складових, відповідності структури соціогеосистем її основним функціям, коли оптимальність структури є основним показником досконалості її організації.

Таблиця 1

Зміст стадій геодемографічного процесу як соціоактогенезу на рівні сім'ї та соціуму
(узагальнено автором)

Перша стадія: ОСМИСЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПОТРЕБИ І ФОРМУЛЮВАННЯ МЕТИ ДІЯЛЬНОСТІ	
Для соціуму мета впливає із суто соціальної потреби у якісному відтворенні людського капіталу, забезпечення відтворення населення та безперервного оновлення поколінь.	Для сім'ї мета полягає у задоволенні біологічної потреби у материнстві, продовженні роду, вихованні дитини.
Друга стадія: СТВОРЕННЯ СИСТЕМИ ЦІЛЕЙ ДЛЯ ДОСЯГНЕННЯ МЕТИ	
Для соціуму передбачає повну і безумовну реалізацію суспільної підтримки сімей з дітьми (медичний супровід і обслуговування, виховання та освіти, створення умов для розвитку дітей, накопичення власного інформаційного ресурсу, забезпечення необхідними соціальними та суспільними благами тощо)	Для сім'ї – створення сприятливих умов для життя, розвитку, безпеки та здоров'я, починаючи з житлових умов, матеріального забезпечення, сприятливого морального клімату у сім'ї.
Третя стадія: СТВОРЕННЯ ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ, ЗДАТНОЇ ДОСЯГТИ МЕТИ	
Для соціуму має перманентний характер і полягає в реформуванні, модернізації, оновленні, матеріальному забезпеченні всіх суспільних інститутів підтримки сім'ї і соціалізації дитини.	Для сім'ї – забезпечити максимально повну реалізацію поставленої мети і цілей виховання дитини.
Четверта стадія: ПОРІВНЯННЯ ОТРИМАНОГО РЕЗУЛЬТАТУ З ОЧІКУВАНИМ	
Для соціуму його можна оцінити повною мірою, коли молоде покоління починає проявляти себе у соціумі та суспільному виробництві.	Для сім'ї можна оцінювати щоденно із ростом та розвитком дитини.

Механізми саморозвитку та самоорганізації геодемографічної системи різноманітні і залежать від конкретних умов її функціонування. Але всі вони мають єдиний організаційний алгоритм, в основі якого лежить наявність добре організованих каналів прямого і зворотного зв'язку для постійної циркуляції інформації. Канали прямого зв'язку необхідні для передачі управляючої інформації [3] і повинні функціонувати бездоганно, щоб не було її втрат і перекручування. Оптимізація роботи цих каналів здійснюється, виходячи з вимог до керованості системи. В розвитку геодемографічної системи механізм зворотних зв'язків дає можливості управління, наприклад, при позитивних зворотних зв'язках управління народжуваності буде включати заохочення (матеріальною підтримкою при народженні дитини, пільговою підтримкою молодих сімей з дітьми тощо), при негативних – механізм може бути реалізований у вигляді додаткового податку на бездітність, позбавлення батьківських прав тощо. Тож, механізми позитивного і негативного зворотного зв'язку діють як природні процеси, а в соціогеосистемах використовуються органами управління свідомо і цілеспрямовано, саме у цьому полягають основи суспільного управління, у тому числі і системами відтворення населення.

Розглядаючи розвиток геодемографічної системи як *інформаційний процес*, проаналізуємо, перш за все, види *інформаційного обміну* в досліджуваній системі. К. Немець [3] виділяє три типи інформаційного обміну в соціогеосистемах: адаптивний, управлінський та когнітивний. *Адаптивний інформацій-*

ний обмін здійснюється при взаємодії будь-яких систем через потоки речовини, енергії та інформації у процесі їхньої взаємної адаптації. В суспільних системах адаптивний інформаційний обмін частково регулюється соціальними елементами управління, що наближає його до управлінського інформаційного обміну. Останній має цілеспрямований характер і притаманний тільки соціогеосистемам і їх підсистемам, де активною ланкою є соціум. Зрозуміло, що управлінський інформаційний обмін відбувається і в геодемографічній системі, де його метою є створення і підтримання сприятливих умов для відтворення населення. *Когнітивний інформаційний обмін* є властивістю і найважливішою ознакою тільки соціальних (суспільних) систем, в функціонуванні яких визначальним фактором є інтелект і розумова діяльність. Когнітивний інформаційний обмін є основним засобом навчання та виховання дитини, формування її творчого потенціалу, перетворення її на свідомо активного у майбутньому члена суспільства. Адаптивний інформаційний обмін обумовлений здатністю системи до адаптації, що суттєво залежить від співвідношення детермінованих і випадкових зв'язків між нею і зовнішнім середовищем, і (що є більш важливим) між її елементами та підсистемами. Детерміновані зв'язки забезпечують діяльнісний каркас системи, а стохастичні – варіабельність і гнучкість вибору [3, 5]. У загальній теорії систем розглядаються два види адаптації – зовнішня (об'єднує процеси матеріально-інформаційного обміну системи із зовнішнім середовищем, визначає її основні функції і

зв'язки з іншими системами, які належать до зовнішнього середовища) і внутрішня (стосується формування власної структури, розподілу елементів та підсистем, визначення їх внутрішніх функцій, встановлення їх структури, зв'язків та особливостей взаємодії). *Внутрішня адаптація* в регіональній геодемографічній системі визначається головною метою цієї системи – ефективним відтворенням населення. *Зовнішня адаптація* має головними завданнями оптимізувати і вдосконалювати зв'язки і взаємодію на рівнях регіон – центр, а також регіон – район (первинна громада). Об'єктами оптимізації у цьому випадку є регіональні ресурси, зв'язки та взаємодія між регіоном і низовими геодемографічними системами.

Методологія суспільно-географічного дослідження геодемографічної системи. Основні положення методології витікають із загальної методології суспільної географії, методологічні підходи є для сучасної суспільної географії традиційними. *Географічний*, точніше, суспільно-географічний підхід вимагає виконання двох умов: а) комплексність дослідження; б) територіальний аналіз досліджуваних об'єктів, процесів і явищ. Комплексність дослідження геодемографічної системи полягає у врахуванні якомога більшої кількості актуальних властивостей та ознак досліджуваної системи, що має забезпечити максимальну обґрунтованість та репрезентативність отриманих результатів та висновків. Аналіз просторової (територіальної) структури геодемографічної системи дає корисну і важливу інформацію про розподіл елементів досліджуваної системи на території регіону (району чи низової громади), особливості їх територіальної взаємодії і можливості вдосконалення та оптимізації. *Системний* підхід забезпечує можливість використання системної методології у дослідженні функцій, структури та динаміки геодемографічної системи, тобто, застосування методів і мір загальної теорії систем. Зокрема, порівняльний аналіз динаміки системних показників у часі і просторі дає можливість коректно обґрунтовувати конкретні рекомендації і рішення стосовно їх оптимізації. Слід зазначити, що на сьогодні системний аналіз завдяки досконалому математичному апарату і прогресивній ідеології є найбільш ефективним методом дослідження складних об'єктів, явищ і процесів, до яких, безумовно, належать геодемографічна система та геодемографічний процес. *Синергетичний* підхід орієнтує дослідження на врахування загальної дії всіх факторів розвитку досліджуваної системи і вивчення можливостей її саморозвитку і самоорганізації. *Інформаційний* підхід дозволяє визначити еволюційний потенціал геодемографічної системи шляхом аналізу її інформаційної ентропії, як індикатора наявності стохастичних зв'язків, зокрема розглядати адаптаційні можливості регіональної геодемографічної системи. Жорсткий каркас її діяльності забезпечує законодавча база, директивні документи виконавчої влади вищих рівнів, рішення і розпорядження місцевих органів самоуправління тощо. Вимоги перерахованих документів є обов'язковими для виконання і запускають детерміновані механізми дії. Випадкові зв'язки вступають у дію, коли виникають ситуації вибору, не передбачені директивними доку-

ментами. Стохастичні механізми взаємодії елементів геодемографічної системи збільшують її стійкість і здатність опиратися небажаним зовнішнім і внутрішнім впливам. Область гомеостазу такої геодемографічної системи значно більше порівняно з суто детермінованими системами. *Історичний підхід* необхідний для дослідження динамічних характеристик геодемографічної системи; визначення часових трендів різних властивостей та ознак дозволяє більш обґрунтовано прогнозувати її зміни, будувати моделі розвитку з різними сценаріями, відслідковувати довгострокові тенденції для коригування суспільним управлінням геодемографічною системою.

Суспільно-географічна концепція геодемографічної системи регіону передбачає застосування *ключових методик* дослідження, які є найбільш ефективними для дослідження регіональних соціогеосистем. Їх можна комбінувати з іншими методиками, але рекомендовані є обов'язковими. До них відносяться аналіз динаміки системних показників, моделювання траєкторії розвитку і компонентний аналіз вихідного вектору геодемографічної системи [5]. Моделювання траєкторії розвитку у багатовимірному фазовому просторі дає можливість визначити лінійні та кутові параметри траєкторії на кожній фазі моніторингу, оцінити прогрес чи регрес у розвитку системи, величину її відхилення від оптимальної траєкторії, побудувати траєкторію на фазовій площині в координатах «проекція на оптимальну траєкторію» – «відхилення від оптимальної траєкторії». Порівняльний аналіз отриманих результатів дозволяє ранжувати сукупність геодемографічних систем за різними показниками траєкторії розвитку, групувати їх за подібністю розвитку і обґрунтовувати коригуючі зміни в управлінні ними. Компонентний аналіз вихідного вектору розвитку виконується з метою визначення часових тенденцій змін кожного моніторингового параметру за певний період спостережень. Результати компонентного аналізу дозволяють обґрунтувати зміни параметрів (змінних) управління і, завдяки корекції управлінських рішень, утримувати реальну траєкторію розвитку геодемографічної системи в межах допустимих відхилень від оптимальної траєкторії розвитку.

Оціночно-прогностичне моделювання геодемографічної системи регіону передбачає експериментальне (комп'ютерне) дослідження тенденцій розвитку геодемографічної системи і прогнозування її змін за різними сценаріями управління. Для опису зміни стану геодемографічної системи використовується балансове рівняння, яке описує кожне поселення або локальну геодемографічну систему у складі регіональної геодемографічної системи. Схематизація регіональної геодемографічної системи для побудови моделі виконується з урахуванням особливостей поселенської мережі регіону, оціночно-прогностичного характеру моделювання і доступного статистичного матеріалу.

Управління розвитком геодемографічної системи включає технологічні процедури та критерії управління [10], узагальнено представлено на рис. 2.

Рис. 2. Технологічні процедури та критерії управління розвитком геодемографічної системи
(побудовано автором)

Висновки. Синергетичний погляд на проблеми геодемографічної системи переконує, що вони можуть і мають бути вирішені із застосуванням сучасних технологій і засобів соціального (суспільного) управління. За теорією соціоактогенезу, для цього потрібно чітко визначити і сформулювати мету майбутнього фазового переходу, побудувати несуперечливу систему цілей з урахуванням власних і наданих ресурсів, створити ефективну з точки зору оптимального використання наявних методів (технологій) та засобів діяльності виконавчу систему і контролювати та аналізувати отримання результату. Зміст кожної стадії соціоактогенезу детально розкрито, варто зауважити, що аналіз результатів соціального управління потребує кількісного опису і порівняння реального результату з його очікуваною моделлю (метою). Запропонована концепція геодемографічної системи регіону на основі дисипативних структур, до яких відносяться люди, групи людей, соціум (суспільство), спрямована на розвиток і функціонування досліджуваної системи, де особлива роль належить реалізації управлінських рішень. Дійсно, суспільство, яке прагне до суспільного прогресу, має піклуватися про систему відтворення населення, бо саме вона забезпечує фізично, духовно і морально майбутнє країни. З цієї точки зору стає зрозумілим, що неперервне відтворення нових поколінь креативних людей, з активною громадянською позицією, профе-

сійно компетентних і здатних захистити свою землю, родину, країну, є вирішальною умовою не тільки розвитку, а й існування націй і держав. Тому політика держави на всіх рівнях її ієрархії стосовно функціонування геодемографічної системи має бути спрямована на створення максимально сприятливих умов для народження і соціалізації дітей, виховання з них майбутніх активних членів суспільства, здатних продовжувати суспільний прогрес. Тож, запропонована суспільно-географічна концепція геодемографічної системи регіону спрямована, головним чином, на створення сприятливих умов для простого або розширеного відтворення населення й формування людського потенціалу. Її реалізація дозволить виконати детальний суспільно-географічний аналіз стану геодемографічної системи, виявити проблемні ситуації та знайти оптимальні шляхи їх вирішення, суттєво підвищити ефективність управління геодемографічним процесом, що має забезпечити результат реалізації концепції – оптимізацію геодемографічної системи регіону на даному етапі розвитку. Отриманий результат дасть змогу його оцінки й порівняння із визначеною метою, коригування мети у відповідності до нових умов та особливостей геодемографічної системи регіону. Запропонована концепція може бути застосована для дослідження геодемографічних систем різних регіонів та країн.

Список використаних джерел:

1. Ганин Е. Тайна энтропии. Экология. Человек. Общество / Е. Ганин. – Издательство: Троица, 2003. – 169 с.
2. Герасимов И. К чему ведет динамика энтропии социума / И. Герасимов // Наука. Религия. Общество. – 2014. – № 2. – С. 79-89. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/87013>

3. Немец К.А. Информационное взаимодействие природных и социальных систем: Монография / К.А. Немец. – Х.: Восточно-региональный центр гуманитарно-образовательных инициатив, 2005. – 428 с.
4. Немец К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі [наукова монографія] / К.А. Немец, Л.М. Немец. – Харків: Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
5. Немец К. Багатомірний аналіз у суспільній географії (нетрадиційні методи): монографія / К. Немец, К. Сегіда, Л. Немец. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2016. – 120 с.
6. Николис Г. Самоорганизация в неравновесных системах / Г. Николис, И. Пригожин. – М.: Мир, под редакцией доктора хим. наук Ю. А. Чизмадзе. – 1979. – 512 с.
7. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: Навчальний посібник / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1994. – 156 с.
8. Пригожин И. Порядок из хаоса. Новый диалог человека с природой / И. Пригожин, И. Стенгерс. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.
9. Сегіда К. Геодемографічний процес як соціоактогенез / К. Сегіда // Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конференції, присвяченої 35-річчю створення кафедри економічної та соціальної географії у Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки / за ред. Ю.М. Барського, С.О. Пугача. – Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2017. – С. 45-49.
10. Сегіда К.Ю. Критерії та технологічні механізми управління розвитком геодемографічної системи регіону / К.Ю. Сегіда // Економічний розвиток України: поступ у ХХІ століття: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. – с. 60-63.
11. Тарапов И.Е. У последней черты. Интеллект, выживание и идея коллективизма / Худож.-оформитель А.С. Юхтман. – Харьков: Фолио. – 1999. – 126 с.
12. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Підручник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
13. Шаблій О.І. Основи загальної суспільної географії: Підручник / О.І. Шаблій – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. – 444 с.
14. Яшин А.А. Феноменология ноосферы. 1. Теория и законы движения ноосферы / А.А. Яшин. – М. – Тверь – Тула: Триада, 2011. – 304 с.

References:

1. Ganin, E. (2006). Tayna entropii. Ekologiya. Chelovek. Obshchestvo [The mystery of entropy. Ecology. Human. Society]. Troitsa, 169.
2. Gerasimov, I. (2014). K chemu vedet dinamika entropii sotsiума [What is the dynamics of the entropy of society]. Nauka. Religiya. Suspilstvo, 2, 79-89. Available at: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/87013>.
3. Niemets, K. (2005). Informatsionnoe vzaimodeystvie prirodnkh i sotsialnykh sistem [Information interaction of natural and social systems]. Kh.: Vostochno-regionalnyi tsentr humanitarno-obrazovatelnykh initsiativ, 428.
4. Niemets, K., Niemets, L. (2013). Prostorovyy analiz u suspilnoi geografii: novi pidkhody, metody, modeli [Spatial analysis in human geography: new approaches, methods, models]. Kharkiv, Ukraine: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, 228.
5. Niemets, K., Sehida, K., Niemets, L. (2016). Bahatovymirnyi analiz u suspilnoi geografii (netradytsiyni metody) [Multivariate analysis in social geography (alternative methods)]. Kharkiv, Ukraine: Kharkivskiy natsionalnyi universytet imeni V.N. Karazina, 120.
6. Nikolis, G., Prigozhin, I., Chizmadzheva, Yu. (ed) (1979). Samoorganizatsiya v neravnovesnykh sistemakh [Self-organization in nonequilibrium systems]. Moscow, Russia: World, 512.
7. Pistun, M. (1994). Osnovy teorii suspilnoi geografii [Basic theory of social geography]. K.: Vyshcha shkola, 156.
8. Prigozhin, I., Stengers, I. (1996). Poryadok iz khaosa. Novyi dialog cheloveka s prirodoy [Order out of chaos. A new dialogue between man and nature]. Moscow, Russia: Progress, 432.
9. Sehida, K. (2017). Geodemografichniy protses yak sotsioaktogenez [The geodemographic process as socioactogenez]: 2017 internet conference / Conference devoted to the 35th anniversary of the Department of Economic and Social Geography in Lesya Ukrainka Eastern European National University. Lutsk (Ukraine), 45-49.
10. Sehida, K. (2017). Kryterii ta tekhnolohichni mekhanizmy upravlinnya rozvytkom geodemografichnoi systemy regionu [Criteria and mechanisms for technology development management regional geodemographical system]: 2017 internet conference / Ukraine Economic Development: Towards the XXI century. Kyiv (Ukraine), 60-63.
11. Tarapov, I. (1999). U posledney cherty. Intellect, vyzhivanie i ideya kollektivizma [At the last line. Intellect, survival and the idea of collectivism]. Kh.: Folio, 126.
12. Topchiev, O. (2009). Osnovy suspilnoi geografii [Basis of Human Geography]. Odesa: Astroprint, 544.
13. Shablii, O. (2003). Osnovy zahalnoi suspilnoi geografii [Basis of Human Geography]. Lviv: Vydavnychiy tsentr LNU im. Ivana Franka, 444.
14. Yashin, A. (2011). Fenomenologiya noosfery. 1. Teoriya i zakony dvizheniya noosfery [Phenomenology of the noosphere. 1. Theory and laws of motion of the noosphere]. Moskva – Tver – Tula: Triada, 304.

Надійшла до редколегії 24.03.2017 р.

Наукові повідомлення

UDC 911.3

Jerry Green¹, Associate Professor

e-mail: greenje@miamioh.edu

Liza Skryzhevskaya², Associate Professor

e-mail: skryzhy@miamioh.edu

Stanley Toops¹, Associate Professor

e-mail: toopssw@miamioh.edu

¹Miami University in Oxford, Ohio, USA²Miami University in Hamilton, Ohio, USA

ATLAS USE IN TEACHING GEOGRAPHY IN HIGHER EDUCATION IN THE U.S. AND CANADA

Skills in map use and interpretation are important in geography education. Atlases represent special collections of maps that can be beneficial for developing map use and interpretation and spatial analysis skills in geography students. In this study, we examine the utilization of atlases in geographic coursework. We surveyed 295 geography instructors in the U.S. and Canada about their usage of both print and digital atlases in geography courses of different level. The survey generated 54 responses. The findings indicated that about 39 percent of instructors use atlases in instruction, most of those use print atlases rather than digital atlases. It was found that most of the instructors who use atlases in their instruction teach upper-level Human Geography courses. Some other general courses, in which atlases were used are: Introduction to GIS, Remote Sensing, World Regional Geography, and Introduction to Physical Geography. As indicated by the survey responses, atlases are widely used in special topic courses such as World Forests, Geography of North America, Research Methods in Geography, Natural Hazards, Geography of Europe, History and Theory of Geography, Current World Affairs, Geography of Pennsylvania, Political Geography, Geography of Russia, North American House Types, and Geography of Consumption. In addition to analyzing the survey responses, we also provide examples of atlas use in a variety of courses. We conclude that atlases are useful for studies of spatial associations and geographic patterns, as a background information or context resource, as a source that helps to learn geographic locations, and to learn cartographic methods and map design.

Key words: geography education; map understanding; print atlases; digital atlases; geographic map skills.

Джеррі Грін, Ліза Скрижевська, Стенлі Тупс. ВИКОРИСТАННЯ АТЛАСІВ У ВИКЛАДАННІ ГЕОГРАФІЇ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ США І КАНАДИ

У статті представлені результати опитування, проведеного серед викладачів університетів США і Канади, метою якого було визначення інтенсивності використання географічних атласів у курсах географії різного рівня. Як показали результати опитування, 39% відсотків опитаних використовують атласи у викладанні курсів географії різного рівня. Більшість опитаних використовують атласи в курсах соціальної географії. Менша кількість викладачів використовують атласи в таких курсах як «Вступ до ГІС», «Регіональна географія», «Вступ до фізичної географії». У статті також представлені методичні розробки уроків з використанням друкованих та електронних атласів, які можуть представляти цінність при розробці нових курсів або тематичних блоків у курсах географії вищих навчальних закладів.

Ключові слова: географія освіти, розуміння карти, друковані атласи, цифрові атласи, навички роботи з географічною картою.

Джеррі Грін, Ліза Скрижевская, Стэнли Тупс. ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АТЛАСОВ В ПРЕПОДАВАНИИ ГЕОГРАФИИ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ США И КАНАДЫ

В статье представлены результаты опроса, проведенного среди преподавателей университетов США и Канады, целью которого было определение интенсивности использования географических атласов в курсах географии различного уровня. Как показали результаты опроса, 39% процентов опрошенных используют атласы в преподавании курсов географии различного уровня. Большинство опрошенных используют атласы в курсах социальной географии. Меньшее число преподавателей используют атласы в таких курсах, как «Введение в ГИС», «Региональная география», «Введение в физическую географию». В статье также представлены методические разработки уроков с использованием печатных и электронных атласов, которые могут представлять ценность при разработке новых курсов или тематических блоков в курсах географии высших учебных заведений.

Ключевые слова: география образования, понимание карты, печатные атласы, цифровые атласы, навыки работы с географической картой.

1. Introduction. Maps are such an integral part of geography that for many geographers, the framing of a problem in a mappable context is essential for the conduct of research in the discipline. In 1965, Robinson, writing for the Association of American Geographers,

advanced the idea that map reading and appreciation should be ‘...in par with such things as algebra, laboratory experiment... and probably a good share of what actually is done in English composition courses’ (Robinson, 1965). This perspective places the importance of maps and their understanding firmly in the context of an

important liberal arts component of undergraduate education.

Muehrcke (1981) stated that these comments rested on earlier statements by Hartshorne (1939), Ullman (1951), and Sauer (1956), and are reinforced later by Borchert (1987), and Perkins (2004) all of whom made clear the centrality of maps to the framing of geographic problems, their solution and the presentation of geographic discourse to the world at large. Those positions emphasized that maps are essential to geography and that an understanding and use of maps is likewise essential to a geographic education. This understanding has continued to be a part of the geographic context. Writing in 1990, Peter Haggett noted that “geography is the art of the mappable” (Haggett, 1990).

The importance of geography as being the “art of the mappable” has not diminished. Indeed, the proliferation of maps in both print and digital form make map understanding (and concomitantly geographic understanding) an important part of contemporary perception.

Since the 1990s, however, there has developed a sense that specific training in the skills of map understanding is facing both diminished opportunity and a changing contextual setting in contemporary geographic education. Such change has been reviewed in a series of related articles. Green, Burns, and Green (2008) explored the national decline in map interpretation enrollments. Gillen and others (2010) considered the use of introductory texts as a source of materials that could be used to support map interpretation while Green and others (2012) analyzed course syllabi to determine the extent to which map interpretation instruction was actually included in introductory courses. Concurrently with these investigations, Skryzhevskaya, Green, and Abbitt (2013) considered the nature of map interpretation skills development that was supported by GIS text content.

These changing circumstances suggest the need to strengthen the skills development of map users and renew the sense that geography “is the art of the mappable.” A convenient and well established form of maps with which to do this is available in the traditional print atlases which, when joined with electronic/interactive atlases, provides instructors with a wide array of materials to develop geographic map skills while providing the cartographic support necessary to fully understand the geographic complexities of the global community.

In the context of this study, we define an atlas as a collection of maps, whether it is in traditional print or digital form.

The idea to bind maps together in a book originated during the Renaissance. Ever since then, the collections of maps have influenced contemporary knowledge and encouraged further advancements in cartography and mapmaking. The first modern atlas, entitled *Theatrum Orbis Terrarum*, was created by Flemish cartographer Abraham Ortelius in 1584. His work was encouraged and guided by Gerardus Mercator, who, in turn, created maps for his own collection, but never finished it. His atlas was published a year after his death in 1595. Gerardus Mercator, however, is considered to be the first to coin the term *atlas* (Harwood, 2006).

Although the topic of atlas use in teaching geography hasn't been widely reflected in the recent literature,

throughout the course of the past two decades, scholarly findings in the area of geography education indicated that atlases represent an important instructor's recourse that helps to develop spatial perspective and to form spatial analysis skills in students. Wiegand (1998; 2006) pointed out that atlases are essential reference tools that require continuing development of skills in their use. Klein (2003) suggested that atlas-based activities foster development of spatial thinking through frequent analysis and interpretation of spatial data. Increasingly, as a result of rapid development of geospatial technologies, maps and atlases are becoming digital and interactive (Wiegand, 2006). These technologies bring countless opportunities to geography education by allowing students to work with spatial data and visualizations and, by doing so, deeper understand the content of geographic knowledge (Bodzin, 2011; Songer, 2010; Lee and Bednarz, 2009). Geospatial technologies also help students to develop geospatial thinking needed for spatial problem-solving (Bednarz, Heffron, and Hunyh, 2013). As indicated in the report from the Geography Education Research Committee of the Road Map for 21st Century Geography Education Project (Bednarz, Heffron, and Hunyh, 2013), high caliber research about geospatial technologies and learning is needed.

2. Purpose and scope of the study. The purpose of this study is to get a better understanding of atlas use in geography education in the U.S. and Canadian universities by determining the nature and extent of atlas use in contemporary geographic instruction. To achieve this goal, we conducted a survey that involved geography instructors in the U.S. and Canada. In order for the study to be truly contemporary, our investigation allowed for responses that covered both traditional print atlases and digital forms.

3. Method and data. In this study, we used an electronic survey that was sent by email to two hundred and ninety-five geography instructors in the U.S. and Canada. We used divisions of the Association of American Geographers (AAG) as a basic geographic unit of analysis. To compile a sample of surveyed individuals, we used the following criteria:

1. Twenty-five percent of all geography programs in each AAG division were selected;
2. Bachelor's, Master's, and Doctoral programs were included;
3. Twenty percent of instructors in each selected program were surveyed;
4. Instructors were picked randomly within each geography program.

The survey consisted of ten questions that aimed at better understanding of atlas use in geography education. A list of the survey questions is presented in Appendix 1.

4. Results. The survey was sent to the surveyed group twice, with a two-week interval, and generated 18.3 percent response rate (fifty-four responses out of two hundred and ninety-five surveys sent). Below, we present our results summarized under five broad topics. In addition, Table 1 summarizes the responses to the selected survey question and indicates their geographic distribution.

4.1. Are atlases used in geography instruction?

Nearly thirty-nine percent of respondents indicated that they use atlases in their instruction.

As indicated in Table 1, the majority of instructors who use atlases, prefer print copies rather than digital

atlases. This result is rather surprising, given the speed with which technological change has been affecting our access to information and teaching styles and methods.

Table 1

Selected responses to the survey questions and their geographic distribution

AAG Division	Responses	Use atlases in their instruction, responses	Use atlases in their instruction, % of the total within a division	Use print atlases, responses	Use print atlases, % of those who use atlases within a division	Use digital atlases, responses	Use digital atlases, % of those who use atlases within a division
1	2	3	4	5	6	7	8
East Lakes	9	4	44.4	1	25	3	75
Great Plains/ Rocky Mountains	8	3	37.5	3	100.0	0	0.0
Mid Atlantic	2	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Middle States	3	1	33.3	1	100.0	0	0.0
New England/ St Laurence	2	1	50.0	1	50.0	1	50.0
Pacific Coast	12	4	33.3	3	75	2	50
Southeast	7	1	14.3	1	100.0	0	0.0
Southwest	7	5	71.4	5	100.0	1	20.0
West Lakes	4	2	50.0	2	100.0	0	0.0
Total	54	21	38.9	17	80.9	7	33.4

Note: Respondents were allowed to specify that they used both print and digital atlases.

Source: Compiled by authors using survey results.

4.2. In what courses are atlases used?

Thirty-nine percent of the instructors who responded to the survey teach upper-level Human Geography courses, sixteen percent teach introductory Human Geography, fifteen percent teach GIS, fourteen percent teach World Regional Geography, eleven percent teach introductory Physical Geography, and eight percent teach upper-level Physical Geography. In addition, atlases are used in a wide variety of courses, such as World Forests, Geography of Honolulu and North America, Research Methods in Geography, Remote Sensing, Natural Hazards, Geography of Europe, History and Theory of Geography, Geographic Background to Current World Affairs, Geography of Pennsylvania, Geographic Writing, Geographical Statistics, Political Geography, Geography of Russia, Field Methods, Environmental Geography, Water Resources, Biogeography, North American House Types, Rural Landscapes of North America, Geography of Indiana, Oceanography, Political Ecology, Geography of Urbanization, Social Geography, Cultural Geography, and Geography of Consumption.

4.3. What atlases are used in geography instruction?

The most frequently used print atlases in ranked order were: Goode's World Atlas, Rand McNally Road Atlas, Readers Digest Atlas of America, Perthes World Atlas, U.S. National Atlas (USGS), Climate Atlas of Texas, Texas Agro-Climatic Atlas, Atlas of Landforms, Texas Water Atlas, Rand McNally Atlas of the World, and Cambridge World Atlas.

Digital atlases used by the survey respondents were the following: Atlas of Canada, U.S. Census Bureau Atlases, and USGS National Atlas.

4.4. How are atlases used in geography instruction?

Use of atlases in geography instruction, as specified by the respondents, can be summarized in the following categories: Homework assignments (answers can be found in atlases); as a background information or context resource; as a source that helps to learn geographic locations; to learn cartographic methods and map design; map interpretation; to teach geographic patterns. Additionally, twenty percent of the respondents use atlases for quizzes and exams.

4.5. Are atlases important in geography education?

This survey question generated a set of forty-eight responses that revealed the undoubted importance of atlases, both print and digital, in geography education. A vast majority (ninety-two percent) of respondents stated that atlases are important tools for geography instructors. Several respondents referred to atlases as "essential tools," "sources that provide a spatial context to enrich reading," "great way to convey information and have students think spatially," and "sources that along with text and statistics provide a rich geographic description." Interestingly, even the instructors, who do not use atlases in their teaching, admitted their importance and critical role in introducing the concept of scale.

By contrast to those who value atlases as essential tools in geography, others suggested that, affected by advancements of technology, atlases are becoming obsolete. We assume that these respondents referred to print

atlases only. Several responses indicated that Google Earth replaces maps and other cartographic materials used in class prior to the introduction of this popular (and free) digital program. As an argument against use of print atlases, the cost of an atlas was mentioned. When added to the cost of a textbook, it might become burdensome for students.

Additionally, two useful suggestions were made by the respondents. One suggestion is to publish a basic atlas specific for physical geography. Another one is to develop teaching methods that would help incorporate atlas-based exercises in a large-lecture-class setting.

5. Discussion.

5.1. Use of atlases

As previously mentioned about thirty-nine percent of the respondents indicated that atlases are used in geography instruction. Given the variety of options for classes, thirty-nine percent is a solid showing. Many instructors are going away from standard textbooks to a compilation of readings. An atlas may be a useful supplementary text. Several introductory textbook publishers can add an atlas to a textbook package. In other cases many introductory texts have a large number of thematic maps so that the textbook is sufficient without the addition of an atlas. Some introductory textbooks also have publisher's websites with maps beyond those included in the textbooks.

A variety of atlases are available for classroom use. Appendix 2 presents a list of atlases recommended for classroom use by the authors of this paper. Some atlases such as Goode's and Perthes are general atlases that are useful for introductory classes. Goode's is produced by Rand McNally and can be bundled with introductory geography textbooks from Pearson. Upper level course generally use more specialized atlases of a particular topic, e.g. politics or GIS, or region, e.g. Asia or Texas. Rand McNally has the North American Road Atlas. The USGS produces the National Map in digital format that includes capabilities to utilize GIS to produce maps. There was a National Atlas of the United States in print and then online, but that has been discontinued. The Rand McNally World Atlas also in digital format has a useful teaching tutorial website, <http://www.randmcnally.com/support/category/world-atlas>. The online Census Atlas of the United States, provides pdfs of a number of social and economic maps of the data from the U.S. Census as well as a print version.

5.2. Examples of atlas usage

The methods of instructions vary from homework assignments, enhancement of geographic location capabilities, to map design and interpretation. Instructors also use the atlases for quizzes and tests. As a text in the classroom, the instructor can lead the students in a topical discussion over sections of an atlas. A directed discussion would identify certain maps and allow student time in class to discover the geographic information portrayed in the maps. Either the students would bring their atlas to class, or the instructor needs to have sufficient atlases on hand. Further, we introduce several examples of class activities used by the authors of this paper.

5.2.1. Goode's World Atlas in introductory World Regional Geography course

One of the authors uses the Goode's World Atlas in an introductory World Regional Geography Course. Students purchase the atlas along with the text. On certain class days marked in the syllabus, the students bring the atlas to class and answer questions referring to certain sections of the atlas. For example, for the unit about East Asia, sample questions include: What cultures (languages and religions) are in East Asia? Where are the natural hazards? What is the precipitation pattern? Where are the natural resources? Compare the population distribution of China, Japan, and the Koreans. What are the distances from Pyongyang, North Korea to Seoul, South Korea, Japan, China, Russia? Questions are provided in class and then students proceed to examine the appropriate maps. Questions could also be provided as homework. Questions sample cultural, environmental, economic, population and political geography. Not all students may bring the atlas, so the instructor can use a document camera to project the maps.

5.2.2. McGraw Hill Student Atlas of World Geography

One of the authors uses the McGraw Hill Student Atlas of World Geography in a global affairs course. In this, questions on certain topics are provided to the students as homework. Students also bring the atlas to class and then we discuss the results. A document camera is also useful. Topics include population, geopolitics, economic development, culture and environmental issues. Questions on population include

1. What are the largest cities in the World (Map A)?
2. Where are the 10 most populous countries (Table A)?
3. How does the developed world compare with the developing world in terms of population size?
4. What counties have the highest population growth rates (Map B)?
5. What countries have the lowest population growth rates (Map C)?
- Compare the locations of these countries.
7. What countries have regions of high population density (Map D)? Low density?
8. How does population density correlate with population growth rate (Map E)?
9. What countries have serious population problems?
10. What are some indicators of population problems?

5.2.3. The Routledge Atlas of Central Eurasian Affairs

One of the authors uses The Routledge Atlas of Central Eurasian Affairs in an upper level Asia course. The atlas is organized topically and includes maps on history, population, environment, economy, culture and politics as well as maps of countries and provinces. In this case for each section of the course, the appropriate section maps in the atlas are assigned. Students write a weekly response to the readings as well as the atlas maps. The students bring the atlas to class and discuss the maps along with the readings for the class session.

5.2.4. Atlas of Canada

Another author uses the Atlas of Canada. The atlas, first published in 1906 by the Canadian government, is now available online at <http://www.nrcan.gc.ca/earth->

sciences/geography/atlas-canada. It is a great source of historical and contemporary geographic information on economic, social, and environmental situation in Canada, as well as a convenient interactive mapping tool for construction of topographic maps. The atlas contains a myriad of downloadable maps that can be used in geography courses to illustrate spatial patterns and phenomena. This example illustrates an assignment on linguistic culture regions and bilingualism in introductory Human Geography course. Students are asked to download maps of linguistic regions for two official languages in Canada: English and French, and the maps of population density and educational attainment. Further, they are asked to explore spatial distributions of Anglophone and Francophone populations and answer a series of questions:

1. Is there a core-periphery pattern in distribution of Anglophone population?
2. Is there a core-periphery pattern in distribution of Francophone population?
3. How is the English-French bilingualism spatially distributed?
4. Is there a correlation between the areas with high percentage of bilingual population and high population density?
5. Is there a correlation between the areas with high degree of educational attainment and high percentage of bilingual population?

5.2.5. Goode's World Atlas in introductory physical geography course

Another author uses Goode's World Atlas to expand on linkages with elements of physical geography in an introductory physical geography class. In addition to offering exposure to additional resources, the atlas is used in exercises related to:

1. Energy at the earth surface in which maps of frost-free periods, percent possible sunshine and the surface temperature regions maps are used.
2. Weather maps in which a series of Goode's maps are used to relate natural hazards to geographic place, the Average Track of Highs and Lows and precipitation maps are used in an eco-region context with the world eco-regions map.
3. One full exercise uses Goode's Atlas to introduce and expand on scale, use of symbols in legends; atlas map content and atlas tabular content.
4. Goode's Atlas is used to provide material used in world climate classification including the normal range of temperature map and the variability of annual precipitation map.
5. A variety of atlas maps are used in exercises on biogeography and soils including vegetation maps, soils maps and ecoregion maps.

The useful role of atlases in geographic education is appreciated by the respondents who indicate the importance of atlases as materials for geographic instruction. Students can develop a deeper understanding of concepts such as scale and space, a richer feel for map design and interpretation, and can access a wealth of data. Another point of departure for instructors is the choice between using a print atlas, accessing a digital atlas, or using a wide variety of sources on the internet to examine maps and geographic information. One item of concern mentioned is the cost of the atlases. For the atlases used by the respondents, a new Goode's World Atlas has a base price of \$33. Perthes World Atlas is \$52 and there is also a digital version available for \$199. Simpler atlases are cheaper. Google Earth is available for free, so one can access general reference materials. The instructor could access some thematic material on Google Earth as well but not as much as that portrayed in Goode's or Perthes. Pearson has a workbook that utilizes Google Earth and KMZ files suitable for introductory courses. So the cost is certainly manageable.

6. Conclusions. In this paper we discussed use of atlases in teaching geography in higher education in the U.S. and Canada. Originated during the Renaissance, atlases played an important role during the Age of Discovery and contributed valuable knowledge to the progress of cartography and mapmaking. Nowadays, atlases continue to serve as one of the important resources needed for understanding of space and spatial interactions. It is evident from this study that, despite a tremendous increase in availability of new methods and tools for geography instruction, atlases both print and digital remain an integral part of geographic education.

From the survey conducted among the geography instructors in the U.S. and Canadian universities, we conclude that nearly thirty-nine percent of respondents use atlases in their instruction. Nearly eighty-one percent of the abovementioned instructors use print atlases, while thirty-three percent use digital atlases available online.

Atlases are useful for studies of spatial associations and geographic patterns, as a background information or context resource, as a source that helps to learn geographic locations, and to learn cartographic methods and map design. Affected by the advancement of digital technology, GIS-based atlases also allow students to make connections between data used for visualizations and spatial patterns and phenomena that these visualizations reveal. Given a rapid development of geospatial technologies, we expect an increased use of digital and interactive atlases in geography instruction.

References:

1. Bednarz, S.W., Heffron, S., Huynh, N.T. eds. (2013). A Road Map for 21st Century Geography Education: Geography Education Research (A report from the Geography Education Research Committee of the Road Map for 21st Century Geography Education Project). Washington, D.C.: Association of American Geographers.
2. Bodzin, A. (2011). The implementation of a geospatial information technology (GIT)-supported land use change curriculum with urban middle school learners to promote spatial thinking. *Journal of Research in Science Teaching*, 48(3), 281-300.
3. Borchert, J. (1987). Maps, Geography, and Geographers. *The Professional Geographer*, 39/4, 387-389.
4. Gillen, J., Skryzhevskaya, L., Henry, M.C., Green, J. (2010). Map Interpretation Instruction in Introductory Textbooks: A Preliminary Investigation. *Journal of Geography*, 109/5, 181-189.

5. Green, J.E., Burns, D., Green, T. (2008). The Enigmatic Enrolment Trend in US Map-Interpretation Courses. *Cartographica*, 43/3, 221-226.
6. Green, J., Henry, M., Skryzhevskaya, Y., Toops, S. (2012). Map Interpretation in Introductory Geography Courses: Syllabi Study. *Research in Geographic Education*, 14, 42-54.
7. Haggett, P. (1990). *The Geographer's Art*. Oxford: Basil Blackwell.
8. Hartshorne, R. (1939). The Nature of Geography. *Annals of the Association of American Geographers*, 29/3 & 4, 289.
9. Harwood, J. (2006). *To the end of the Earth. 100 maps that changed the world*. F+W Publications Inc., Cincinnati, OH.
10. Klein, P. (2003). Active Learning Strategies and Assessment in World Geography Classes. *Journal of Geography*, 102 (4), 146-157.
11. Lee, J., Bednarz, R.S. (2009). Effect of GIS learning on spatial thinking. *Journal of Geography in Higher Education*, 33 (2), 183-198.
12. Muehrcke, P. (1981). Maps in Geography. *Cartographica*, 18/2, 1-41.
13. Perkins, C. (2004). Cartography – Cultures of Mapping: Power in Practice. *Progress in Human Geography*, 28/3, 381-391.
14. Robinson, A.H. (1965). The Potential Contribution of Cartography to Liberal Education, in J.F. Lounsbury, *Geography in Undergraduate Liberal Education*. Washington DC, Association of American Geographers, 34-47.
15. Sauer, C. (1956). The Education of a Geographer. *Annals of the Association of American Geographers*, 46/3.
16. Skryzhevskaya, Y., Green, J., Abbitt, R. (2013). GIS Text Content as a Basis for Map Interpretation Skill Development. *Cartographica*, 48/1, 38-46.
17. Songer, L.C. (2010). Using web-based GIS in introductory human geography. *Journal of Geography in Higher Education*, 34(3), 401-417.
18. Ullman, E.L. (1951). *Advances in Mapping Human Phenomena*. ONR Report No. 5.
19. Wiegand, P. (1998). Atlases as a Teaching Resource: Findings from a National Survey. *Geography: Journal of the Geographical Association*, 83,4.
20. Wiegand, P. (2006). *Learning and Teaching with Maps*, Routledge.

Appendix 1. Survey Questions

1. Which of the following geography courses do you teach?
 - Introductory physical geography
 - Upper level physical geography
 - Introductory human geography
 - Upper level human geography
 - World regional geography
 - Cartography
 - Map Interpretation
 - Geographic Information Systems
2. Other (specify)
3. Where is your university located?
 - USA
 - Canada
4. In which AAG regional division you are located?
 - East Lakes
 - Great Plains/Rocky Mountains
 - Middle Atlantic
 - Middle States
 - New England/St. Lawrence Valley
 - Pacific Coast
 - Southeast
 - Southwest
 - West Lakes
5. Do you use atlas(es) in your instruction?
 - Yes
 - No
6. If you answered "Yes" to Question 4, please list the atlases you use in your instruction.
7. If you answered "Yes" to Question 4, please specify how atlases are used in your instruction.
8. If you answered "Yes" to Question 4, which types of atlases do you prefer to use?
 - Print atlases
 - Digital atlases
9. Do you use atlases for quizzes and/or exams in your classes?

- Yes
- No

10. Do you think atlases are important in geography education? Why or why not?

11. Do you have anything else you would like to add about use of atlases in geography courses?

Appendix 2. List of Atlases Available for Classroom Usage

Print Sources:

Agro-Climatic Atlas of Texas. College Station: Texas A&M University Press, 1984.

Brunn, Stanley, Stanley Toops and Richard Gilbreath. The Routledge Atlas of Central Eurasian Affairs. New York: Routledge, 2012.

Curran, H. Allen. Atlas of Landforms. New York: Wiley, 1984.

Estavile, Lawrence, Texas Water Atlas. College Station: Texas A& M University Press, 2008.

Herb, Guntram ed. Perthes World Atlas. McGraw–Hill, 2006.

Herb, Guntram, ed. Cambridge World Atlas. New York : Cambridge University Press, 2009.

Rand McNally Road Atlas: United State Canada, Mexico, Chicago, Ill; Rand McNally, 2016.

Readers Digest Atlas of America, Pleasantville, NY: Readers Digest Association, 2005.

Sutton, Christopher. McGraw Hill Student Atlas of World Geography. New York: McGraw Hill, 2014.

Veregin, Howard, and J. Paul Goode. Goode's World Atlas. Skokie, Ill, Rand McNally, 2010.

National Atlas of Germany, Leipzig: Institut fur Landerkunde, 1999.

USGS. National Atlas of the United States. Washington, D.C.: USGS, 1997 (out of print).

Digital sources:

Atlas of Canada <http://www.nrcan.gc.ca/earth-sciences/geography/atlas-canada>

Google Earth <https://www.google.com/earth/>

US Census Bureau <http://www.census.gov/>

US National Map <http://nationalmap.gov>

North American Environmental Atlas <http://cec.org/tools-and-resources/north-american-environmental-atlas>

Надійшла до редколегії 03.01.2017 р.

UDC 911.3

Anatoliy Melnychuk, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: melan97@ukr.net
Tetiana Melnyk, Student
e-mail: melniktanichka@ukr.net
Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine

ADMINISTRATIVE-TERRITORIAL REFORM: RESULTS OF INTEGRATION OF THE CONSOLIDATED TERRITORIAL COMMUNITIES (CTC) IN THE KHMELNYTSKY REGION

The article reviews the changes in administrative-territorial division of the Khmelnytsky region that occurred due to the reform of the territorial organization of power in Ukraine. The authors have given an assessment of the method of formation of the territorial communities capable for social and economic development, analyzed the definition of the territorial community capable for social and economic development, and defined the requirements for creation of the necessary infrastructure for community development. Consolidated territorial communities, created in the Khmelnytsky region, were divided into groups in terms of their economic capacity. The article also presents specific achievements of the consolidated territorial communities over the year 2016.

The authors pointed out the least and most dependent communities on the state budget, separately distinguishing the communities functioning as donors of the state budget, and analyzed the communities in terms of their own budget profits per capita. It was defined that creation of the consolidated territorial communities in most cases resulted in duplication of budget revenues per capita. However, economic viability of the newly created consolidated territorial communities is quite irregular: communities that have a large territory with a small number of people and are situated in remote areas of the region have a considerably lower own income per capita.

Key words: territorial organization of power, administrative-territorial reform, local government, territorial community, Khmelnytsky region.

Анатолій Мельничук, Тетяна Мельник. АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНА РЕФОРМА: ПІДСУМКИ ОБ'ЄДНАННЯ ОТГ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ

У статті проаналізовано зміни адміністративно-територіального устрою Хмельницької області у зв'язку з реформою територіальної організації влади в Україні. Дано оцінку методики формування спроможних територіальних громад, проаналізовано визначення спроможної територіальної громади, визначено вимоги до формування необхідної інфраструктури громад. Виділено групи громад Хмельниччини за рівнем спроможності та представлено конкретні досягнення у розвитку громад.

Ключові слова: територіальна організація влади, адміністративно-територіальна реформа, місцеве самоврядування, територіальна громада, Хмельницька область.

Анатолій Мельничук, Татьяна Мельник. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНАЯ РЕФОРМА: ИТОГИ ОБЪЕДИНЕНИЯ ОТО ХМЕЛЬНИЧЧИНЫ

В статье проанализированы изменения административно-территориального устройства Хмельницкой области в связи с реформой территориальной организации власти в Украине. Дана оценка методике формирования способных к социально-экономическому развитию территориальных общин, проанализировано определение функционально способной к социально-экономическому развитию территориальной общины, определены требования к формированию необходимой инфраструктуры для развития общин. Выделены группы общин Хмельницкой области по уровню способности к социально-экономическому развитию и представлены конкретные достижения развития сформированных общин.

Ключевые слова: территориальная организация власти, административно-территориальная реформа, местное самоуправление, территориальная община, Хмельницкая область.

Introduction. Relevance of the problem. The relevance of reformation of the administrative-territorial system of Ukraine had been maturing too long ago, because the territorial system of our country was formed in the absence of the proper methodology and was adapted to the Soviet command-administrative system of governance. At both legislative and practical levels executive system is built top-down, it means that central authorities dominate over the local communities. Thus, such administrative-territorial system impedes the implementation of effective regional policy and democratic transformations in the state. A process of this reform is not only a step for a solution of problems of the elementary administrative units, but also is one of the key tasks for further Ukraine's integration into the European Union.

Objectives and goals of the article. The aim of this article is to sum up the main achievements of

integration of the CTC in the Khmelnytskyi region in last year, analyze financial capacities of the communities and their realization.

Results and discussion. The reform of the administrative-territorial system that was implemented in Ukraine took place in 2014 with introduction of the reform of decentralization, which main task was to achieve the optimal division of powers between local authorities and government executive bodies on basis of subsidiarity and creation of the competent territorial communities. In contemporary investigations of the administrative law, a decentralization is determined as such method of organization of public power when the administrative-territorial units or other territorial formations are entitled freely to resolve issues of the local importance and realize their own tasks within the framework of legislation and with responsibility of the authorized bodies and the officials, and interference in their activity can be realized only with the purpose of monitoring legality in the cases

provided for by the law and in the corresponding forms [1]. When there is a model of organization of power with decentralization, the body of high level can't interfere with the activity of the body of lower level, can't realize managerial enforcement relative to the low body and can't give orders and arrangements.

Decentralization is analyzable not only from the point of view of the territorial organization of the country but also with relation to destination, object and functions of the public administration. The territorial decentralization means the creation of public administration bodies that will put into practice a government in the administrative-territorial units without assistance and independently of the governmental authorities, not being in their hierarchical system and subjection, in other words these bodies are the bodies of local and regional authorities [1].

The reform assumes creation of a three-level system: community, district and region. At the level of community there are only local authorities, that is to say the head of the town/settlement/village or the head of community, town/settlement/village council, or the council of communities and the executive committee of this council; these are the three bodies which exist at the level of community.

A basic unit of the administrative-territorial system of Ukraine is a territorial community. The capable territorial community is a community where the local sources of the budget filling, infrastructure and staff resources are sufficient for resolution by the local authorities of the issues of local importance foreseen by legislation, and when they are for the sake of population of the community.

The capable territorial communities are the territorial communities of villages (settlements, towns), that as a result of voluntary integration with the help of corresponding local authorities to provide with the appropriate level of rendering of services, in particular in the area of education, culture, health protection, social protection, housing and communal services, taking into consideration staff resources, financial provision and development of infrastructure of the respective administrative-territorial unit [1,3].

According to the European Charter of local government which is a part of the Ukrainian legislation, local government is "a right and a competence of the local authorities to realize regulation and government of the considerable part of public affairs which belong to their jurisdiction, in the interests of local population» [1].

Today the majority of territorial communities of Ukraine that have a right to resolve the issues of local importance, are not capable to do this because of lack of own funds, retrogress or lack of infrastructure (necessary buildings, constructions, roads, etc.), and also because of lack of skilled specialists. That is why a considerable part of the problems of local importance are unresolved: the objects of the communal property (schools, hospitals, etc.), the territory of town (streets), accomplishment of territories (night-time illumination etc.) are maintained at an inadequate level.

Objective of the reform of local government is to provide this government independently with competence by the own resources with aim to resolve issues of local

importance. It is about endowment for the territorial communities more resources and about their domestic resource mobilization.

The budget of community receives additionally 60% of the income tax. Also, due to the reform, the local councils received additionally a personal land-tax, the rate at which every council determines singly on one's territory. It is planned to transmit all the land of the respective community to the jurisdiction of each council, including the lands that are out of the inhabited localities. The community receives also 5% from the sale of fuel from filling stations, spirits and tobacco goods. Besides, the budget of the local government retains such sources as previously approved local taxes and duties. But even endowment of these resources for the majority of the existent small territorial communities will not provide their competence. That is why the reform of local government, taking into consideration the positive European and our historical experience, involves pooling (extension) of the territorial communities.

The extension of the territorial communities can't be spontaneous, but has its logical limits. The distance from the center of community to the extreme settlement should be such that in an emergency case fire-brigade, ambulance and police patrol could overcome this distance no longer than in 30 minutes.

The formation of capable territorial communities provides first of all the capacity of local authorities to resolve social issues which belong to their competence. Preference is given to economic competence of the newly created administrative-territorial units. The rate of income (calculation) of the capable territorial community, the rate of budget for development, basic grant and reverse grant are accounted. It is important the existence of establishments of budget sphere, which are necessary for realization of a self-government function at the basic level. If communities want to be capable they should be provided with corresponding lodgings, first of all for accommodation of new services.

Minimum requirements for the necessary infrastructure of community:

- Premises for the body of local government of the consolidated territorial community taking into consideration the additional functions of financial management and communal property, town-planning activity, education, health protection, culture, social protection.
- Premises for polyclinic (ambulance station), hospital of the wide line profiling.
- Premises for the territorial center of social protection.
- Premises for the center in providing administration services.
- A separate building for the law enforcement agencies.
- Premises for the governmental authorities (pension fund, local employment authorities and civilian registrar's office).
- Premises for the fire station.

A matter of determining limits of the new consolidated communities is decided by the governments at the regional level taking into consideration both objective criteria and the opinion of citizens.

The borders of the territory of the competitive territorial community are determined in accordance to the external borders of jurisdiction of councils of the territorial communities that are incorporated into it. The borders of the new territorial community should be determined in accordance to the external borders of jurisdiction of the existent village councils. If such borders are not determined, they are settled on the basis of the typical points of the area, e.g. watersheds, roads, humps, rivers, valleys. The limits of the land tenure can be taken into consideration but they are not deciding [2, 3].

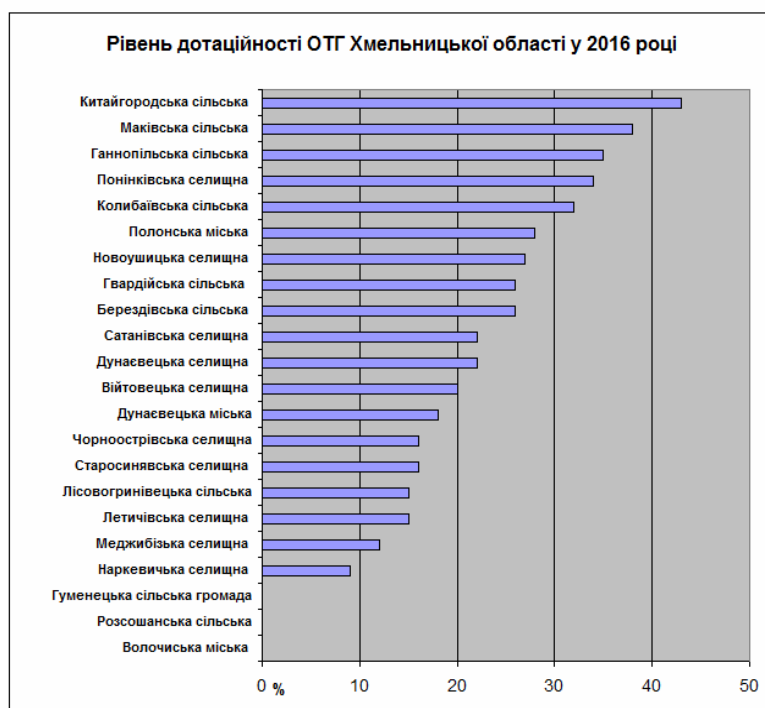
Today the territory of Ukraine contains 366 consolidated territorial communities (CTC) which constitute about 20% of the pre-arranged unions. Khmelnytskyi region continues to occupy a leadership position in terms of the number of communities and their total area. From January, 1, 2016, 22 consolidated territorial communities were created in this region. Elections in four other communities took place on the 18th December, therefore today officially there are 26 CTC in the region that constitute 42% of the village territory, and for the final developing of this territory it is necessary rather more than 50% of the CTC's reformation. Among communities of

the region we distinguished three groups of communities that differ by the financial possibilities: those with a reverse grant (donors); those that don't receive a government grant; and those that received a grant.

In 2016 the communities of Khmelnytskyi region received from the state 216.7 million UAH which is more than financing of a whole region in the previous years.

In total the communities last year spent 60 million UAH to repair roads, 50 million UAH to buy the specialized technique for the proper municipal economies, about 50 million UAH for the energy-saving arrangements.

Rozsoshanska and Humenetska village communities were the less dependent from the state budget and even made withdrawals to the state budget. Volochyska urban community went out to «zero» in the calculation of the inter-budgetary transference. The lowest percentage of the basic subsidy (9%) has Narkevyska settlement community. By more than a third are depended on the state budget Kolibaivska, Gannopilska, Makivska, Kitaigorod village communities and Poninkivska settlement community.

Level of subsidy of the CTC in Khmelnytskyi region in 2016

Kitaigorod village community
Makivska village community
Gannopilska village community
Poninkivska settlement community
Kolibaivska village community
Polonska urban community
Novoushitska settlement community
Gvardiyska village community
Berezdivska village community
Satanivska settlement community
Dunaevetska settlement community
Viytovetska settlement community
Dunaevetska urban community
Chornoostrivska settlement community
Starosyniavska settlement community
Lisovogrynivetska village community
Letychivska village community
Medzhybizhka village community
Narkevyska settlement community
Gumenetska village community
Rozsoshanska village community
Volochyska urban community

Fig. 1. Level of subsidy of the CTC in Khmelnytskyi region in 2016

As for own profits counting per one resident of such community, the average index of the CTC region in 2016 was 1 118 UAH. Index above the average has Rozsoshanska community (2 571 UAH), Gumenetska community (1 630 UAH), Narkevyska community (1 592 UAH), Volochyska community (1 442 UAH), Lisovogrynivetska community (1 330 UAH), Letychivska community (1 264 UAH), Viytovetska community (1 238 UAH), Medzhybizhka community (1 255 UAH), Starosyniavska community (1 217 UAH) and Chornoostrivska community (1192 UAH).

Outsiders according to this index are Kitaigorod

community (572 UAH), Makivska (637 UAH) and Poninkivska communities (641 UAH).

Creation of the CTC-s allowed to increase twice the own profits of budgets counting per capita of the corresponding territory in most parts of the communities. Thus, for example, the population of Rozsoshanska CTC received counting per capita the income of budget (from its own profits) 2751 UAH (and without the process of integration this figure could be only 729 UAH).

However, the economic viability of the CTC region is quite irregular. The communities that have a large territory with a small number of people and are situated in

remote areas of the region, have a considerably lower own income per capita. With the total increase of own income on average more than twice, in Makivska community this increase constitutes only 1.5. Profits in the Poninkivska community increased almost in 4 times, but its general level is one of the lowest among the communities of the region.

A subvention was destined in the state budget for 2016 for the CTC-s for formation of the infrastructure of communities to the sum of 1.0 milliard UAH. Distribution of this subvention in the CTC-s was done in terms of the area of territory and the number of countrymen (Cabinet of Ministers of Ukraine. Resolution, 16.03.16 № 200 «Some issues related to concession of subvention from the state budget to the local budgets for formation of infrastructure of the consolidated territorial communities»). The greatest volume of subvention for the CTC is given for the largest number of countrymen and the biggest territory. Money from this subvention was given for realization of the local programs of creation, modernization of infrastructure of the consolidated territorial communities and should be directed to new construction, reconstruction, capital repairs of the objects of infrastructure that belong to the communal pattern of ownership (including production of project and urban planning documentation).

The CTC-s of the Khmelnytskyi Region have received from the state budget a subvention for the development of infrastructure of the consolidated territorial communities to the sum of 216 million UAH (this is 21,6% of the general volume of subvention in Ukraine). Novoushivska consolidated territorial community obtained the biggest volume of subvention (22.8 million UAH), while Poninkivska CTC – the lowest (3 million UAH).

The Gannopilska CTC could share the successful example of the use of funds given for the formation of infrastructure of the CTC. In 2016 it realized 22 projects costing in total 13, 193,000 UAH. A sphere of education was determined as a priority direction for investment of that money that gave a possibility to put in order all the main establishments in the community.

Such projects are:

- overhaul repairs (heat insulation of facades) of the Gannopil educational institution of I-III levels in the village of Gannopil;
- overhaul repairs of the Gannopil educational institution “Preschool educational institution – secondary school of I-III levels” in the village of Gannopil (repair of heating facilities and heat insulation of the outer walls);
- overhaul repairs (heat insulation of facades) in the Maliy Sknit educational institution of I-III levels in the village Maliy Sknit;
- heat supply of the heater system of the buildings of the Gannopil educational institution, library and village council in the village of Gannopil, was achieved an effective energy-saving with decrease of the specific fuel consumption, reduction of budget outpayments for the used energy utilities, economy of water resources by using the modern boiler units with a high efficiency factor;
- overhaul repairs of the building № 2 of the

Kilikyiv educational institution “Preschool educational institution – school of I-III levels” (replacement of the roof, heat insulation of facades, external water-pipe) of the Gannopil village council in the village of Kilikyiv;

- repair work of roads in the villages of Gannopil, Horostok and Veliky Sknit.

With the aim to supply means of transport and passengers with uninterrupted and unhampered traffic and movement, it was repaired 9775 square meters of the road and also were realized some other projects.

Likewise between the progressive examples we can mention the community of Nova Ushytsia, where was bought the whole complex of engineering and facilities for the municipal economy, and where began the repairs of the center of children’s creative work; Dunaevetska community where was bought the garbage disposal station, in partnership with the Czech enterprises and grants from the EU this community initiated the creation of the workshop that occupies with the waste disposal.

Volochyska urban community is one of those that used subvention at 100%, in last year it received 14.367 million UAH for development of infrastructure. This money went to the realization of such projects as the thorough repair works of roads in five inhabited localities which are the “clustered” centers at the periphery; the reinforcement of possibilities of communal services, it was bought a communal technical equipment; it was realized the first phase of construction of the water supply system in the village Ripna to the sum of about 900,000 UAH. In general, the subvention received by this community was distributed in such a way: town – 18%, village – 81.9%. This approach to the use of subvention completely meets the affirmed Strategic Plan for Development of Volochyska urban community until 2020, in which the development of rural regions is defined as one of the strategic goals.

But some communities found themselves not ready to deal with the appropriated funds.

Thus, Makivska and Gvardiyska communities could not use money from subvention for the formation of infrastructure of the CTC. And this is enough badly because these communities lost their chance to improve the proper infrastructure, and thereby showed their incapacity to deal singly with the state public funds.

The use of subvention for the development of infrastructure of the CTC by their groups is as follows: the urban CTC-s exploited the resources at 99%, the township CTC-s – at 97%, and the rural communities – only at 87%.

It is also worth noting about the positive steps towards the establishment of the Administrative Service Centers (ASC) in the communities. The signature of the Memorandums of cooperation between the representatives of 14 CTC-s and the company “SKL International” concerning the creation of the CPAC-s in these communities took place January 24th, 2017. The total amount of financing constitutes 800,000 €. It became possible due to the program U-LEAD “The Administrative Service Centers and the increase of public awareness on the local authorities”; this program is financed by the European Union and its member states – Denmark, Estonia, Germany, Poland and Sweden. Slavutska, Starosyniavska, Chemerovetska, Polonska, Medzhybizhka and Novou-

shitska consolidated communities were announced the finalists, receiving assistance in the establishment of the ASC-s, .

It is planned that by the end of the year repairs of the equipment of the Administrative Service Centers will be made in these communities , as well as the training of respective specialists and informing of people about the activity of the CPAC-s.

Conclusion: Thus, the process of consolidation of territorial communities should be continued, because it gives a possibility of persistent development of the region and contributes to the urgent solution of vital problems of all the inhabitants. In 2016, the communities of Khmelnytskyi region obtained rather good budget results concerning the increase of their own profits and the efficacy of the use of funds of the state subvention. Also we can see considerable positive changes in the improve-

ment of infrastructural assets in the inhabited localities. Communities that were created on the basis of a town or a big settlement have accumulated more financial resources than the village CTC-s of the provincial regions. Also it should be mentioned that an experience of the CTC in Khmelnytskyi regions showed, that the stronger is the center of community, the more money was directed to infrastructure needs of the village territories and the common requirement of the community. This experience removes doubts concerning the concentration of resources in the central localities and the decline in the peripheral localities.

On the assumption of the shortening of state subvention in current and following years it becomes important an issue of generating economic growth of the CTC-s due to the proper resources.

Список використаних джерел:

1. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е. та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія», 2012. – 128 с.
2. Методика моделювання територіальних громад / Ін-т громадян. сусп.-ва; упоряд. О.С. Врублевський. – К., 2009. – 16 с.
3. Ганущак Ю. Реформа територіальної організації влади / Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO». – К.: ТОВ «Софія-А». – 2013. – 160 с.
4. Bafail F. Regionalization and decentralization in a comparative perspective .Eastern Europe and Poland – Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, 2010.
5. Kulesza M. Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience // Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe / Ed. Kulesza M. – OSI/LGI, 2002. – P.189-214.
6. Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство фінансів України. Децентралізація: виконання доходів місцевих бюджетів за 2016 рік.

References:

1. Boryslavska, O., Zaveruha, I., Zakharchenko, E. (2012). Detsentralizatsiya publichnoi vlady: dosvid evropeyskykh krain ta perspektyvy Ukrainy [Decentralization of public authority: European experience and prospects of Ukraine]. Swiss-Ukrainian project «Support of decentralization in Ukraine – DESPRO». K.: Pvt. Ltd. «Sophia» , 128.
2. Vrublevskyi, O.S. (2009). Metodyka modelyuvannya terytorialnykh hromad [Methodology of modeling of the territorial communities]. Civil society institution. K., 16.
3. Hanushchak, G. (2013). Reforma terytorialnoyi organizatsii vlady [Reform of the territorial organization of power]. Swiss-Ukrainian project «Support of decentralization in Ukraine – DESPRO». K.: Pvt. Ltd. «Sofia-A», 160.
4. Bafail, F. (2010). Regionalization and decentralization in a comparative perspective. Eastern Europe and Poland – Ministerstwo Rozwoju Regionalnego.
5. Kulesza, M. (2002). Methods and Techniques of Managing Decentralization Reforms in the CEE Countries: The Polish Experience. *Mastering Decentralization and Public Administration Reforms in Central and Eastern Europe*. OSI / LGI, 189-214.
6. Ministerstvo regionalnoho rozvytku, budivnytstva ta zhytlovo-komunalnoho hospodarstva Ukrainy, Ministerstvo finansiv Ukrainy. Detsentralizatsiya: vykonannya dokhodiv mistsevykh byudzhativ za 2016 rik [The Ministry of Regional Development, Construction and Housing – Communal Services of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine. Decentralization: implementation of income of the local budgets for 2016].

Надійшла до редколегії 21.03.2017 р.

UDC 528.9+911.3

Ihor Kozak, DSc (Biology), Professor
Hanna Kozak, Master, Assistant
e-mail: modeliho@kul.lublin.pl

John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

DYNAMICS OF SETTLEMENTS WITHIN BALYHOROD COMMUNE THROUGH THE USE OF GIS TECHNIQUES

The main aim of this work is to analyze the dynamics of settlements from the 2nd half of the 18th century to 2nd half of 20th century in Balyhorod commune (in Polish "Baligród"), in Lesko district, Podkarpackie voivodeship in Eastern Poland. Balyhorod commune was analyzed in terms of the changes of settlements, applying maps together with published historical data for the analysis of changes in its structure. Firstly, the tactical map of «WIG-Military Institute of Geography» was applied. Secondly, maps from the «WMS-Web Map Service, Geoportal» were analyzed. Changes in the number of villages and households population dynamics for Greek Catholics, Latins and Jews for the year 1785 were evaluated applying ArcGIS 10.3 program. Ukrainian ones were evaluated using ArcGIS 10.3 program in comparison with the number of Poles and Jews for the year 1939. Ethnic and religious composition from the 2nd half of the 18th century to 2nd half of 20th century and the character of settlements distribution in Balyhorod commune was evaluated based on the study of spatial distribution of settlements with the use of Spatial Statistics (Spatial Autocorrelation Global Moran's test, Standard Deviation Ellipse and Mean Centre). In 1785 there were 74,01% of Greek Catholics and in 1939 there were 77,98% of Ukrainians in Balyhorod commune. There was confirmed a similar configuration of Standard Deviation Ellipse and Mean Center for Greek Catholics who were Ukrainians for the year 1785 and Ukrainians for the year 1939 in Balyhorod commune. The scale and results of such changes are essential for future research, mainly in terms of the change of traditional village system infrastructure and culture.

Key words: dynamics, village, GIS, Balyhorod commune.

Ігор Козак, Ганна Козак. ДИНАМІКА ПОСЕЛЕНЬ ГМІНИ БАЛИГОРОД ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ ГІС

У статті проаналізовано характер розміщення поселень, кількість сіл, чисельність господарств, релігійний та національний склад в актуальних межах гміни Балигород (Baligród) у Ліському повіті Підкарпатського воєводства у південно-східній Польщі. Застосування в аналізах техніки ГІС підтвердило домінування греко-католиків у 1785 році та українців у 1939 році. Виявлено зміни традиційних сільських систем та культурних надбань у межах гміни Балигород. Показано подібну конфігурацію еліпсів стандартних відхилень і середніх центрів тяжіння для греко-католиків у 1785 році і українців у 1939 році в межах гміни Балигород. Масштаб і результати таких змін є важливими для подальших досліджень, особливо в аспекті зміни традиційних сільських систем, їх інфраструктури та культурних надбань.

Ключові слова: динаміка, поселення, ГІС, гміна Балигород.

Игорь Козак, Ганна Козак. ДИНАМИКА СЕЛЕНИЙ ГМИНЫ БАЛИГОРОД С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ГИС

Представлена динамика селений, численность хозяйств, религиозный и национальный состав в актуальных пределах гмины Балигород (Baligród) Леского района в Подкарпатском воеводстве в юго-восточной Польше. Использование в анализе техники ГИС подтвердило доминирование греко-католиков в 1785 году, а также украинцев в 1939 году. Выявлены изменения традиционных сельских систем и культурных наследий в пределах гмины Балигород. Показана подобная конфигурация эллипсов стандартных отклонений и средних центров тяжести для греко-католиков в 1785 году и украинцев в 1939 году в пределах гмины Балигород. Масштаб и результаты таких изменений являются важными для дальнейших исследований, особенно в аспекте изменений традиционных сельских систем, их инфраструктуры и культурных достижений.

Ключевые слова: динамика, селения, ГИС, гмина Балигород.

Introduction. Statistical data is not always objectively shown in terms of ethnic and religious composition of the whole Galicia population [13] and the study area of Balyhorod commune. Based on this situation, it may be considered that evaluation of national origins and religious data is quite significant for a research within Balyhorod commune. Abovementioned is also important in terms of rural cultural landscapes. Such cultural landscapes are usually associated with traditional village system (TVS) with centre-periphery zoning from houses, gardens, fields, mowed and grazed grasslands to forests [8]. The consequences of losing such a system require a more detailed study.

Scientific background. The dynamics of settlements in Balyhorod commune was not a subject to any research. There may be identified studies on specific religious and ethnic relations within the Polish-Slovak-Ukrainian borderlands [11], landscape change at high Beskid (Bieszczady) [20] and three-dimensional

reconstruction of already nonexistent churches [17]. The analysis of the literature on traditional village systems (TVS) shows how such systems contribute to characteristic natural and cultural heritage [3]. Cultural heritage of TVS has been recognized and promoted at a global level in a number of international agreements and programmes [5; 9; 18]. However, the traditional village system with its cultural landscape is often threatened by socio-economic and technological changes in agriculture, industrial forestry and by particular nature conservation strategies [3; 5]. The role of TVS in terms of Ukrainian Carpathians is evaluated in the context of sustainable forest management [8]. The analysis of the social and cultural aspects of TVS is a current issue and requires development of new approaches.

Study goal and methods. The aim of this work is a detailed study on settlement distribution within present borders of Balyhorod commune. Additionally, it is important to conduct the analysis of the loss of TVS and of evidence of the change in ethnic, religious and cultural components.

Settlements in the landscape within current borders of Balyhorod commune, in Lesko county, Podkarpatske voivodeship (gmina Baligród, powiat Leski, województwo Podkarpackie) were objects of this study.

Historical material from 1785, archival materials, geo-statistical methods of research available in modern GIS packages were used. The study of the dynamics of settlements was performed by applying their location in the form of points and polygons on maps from 1785 and 1939. The corresponding layers in the ArcGIS 10.3 program [15; 18] were completed. The number of these householders [13] and the number of inhabitants based on religious and ethnic composition was added for each of these settlements, starting from 2nd half of the 18th century, especially from 1785 [7] and from 1939 [13]. Tactical map of «WIG- Military Institute of Geography» and maps from the «WMS-Web Map Service, Geoportal» were applied. Changes in number of villages and households population dynamics for Greek Catholics, Latins and Jews for the year 1785 were evaluated applying ArcGIS 10.3 program. Ukrainian ones were evaluated using ArcGIS 10.3 program in comparison with the number of Poles and Jews for the year 1939. Ethnic and religious composition from the 2nd half of the 18th century to 2nd half of 20th century and the character of settlements distribution in Balyhorod commune was evaluated, based on the study of spatial distribution of settlements with the use of Spatial Statistics (Spatial Autocorrelation Global Moran's test, Standard Deviation Ellipse and Mean Centre) executed in ArcMap program [19].

Main material. Calculations in the present work, conducted on the basis of data published by Z. Budzynski [7], evidence that in the Balyhorod commune in 1785

Greek Catholic (Ukrainians) population amounted to 74.01%, Latins to 18.27% and Jewish to 7.72% (Tab.). However, it should be noted that Z. Budzynski by the term Latins, except Poles, meant also Ukrainians, who spoke Ukrainian language, however in order to participate in mass service went to the church (kościół). As a result, the term "Latins" is incorrect. A correct manner is to identify two different terms: Roman Catholics (Poles) and Latins (Ukrainians), as it had been done before [13]. The previous is well illustrated on the example of such villages as: Tysovets, Rostoky Dolishni, Shernytsya Horishnya, Lubne. In 1785 in the village of Tysovets there lived 78 Greek Catholics and 12 Latins according to Z. Budzynski [7]. According to Kubiovych in 1939 there lived 245 Ukrainians, 15 Jews and no Poles [13]. In 1785 in the village of Rostoky Dolishni there lived: 86 Greek Catholics, 9 Latins and 9 Jews [7], while in 1939 there lived 270 Ukrainians, 20 Jews and no Poles [13]. In 1785 in the village of Shernytsya Horishnya there lived: 349 Greek Catholics, 50 Jews and 6 Latins [7], while in 1939 there lived 1155 Ukrainians, 15 Jews and no Poles [13]. In 1785 in the village of Lubne there lived: 25 Greek Catholics and 9 Latins [7], while in 1939 there lived 115 Ukrainians, 5 Jews and no Poles [13]. That lack of Poles in the statistics for the year of 1939 confirms the inaccuracy of data presented by Z. Budzynski. Consequently, Ukrainian dominance is quite clear, meaning the dominance of Greek Catholics and Ukrainians (Tab. 1) in Balyhorod commune is confirmed by the following data analysis from the year 1939, when 77,98% of commune's population were Ukrainians, 13,04% were Poles and 8,98% were Jews (percentage of Germans was lesser than 0.01% and therefore was not analyzed in the present publication).

Table 1

Religious and national distribution of settlements in Balyhorod commune

Nr	Name in English, Ukrainian, Polish	1785			1939		
		Greek Catholics	Latins	Jews	Ukrainians	Poles	Jews
1	Novosilky, Новосілки, Nowosiółki	230	13	15	690	40	30
2	Zahochewja, Захочев'я, Zahoczewie	244	60	8	715	85	40
3	Tysovets, Тисовець, Cisowiec	78	12	0	245	0	15
4	Mchava, Мхава, Mchawa	153	80	21	450	190	30
5	Kilchava, Кільчава, Kielczawa	111	5	0	245	5	0
6	Rostoky Dolishni, Розтоки Долішні, Rostoki Dolne	86	9	9	270	0	20
7	Balyhorod, Балигород, Baligród,	134	190	148	480	830	650
8	Stezhnytsya, Стежниця, Stężnica	296	95	15	920	10	30
9	Huchvytsi, Гучвиці, Huczvice	56	4	0	200	10	0
10	Shernytsya Dolishnya, Шерниця Долішня, Żernica Niżna	155	45	13	460	10	30
11	Shernytsya Horishnya, Шерниця Горішня, Żernica Wyżna	349	50	6	1155	0	15
12	Zherdenka, Жерденка, Żerdenka	65	0	6	240	0	0
13	Bystre, Бистре, Bystre,	61	20	6	160	10	0
14	Lubne, Лубне, Łubne	25	9	0	115	0	5
15	Ryabe, Рябе, Rabe	168	20	15	735	15	20
16	Kolonytsi, Колонії, Kołonicze	140	5	6	280	70	10
17	Jablinky, Яблінки, Jabłonki	218	17	0	500	40	10
	Sum	2569	634	268	7860	1315	905

This situation demonstrates the dominance of Ukrainians before World War II. The placement ellipses analysis (Fig. 1a) showed that in 1785 ellipse for Greek Catholics (black) is broader and covers a larger area than one for Latins (dark gray). This indicates a natural and more equilibrated distribution of Greek Catholics within Balyhorod commune. The ellipse for Greek Catholics shows a more south (mountain) distribution comparing to the ellipse for Latins.

In the all Balyhorod settlements (numbers on the figures correspond to settlement number and settlement name in the table) Greek Catholics dominated in 1785. After the year 1785, the number of Greek Catholics increased [6]. In 1939 (Fig. 1b) distribution ellipse for Ukrainian (black) did not changed in comparison with ellipse for Greek Catholics in the year 1785. This tendency confirms the stability and durability of their set-

tlement on the territory of Balyhorod commune.

In 1939 ellipse for Poles (dark-gray) is smaller, elongated oval (Fig. 1b) and distributed more to the West, comparing to the ellipse for Ukrainians (black). Ellipse representing Jews (light-gray) moved to the Balyhorod city. The analysis of obtained results of Moran test leads to the conclusion that there was no clustering in the distribution of religious and ethnic composition of the population in the year 1785 and 1939.

All settlements within Balyhorod commune area were destroyed. Complete (100%) destruction of households occurred in such villages as: Ryabe, Bystre, Kolonytsi, Huchvytsi. In many others settlements, the level of destruction reached over 80%. It should be noted that the level of destruction that occurred in 1950's was the highest and contributed to the loss of traditional village system.

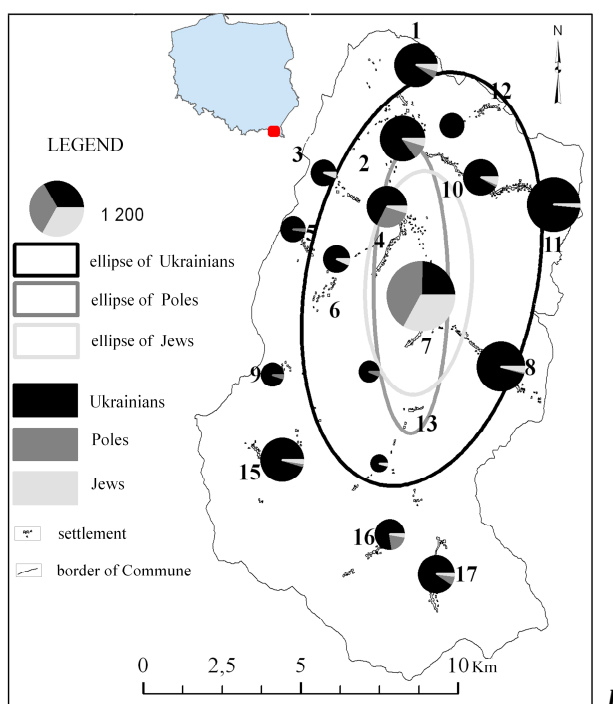
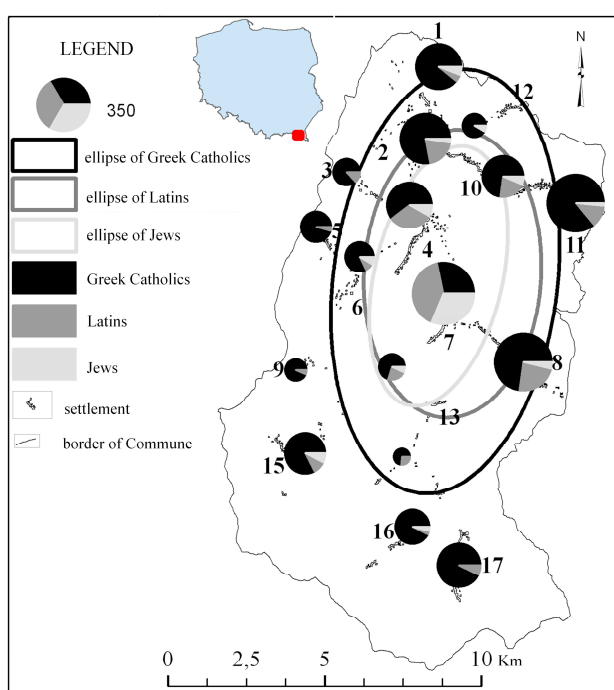

Fig. 1. Settlement distribution of Balyhorod commune:
a) religious structure in 1785; b) national structure in 1939

The comparison of the data from the year 1939 and 1965 showed a sharp decrease in the number of households. Analysis of the number of households proved that in 1939 there were 1521 households on the Balyhorod commune territory. In 1965, the number of households fell sharply to 546 units.

Before World War II the area of Balyhorod commune was densely populated. In 1785 density level reached 21,95 persons for 1 km². In 1939 density level reached 63,76 person for 1 km². According to the Central Statistical Office of Poland, in the year 2011 density level decreased to 20,41 persons for 1 km² [15]. In 1875 in Balyhorod commune there lived 3471 people. The majority of them, therefore 2569 out of 3471, were Ukrainian Greek Catholics. In 1939 there lived 10080 people in the commune, including 7860 of Ukrainian nationality. In the year 1965 the population of commune

amounted to 1000 people with no Ukrainians among them. Analyzing this situation, it is clear that without Ukrainians Balyhorod commune has lost the traditional village system, rich in cultural, social and economic traditions.

Before World War II the character of traditional land use practices (two field rotating system, a combination of tillage and livestock products in one sector, crops rotation, mechanical devices for cultivation and weed control, protection of soil from erosion using special methods of plowing) was completely dependent on the availability of local natural sources and kept in a sustainable and balanced relationship with the environment and with minimal use of resources and energy of the region [1]. Rural settlement livelihoods reflect spatial-temporal form of organization of life. These settlements were inherent with traditional way of building for villages, fea-

tures of wooden architecture, location and structure of agricultural land. Rural life was the basis of Ukrainian ethnographic identity.

After World War II the Balyhorod commune was depopulated. The area of buildings, arable land, pastures and grasslands decreased. The structure of the land and forests has changed dramatically. The private forests and lands were transferred to the state property. Since 1951 attempts have been made to settle these territories by seasonal workers or even people who had problems with the law [14]. Economic activities carried after 1950's were not always consistent with traditional systems management. Seasonal work caused an influx of people from different parts of Poland to Beskid (Bieszczady), nonetheless they usually left that area after the work season.

These changes reduced the variety of structural elements such as hedges and gardens, individual trees in various areas of traditional village system. People that moved into the commune from low-lying areas, till these days do not feel the spirit of that place (*genius loci*), spirit of this mountainous area. The local use of natural resources should be considered as a weakness. There are no satisfying practices of traditional land use. As it was shown by SWOT (strengths, weaknesses, opportunities and threats) analysis for Balyhorod commune unfavorable conditions for its development are: a little access to historical documentation, no traditions and therefore connection with its origins, no indigenous population, lack of access to religious sites (other than Roman Catholic), inconvenient architectural forms as to the landscape conditions.

Names of villages that originally came from Ukrainian etymology were changed into Polish: Baligród appeared instead of the name Voronkiv, Nowosiółki instead of Novosilky, Zahoczewie instead of Zahochyeva (from the name of the river Hochivka), Cisowiec instead of Tysovets, Stężnica instead of Stezhnytsya (from the name of the trail), Rabe instead of Ryabe, Żernica Niżna instead of Shernytsya Dolishnya. It is estimated that in Beskydy (Bieszczady) around 60 names of villages were changed in that manner [14].

At present time, on the territory of Balyhorod commune there isn't any link between generations. Villages that had been the core of Ukrainian traditional village systems (TVS), together with churches and chapels in the center of village, roadside crosses, traditional farms and households were lost. The Boyko Ukrainian church, that dominated on the area of the commune, are considered as sacred and unique monuments of national wooden architecture, preserved in the center of old Rutenian traditions and became an element of Ukrainian and European cultural and religious foundation. Ukrainians have always preserved their cultural values (in every church, except religious icons, there were also icons of Prince Volodymyr and Princess Olga, to whom Ukrainians prayed and with whom they linked their confidence and hope). Church, due to its form and building material, perfectly inscribed into the landscape and complemented it.

In Balyhorod commune there were 16 churches, located in the following villages: Balyhorod – church of Uspynnya Presvyata Bohorodytsya (1639); Mchava –

church of St. Archangel Myhayila from 1534; Rostoky Dolishni – church of Archangel Myhayila from 1700; the church of Archangel Myhayila Shernytsya Dolishnya (1700); Shernytsya Horishnya – church of St. Vasylija Velykoho (1750); Zahochyeva – church of Archangel Myhayila from 1463, the church of St. Mykolaya Chudotvortsya in Stezhnytsya (1510); the church of Archangel Mychajila in Kolonytsi (1615); the church of Pokrov Presvyata Bohorodytsya in Jablinky (1700); the church of Uspynnya Presvyata Diva Mariya from in Ryabe (1800); the church of Rizdvo Bohorodytsya in Bystre (1800); the church of Uspynnya Presvyata Bohorodytsya in Tysovets (1700); the church of St. Myhayila in Kilchava (1837); Huchvytsi – church of Blahovishchennya Presvyata Bohorodytsya (1700); – chapel of Apost. Petro and Pavlo in Novosilky (1830); the chapel of Pokrov Presvyata Bohorodytsya in Zherdenka (1773).

After deportation of Ukrainians, there remained only one out of 16 churches in Balyhorod commune, that currently is subject to renovation process [12]. Four churches in villages of Ryabe, Zherdenka, Huchvytsi and Bystre were destroyed during or immediately after the deportation of Ukrainians in the years 1945-1947. Seven churches in villages of Shernytsya Dolishnya, Shernytsya Horishnya, Zahochyeva, Stezhnytsya, Kolonytsi, Jablinky, Kilchava were demolished in the postwar period – during 1950's. In the place of four demolished churches, in Mchava, Rostoky Dolishni, Novosilky and Tysovets, Roman Catholic churches were built.

Churches, as spiritual centers, were located mainly on hills (the highest part) in the central area of the settlements. Settlements were one street structured, in chained form, where buildings were built with one roof, therefore reflecting the ethnographic peculiarities of Ukrainian settlement and their life [1].

After deportation of Ukrainians it is difficult to consider settlements as those that perform traditional role of rural systems. In fact, destroyed TVS had the traditional spatial structure, satisfying different needs of people. Research shows that lack of such system negatively affects the social and cultural aspects of sustainable management of the studied region. After World War II, there has been noticed in the region an increase in forestation and decrease in land use (due to decrease in number of population within that area). Eventually, natural succession process took advantage over the lack of human activity and land use practices [4]. Objective historical information on loss of traditional village system (TVS) is also important for touristic purposes. Analyzing the value of the landscape after the deportation of Ukrainians on the example of former Ruthenian (Ukrainian) Boryslavka village (currently nonexistent) in Sanotsko-Turchansky mountains (Podkarpackie voivodeship, Przemyśl county, Fredropol commune), A. Affek [2] confirmed the sudden and radical changes in the characteristics of most landscape: the loss of its identity, the loss of spirit of the place (*genius loci*) of mountain terrain [2].

According to the European Landscape Convention [9] – it is a loss of social and cultural values on local and regional level. The Convention defines landscape as zone or area in the perception of local residents or visitors, where visual signs and symbols of the landscape are

a result of natural and cultural factors, historical stratifications for a long time. The most important – its identity, tradition and material culture in the human landscape [9]. Those elements were lost in the Balyhorod commune. The abovementioned conducts to the degradation of the landscape, which in our opinion, constitutes a coherent entity, where natural and cultural components are closely interrelated.

Conclusions. Analysis of changes of settlement structure in Balyhorod commune confirms the dominance of Greek Catholics (74.01% in 1785) and Ukrainians (77.98% in 1939). Analysis of ellipses and mean centers for Greek Catholics in 1785 and Ukrainians in 1939 presents steady and identical settlements within

Balyhorod commune.

In summary, it is worth noting that after 1947 the number of households has decreased. The structures of the landscape, nature of traditional farming, TVS, which have been formed for centuries, have changed. Signs of Ukrainian identity, such as churches, considered as spiritual center of Ukrainians in Balyhorod commune completely disappeared.

The changes analyzed on the example of Balyhorod commune are typical for all Polish-Ukrainian borders. The scale and consequences of such changes require further research, especially in terms of the traditional village system and its cultural heritage.

References:

1. Utrysko, M. (1984). Etnografichni doslidzhennya Boykivshchyny mizh dvoma viynamy [Ethnographic research of Boikivshchyna between the two wars]. LB (E). CH 2/40 (51), p. 1-15.
2. Affek, A. (2011). Wartości krajobrazu opuszczonego przez ludność na przykładzie byłej Rusińskiej wsi Borysławka. *Prace Komisji Krajobrazu Kulturowego*, 15, 148-160.
3. Agnoletti, M. (2006). The Conservation of Cultural Landscapes. CAB International, Wallingford and New York, 267.
4. Ambrozy, S. Wika, S. (1998). Kierunki sukcesji zbiorowisk roślinnych z olszą szarą *Alnus incana* (L.) Moench na gruntach porolnych w Bieszczadach Zachodnich. *Prace instytutu badawczego leśnictwa. Seria A*, 855, 104-142.
5. Antrop, M. (2005). Why landscapes of the past are important for the future. *Landscape Urban Plann*, 70, 21-34.
6. Błażejowski, D. (1995). Historical Šematism of the Eparchy of Peremyśl'. Lviv: Kameniar, 1008.
7. Budzyński, Z. (1993). Ludność pogranicza Polsko-Ruskiego w drugiej Polowie 18 wieku. *Przemyśl - Rzeszów*, 489.
8. Elbakidze, M., Angelstam, P. (2007). Implementing sustainable forest management in Ukraine's Carpathian mountains: the role of traditional village systems. *Forest Ecology and Management*, 249/1, 28-38.
9. European Landscape Convention. European Treaty, Council of Europe (2000). 176, 7.
10. Gil, A. (2004). Deportacja Ukraińców z Polski w latach 1944-1946 jako problem w aktualnych stosunkach Polsko-Ukraińskich. Lublin: Wydawnictwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 30.
11. Holly, G. (2014). Stosunki wyznaniowe i narodowościowe na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. *Roczniki Bieszczadzkie*, 15, 179-207.
12. Iwanusiw, O. (1986). Church in Ruins: The demise of Ukrainian churches in the eparchy of Peremyshl. St. Catharines: St. Sophia, 354.
13. Kubijovych, V. (1983). Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Galyčyna-Galicia) 1.1.1939. München: Logos, 217.
14. Luboński, P. (2015). Przewodnik Bieszczady. *Bocz*, 268.
15. GUS. Stan i struktura ludności. (2011). Baza Demograficzna. Available at: <http://demografia.stat.gov.pl/BazaDemografia/>.
16. Skorowidz Map. 1:100 000. Available at: <http://igrek.amzp.pl/mapindex.php?cat=WIG100>.
17. Stępień, A., Kozak, I., Kozak, H. (2011). Trójwymiarowa rekonstrukcja obiektu architektoniczno-krajobrazowego na przykładzie nieistniejącej cerkwi w Bieniowej (Bieszczady Zachodnie). *Roczniki Bieszczadzkie*, 19, 379-387.
18. UNESCO (1999). Evaluations of cultural properties. International Council on Monuments and Sites (ICO-MOS). UNESCO, WHC-99/CONF.209/INF.7. Marrakesh, Morocco, 188.
19. Urbański, J. (2010). GIS w badaniach przyrodniczych. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 266.
20. Wolski, J. (2007). Transformations of the high Bieszczady Mountains rural landscape during the last 150 years. Warszawa: IGiPZ PAN im. S. Leszczyckiego, 228.

Надійшла до редколегії 25.02.2017 р.

UDC 911.3

Oladayo Ramon Ibrahim, MSc (Urban & Regional Planning), Senior Researcher
email: oladayoibrahim@yahoo.com
Lagos State Polytechnic, Nigeria

ISSUES IN REGIONAL PLANNING AND DEVELOPMENT IN NIGERIA

Till date, Nigeria can not boast of a specific, well-formulated, clear regional development policy framework despite several urban planning, development and governance initiatives including passage of regulations at both federal and state government levels that have been undertaken since independence by successive post-colonial governments. Most of the country's claims of regional development are products of other policies, and intentions, which do not have any bearing on, deliberate regional planning policies. Policy and decision-making on development planning often do not incorporate the implications of the ways in which we use land and the consequences for different places (economic planning). The neglect of place, in particular, the way that different policies combine to affect places in different ways (regional planning), has contributed to a range of negative economic, social and environmental outcomes. This paper relies mainly on the secondary data and literature exploration to demonstrate that the little role accorded to spatial planning, especially, regional planning, in the development efforts is largely responsible for the underdevelopment, imbalance, and inequalities in the country, as well as poverty of the citizens. The conclusion of the paper is that regional planning should be an integral part and complementary to economic planning in the national development planning of the country. For regional planning to aid in the development of the country and promote the well-being of the citizens, appropriate recommendations have been included in the paper.

Key words: spatial planning, regional planning, imbalance, poverty, geopolitical regions.

Оладайо Рамон Ібрагім. ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО ПЛАНУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ В НІГЕРІЇ

У статті розглядаються проблеми, пов'язані з відсутністю чітко сформульованої політики у сфері регіонального розвитку Нігерії, незважаючи на ряд ініціатив у галузі міського планування, розвитку та управління. Політика прийняття рішень з планування розвитку часто не враховує наслідки способів використання землі та інших ресурсів, що призводить до низки негативних економічних, соціальних та екологічних явищ. Показано значний вплив територіального планування на соціально-економічний розвиток, його незбалансованість, нерівність і бідність у країні. Дано рекомендації з регіонального планування з метою сприяння розвитку країни і підвищення добробуту населення.

Ключові слова: територіальне планування, регіональне планування, дисбаланс, бідність, геополітичні регіони.

Оладайо Рамон Ибрагим. ПРОБЛЕМЫ РЕГИОНАЛЬНОГО ПЛАНИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ В НИГЕРИИ

В статье рассматриваются проблемы, связанные с отсутствием четко сформулированной политики в сфере регионального развития Нигерии, несмотря на ряд инициатив в области городского планирования, развития и управления. Политика принятия решений по планированию развития часто не учитывает последствия способов использования земли и других ресурсов, что приводит к ряду негативных экономических, социальных и экологических явлений. Показано значительное влияние территориального планирования на социально-экономическое развитие, его несбалансированность, неравенство и бедность в стране. Даны рекомендации по региональному планированию в целях содействия развитию страны и повышения благосостояния населения.

Ключевые слова: территориальное планирование, региональное планирование, дисбаланс, бедность, геополитические регионы.

Introduction. Regional and spatial planning is traditionally bounded by political and administrative borders (Amdam, 2011). Planning in this paper is not restricted to physical land use planning, but rather also includes socio-economic planning. Integration of these two types of planning is complementary in the development process, therefore essential for actual development to happen.

According to European Conference of Ministers responsible for Regional Planning (CEMAT) (1983), spatial planning gives geographical expression to the economic, social, cultural and ecological policies of society. In general, spatial planning includes all levels of land use planning, including, urban and rural planning, regional planning, environmental planning and national spatial plans (Nilsson and Ryden, 2012) and are often used interchangeably, attempt to neglect any aspect, always results in dire consequences.

The neglect of place, especially the way that different policies combine to affect places in different ways (regional planning), has contributed to a range of negative economic, social and environmental outcomes,

including (Harris and Pinoncelly, 2014):

- Economic growth and development that is spatially unbalanced and sub-optimal
- Sprawling urban development that threatens agricultural land, and our global food production system and environmental sustainability;
- Protests and political instability that is increasing in response to inequality
- Unbalanced growth in both economic and demographic terms means that cities and rural areas suffer from underinvestment, compounded by poor transport, infrastructure, and services.

This paper views regional development planning to be at the heart of development planning, because it is this aspect of spatial planning that is largely neglected or forgotten in the practice of urban and regional planning in Nigeria with dire consequences as Nigerian situation has shown (Kadiri, 2010; Dung-Gwon, 2010; Mabogunje, 1985; Adeniyi, 1985)

This paper, therefore, argues that the little role is accorded to spatial planning, especially, regional planning, in Nigeria's development efforts and this is largely responsible for her underdevelopment and poverty of the citizens.

It is therefore against this background that this paper intends to carefully examine what regional planning entails and the implications of not adequately allowing it in development process in Nigeria, while also proffering possible solutions through recommendations

Methodology. The research relied heavily on secondary sources of data such as published and unpublished materials: Past National development plans, development reports of both national and international agencies, journals (including, e-journals) newspapers, articles, textbooks, and web resources.

The meaning of regional planning. Regional Planning is also referred to as Regional Development Planning (Okafor, 2004, Mabogunje, 1985). A regional plan is described as "statement of general policy and proposals for the development plan designed to channel the growth of such a region in desirable direction"(Nigerian Urban and Regional Planning law of 1992). HRM (2003) described the regional plan as a "detailed, long range, region-wide plan that will outline where, when, and how future growth and development should take place". Regional planning is seen as planning that occurs beyond the boundaries of local government (comprising rural and urban settlements). It is a cross-jurisdictional or multi-jurisdictional planning that addresses issues that go beyond the local level such as transportation, housing, watershed planning, regional agricultural planning, air quality and water quality and provision (UANCR, 2007). According to Jellili, Adedibu, and Egunjobi (2008), the aim of regional planning is to correct lopsided development and promote regional and national development through the identification, analysis, and allocation of resources in the Intra and inter-regions of the country.

Gillingwater (1975) cited by Kadiri (2010) added a political perspective to the definition of regional planning.

Regional planning is a tool for creating a long-term and suitable framework for socio-economic development both within and between regions or states. Regional planning creates more opportunity for changes but the success depends on local involvement and participation in all aspect of planning (Taleshi and Bisheii, 2015).

Regional planning creates strong and predictable conditions for development through investment, economic, social and environmental benefits.

However such development can be achieved if a regional plan has the following characteristics and established principles of spatial planning as posited by Taleshi and Bisheii, (2015); Burns, Eaton and Gregory et al. (2013):

- Plans that promotes a vigorous regional economy.
- Promotes territorial cohesion through a more balanced social and economic development of regions, and improved competitiveness;
- Plans should contribute to sustainable development by enhancing the natural environment and ensuring that social and economic development takes place within environmental limits.
- Plans should be monitored and reviewed regularly.

The scope of regional planning. As a process, regional planning is concerned with the deliberate operations of locating activities in geographic space. While

regional development planning recognizes the need for growth in the GDP, however, for a country as diversified as Nigeria, it further recognizes the fact that regions within a nation develop differently, both in direction and rate. That special care, which Nigeria has refused to take, is the adoption of regional planning in development. Regional planning, if well adapted, would utilize the area differences to strengthen the national and regional/state economies and thereby promote integration and cohesion at national, state and local levels.

Regional problems and problem regions: Consequence of past development planning strategies. Regional planning can be used to solve regional problems as well as solution in problem regions (Kadiri, 2010). There are regional problems of uneven development between the Northern Nigeria and southern Nigeria, and between rural and urban areas. Examples of Problem regions are Niger Delta and North East, with the varying levels of terrorism, unrest, poverty, fragile governance and infrastructure deficit. Regional challenges and problems regions in Nigeria are deep rooted and pervade all sectors and regions. Since regions are different and changes dynamically, regional planning must focus on the specific situation and challenges of the actual planning region.

In spite of the efforts by successive Governments at all levels including the establishment of intervention agencies such as the Niger Delta Development Board (1961); Oil Minerals Producing Areas Development Commission (OMPADEC) (1992); and the Niger Delta Development Commission (NDDC) (2000) as a way of accelerating the development of the region, the fundamental development issues and challenges of the region are yet to fully abate. It is against this backdrop that the Ministry of Niger Delta Affairs was established in 2008 and started operations in 2009 to fast track development in the region (Orubebe, 2013).

The mandate of the Ministry of Niger Delta Affairs is to formulate and execute policies, plans, programmes and other initiatives as well as coordinate the activities of agencies, communities, development partners and other stakeholders involved in the development of the region. The Ministry is also expected to provide a focal point for coordinating and mobilizing concerted domestic and international assistance in resolving key security and development challenges in the region.

However, like the previous policy, economic planning is again at the forefront of strategies being employed for the development of the region. According to Orubebe (2013), while government passively provides the enabling environment, including infrastructure, private sector is to be the active engine in development of Niger Delta.

Although, Niger delta is moving towards regional economic integration as demonstrated in the establishment of the BRACED Commission by the South-South geopolitical zone comprising Bayelsa, Rivers, Akwa Ibom, Cross River, Edo and Delta states and other geopolitical regions of South-West and South-East are equally developing frameworks for regional integration and economic development, the comprehensive regional planning approach are not been adopted. Even when Orubebe (2013) agreed that regional development ap-

proach is a sine qua non for the rapid socio- economic transformation of the Niger Delta region.

Overview of regional planning in Nigeria. Most of the country's claims of regional development are products of other policies, and intensions, which do not have any bearing on, deliberate regional planning policies. Provision of infrastructure and facilities and general economic development efforts were left to the whims of the bureaucracy and economic planning, as spatial planning was subservient to economic planning in Nigeria.

However, the importance of regional planning for national development cannot be overemphasized. It is especially important in countries where regional disparities are obvious, as it is in Nigeria (Raheem, Oyeleye and Aladekoyi, 2014). While economic planning (Sectoral Planning) are indispensable in development process, this does not mean that spatial planning can be dispensed with totally, leaving the "invisible hand" to take its course (Ng and Tang, 2004).

Moreover, even the profession of Urban and Regional Planning has been unduly preoccupied with Development Controls, Urban Master Plans and Subdivision Layouts as the main focus of urban and regional planning activities to the neglect of rural and regional planning.

Indeed, Nigeria has never lacked (economic) development plans and policies, whether short term, medium term or long term (or perspective plan), but the efficacy of these plans and policies vies-a vies her level of development, leaves more to be desired. Accordingly, Orubebe (2013), while regretting the inability of Nigerian nation to make remarkable progress in development and nation building despite the availability of abundant human, material and natural resources, proclaimed a gradual shift of paradigm from a centralised approach of development to regional development. Specifically, about Niger Delta development, Orubebe opined that regional development approach is a sine qua non for the rapid socio- economic transformation of the Niger Delta region (Orubebe, 2013).

Neglect of regional development planning: Implications. Several years of development planning in isolation of regional planning in Nigeria have its consequences, including:

- Persistent sectoral and spatial disparities in the economy, despite the growth in the economy;
- Discordant note between industrial and population growth and infrastructure development in the cities-rural –urban migration, poor settlement patterns, infrastructure deficit in urban and rural areas;
- The environmental impacts of development constituting hazards to human health- Niger Delta, Flooding.

Way Forward

Spatial planning framework in Nigeria will help to achieve the following:

- Economic development and reduce unemployment;
- Encourage sustainable development in through a balanced spatial structure;

- Economic and social integration.

The above can be called spatial sustainable development (Taleshi and Bisheii, 2015). Since uneven development and different policies have different effects on local and regional communities, achieving a balanced development in Nigeria will not happen automatically; therefore, it is necessary to integrate different spatial actions for stability and balanced development of Nigeria.

To achieve this, the under-listed guidelines are recommended as a model for regional planning and development in Nigeria (Taleshi and Bisheii, 2015; Jelili, Adedibu and Egunjobi, 2008):

1. Development of a balanced and polycentric urban system and a new urban-rural relationship: It is recognized that "urban centers" are invaluable in spatial developments. As a result, settlement systems and networks are important aspects of spatial planning for development.

2. Through spatial planning, development goes in a direction that is consistent with environmental considerations and economic objectives.

3. Integration of sectoral planning with spatial planning: Sectoral allocation of resources and free market economy has been observed to not only lead to increase in gross domestic product and national income but also widen the disparity among regions in terms of economic developments. In other words, while sectoral planning targets sectoral growth, spatial planning ensures development across regions.

5. Good implementation of regional planning policies: For regional disparity to be eliminated or at least reduced, regional planning as a mid way between national and urban planning should be holistically implemented.

6. The federal government and the proposed Regional Councils, therefore embark on inter-regional planning and intra-regional planning, among the states in the country and among the states in each region, respectively. At state level, therefore, intra- sub-regional (intra-state) planning operates.

7. It shall be the duty of the Regional Council to identify the distribution of population and resources, "developed" and backward areas, problems and other issues affecting each region as well as make necessary plans and recommendations for intra-regional and inter-regional development respectively. With this, the states of the region can embark on joint regional development projects or programmes.

Conclusion. It is crystal clear that for any meaningful development to be realized and be sustainable in a country as large and diverse as Nigeria, spatial planning including, regional planning should be integral part and complementary to economic planning in national development planning. In doing this, the plan of action must be developed by stakeholders themselves, according to prevailing regional context, traditions, etc. and in accordance with the guiding principles of a regional plan.

References:

1. Adeniyi, O.A. (1985). Regional development planning within the context of National development in Nigeria in Urban and Regional planning problems in Nigeria, Abiodun, J.O. (ed), University of Ife Press LTD, Ile Ife, Nigeria.
2. Amdam, J. (2011). Flexibility in Regional Planning in The Role of Regions? Networks, Scale, Territory, Tassilo, H. and Pontus, T. (eds), Kristianstads Bokrykeri, Sweden.
3. Burns, F, Eaton, M.A, Gregory, R.D, et al. (2013). State of Nature report. The State of Nature partnership.
4. Dung-Gwon, J. (2010). Evaluation of the present government agenda on development as Regional Planning Exercises: Vision 20: 2020 and Nigeria National Physical Plan, presented at MCPDP, 2010
5. Harris, M. and Pinoncelly, V. (2014). Thinking Spatially, Planning Horizons, No. 1, Royal Town Planning Institute, Centenary Publications, London. Available at: www.rtpi.org.uk/planninghorizons
6. Kadiri, W.A. (2010). "Attempts at Regional Planning". Paper presented at the 2010 Edition of the NITP/TOPREC MCPDP, Abuja, June.
7. Mabogunje, A.L. (1985). Nominal scale and regional development planning in Nigeria in Urban and Regional planning problems in Nigeria, in Abiodun, J. O. (ed). University of Ife Press LTD, Ile Ife, Nigeria.
8. Nilsson, K.L., Ryden, L. (2012). Spatial Planning and Management.
9. Ng, M.K., Tang, W. (2004). The Role of Planning in the Development of Shenzhen, China: Rhetoric and Realities. *Eurasian Geography and Economics*, 45, No. 3, 190-211. V.H. Winston & Son, Inc.
10. Orubebe, G.P. (2013). Challenge of Regional Development in Nigeria: The case of the Niger Delta. The source, vol. 32, no 21.
11. Raheem, W.M, Oyeleye, O.I., Aladekoyi, O.C. (2014). Regional imbalance and Inequalities in Nigeria, Causes, Consequences and Remedies, Research on Humanities and Social Sciences, Vol. 4, No. 18. Available at: www.iiste.org
12. Taleshi, M., Bishell, S. (2015). Spatial Planning Approach: An Efficient Pattern for Accessing Territorial Sustainable Development Case Study: European Spatial Planning, OIDA International Journal of Sustainable Development 08:10 (2015). Available at: <http://www.ssrn.com/link/OIDA-Intl-Journal-Sustainable-Dev.htm>.

Надійшла до редколегії 07.03.2017 р.

UDC 911.2

Hanna Kozak, Master, Assistant
Ihor Kozak, DSc (Biology), Professor
e-mail: modeliho@kul.lublin.pl
John Paul II Catholic University of Lublin, Poland

NON-EXISTENT CHURCHES AS UKRAINIAN CULTURAL HERITAGE IN SACRAL LANDSCAPE OF TISNA COMMUNE

The article presents the Non-existent churches in sacred landscape in Tisna commune (in the Polish-Ukrainian borderland). These churches represent 16 sacral objects with the architectural specificity of the Ukrainian national wooden and stone church. History of Non-existent churches in the landscape of Tisna commune has been analyzed. In particular, there was noted the uniqueness of the Ukrainian church, the technique of "zrub" and elements of "zalom" in Ukrainian architecture. This aspect integrates Ukrainian churches, which vary only in terms proportions in length, width and height. Ukrainian churches in Tisna commune were destroyed after the mass deportation of Ukrainian ethnic population from their land after the year 1947. Churches lost the religious, cultural and national role and sacred landscape lost its meaning. Non-existent churches (16) occupy almost 100% of all the churches in the study area. The article shows the specificity of Ukrainian wooden and stone churches architecture. Eight churches were destroyed during and after the deportation of Ukrainians in the years 1945-1947 in Solynka, Strubowyńska, Smerek, Luh, Buk, Kryve, Zavij, Kalnytsya. Two churches were destroyed in the postwar period in Vetlyna and Yavorets. Five churches were disassembled in the postwar period in Lisna, Habkivtsi, Dovzhytsya, Tisna and Zubryache. In the place of St. Dmytrij church in Vetlyna that was destroyed a Roman Catholic Church was built. Non-existent churches were analyzed in the Tisna commune with their surrounding landscape. It is proved that these all are original and represent a wide diversity of architecture and symbols of Ukrainian religious architecture, showing the Ukrainian character that harmonizes the area and landscape. The article discusses the perspective of maintaining and reconstructing churches, as well as manner and methods of studying this issue.

Key words: sacred landscape, Ukrainian church, Tisna commune.

Ганна Козак, Ігор Козак. НЕІСНУЮЧІ ЦЕРКВИ ЯК УКРАЇНЬСЬКА КУЛЬТУРНА СПАДИЩИНА У САКРАЛЬНОМУ ЛАНДШАФТІ ГМІНИ ТІСНА

Стаття присвячена неіснуючим 16 українським церквам гміни Тісна Підкарпатського воєводства на польсько-українському прикордонні. Подана історія та архітектурні риси церков у контексті поселень гміни. Показано, що усі є ідентичними із широким архітектурним різноманіттям і символами української національної церкви і представляють український характер гміни Тісна. Після масової депортації українського населення із їх етнічних земель церкви перестали виконувати релігійну, культурну та націоутворюючу роль, а сакральний ландшафт втратив своє значення. У статті наголошено на шляхах подальших наукових досліджень із проблематики та важливості відтворення у 3Д технології знищених церков.

Ключові слова: сакральний ландшафт, українська церква, гміна Тісна.

Ганна Козак, Ігорь Козак. НЕСУЩЕСТВУЮЩИЕ ЦЕРКВИ КАК УКРАИНСКОЕ КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ В САКРАЛЬНОМ ЛАНДШАФТЕ ГМИНЫ ТИСНА

Статья посвящена несуществующим 16 церквям в гмине Тисна Подкарпатского воеводства на польско-украинском пограничье. Представлена история и архитектурные черты церквей в контексте истории селений гмины. Показано, что все являются идентичными с широким архитектурным многообразием и символами украинской национальной церкви и представляют украинский характер гмины Тисна. После массовой депортации украинского населения с их этнических земель церкви перестали выполнять религиозную, культурную и нациосозидающую роль, а сакральний ландшафт потерял свое значение. В статье подчеркнута важность дальнейших научных исследований по данной проблематике, а также необходимость воспроизведения в 3Д технологии уничтоженных церквей.

Ключевые слова: сакральный ландшафт, украинская церковь, гмина Тисна.

Introduction. Ukrainian church is a kind of unique and inimitable wooden church that has no analogues in the world. [7, 9, 13, 14]. Church constitutes not only a physical object of religious cult, but also a center of community in which church is located. This religious monument delivers the spirituality of the surrounding world order. Modern communities still continue the practice of settling around their churches or other temples, which also applies to Ukrainian churches. Practice of constructing wooden Ukrainian churches was officially introduced before Christianity. The masters preserved the composition and architectural forms, bequeathed by their ancestors in order to continue the tradition [9].

Scientific background. Scientific research concerns origins of Ukrainian churches – those existing, vanishing and nonexistent ones [2, 3, 9, 14], its

construction and architecture [2, 6, 13, 14], the development in terms of their form [13] and modern types [7, 13, 14], churches in different Ukrainian eparchies and its ethnic territories [1, 2, 6, 12, 13]. Moreover, there was conducted a 3D reconstruction of Ukrainian wooden churches in their sacral landscape of borderland [4]. However, there has been little research over the Tisna commune.

Purpose and main tasks. The purpose of this article is to identify nonexistent churches in Tisna commune of the Polish-Ukrainian borderland.

Study goal and methods. Overall 16 nonexistent churches were analyzed in Tisna commune, based on archive materials, historical photography, field research and documentation of churches in their location. Ukrainian wooden churches were usually built on the basis of crucifix form – usually centric, with five or nine “zrubs”, called the technique of “zrub” and “zalom” [7, 9, 13]. Proportions of churches height and length differ, depend-

ing on the region of Ukraine. The church's height equals its length in the Podillya and Naddniproshchyna. In Chernihiv, Boyko and Slobozhanshchyna region the height is greater than their length. From the other side, in Halychyna and Volyn region the height is smaller than the length [7, 9, 12, 13, 14]. The church is considered to be a central part of sacral landscape, being the center of spirituality and faith [14].

Main material. Tisna commune was a part of the west Halychyna in Beskydy of the Carpathian region. Population of the region consists mainly of Ukrainians [1, 5, 8, 9, 10]. Consequently, Ukrainians have formed the historical traditional landscape with church in its center.

Church's architecture has never been separated from outer environment. The structural design is actually within its landscape, reflecting some of its elements by the structure. The natural color of the beams, wall sheathing, wood tile (in Ukrainian it is called "hont") – all these elements link church with the surrounding landscape, not only due to its building material, but also the similarity to the forms of living trees and their crowns. Baroque domes of church, with crosses on its top, provide gentle and harmonious transition from architectural volume to surrounding space in the landscape – opened beneath the dome of the sky [4, 14].

This cultural landscape became an important element of life of Ukrainians, being a *genus loci*, transforming into a part of the sacral landscape [1, 13]. After World War II Ukrainian ethnic population that lived in Beskydy region was massively deported from their homeland to the USSR and Western part of Poland [1, 11]. Eleven villages (Solynka, Lisna, Zahorody, Kobylske, Javorets, Luh, Lopyanka, Zavij, Beskyd, Bereh, Mocharne) located in this region disappeared after deportation, called operation „Visla”. Five villages: Strubovyska, Smerek, Roztoky Horishni, Habkivtsi and Dovzhytsya were destroyed in about 87%. Such villages as Pryslyp, Vetlyna, Zubryache, Kryve, Buk and Kalnytsya were destroyed in 85%. Churches in these villages were destroyed as well. Cultural and sacral landscape of the villages, with church in the centre, lost its significance. The church ceased to continue to carry out its sacral role. Usually, there was a cemetery around church, that currently, in cases of a number of villages, is in ruins [1, 3, 11, 12, 13].

There were 17 wooden and stone churches in the Tisna commune in such settlements as: Solynka, Pryslyp, Strubovyska, Smerek, Vetlyna, Lisna, Zubryache, Habkivtsi, Kryve, Javorets, Luh, Buk, Lopyanka, Dovzhytsya, Tisna, Zavij, Kalnytsya (Fig. 1). Only one church – of Svyata Paraskeva from 1757 in Lopyanka is functioning, however only during summer time and exchanging mass service with Roman Catholic Church. As a result, there were 16 churches in Tisna commune that do not exist anymore: church from 1663 in Solynka (destroyed after deportation of Ukrainians in 1947), church of Rizdvo of Presvyata Bohorodytsya from 1630 in Strubovyska (destroyed during the deportation of Ukrainians in 1945), church of Velykomuchenik Dmytrij from 1875 in Smerek (destroyed after deportation of Ukrainians in 1947), church of Velykomuchenik Dmytrij from 1786 in Vetlyna (destroyed in explosion after deportation of

Ukrainians in 1950), church of Presvyata Bohorodytsya from 1600 in Lisna (destroyed in 1953), church of Presvyata Bohorodytsya from 1700 in Habkivtsi (disassembled in 1952 for building purposes), church of Sv. Mykolaj Chudotvorets from 1767 in Luh (destroyed during the deportation of Ukrainians in 1945), church of St. Petro and Pavlo from 1770 in Buk (plundered and destroyed after deportation of Ukrainians in 1947), church of Sv. Mykolaj Chudotvorets from 1760 in Dovzhytsya (disassembled in 1952 for building purposes), church of Archanhel Mychail from 1690 in Tisna (disassembled in 1956 for building purposes), church of Archangel Mychail from 1750 in Zavij (burnt after deportation of Ukrainians in 1947), church of Svyata Velykomuchenytsya Paraskeva from 1700 in Kalnytsya (destroyed in 1960), church of Ivan Chrestytel from 1650 in Kryve (destroyed during the deportation of Ukrainians in 1945–1947), church of Archangel Mychail from 1690 in Zubryache (disassembled in 1953 for building purposes), church of Velykomuchenik Dmytrij from 1840 in Javorets (destroyed after deportation of Ukrainians in 1947), church of Archangel Mychail from 1610 in Pryslyp (destroyed after deportation of Ukrainians in 1947).

Firstly, in the article there were discussed nonexistent churches that may be found on illustrations. These are churches in such villages as: Strubovyska, Tisna, Dovzhytsya, Smerek, Vetlyna, Zubryache, Kryve i Luh.

Wooden churches and the Church of the Bohorodytsya's Nativity was functioning in Strubovyska (Strubowiska) [Fig. 2a] before 1785. In 1843 there was built a new wooden church with the same name. Strubovyska was Ukrainian village till the year 1947. According to the statistics, in 1939 there lived 330 Ukrainians. During the deportations of Ukrainians, the church was destroyed in 1945.

In 1739 there was a parish and church of Archangel Myhayil in Tisna (Fig. 2b). In 1825 under the same name there was built a new church, with "iconostas". In 1902 church was renovated. In 1939 in Tisna there lived 250 Ukrainians, 290 Poles and 120 Jews. After the deportation of Ukrainians in 1947 the church of Archangel Myhayil in Tisna was devastated. Consequently, church was disassembled in 1956. The bell tower (1825) was disassembled in 1970. After the year 1947 the cemetery tombstones were destroyed.

Dovzhytsya (in Polish called "Dołżyca") was an Ukrainian village in Tisna commune. There lived 445 Ukrainians and 5 Jews [5, 10]. The church of St. Mykolaj Chudotvorets (Fig. 3a) from 1830 was the second in Dovzhytsya. The new one was built in 1907 by Mykola Lazor and Hryhorij Lavrivskij. The church was disassembled and stone cemetery chapel was destroyed after the deportation of Ukrainians from Dovzhytsya.

The wooden church of St. Velykomuchenik Dmytrij was built in 1875 (in the place of older church from 1650) in the village Smerek (Fig. 3b). Smerek was a large Ukrainian village. In 1939 there are lived 840 Ukrainian, 40 Poles and 20 Jews [5, 10]. They built a stone chapel in 1903 and named it "Tomb of serfdom" (in Ukrainian - Гріб панщини). After the 1947, therefore after the deportations of Ukrainians the church and the chapel in Smerek were destroyed.

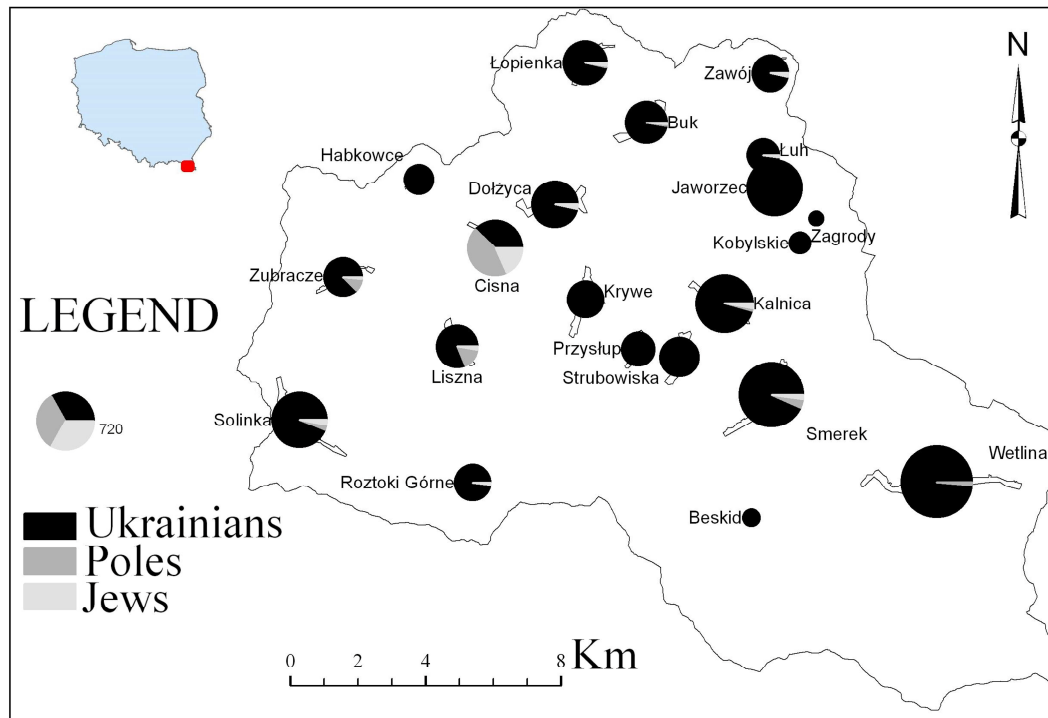
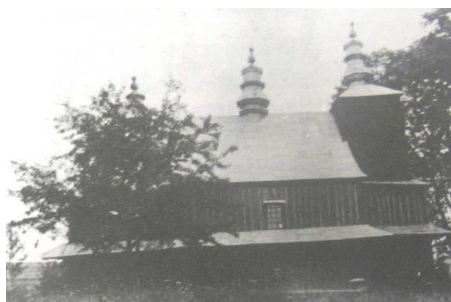

Fig. 1. Settlement distribution in Tisna commune: the number of Ukrainians, Poles and Jews in the 1939 according to V. Kubijovyč [5]

a

b

Fig. 2. Non-existent churches of three-sector form in Tisna commune:
a) the Church of the Nativity (1785) in Strubovyska (destroyed during the deportation of Ukrainians in 1945),
b) the church of Archangel Myhayil (1739) in Tisna (disassembled in 1956).

a

b

Fig. 3. Non-existent woden churches destroyed after the deportation of Ukrainians (in 1947) in Tisna commune:
a) The church of St. Mykolay Chudotvorets from 1830 with a bell tower with “one dome” structure in Dovzhytsya,
b) The church of the St. Martyr Dmytryj from 1875 with three-sector form and “three dome” structure in Smerek

One of the greatest is the stone church of the St. Martyr Dmytryj (Fig. 4a) built in Vetlyna (Wetlina) in 1928. Previous wooden church in that place was built 1786. Stone church with “five dome” structure, with lanterns on their tops, was the greatest in Carpathians region. Vetlyna was the largest Ukrainian village and a large Ukrainian Byzantine parish in Tisna commune. In 1939 there lived 1080 Ukrainian, 15 Poles and 5 Jews [5, 10]. There are no Ukrainians in Vetlyna after deportations in 1947. Stone church of the St. Martyr Dmytryj

was destroyed in 1950. Afterwards, in the place of that church, a Roman Catholic church was built.

In 1867, in the place of older church in the village Zubryache, a new wooden one of Archangel Myhayil (Fig. 4b) was built. Afterwards, another new one was built in 1908. As for the year 1939 in Zubryache there lived 280 Ukrainians, 35 Poles and 5 Jews [5, 10]. After the year 1947 Ukrainians were deported from their homeland. In 1953 church was disassembled. At present time, there are only ruins of the cemetery near the church, with 6 tombstones and 5 old trees.

a

b

Fig. 4. Non-existent stone and wooden churches in Tisna commune:

- a) the church of the St. Martyr Dmytryj (1928, Ukrainian Bizantine style) in Vetlyna with “five dome” structure – the greatest in Carpathians region (destroyed in 1950);**
b) the church of Archangel Myhayil in Zubryache (1867, disassembled in 1953)

Kryve was an old Ukrainian village in Tisna commune. In 1939 there lived 290 Ukrainians. Their church of Ivan Chrestytel (Fig. 5a), along with a bell tower, was built in 1845 in the place of previous one. After deportation of Ukrainians from Kryve in 1947 church and bell tower were destroyed.

Luh was an Ukrainian village. Church of St. Mykolay Chudotvorets (Fig. 5b) from 1767 was located there. New wooden church with the same was built in 1864.

There were 225 Ukrainians and 5 Jews in Luh in 1939 [5, 10]. After the 1945 no Ukrainians have left in Luh. They were deported from their homeland. In 1945 church and the bell tower were destroyed. Church was built in three-sector form and had a “three-dome” structure with lanterns on their tops. Currently, there remained only a wooden cross, as a monument in honor of the 950th anniversary of baptism of Rus-Ukraine.

a

b

Fig. 5. Non-existent wooden churches destroyed during the deportation of Ukrainians in 1945-1947 in Tisna commune: a) church of Ivan Chrestytel from 1650 in Kryve, built in three-sector form;
b) church of Mykolay Chudotvorets from 1767 with bell tower in Luh, built in three-sector form, having “three-dome” structure with lanterns on theirs tops.

Unfortunately, for the remaining 9 churches no illustrations were found. It might be the purpose of future researches. These churches, which were not documented on illustrations, were located in the following villages: Solynka, Lisna, Habkivtsi, Javorets, Buk, Kalnytsya, Zavij, Pryslyp, Lopyanka.

Solynka (Solinka) was an Ukrainian village till the year 1947. In 1939 there lived 620 Ukrainians, 20 Poles and 20 Jews [5, 10]. Ukrainians were deported in the years 1945 – 1947. Church of Zishestya St. Ducha in Solynka was built together with a bell tower in 1663. New church with the same name was built in 1852, then another one in 1907. Church was destroyed after deportation of Ukrainians in 1947. At present time there are ruins of the cemetery near the church, with only 6 tombstones remaining.

Lisna was an Ukrainian village till the 1947. In 1939 there lived 310 Ukrainian, 60 Poles and 10 Jews [5, 10]. Wooden church of Presvyata Diva Maria was built in 1600. New wooden church was built in 1835. In the year 1947 Ukrainians were deported from Lisna and church of Presvyata Diva Maria was destroyed in 1953.

The wooden church of Presvyata Bohorodytsya was built in 1833 in the place of previous one in the village of Habkivtsi (Habkowce). In Habkivtsi there lived 190 Ukrainians in the year 1939 [5, 10]. After the year 1947 there were no Ukrainians in the village. They were deported from their homeland. Wooden church of Presvyata Bohorodytsya was disassembled in 1952.

Javorets (Jaworzec) was a large Ukrainian village. In 1939 there lived 665 Ukrainians and 5 Jews [5, 10]. During the “Visla” operation all Ukrainians were deported from Javorets. After the 1947 the village and the church of the St. Martyr Dmytryj (1846) were destroyed. Only a metal cross remained there, which is a symbol of abolishing serfdom in 1848.

In 1770 there was a church of St. Petro and Pavlo in Buk. In the 1852 a new wooden one was built. In 1870 church was renovated. In the year 1939 there were 370 Ukrainians, 5 Poles and 5 Jews living in Buk [5, 10]. After the deportation of Ukrainians from Buk in 1947 church was plundered and destroyed.

Kalnytsya (Kalnica) was a large Ukrainian parish and village in 1700. Church of St. Paraskeva had already existed in the year 1750. In 1939 there lived 690 Ukrainians, 10 Poles and 20 Jews in Kalnytsya [5, 10]. In 1947 Ukrainians were deported from their homeland. Church in Kalnytsya was destroyed in 1960's.

In the year 1750 the church of Archangel Myhayil in Zavij (Zawój) had already existed. The new church with the same name was built in 1860. Near that church there was a wooden bell tower, with three bells named Dmytro, Myhailo and Vasyl. After the deportation of Ukrainians church and bell tower were burnt.

In the year 1610 the church of Archangel Myhayil in Pryslyp (Przysław) had also already existed. In the 1939 there were 240 Ukrainians in Pryslyp [5, 10]. It was Ukrainian village. After deportation of Ukrainians the church and the village were destroyed.

In the year 1601 appeared the church of St. Paraskeva and a bell tower with memorable bells in Lopyanka (Łopienka). New church of St. Paraskeva was built in 1757. After deportations of Ukrainians the bell tower was destroyed in 1956. The icon of Bohorodytsya and “vivtar” were removed to the Roman Catholic Church in Polyanchyk. Afterwards the icon of Bohorodytsya was replaced by its copy. Lopyanka was a large Ukrainian village. In 1939 there lived 405 Ukrainians, 5 Poles and 10 Jews [5, 10]. During the years there evolved a tradition of visiting church during festivals by the Ukrainians from other communities. Tradition disappeared due to the fact that Ukrainians were deported in 1947. Since the year 2000 church of St. Paraskeva is functioning only during summer time, exchanging mass service with Roman Catholic Church.

In many cases names of villages were distorted from Ukrainian language: Pryslyp (укр. Присліп) into Przysław; Zubryache (укр. Зубряче) into Zubracze and Żebracze; Dovzhytsya (укр. Довжиця) into Dołżyca; Zavij (укр. Завій) into Zawój.

Each of the already Non-existent churches, located in area of Tisna commune, is Ukrainian national church, constituting Ukrainian national heritage, within the sacred landscape of Polish-Ukrainian borderland [1, 3, 10, 11, 12].

Conclusions. Each church that was examined in Tisna commune is a unique element of national heritage and presents a wide variety of architectural techniques, as well as symbols of Ukrainian religious cult.

Churches were developed in common Ukrainian traditions on the Polish-Ukrainian borderland, including the Tisna commune. “Byzantine Ukrainian” style and “Boyko Ukrainian” style churches dominated in the region. Wooden construction was quietly characteristic due to its features – mainly because of the fact that three domes and cupola usually covered their tops. Churches, built in 18-19th centuries, are considered to be a proof of Ukrainian Bizantine style. Churches that remained till these days are a relic of Ukrainian culture, art and architecture. World War II and mass deportation of Ukrainians from their ethnic territories, that took place after the War, had an enormous impact on this region. Churches were destroyed. This practice led to the disappearance of churches from this landscape. As a result, the traditional landscape of original significance was completely lost. Mass deportation of Ukrainians deprived villages and the whole region of its indigenous inhabitants. Churches had a similar fate as Ukrainians and these that remained till present days are considered to be the evidence of Ukrainian character in the region and its landscape.

The study has shown that Ukrainian churches, not only those located within the analyzed region, require an important reconstruction works, since they are losing their original significance. It is highly perspective to reconstruct these churches and prepare them for the purposes of 3D visualization in order to conduct a detailed documentation.

Список використаних джерел:

1. Apokryf Ruski [Електронний ресурс] // Otwarte ukraińskie zasoby naukowe. – 2010. – Режим доступу: <http://www.apokryfruski.org/>.
2. Blazhejiwskyj D. Schematism of the Ukrainian Catholic Church, An. OSBM section, Rome, vol. 45: 1318 / Blazhejiwskyj // An. OSBM section, Rome. – 1988. – 1318 p.
3. Iwanusiw O.W. Church in Ruins: The demise of Ukrainian churches in the eparchy of Peremyshl / O.W. Iwanusiw. – St. Catharines: St. Sophia, 1987. – 354 p.
4. Kozak H. Three-dimension modeling in reconstruction of old woodem church in Ukraine / H. Kozak, A. Stępień, I. Kozak // Kultura i Historia. – 2012. – № 21.
5. Kubijovych V. Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Halyčyna-Galicia) 1.1.1939 / V. Kubijovych. – München.: Logos, 1983.
6. Saładiak A. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce / A. Saładiak. – Warszawa, 1993. – 511 s.
7. Вечерський В. Українські дерев'яні храми / В. Вечерський. – Київ: Наш час, 2008. – 270 с.
8. Грушевський М. Жерела до історії України-Руси / М. Грушевський. – Львів, 1900 т. III. – 272 с.
9. Драган М. Українські дерев'яні церкви. Генеза і розвій форм / М. Драган. – Львів, 1937. – (Ч. 1, 2).
10. Кубійович В. Людність з українською мовою в Галичині. Карта / В. Кубійович // Енциклопедія українознавства / В. Кубійович. – Львів: НТШ, 1993. – С. 349.
11. Місило Є. Грекокатолицька церква у Польщі (1944-1947) / Є. Місило // Варшавські українознавчі записки. – 1989. – С. 207-220.
12. Слободян В. Каталог існуючих дерев'яних церков України і українських етнічних земель / В. Слободян. // Вісник інституту «Укрзахідпроектреставрація». – 1996. – № 4. – С. 74-159.
13. Таранущенко С. Монументальна дерев'яна архітектура Лівобережної України / С. Таранущенко. – Київ, 1976. – 333 с.
14. Щербаківський В. Дерев'яні церкви в Україні та їх типи / В. Щербаківський. – Львів, 1906.

References:

1. Apokryf Ruski (2010). Otwarte ukraińskie zasoby naukowe. Available at: <http://www.apokryfruski.org/>.
2. Blazhejiwskyj, D. (1988). Historical Schematism of the Ukrainian Catholic Church, An. OSBM section. Rome, 45, 1318.
3. Iwanusiw, O. (1986). Church in Ruins: The demise of Ukrainian churches in the eparchy of Peremyshl. St. Catharines: St. Sophia, 354.
4. Kozak, H. (2012). Three-dimension modeling in reconstruction of old woodem church in Ukraine. *Kultura i Historia*, 21.
5. Kubijovych, V. (1983). Ethnic groups of the South-Western Ukraine (Galyčyna-Galicia) 1.1.1939. München: Logos, 217.
6. Saładiak, A. (1993). Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. Warszawa, 511.
7. Vecherskyi, V. (2008). Ukrayinśki derevyani chramy. K.: Nash chas, 270.
8. Hrushevskyi, M. (1900). Zherela do istorii Ukrainy-Rusy. Lviv, t. 3, 272.
9. Drahan, M. (1937). Ukrainśki derevyani tserkvy. Geneza i rozviy form. Lviv, ch. 1, 2.
10. Kubyiovych, V. (1993). Lyudnist z ukraińskoyu movoyu v Halychyni. Karta. Entsyklopediya ukrainoznavstva. Lviv: NTSh, 349.
11. Misylo, J. (1989). Hrekokatolytska tserkva u Polshchi (1944-1947). *Varshavśki ukrainoznavchi zapysky*, 207-220.
12. Slobodyan, V. (1996). Katalog isnuuyuchych derevyanych tserkov Ukrainy z ukraińskych etnichnych zemel. *Visnyk instytutu «Ukrzakhidrestavratsiya»*, 4, 74-159.
13. Taranushchenko, S. (1976). Monumentalna derevyana arkhitektura Livoberezhnoi Ukrainy. K., 333.
14. Shcherbakivskyi, V. (1906). Derevyani tserkvy v Ukraini ta yikh typy. Lviv.

Надійшла до редколегії 16.03.2017 р.

UDC 338.48

Volodymyr Mazur, PhD (Economics), Associate Professor
e-mail: mazur_volodymyr@ukr.net
Ternopil National Economic University, Ukraine

INTERNATIONAL PARTNERSHIP AT TOURIST SERVICES MARKET

The article deals with the following levels of realization of stages of the development of forms of international economic relations: international economic interaction, international economic contacts, international economic cooperation and international economic integration.

Publications of modern scholars – investigators of issues of forming and development of partnership relations and the aspects of partnership in international relations. They made a great contribution in the definition of the importance and actuality of the similar way of realization of economic activity and investigation of the forms of its usage. However, it is necessary to emphasize that there is the difference of opinions of scientists concerning theoretical base of forming of partnership relations. The considerable quantity of scientific works was dedicated to the investigation of partnership relations of enterprises with commercial banks, state institutions on the level of foreign economic activity of economic subjects.

The development of tourism in Ukraine has been investigated as creating of favorable organizational and legal and economic surrounding of the development to of the sphere, forming competitiveness at the world market of national tourist product on the base of the use of natural and historical and cultural potential of Ukraine and support of its social and economic interests and economic security.

Key words: international tourism, partnership relations, competitive advantages, world market, world economy, tourist product, structure, infrastructure.

Володимир Мазур. МІЖНАРОДНЕ ПАРТНЕРСТВО НА РИНКУ ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ

У статті розглянуто динаміку туристичного бізнесу і його місце в глобальній економіці. Проаналізовано сучасні технології його конкурентних переваг, вплив глобалізації і структурних змін на умови його ведення в кризових умовах, особливості етапів розвитку форм міжнародних економічних відносин для різних країн та регіонів світу. Проведено оцінку чинників розвитку міжнародного туризму і туризму України в тому числі та вплив туристичної діяльності на навколишнє середовище. Зроблено порівняння понять: партнерські відносини та партнерство. Проаналізовано основні тенденції розвитку індустрії туризму як однієї з найбільших форм міжнародної торгівлі, що розвивається досить динамічно. Проаналізовано конкретні туристичні регіони і прогноз розвитку туристичної галузі до 2030 року.

Ключові слова: міжнародний туризм, партнерські відносини, конкурентні переваги, світовий ринок, світова економіка, туристичний продукт, структура, інфраструктура.

Владимир Мазур. МЕЖДУНАРОДНОЕ ПАРТНЕРСТВО НА РЫНКЕ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ

В статье рассмотрена динамика туристического бизнеса и его место в глобальной экономике. Проанализированы современные технологии его конкурентных преимуществ, влияние глобализации и структурных изменений и условия его ведения в кризисных условиях, особенности этапов развития форм международных экономических отношений разных стран и регионов мира. Проведена оценка факторов развития международного туризма и туризма Украины в том числе и влияние туристической деятельности на окружающую среду. Произведено сравнение понятий: партнерские отношения и партнерство. Проанализированы основные тенденции развития индустрии туризма как одной из крупнейших форм международной торговли, которая развивается достаточно динамично. Проанализированы конкретные туристические регионы и сделан прогноз развития туристической отрасли до 2030 года.

Ключевые слова: международный туризм, партнерские отношения, конкурентные преимущества, мировой рынок, мировая экономика, туристический продукт, структура, инфраструктура.

Problem statement. International tourism is one of prospective direction of economic partnership of the world countries. In case of good organization of tourist activity, it is possible to solve social and economic problems of modern world cooperation and increase the speed of the development of directions of achievement new level of social and international development.

Scientific background. The following scholars investigated partner relations: R. Coase, B. Reisberg, A. Tomson, A. Ihnatyuk, S. Banashova, N. Mikula, P. Syedov, H. Fylyuk, O. Yastremska, Ye. Savelyev, S. Sokolenko and others.

Some aspects of partnership in international relations were investigated by P. Tsyhankov, D. Feldman, K. Hadzhiyev, I. Hladiy, Yu. Melnyk and others. They made a great contribution to the definition of importance and actuality of the similar method of realization of economic activity and investigation of its forms of use. However, there is the difference of these scholars'

opinions concerning theoretical base of forming partner relations.

Research objective is to investigate the dynamics of the development of international partnership at tourist services market, the influence of globalization and structural changes in modern economic conditions.

Main material. Nowadays, we can say that international partnership is a new show of a global competition because each company wants to have a maximal profit using common world resources of its forming. It causes a global competition, which is a form of competition of subjects at world market where they develop, produce and realize their goods and services all over the world.

Global competition develops under the influence of such main tendencies: free movement of technologies, decrease of differences between countries, more aggressive competition of companies of new industrial countries, new big markets etc. The obstacles in the development of global competition are the next: insufficient demand at the world market, different tasks in the sphere of marketing, logistic costs and storage, different needs in

goods in different countries, sensitivity to time delay, quick technological changes, obstacles caused by the government etc [2, p.18-22].

The speed up of global processes and structural changes at world markets had a considerable influence on economic conditions of enterprises and formed new requirements to functioning of economic entities.

Today, the majority of entrepreneurs who want to develop their business are forced to work in global economy. Modern technologies give opportunity for organizations to be competitive at any market. Transnational companies, which have considerable resources, qualified specialists and some experience, can exclude small companies and cause a severe competition between them. To work effectively, companies should develop new business models on the base of partner relations. Forming of models of interaction of subjects on the base of partner conditions can cause improvement of balance in the world economy. Nowadays, there are such spheres where without partnership relations it is impossible to have business. Tourism belongs to such sphere.

Peculiarities of stages of the development of forms of international economic relations, the meaning of which is not similar on different levels for different countries and regions of the world, they occur clearly on the levels of their realization. Thus, we can say about the levels of realization of stages of the development of the forms of international economic relations:

- international economic interaction;
- international economic contacts;
- international economic cooperation;
- international economic integration.

In scientific literature, the concepts "partner relations" and "partnership" are interchangeable.

The theme of cooperation with partners for a long period of time signed in collaboration agreements and creation of new values are investigated in scientific works written by M. Trott, P. Temporal, P. Doyle, F. Stern and Yan Gordon [15, 16, 18, 20].

V. Katenov, S. Polonsky and O. Yuldasheva [14] combine partnership relations with the development of net forms of business.

The majority of scientific works is dedicated to the investigation of partnership relations of enterprises with commercial banks and state structures on the level of foreign economic activity of economic entities.

F. Kotler [17] analyzing the levels of mutual relations uses the term "marketing of partnership relations" for the sixth, the highest level, which is characterized by a continuous cooperation with consumers and other partners in search of methods of support of higher quality.

The issue of cooperation with partners on the base of long term collaboration agreement signed to get mutual benefit and creation of new values are found in the investigations done by M. Trott, P. Temporal, P. Doyle, F. Stern and Yan Gordon [15, 16, 18, 20]. In particular, German scholars P. Doyle and F. Stern write that during continuous signing agreements during long period of time, each party begin to trust one another and it saves costs, time and transaction becomes less and the risk decreases.

Some scholars define partnership relations as economic process, during which all participants: companies,

consumers, investors and countries make some choice. R. Coase [19] writes that economics is a science about choice emphasizing that fact that a right choice of the main directions of cooperation, forms and methods of their realization on the base of mutual benefit and equal rights of each party is the main goal of partnership relations between enterprises.

Canadian scholar Yan Gordon [15] characterizes partnership relations as a continuous process of definition and creation of new values together with individual consumers and then common getting and dissemination of benefit between parties. One can pay attention to management of mutual activity of suppliers and consumers for mutual creation and use of values owing to mutual dependence and adaptation of organizations.

Characteristic of partnership relations from economic point of view is considered as the definition of the role of long-term collaboration agreements, contacts during their forming at the level of enterprises, state structures and foreign economic activity of business entities on the base of mutual benefits and equal rights making right choice in the directions of cooperation.

Partnership is a term widely spread in foreign literature created to do economic operation and it characterizes combination of two and more persons who are responsible for debts of enterprise.

Most foreign scholars understand partnership as the combination of two and more independent business entities on the base of long-term interaction to achieve by mutual efforts of those goals and tasks, which are difficult to realize alone.

National scholars H. Makhova and O. Hrebeshkova [3] characterize partnership as interaction of two (and more economic organizations) predicting creation of common values with the division of results between partners. S. Zhdanenko identifies that partnership interaction is characterized by equality of autonomous subjects, their mutual recognition and trust, mutual responsibility and good will.

The dictionary of foreign words explains partnership as "one of the most important legal form of organization of enterprise; ... joint enterprise of some persons who take part not only using their own capital but their own personal work".

Thus, on one side, partnership is recognized as a form of organization of common economic activity of physical and legal persons on the base of agreement about regulation of part in common costs, distribution of profit, division of property; on the other side, as cooperation of firms, companies signed by corresponding agreement, minutes about corporate partnership.

In dependence from motives of cooperation, companies choose some form or model of partnership relations what is correspondent to the strategy of the development of enterprise, its goals, tasks and taking into consideration of available of resources.

Thus, let us consider the main tendencies of the development of international tourism.

Nowadays, the tourist industry is one of the biggest forms of international trade, which dynamically develop. During last 20 years, the average year rates of the development of the number of incoming tourists in the world is 5.3%, currency profit is 16%. According to the data of

the World Tourist Organization, in 2015 in the world 1186 million tourists is registered and profit from international tourism achieved \$1260 billion (€1136 billion). In the whole, the volume of currency profit from tourism during 1950-2015 increased in 273 [1].

International tourism belongs to the third of the biggest spheres-exports giving way before oil industry and automobile building, the part of which in the world export is 11 % and 8.6 %. The total profit from international tourism of the world countries is 7 % from the common volume of the world export and 3 % from the world export of services [4].

The part of tourist business is about 6 % of the world GNP, 7 % of the total capital investment and 5 % of all taxation services. It causes the special attention to the development of this sphere of business. Tourism is not good of the first need that is why it becomes the human need when people have corresponding profit and on some level of social wealth [4].

In the base of the development of international tourism are the following reasons:

- development and social progress caused the widening of the volume of business travels and tourist travels;
- improving of all types of transport and making cheaper transport services;
- increase of the quantity of hired employees and clerks in developed countries and improvement of their financial and cultural level;
- intensification of job and long vacations for employees;
- development of connections between countries and cultural exchange to widen interpersonal connections;

- development of sphere of services stimulated the development of sphere of transit and technological progress in the sphere of telecommunication;

- weakening of limits on export of currency in many countries and simplifying of process of border crossing.

The most developed tourism is in western European countries. For this part of this region are more than 70% of the world tourist market and about 60% currency profit. About 20% is in the USA, less than 10% is for Asia, Africa and Australia.

According to the Statute of the World Tourist Organization, the goals of its activity is encouragement of tourism as the means of economic development and international mutual understanding for the support of peace, welfare, respect and observance of human rights independently of race, sex, language and religion and observance of interests of the developed countries in the sphere of tourism [10].

The World Tourist Organization in its classification distinguishes countries, which are suppliers of tourists (USA, Belgium, Denmark, Germany, Netherlands, New Zealand, Sweden, Canada, Great Britain) and countries, which host tourists (Australia, Greece, Cyprus, Italy, Spain, Mexico, Turkey, Portugal, France, Switzerland, Bulgaria, Ukraine, Egypt, Caucasus region).

Tourism in Ukraine is important economic branch. Every year, more than 12 million of tourists visit Ukraine (12428286 foreign citizens in 2015), first of all, from Eastern Europe, Western Europe and the USA), and 13 millions of tourists visited Ukraine in 2016. According to the results of investigation, the data about tourist flows of Ukraine was received and shown in Table 1.

Table 1

Tourist flows of Ukraine during 2005-2015

Year	Quantity of citizens of Ukraine, which went abroad	Quantity of foreign citizens visiting Ukraine	Quantity of tourists, which was served by subjects of tourist activity of Ukraine	From total quantity of tourists			Quantity of excursionists
				Foreign tourists	Tourists-citizens of Ukraine, which went abroad	Internal tourists	
2005	16453704	17630760	1825649	326389	566942	932318	1704562
2006	16875256	18935775	2206498	299125	868228	1039145	1768790
2007	17334653	23122157	2863820	372455	336049	2155316	2393064
2008	15498567	25449078	3041655	372752	1282023	1386880	2405809
2009	15333949	20798342	2290097	282287	913640	1094170	1909360
2010	17180034	21203327	2280757	335835	1295623	649299	1953497
2011	19773143	21415296	2199977	234271	1250068	715638	823000
2012	21432836	23012823	3000696	270064	1956662	773970	865028
2013	23761287	24671227	3454316	232311	2519390	702615	657924
2014	22437671	12711507	2425089	17070	2085273	322746	1174702
2015	23141646	12428286	2019576	15159	1647390	357027	125471

We can see from the given Table that in 2015 is characterized by decrease of foreign tourists (in 283221 persons less than in 2014), which come to Ukraine to organize tourism.

Such data give the possibility to evaluate the current situation as unsatisfied and not competitive. It caused by

that the main material and technical complex is old, infrastructure needs to be reconstructed and renewed, the level of service is not correspondent to international standards, industry of entertainment is not developed and organized, many cultural and historical monuments are in bad condition, some ecological, social and economic

problems [11, p. 76]. The tense political situation in Ukraine influences negatively the development of tourism. The annexation of Crimea and political events on the east and south of Ukraine caused changes in the structure and volume of entrance and inner tourists flows. Occupation of Crimea caused the loss of 30% recreation and tourist potential. Accordingly, the part of Ukrainian tourists preferring the rest at the seaside had to go abroad and refuse from such type of rest. There is tendency of exceed international flow than entry flow in the structure of international tourism.

The goal of the development of tourism in Ukraine is creating of favorable organizational and legal, and economic surrounding for the development of this branch, forming of competitive national tourist product at the world market using natural, historical, and cultural potential of Ukraine, support of social and economic interests and ecological security [6].

To achieve this aim, it is necessary to decide the following main tasks:

- to introduce the effective mechanisms of financial and economic regulation of the development of tourism industry;
- to identify the ways, forms and methods of stimulation of the development of enterprise in this sphere;
- to create taking into account state social and economic interests and effective model of investment policy in tourism industry;
- to improve organizational structures of management in tourism industry;
- to support rational use and renewing of natural and historical and cultural surrounding;
- to adopt ecological regulations and norms of development of tourism resources, develop mechanisms of

their actions and realize in management practice.

Thus, in last decades, different reasons including natural disasters, social events, wars, economic crises and terrorist acts influenced tourism. Nevertheless, since 1950 (the beginning of the regular registration of tourist flows) there were no considerable decrease of rates of increase of international tourism, which during the last 7 years increased annually in more than 3.8 % [1].

Considerable territorial irregularity is characteristic for modern international tourism. It shows different social and economic levels of the world countries: 57 % of tourist profit is in developed countries, 30 % of tourist profit is in undeveloped countries, 13 % of tourist profit is in emerging countries.

The following five tourist macro regions of the world are distinguished in such regional structure of tourist profit:

1. European (countries of Western, Northern, Southern, Central, Eastern Europe and countries of Eastern Mediterranean – Israel, Cyprus and Turkey).
2. Asian and Pacific Ocean (including countries in Eastern and Southern and Eastern Asia, Australia and Oceania).
3. American (including countries in North, South, Central America, island countries and territories of the Caribbean).
4. African (including countries in Africa besides Egypt and Libya).
5. Near East (including countries in Western and Southern and Western Asia, Egypt and Libya) [7].

Gradual dynamics of the development is characteristic for macro regions but rates are not equal as not equal quantity of tourist profit (Fig. 1).

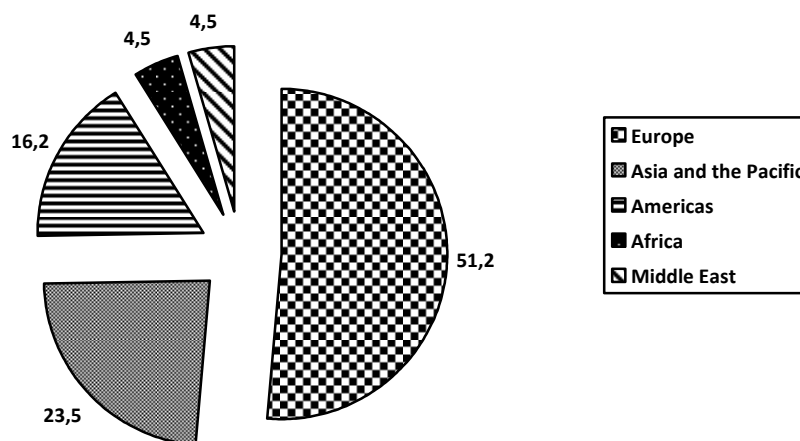

Fig. 1. The part of tourist profit in tourist macro regions of the world, %

Source: Data of the World Tourist Organization [7]

The biggest part of tourist profit is in Europe (51.2%). It is explained by availability of all types of recreation resources, stable economy and political situation in this macro region, availability of developed infrastructure and favorable geographical position. Nevertheless, the rest in Europe is more expensive than in other macro regions, which negatively influences the development of tourism in this region.

The second place occupies the macro region in Asian and Pacific Ocean with the part of tourist profit 23.5 %. It is explained by the availability of unique and exotic types of recreation resources and high level of service. It is affected by low price and less costs than in Europe and America. Thus, a negative influence on the development of this macro region and the quantity of tourist profit is caused by unstable political situation,

frequent natural disasters such as earthquakes, tsunamis and floods.

The third place occupies American macro region. To some extent less part of profit can be explained not by decrease of tourist attractiveness of America but quicker rate of the development of tourist industry in other macro regions. This region is characterized by availability of the most types of recreation resources and developed infrastructure. However, unstable political situation in the countries of South America, natural disasters in the USA (hurricanes and floods) cause the decrease of the part of tourist profit.

The fourth place occupies African macro region. Africa is the cheapest place of rest in the world, where located rich natural recreation resources, what supports the increase of the quantity of tourist profit. However, not enough developed infrastructure, low level of tourist service, absence of considerable cultural and historical recreation resources negatively influence the development of tourist industry. Near East tourist macro region occupies this position. It is explained by unstable political situation in this region and absence of developed tourist infrastructure. Nevertheless, continuous tourist season, availability of rich recreation resources natural and historical and cultural, close location of developed European countries positively influence the development of tourism in this region and occupies the considerable part of its tourist and recreation potential [7].

Nowadays, tourism became the phenomenon, which became everyday life for the third part of the population

on the planet. Moreover, in the beginning of the 21st century, tourism by its profit occupies the third place among leading branches in the world economy.

In many countries of the world, tourism is one of the most preferable industries, which profit is 20-45 % in gross national product, and income from foreign tourism is the main source of getting currency. Tourist business stimulates the development of other branches of economy such as building, connection, food industry, agriculture, trade, production of goods of national consumers etc. This business attracts businesspersons by many reasons: small initial investments, increasing demand in tourist services, high level of profit and minimal term of costs payback [9, p. 33].

The top four places in the ranking by international arrivals and the ranking by receipts are occupied by the same countries but in a different order. The United States is the world's top tourism with profit US\$ 205 billion in 2015, and the number two destination in international arrivals with 78 million. China is the second largest one with US\$ 114 billion and fourth in arrivals with 57 million. Spain is the third, both in receipts (US\$ 57 billion) and in arrivals (68 million). France is on the fourth largest tourism place with US\$ 46 billion reported in 2015, but the world's top destination in terms of arrivals with 84 million tourists in 2015. Tourism has the significant influence on the economy in these countries [7].

But, income from tourism is not distributed evenly (Fig.2).

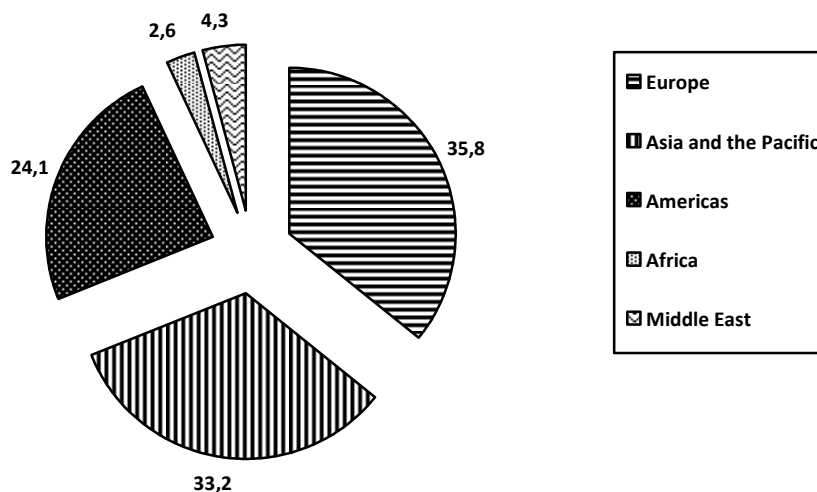

Fig. 2. Profit distribution from tourism in the world, % [7]

The most part of profit from tourism is in regions with quite high level of economic development that is tourism in these regions influences the economic development.

The tourist industry became one of the biggest in the world by the quantity of workers in this sphere, 260 million people work in this sphere, and it means the 10th person works. Tourism is an important source of working places and in future 5 years, in the world, 2500 new working places will be created every day. It is one of economic industries where new technologies do not cause the redundancy of working staff. It is very impor-

tant because tourism decreases social tense in the society. Besides, as the world experience shows, the tourist industry can be developed during the period of economic crises what is very important for the countries of Eastern Europe. Costs for creating of one working place is 20 times less than in industry and payback of investment capital is 4 times higher than in other economic spheres. We can take the following countries as example: Argentina, Brazil, Mexico, Egypt, Tunisia, Peru and other [9, p. 31-32].

One more important factor is the influence of tourist activity on environment, which can be direct, indirect,

positive and negative. Tourism can not be developed without interaction with environment but governing this development a negative influence can be decreased and positive one can be increased.

Positive influence includes protection and reconstruction of natural, historical and cultural memories, creating national parks and reserves, protection of forests and flora and fauna.

Unfortunately, negative influence is more intensive, including the influence on the quality of water in rivers, lakes, seas and the quality of air, transport pollution, illegally permanent forming of recreation houses, environment pollution, unauthorized making fire and vandalism. Some types of tourist rest such as hunting, fishing, gathering plants and negative influence on living nature cause decrease of fauna and flora, and cause their disappearance on some territories. Population growth in tour-

ist regions, building of new tourist zones need big quantity of natural resources and this increases negative influence on environment [9, p. 39-40].

According to prediction made by the World Tourist Organization, tourist industry will develop actively in future. The number of international tourists will increase in 3.3% until 2020 during 2010-2030. After that, the rates of increase will gradually slow down from 3.8% till 2.9% in 2030, but it will be at the highest level. In absolute figures, international quantity of tourists will increase in 43 million during a year comparatively to the average increase in 28 million during a year from 1995 until 2010. During predicting rates of growth of international tourist profit in the world, it should achieve 1.4 billion until 2020 and 1.8 billion until 2030 [7].

Prediction of the most popular tourist directions until 2020 was shown in Table 2.

Table 2

Prediction of the most popular tourist directions until 2000-2020 [7]

Country	Quantity of tourist profits, million	Part at world tourist market, %	Dynamics of growth during 2000-2020, %
China	137.1	8.6	8.0
USA	102.4	6.4	3.5
France	99.3	5.8	1.8
Spain	71.0	4.4	2.4
Hong Kong	59.9	3.7	7.3
Italy	52.9	3.3	2.2
Great Britain	52.8	3.3	3.0
Mexico	48.9	3.1	3.6
Russia	47.1	2.9	6.7
Czech Republic	44.0	2.7	4.0
Total	708.8	44.2	-

We can see at the Table, that tourist profit during a year in 8 % in China will achieve \$137.1 million until 2020.

The USA will be on the second place (102.4 million), on the third place – France (93.3 million), on the fourth place – Spain (71.0 million), on the fifth place – Hong Kong (59.3 million).

Everyday costs of tourists, except air flights, will increase till \$5 billion a day.

According to the World Tourist Organization prediction, international tourism is expected to be quickly developed. The biggest countries suppliers of tourist flows will be Germany, Japan, the USA, China and Great Britain.

Economic underdevelopment of the countries of Eastern Europe is a real barrier for attracting the population of these countries into international tourism. The volume of tourism between countries of Western and Eastern Europe will increase mainly in the direction from East to West.

Among economic growth of the countries of the Eastern Europe, development of tourist infrastructure and transport system, international tourism will be a source of not only foreign currency but also creating new working places for the developing states [9, p. 226-227].

Specialists of the World Tourist Organization defined five prospective types of tourism in the 21st century, which are the following:

1. Cruise is one of the most prospective and developed type of tourism. In the beginning of 1980, the quantity of “cruise” tourists was 1.5 million and nowadays, it is 10 million and it constantly grows.

2. Adventure tourism is one for adventure-seekers. Demand for the highest peaks of the world and excursions in sea depths is constantly grows.

3. Cultural and educational tourism is actively developed in Europe, Asia and Near East and correspondingly, the meaning of protection of cultural memories will increase.

4. Business tourism develops actively today and it will develop in future, it is connected with quick rates of the development of the world economy, deepening of political and economic connections between different world states.

5. Space tourism, according to the data of American specialists, will support the annually income of \$10 billion.

Modern tendencies of the development of international tourism have positive character. The analyzed data show that the tourist industry develops actively: tourist profits increase in the world in general and in all tourist macro regions, new working places are created in the sphere of tourism and their quantity constantly grows and profits from tourism increase. Nevertheless, there are some problems in this sphere, the solution of which will essentially speed up the development of tourist in-

dusty. That is why, further scientific searches in this direction will be dedicated to the ways out from the problems of the development in tourist industry.

Therefore, the practice of international relations and international tourism at all stages of its development was a reason supporting the mutual understanding between states and nations, it was an important means to strengthen peace and friendship, it stimulates actively the development of foreign economic, trade and cultural relations. Therefore, tourism was always a favorable base for international cooperation.

At the same time, tourism could not develop successfully without a cooperation of countries. If some country does not pay attention to the needs and wishes of tourists, there will be no many trips to this country.

Deepening of cooperation with other international bodies in tourist industry is inseparable part of the development of international relations.

To increase effective tourist connections between countries, it should be:

- regular participation in meetings of international bodies in tourist industry to coordinate the main directions in tourist policy;
- creating competitive tourist product and its effective promotion at international market;
- development of projects of mastering tourist regions;
- coordination of actions concerning optimization of tourist infrastructure;
- argumentation of forms and methods of stimulation of investments in tourist industry;
- forming the only information tourist net;
- opening of constantly acting representatives abroad to develop cooperation directed to master effectively tourist resources;
- signing intergovernmental and interdepartmental collaboration agreements in tourist industry between countries;
- simplifying border and customs formalities;
- support of personal security of tourists and care-taking;
- introduction of the unique standards of tourist service;
- flexible taxation policy for tourist enterprises which deal with children, youth, social and ecological tourism;
- means for revival of social types of tourism: medical, sport and recreation, youth, children, educational etc;
- widening of exhibitions and participation in international advertisement and information actions: tourist exchanges, markets, saloons;
- exchange of experience in the sphere of organization of tourist and excursion activity, licensing, standardization and certification of tourist services.

Development of various public tourist organizations in Ukraine supports the development of international tourist cooperation including associations in various tourist directions (tourist agencies, tourist operators, exhibition organizations, hotel enterprises, tourist publications, educational establishments etc.), their relations with world corporations, international organizations and associations of different types, the result of it is widening

of tourist regions, introduction of international standards of the quality of tourist services, development of advertisement activity and business partner relations [13].

It is necessary to investigate what countries the citizens of Ukraine visited and to build with them relations in order to develop effective work of tourist company.

We should analyze the exit of citizens of Ukraine abroad in 2015, which was shown in Table 3.

Citizens coming abroad were divided into the groups according to purpose of travel because we are interested in the sector of organized tourism then we should analyze the countries which were visited in 2015 according to the rate.

We should analyze countries visited by the citizens of Ukraine in 2015 according to the rate:

- 1) Turkey – 36271 citizens (Organized tourism);
- 2) Egypt – 22365 citizens (Organized tourism);
- 3) Belarus – 20631 citizens (Organized tourism);
- 4) Russian Federation – 20396 citizens (Organized tourism);
- 5) Greece – 19070 citizens (Organized tourism);
- 6) United Arab Emirates – 14711 citizens (Organized tourism);
- 7) Moldova – 13093 citizens (Organized tourism);
- 8) Austria – 11068 citizens (Organized tourism);
- 9) Bulgaria – 10845 citizens (Organized tourism);
- 10) Germany – 10610 citizens (Organized tourism).

Thus, these countries are the most popular and it is reasonable to have partner relations with them.

Experience of the countries with developed tourism shows the necessity to create the unique national information and advertisement and marketing system predicting organization of exhibition and it is a reason to develop national and international tourism and create high quality and competitive tourist product.

The influence of international tourism on economic development is in increase business activity and widening of production of goods and services as the result of increase of solvent demand owing to foreign visitors. Business activity increases gradually with the increase of the volume of active tourism and corresponding widening of tourist industry.

EU countries use taxation to stimulate tourist industry, they consider less attractive tourist product with high level of taxation (value-added tax). VAT for hotels is from 5.5% (France) till 22% (Denmark), besides, “standard” size 14-20% is used, which is paid by four and five stars hotels and “decreased” 4-9% is for four stars hotels. Among twelve EU countries, nine use decreased VAT for hotels and in 73 countries, it is decreased for enterprises of restaurant industry. If in France, decreased VAT is 5.5%, then for restaurant industry it is 18.6%. In Spain, decreased VAT is 6% for enterprises of hotel and restaurant industry. Such Mediterranean countries, which are not members of EU as Cyprus and Malta, do not have VAT for tourist product. In Israel, VAT is not used at all to support tourism [13].

Turkey has the same positive experience of privileged attitude to tourist enterprises. Its parliament and government developed the following ways: granting plots of land for building hotels, privileged credits (including currency), and tax free, all these gave very good results. The part of tourism increased from 3 till 25% in

this country. If in 1990 this industry gave Turkey \$3.225 billion then in 1996 income was \$6.536 billion. Therefore, during six years, profit from tourism increased in three times. We can compare if the part from profit in Turkey in world incomes is 1.55%, then for Ukraine this part is only 0.13%. Taking into account the unique possibilities of tourist resources of Ukraine, we can make sad conclusions that we do not use big reserves. This

example shows a high profit and minimal terms of pay-back.

Then, it is not enough to say about the necessity of the development of tourism in Ukraine, it is necessary to create favorable economic and legal conditions for functioning of tourist state and private organizations in order they could be at correspondent place at the world market in future. Tourism is worth of it.

Table 3

Exit abroad of citizens of Ukraine to countries in 2015¹

	Quantity of citizens of Ukraine which went – total ²	According to purpose of travel		
		Business trip	Organized tourism	Private trip
Total	23141646	185170	206598	22749878
Including countries				
Austria	106451	392	11068	94991
Azerbaijan	20814	-	-	20814
Albany	1363	-	-	1363
Algeria	25	-	19	6
Angelia	3	-	3	-
Argentina	2	-	-	2
Afghanistan	29	-	-	29
Belgium	15925	34	-	15891
Belarus	1325546	22849	20631	1282066
Bulgaria	43860	5361	10845	27654
Brazil	3	-	-	3
Great Britain	62439	-	-	62439
Armenia	15168	52	1396	13720
Greece	101298	1557	19070	80671
Georgia	81601	1913	4236	75452
Denmark	66	31	-	35
Congo, Dominican Republic	8	-	-	8
Dominican Republic	873	-	-	873
Ecuador	4	-	-	4
Estonia	6751	-	-	6751
Ethiopia	2	-	-	2
Egypt	350936	379	22365	328192
Jordan	8269	-	-	8269
Israel	129311	322	8644	120345
India	2522	13	1324	1185
Iraq	71	-	-	71
Iran, Islam Republic	4722	-	-	4722
Ireland	264	-	-	264
Iceland	67	-	-	67
Spain	60710	-	-	60710
Italy	113373	1	-	113372
Kazakhstan	35639	-	-	35639
Cameroon	1	-	-	1
Canada	2060	-	-	2060
Kirghizia	12	-	-	12
China	8693	-	-	8693
Cyprus	57303	-	-	57303
Korea, Republic	1	-	-	1
Latvia	29534	-	-	29534

Continuation of Table 1

Lithuania	28559	-	-	28559
Lebanon	4685	-	-	4685
Libya	2	-	-	2
Luxemburg	33	-	-	33
Former Yugoslavian Republic Macedonia	282	-	-	282
Maldivians	26	-	-	26
Malta	2056	-	-	2056
Morocco	3	-	-	3
Mexico	4	-	4	-
Moldova, Republic	1727308	515	13093	1713700
Mongolia	7	-	-	7
Nigeria	5	-	-	5
Netherlands	87052	-	-	87052
Germany	294797	377	10610	283810
Norway	27	-	-	27
United Arab Emirates	137442	460	14711	122271
Pakistan	32	-	-	32
Palestine	1	-	-	1
Paraguay	3	-	-	3
Poland	9505713	103463	10346	9391904
Portugal	8567	-	21	8546
Russian Federation	4080414	37785	20396	4022233
Romania	678700	3846	1426	673428
Saudi Arabia	21	-	-	21
Serbia	432	72	83	277
Syrian Arab Republic	333	-	-	333
Singapore	3	-	-	3
Slovak Republic	755248	15	-	755233
Slovenia	190	-	-	190
Sudan	28	-	-	28
USA	28995	-	-	28995
Tajikistan	3	-	-	3
Thailand	16071	-	-	16071
Tunis	2847	-	-	2847
Turkey	510537	5652	36271	468614
Turkmenistan	732	77	34	621
Hungary	2442101	-	-	2442101
Uzbekistan	1856	-	-	1856
Finland	12464	-	-	12464
France	98353	-	-	98353
Croatia	3088	-	-	3088
Czech Republic	52738	-	-	52738
Montenegro	26564	-	-	26564
Switzerland	36095	4	2	36089
Sweden	11503	-	-	11503
Sri-Lanka	7	-	-	7

¹ According to data of Administration of State Border Service of Ukraine.² Without operational staff of transport means and serviceman.

Conclusions. Partnership is a form of enterprise, where two or more persons unite their property, become partners of created enterprise, manage production and property, share profit and have equal obligations.

Partnership of companies receives stated above forms depending on the type of economic activity of firm and its sphere of activity. For example, in the sphere of production, the most characteristic forms are management according to contract, leasing, licensing, production cooperation, project financing, holding; in the sphere of marketing, information and communication services – subcontract, auto sourcing, creating of virtual enterprises; in the sphere of innovation – contracts, project financing, licensing of technologies and others; in tourism – contract relations, franchising, auto sourcing and contract long term agreements.

Having investigated tourist industry, the following recommendations and suggestions were developed:

- overview and define power of the main participants of tourist market (state bodies, their representatives, local bodies of self government) for cre-

ating market with favorable economic conditions;

- the main subject at tourist market (tourist operators and agents, public eating establishments, transport and other) on the created economic conditions, to plan and realize its activity by organizing partner relations defining and allocating sphere of activity, power and functions in the process of creating of tourist products, supporting the high level of their quality and competitiveness;

- attract public sector to the development of programs of the development of tourist sphere within some regions; develop and support favorable conditions to develop tourist activity;

- use various discounts for customers;

- the algorithm of forming of partnership relations between tourist enterprises, which takes into account criteria of the development (on the contrary of the existed ones) that allows choosing participants, forming their combination to support realization the goals of the development according to some directions has been suggested.

Список використаних джерел:

1. Волошин Г.В. По Европе – на поезде / Г.В. Волошин // Международный туризм. – 2010. - № 4. – С. 14-16.
2. Глобалізація конкуренції: підручник. – Львів: Компакт-ЛВ., 2005. – 304 с., с. 18-22.
3. Гребешкова О.М. Внутрішній економічний механізм підприємства: Навч. посібник / О.М. Гребешкова, О.С. Коцюба. – К.: КНЕУ, 2001. – 228 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Зайцева В. Міжнародний туризм та глобалізація в сучасному світі / В. Зайцева, О. Корнієнко // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 2 (8). – С. 55-65.
6. Закон України «Про туризм» (N 324/95-ВР від 2004 р.)
7. Звіт Всесвітньої туристичної організації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2016.pdf
8. Карачина Н. Розвиток міжнародного туризму в Україні у контексті світової інтеграції / Н. Карачина, О. Савіцька // Молодий вчений. – 2014. – № 5 (08). – С. 109-113.
9. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти) / О.О. Любіцева. – К., 2004. – С. 436.
10. Міжнародний туризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.world-tourism.org>
11. Парфінченко А. Міжнародний туризм в Україні: геополітичні аспекти глобального явища / А. Парфінченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2015. – Вип. 126. – Ч. 1. – С. 12-23.
12. Смирнов І.Г. Туристично-фінансові потоки та моделі управління в міжнародному туристичному бізнесі / І.Г. Смирнов // Географія і сучасність: Зб. наук. пр. Київ. нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 2006. – Вип. 5 (15).
13. Чоренька Н.В. Організація туристичної індустрії: Навчальний посібник / Н.В. Чоренька. – К.: Атіка, 2006. – С. 264.
14. Юлдашева О.У. Промышленный маркетинг: теория и практика / О.У. Юлдашева // Москва: Издательский дом Гребенникова, 2005. – 416 с.
15. Doyle P. Marketing Management and Strategy. – St. Petersburg: Peter, 2003. – 456 p.
16. Gordon Yan. H. Relationship marketing. – St. Petersburg: Peter, 2001. – 397 p.
17. Kotler F. Principles of Marketing. A short course. / F. Kotler. – M.: in Williams, 2007. – 656 p.
18. Stern L., El-Ansary A.L., Coughlan A.T. Marketing channels. – M., Williams, 2002. – 560 p.
19. Ronald Coase. The firm, the market and the right / Ronald Coase // Per. from English. – New York: Telex, 1991. – 190 p.
20. Tempora P., Trott M. Romancing the buyer. – St. Petersburg: Peter, 2002. – 506 p.

References:

1. Voloshin, G.V. (2010). Po Evrope – na poezde [Through the Europe – by train]. *Mezhdunarodnyi turizm*, 4, 14-16.
2. Globalizatsiya konkurentsii (2005). [Globalization of competition]. Lviv, Kompakt L.V., 18-22.
3. Hrebeshkova, O.M., Kotsyuba, O.S. (2001). Vnutrishniy ekonomichnyi mekhanizm pidpryyemstva. Navch. posibnyk [Inner economic mechanism of an enterprise. Tutorial]. KNEU, 228.
4. State Committee of Statistic of Ukraine. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
5. Zaytseva, V., Korniyenko, O. (2012). Mizhnarodnyi turizm ta globalizatsiya v suchasnomu sviti [International tourism and globalization in modern world]. *Visnyk Zaporizkoho natsional'noho universytetu*, 2 (8), 55-65.

6. Zakon Ukrainy "Pro turyzm" (2004). [The Law of Ukraine "About tourism"]. (N 324/95-BP).
7. Report of the World Tourist Organisation. Available at: http://tourlib.net/wto/WTO_highlights_2016.pdf
8. Karachyna, N., Savitska, O. (2014). Rozvytok mizhnarodnoho turyzmu v Ukraini u konteksti svitovoyi integratsii [Development of international tourism in Ukraine in the context of the world integration]. *Molodyi vchenyi*, 5 (08), 109-113.
9. Lyubitseva, O.O. (2004). Rynok turystychnykh posluh (geoprostorovi aspekty) [Tourist services market (geospatial aspects)]. K., 436.
10. International market. Available at: <http://www.world-tourism.org>.
11. Parfinenko, A. (2015). Mizhnarodnyy turyzm v Ukraini: geopolitychni aspekty globalnoho yavyshcha. [International tourism in Ukraine: geopolitical aspects of global phenomena]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 126/1, 12-23.
12. Smyrnov, I.H. (2006). Turystychno-fiansovi potoky ta modeli upravlinnya v mizhnarodnomu turystychnomu biznesi [Tourist and financial flows and models of management in international tourist business]. *Geografiya i suchasnist: Zb. nauk.pr. Kyiv. nats. ped. un-tu im. M.P. Drahomanova*. Kyiv, 5 (15).
13. Chornenka, N.V. (2006). Organizatsiya turystychnoi industrii: Navchalnyi posibnyk [Organisation of tourist industry: Tutorial]. K.: Atika, 264.
14. Yuldasheva, O.U. (2005). Promyshlennyi marketing: teoriya i praktika [Industrial marketing: theory and practice]. Moskva: Izdatelskiy dom Grebennikova, 416.
15. Doyle, P. (2003). Marketing Management and Strategy. St. Petersburg: Peter, 456.
16. Gordon, Yan.H. (2001). Relationship marketing. St. Petersburg: Peter, 397.
17. Kotler, F. (2007). Principles of Marketing. A short course. M.: in Williams, 656.
18. Stern, L., El-Ansary, A.L., Coughlan, A.T. (2002). Marketing channels. M.: Williams, 560.
19. Ronald Coase (1991). The firm, the market and the right. New York: Telex, 190.
20. Temporao, P., Trott, M. (2002). Romancing the buyer. St. Petersburg: Peter, 506.

Надійшла до редколегії 10.03.2017 р.

UDC 911.3

Iryna Skril, PhD (Geography), Associate Professor
e-mail: skril65@mail.ru
V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

TRENDS OF TOURISM DEVELOPMENT IN UKRAINE

The article is devoted to the actual subject - features development of tourism in Ukraine. Tourism in Ukraine legally declared as a priority of national culture and economy. The promotion of Ukraine as a European state requires the development of tourism industry. The modern concept of leisure activities organization leads to increased demand for tourism in those regions, which have the cultural, social, household identity of the nation, local community. These areas are presented in the most regions of Ukraine. Due to the wealth of historical, cultural, recreational, social and economic resources Ukraine has all essential prerequisites for intensive tourism development.

Tourism plays an important role in regional development. Currently, most researches are aimed at economic aspects of development, which are usually associated with external (international) tourism. However not enough attention were paid to social and environmental aspects of domestic tourism, which may become an important tool for spiritual revival, patriotic education, formation of ecological thinking and future mentality of the Ukrainian society.

In the development of tourism in Ukraine there are some features: changing in the ratio of internal and external tourism in favor of external, a small number of foreign tourists, the gradual reduction in the number of citizens covered by domestic tourism. In 2015 the tourist flow was at the level of 2000 and amounted into 2,02 million people. There was a reduction compared to 2013 by almost 40%. Although the highest rates of reduction (30%) occurred in 2014, and 10% - in 2015. So the rate of decrease in tourist flow slowed. The number of foreign tourists significantly reduced to a record 0.75% of the total number of travelers. On the contrary, the number of citizens of Ukraine, which travelled abroad remains very high and exceeds 80%. The number of domestic tourists remains at the level of 17%. Unfortunately, the negative trends in domestic tourism and excursion activity were caused by both economic and political troubles of last three years.

Key words: tourism, tourists, tourist flows, tourist activity, domestic tourism, foreign tourism.

Ірина Скриль. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються особливості розвитку туризму в Україні за період 2000 – 2015 рр. Основну увагу приділено аналізу динаміки в'їзного, виїзного та внутрішнього туристичних потоків за цей період. Детально охарактеризовані коливання туристичної активності та причини цього явища, а також зміни у структурі туристичних потоків. Виявлені певні позитивні та негативні тенденції у роботі туристичних підприємств за досліджуваний період. Показано вплив суспільно-політичних процесів на розвиток туристичної галузі.

Ключові слова: туризм, туристи, туристичні потоки, туристична активність, внутрішній туризм, іноземний туризм.

Ірина Скриль. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

В статье рассматриваются особенности развития туризма в Украине за период 2000 – 2015 гг. Основное внимание уделяется анализу динамики въездного, выездного и внутреннего туристических потоков за данный период. Детально охарактеризованы колебания туристической активности и причины этого явления, а также изменения в структуре туристических потоков. Выявлены некоторые позитивные и негативные тенденции в работе туристических предприятий за исследуемый период. Показано влияние общественно-политических процессов на развитие сферы туризма.

Ключевые слова: туризм, туристы, туристические потоки, туристическая активность, внутренний туризм, иностранный туризм.

Introduction. In today's world tourism is among the most powerful, dynamic sectors of the region. It creates the necessary conditions for their development, promoting social and environmental safety, improve quality of life, preserve the environment.

The promotion of Ukraine as a European state requires development of tourism industry. The modern concept of leisure leads to increased demand for tourism in those regions, which have cultural, social, household identity of the nation and local community. To such areas belong most regions of Ukraine. Ukraine thanks to the wealth of historical, cultural, recreational, social and economic resources has all essential prerequisites for intensive development of tourism. The aspects mentioned above define significance of geographical study of tourism in our country.

Aim of the article is to study the current trends of tourism development in Ukraine.

Theoretical and methodological basis of the study are major tenets of the theory of social geography, theoretical and applied developments of leading domestic

and foreign scientists in the field of tourism and recreation geography contained in the works of M. Baranowski, A. Beydyk, M. Krachyla, O. Lyubitseva, K. Mezentshev, J. Oliynyk, M. Palamarchuk, M. Pistun V. Rudenko, Rutynskoho M., I. Smal, V. Stafiyichuk, A. Stepanenko, A. Topchiev O. Shablii and other scientists [1,2,3,4].

Main material. According to the State Statistics Service in Ukraine, there were 3182 subjects of tourism in 2015, what is 18.0% less than in 2014. Of a total amount 1,785 subjects are legal entities, 1397 are individual entrepreneurs. Most of these travel companies are travel agents - 2682 (84.3%) and 500 (15.7%) - tour operators. Most of them are working in Kiev (888), Dnipropetrovsk (294), Lviv (221), Kharkiv (264), Odessa (245) regions.

The analysis of tourist flows into Ukraine shows the following (Figure 1).

Since 2000 and until 2008, there was a steady increase in the number of tourists in Ukraine (2,01 million in 2000, 3,04 million in 2008). However, the global financial crisis has affected the dynamics of tourism flows, in 2009 the total number of tourists decreased by

almost 10% and in 2010 by another 18% (compared to 2008). But after 2011 positive dynamics can be observed, the total number of tourists in Ukraine in 2013 was 3,45 million people, almost 40,0% more than in 2011. However, significant political and economic changes of recent years have led to a significant decrease

of tourist flow in our country. According to the State Statistics Service of Ukraine in 2015 subjects of tourist activity 2.02 million people were served by subjects of tourist activity what was less of almost for 40.0% in comparison to 2013.

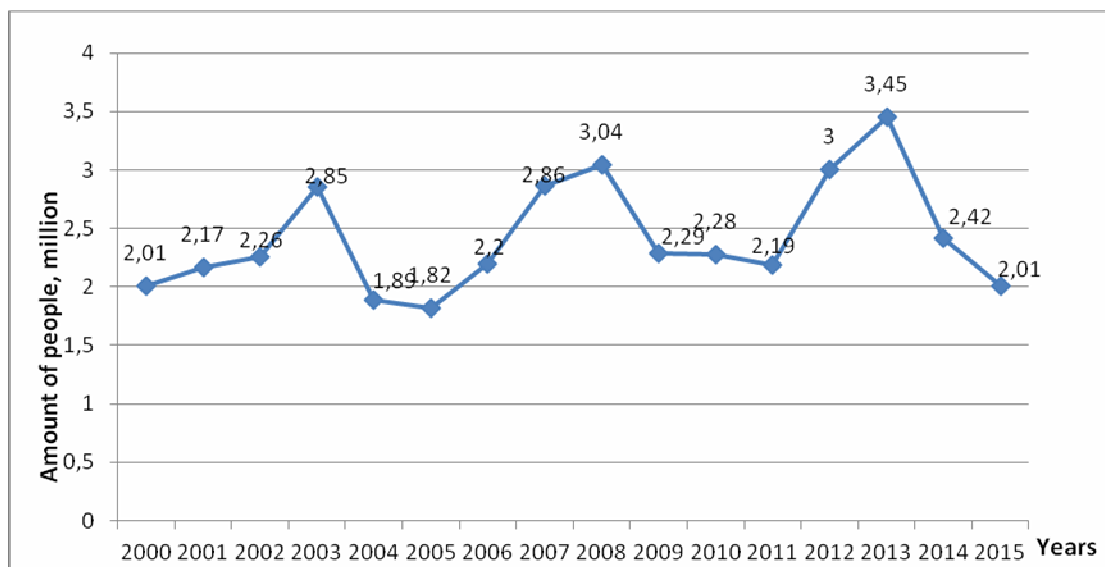

Fig. 1. The dynamics of tourists nationwide during 2000-2015

The main purpose of travelers in 2015 were leisure and rest (84.3%), with business and educational purposes traveled 9.1% of the population, medical purposes – 1.8%.

The number of foreign tourists who visited Ukraine in the studied period were also varied and depended on the attractiveness of our country (Figure 2). Most of these tourists visited Ukraine in 2003 – 590,6 thousand. According to the State Statistics Service, in 2009 the entry flow of tourists decreased by 18.3% compared to 2008 and a decrease of 30% was in 2011. [11]. In 2012, the number of foreign tourists increased by 13% com-

pared to 2011. 2013 started from a sharp decline initially to 232,3 thousand people, in 2014 - to 17,0 thousand, and in 2015 - to 15,2 thousand of people.

If in 2003 the amount of foreign tourists was 20,7% of the total number of tourists, then in 2015 - only 0,75%. This is negative phenomenon in the development of domestic tourism, because inbound tourism refills the state budget of Ukraine. The largest number of tourists who were served by the subjects of tourism activity of Ukraine came from Turkmenistan, Russia, Germany, USA.

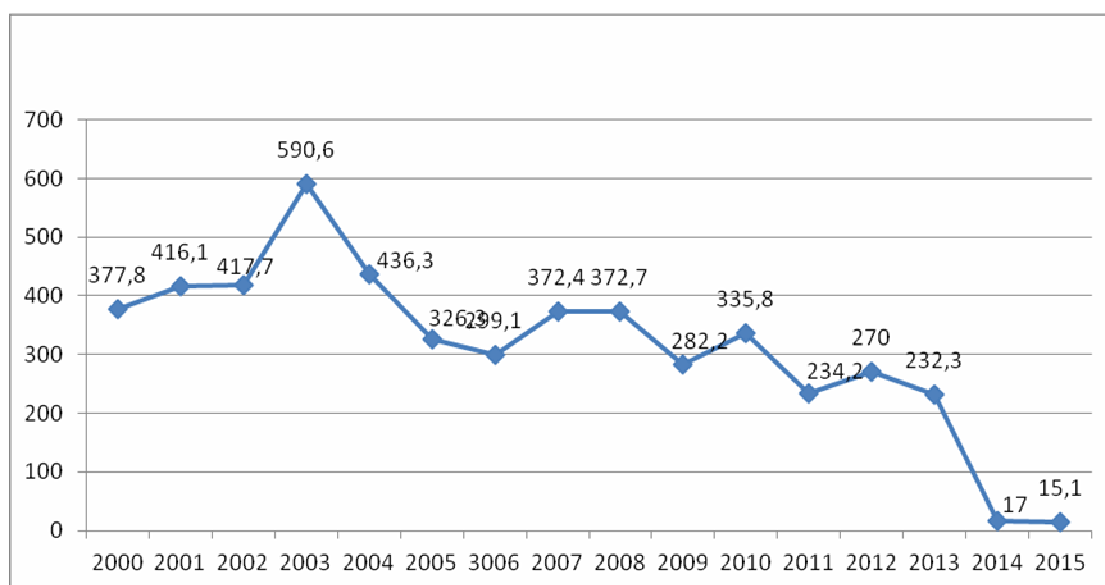

Fig. 2. Inbound tourist flows, 2000-2015

Domestic tourism is the constituent element of the tourism industry in Ukraine, the benefits of which are no language barriers and difficulties in obtaining visas, reasonable prices and infrastructure development, what attracts domestic tourists. The benefits of this type of tourism in 2015 were used by 357,0 thousand of people, or 17,8% of all the travelers (Figure 3).

Domestic tourism promotes excursion activities, cultural, educational and sports and health tourism etc. The largest number of tourists over the study period was observed in 2003 – 2,7 million people, and in 2008 – 2,4 million people. In 2015, this figure is the lowest - only 125,4 thousand people.

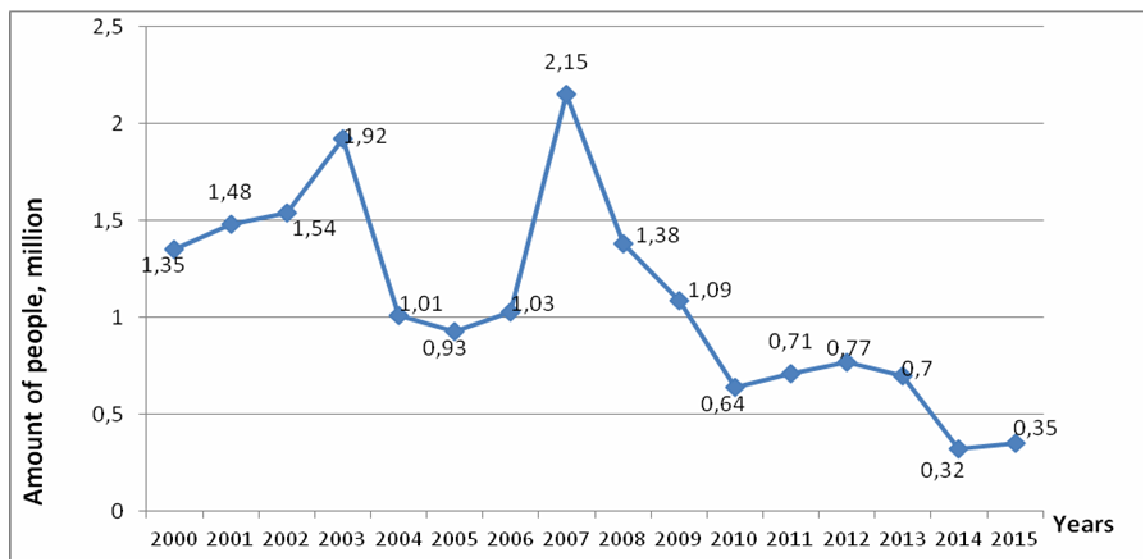

Fig. 3. Domestic tourists flows, 2000-2015

Most popular among the citizens of Ukraine is outbound tourism. This trend observed since 2010 (Figure 4). Thus, in the period 2000 – 2003 years this type of tourism had reached 12 - 14% of visitors. Since 2004, a gradual increase in outbound flow is observed, and in 2010 it exceeded 56% of the total number of tourists. This index has reached the highest point in 2014 - 85.9% and in 2015 - 81.6%. This is extremely negative facts that indicate a low attractiveness of the Ukrainian tourist product, its significant value while often very poor quality. Those Ukrainians, who have money to travel, spend

them abroad, supporting the tourism industry in other countries.

Overall, in 2015 the Ukrainian attended 152 countries. The most popular among our compatriots were: Turkey (28.8%), Egypt (24.6%), Greece (5.6%), UAE (5.4%), Bulgaria (4.6%), Cyprus (3.2%), Spain (2.4%), Sri Lanka (2.0%), Poland (1.9%), Montenegro (1.6%). A characteristic feature is the decrease in part of Russian Federation, which always ranked the first among the countries that were attended by our tourists.

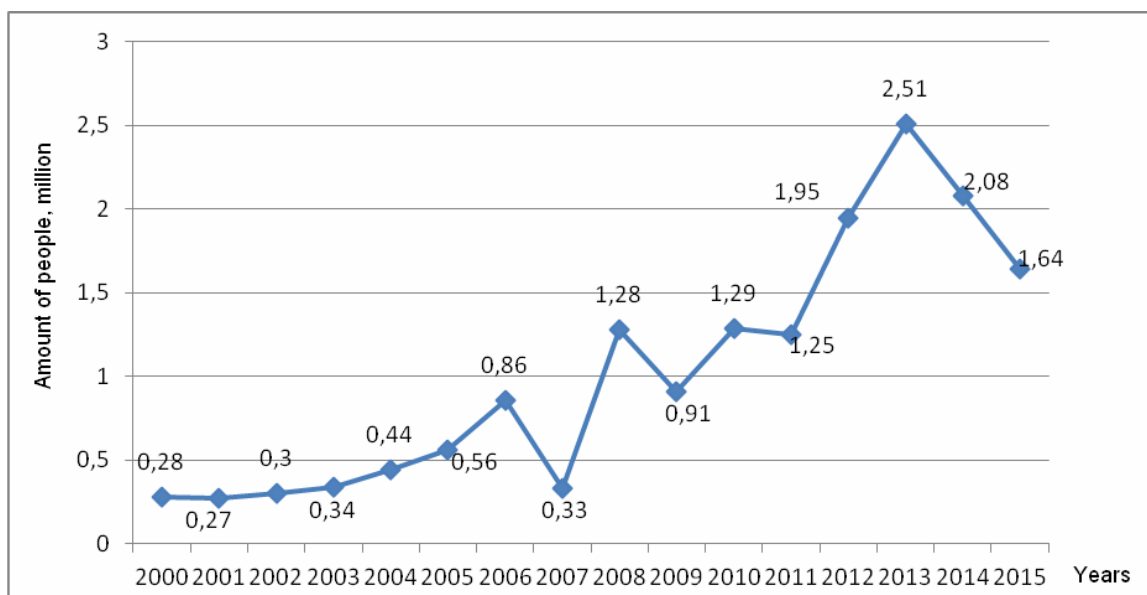

Fig. 4. Outbound tourists flows, 2000-2015

We have analyzed the statistics data about the tourist flows in regions of Ukraine. The distribution of tourists by regions is shown in Table 1.

Analyzing the table, we can make grouping of regions of Ukraine into five groups depending on the intensity of tourist flows.

The first is a high level (120 thousand people or more). Kiev with the Kiev region falls within this category. The second one is above average (70-120 thousand

people) and includes only Lviv region. The third one is intermediate (40-70 thousand people) includes Odessa, Dnipropetrovsk, Ivano-Frankivsk, Chernivtsi, Khmelnytsky, Kharkiv and Kherson region. The fourth group below average consists from: Vinnytsya, Volin, Zakarpattia, Mykolaiv, Zaporizhya regions. To the fifth low-level (up to 10 thousand people) includes Chernihiv, Cherkassy, Ternopil, Rovno, Poltava, Kirovohrad and Zhitomir regions.

Table 1

Tourist flows on the territory of Ukraine at the different regions for 2015

Region	Amount of tourists served by subjects of tourism activity of Ukraine	From the total amount of tourists			Amount of excursionists
		foreign tourists	tourists citizens of Ukraine which traveled abroad	internal tourists	
Vinnytska	22748	42	13580	9126	4580
Volynska	15620	645	9327	5648	13640
Dnipropetrovska	46121	-	38926	7195	4594
Donetska	-	-	-	-	-
Gitomirska	6283	-	3771	2512	1555
Zakarpatska	10656	13	7594	3049	2586
Zaporizka	30922	31	17197	13694	9384
Ivano-Frankivska	65885	1324	6853	57708	3320
Kirovogradska	7830	-	3771	4059	4278
Kyivska	11560	5	10207	1348	1312
Luganska	-	-	-	-	-
Lvivska	112472	3057	60830	48585	15002
Mukolaivska	20375	4179	9290	6906	326
Odeska	45809	1126	33744	10939	7717
Poltavska	9497	95	8811	591	2088
Rivenska	6640	1	5403	1236	3933
Sumska	7567	4	4107	3456	2941
Ternopil'ska	6668	55	4970	1643	430
Kharkiv'ska	31233	6	25946	5281	6236
Kherson'ska	11720	-	7234	4486	6155
Khmel'nitska	25416	-	15227	10189	11079
Cherkaska	8520	-	6742	1778	10662
Chernivetska	15662	106	13728	1828	4863
Chernigiv'ska	7052	-	6543	509	3336
Kyiv	1501985	8649	133392	159408	5147

Conclusions. In Ukraine there are all prerequisites for development of tourism industry. But the tourism potential of Ukraine today is not fully released.

According to the results of the study, we can talk about following trends of modern tourism in Ukraine. In 2015 the tourist flow was at the level of 2000 and amounted into 2,02 million people. There was a reduction compared to 2013 by almost 40%. Although the highest rates of reduction (30%) occurred in 2014, and 10% - in 2015. So the rate of decrease in tourist flow slowed. The number of foreign tourists significantly re-

duced to a record 0.75% of the total number of travelers. On the contrary, the number of citizens of Ukraine which went to travel abroad remains very high and exceeds 80%. The number of domestic tourists remains low - at 17%.

These negative trends caused by economic and political problems of the past two years in Ukraine. Therefore, for the development of this industry needed a peaceful settlement of the conflict in Donbas with further economic development across the state.

Список використаних джерел:

1. Любіцева О.О. Ринок туристичних послуг (геопросторові аспекти): монографія / О.О. Любіцева. – К.: Альтерпрес, 2002. – 436 с.
2. Рутинський М.Й. Географія туризму України: навч.-метод. посібник / М.Й. Рутинський – К: Центр навчальної літератури, 2004. – 160 с.
3. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навчальних

закладів / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.

4. Туризм в системі пріоритетів регіонального розвитку: монографія / [за ред. проф. В.В. Александрова]. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. – 268 с.

References:

1. Lyubitseva, O.O. (2002). Rynok turystychnykh posluh (geoprostorovi aspekty) [Tourism market (geospatial aspects)]. K.: Alterpres, 436.
2. Rutynskyi, M.I. (2004). Geohrafiya turyzmu Ukrainy [Geography of Tourism of Ukraine]. K. : Center of educational literature, 160.
3. Topchiev, O.H. (2009). Osnovy suspilnoi geografii [Fundamentals of human geography]. Odesa: Astroprint, 544.
4. Aleksandrov, V.V. (2010). Turyzm v systemi priorytetiv regionalnoho rozvytku [Tourism in system of regional development priorities]. Kh. : V.N. Karazin Kharkiv National University, 268.

Надійшла до редколегії 03.03.2017 р.

УДК 338.485(477.82-751.3)

Олена Міщенко, к. геогр. н., доцент
e-mail: lenamischenko_lutsk@ukr.net

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

СУСПІЛЬНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ЕКОТУРИЗМУ В НАЦІОНАЛЬНИХ ПРИРОДНИХ ПАРКАХ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена дослідженню суспільних передумов розвитку екологічного туризму в національних природних парках Волинської області. Подано визначення поняття екологічний туризм, короткий аналіз попередніх досліджень з питань розвитку екологічного туризму в національних природних парках, методику оцінки суспільних ресурсів екотуристського потенціалу. Здійснена бальна оцінка за такими показниками: історико-культурна цінність, транспортна доступність, забезпеченість санаторно-курортними закладами. Проведено аналіз подієвих ресурсів та низки соціально-економічних показників – медичної та торговельної мережі, закладів громадського харчування і розваг.

Ключові слова: екологічний туризм, національний природний парк, суспільні рекреаційні ресурси, історико-культурна цінність, транспортна доступність, забезпеченість санаторно-курортними закладами.

Елена Мищенко. ОБЩЕСТВЕННЫЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАЗВИТИЯ ЭКОТУРИЗМА В НАЦИОНАЛЬНЫХ ПРИРОДНЫХ ПАРКАХ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена исследованию общественных предпосылок развития экологического туризма в национальных природных парках Волынской области. Подано определение понятия экологический туризм, краткий анализ предыдущих исследований по вопросам развития экологического туризма в национальных природных парках, методику оценки общественных ресурсов экотуристического потенциала. Осуществлена бальная оценка по следующим показателям: историко-культурная ценность, транспортная доступность, обеспеченность санаторно-курортными учреждениями. Проведен анализ событийных ресурсов и ряда социально-экономических показателей – медицинской и торговой сети, общепита и развлечений.

Ключевые слова: экологический туризм, национальный природный парк, общественные рекреационные ресурсы, историко-культурная ценность, транспортная доступность, обеспеченность санаторно-курортными учреждениями.

Olena Mishchenko. THE PUBLIC PRECONDITIONS FOR THE DEVELOPMENT OF ECOTOURISM IN NATIONAL PARKS OF VOLYN REGION

The article contains the definition of eco-tourism, a brief analysis of previous studies on the development of ecological tourism in national parks, the method of scoring public recreational resources. The assessment and analysis of the social preconditions of development of ecological tourism in national parks Volyn region is made basing on the parameters that determine the development of territorial recreational system.

In the Volyn region created 3 national natural parks "Shatsky" "Pripyat Stokhid" Kivertsy "Puscha Tsumanska." However, public recreational resources within them are distributed quite unevenly, that caused the differences in the indexes of tourist flows and parks.

The point valuation of recreational resources of public parks according to the index of historical and cultural value, transport accessibility, availability of health-resort institutions shows that the highest values (1.66 points) is fixed in Shatsky, medium - in "Pripyat Stokhid" (1.33 points), the lowest in Kivertsy and "Tsumanska Puscha" (1.00 points). The low rate of historical and cultural value parks of Volyn certainly can be compensated by the presence of unique natural resources. However, poor transport accessibility of the parks (Shatsky, Kivertsy "Tsumanska Puscha") and poor availability of health-resort institutions ("Pripyat Stokhid" Kivertsy "Tsumanska Puscha") significantly lowering the attractiveness of the recreational institution.

The analysis of recreational infrastructure resources of investigated parks proved the availability of medical and commercial network, catering and entertainment.

A positive aspect of the social component of the ecotourism potential of national parks of Volyn region is the presence of event resources. Thus, the international festival of extreme water tourism "Polesia Regatta" ("Pripyat Stokhid") and the song festival "On Svityaz waves" (Shatsky) are popular among Ukrainian and foreign tourists.

Key words: eco-tourism, national park, public recreational resources, historical and cultural value, transport accessibility, availability of health-resort institutions.

Актуальність. Екотуризм – це вид туризму, що розвивається і функціонує на відносно незмінених господарською діяльністю природних територіях, зокрема природоохоронних, з урахуванням стійкості і рекреаційно-туристської місткості ландшафту, при дотриманні природоохоронних норм і технологій під час виконання екологічних турів і програм [6]. Найоптимальнішим об'єктом здійснення екологічного туризму є національний природний парк (НПП), оскільки ця природоохоронна категорія належить до поліфункціональних й виконує не тільки природоохоронну, а й рекреаційну, екопросвітницьку, еколого-виховну функції. На території Волинської

області створено 3 НПП: «Швацький» (ШНПП), «Прий'ять-Стохід», Ківерцівський «Цуманська Пуша». Однак суспільні рекреаційні ресурси в їх межах розподілені доволі нерівномірно, що зумовило формування різнобіжностей у показниках туристичних потоків й розвитку парків.

Аналіз попередніх досліджень. Теоретичні основи визначення сутності та розвитку екологічного туризму окреслені у працях О. Дмитрука [2], Т. Сергєєвої [13], О. Міщенко [7] та ін. Соціально-економічна та екологічна суть, а також основні напрями оптимізації природно-заповідного фонду висвітлені у монографії А. Якимчук [14]. Особливості та специфіка рекреаційного природокористування в національних природних парках загалом знайшли

своє відображення у дослідженнях Д. Бішоп [1], Я. Олійника, В. Гетьмана [10], розвиток екотуризму в умовах НПП Волинської області висвітлені О. Міщенко, Л. Черчик [6]. Більшість наукових праць, які стосуються прикладних аспектів розвитку екотуризму на території НПП? надають перевагу дослідженням природних рекреаційних ресурсів, однак якісний і кількісний склад суспільної складової екотуристичного потенціалу, зокрема історико-культурна спадщина, подієви, інфраструктурні рекреаційні ресурси мають непересічне значення.

Метою статті є аналіз та оцінка суспільних передумов розвитку екотуризму в національних природних парках Волинської області.

Основна частина. Для дослідження суспільних передумов розвитку екологічного туризму в національних природних парках Волинської області доцільно провести оцінку історико-культурної цінності, транспортної доступності, забезпеченості санаторно-курортними закладами, а також аналіз подієвих ресурсів та низки соціально-економічних показників – медичної та торгівельної мережі, закладів громадського харчування і розваг.

В контексті наших досліджень бачиться доцільною методика бальної рекреаційної оцінки В. Мацоли, де кожен із показників оцінюється за трьохбальною шкалою: 1 бал – низький, 2 бали – середній, 3 бали – високий. [5]. Відповідно до цієї методики історико-культурна цінність визначалась показниками, де концентрація усіх фіксованих пам'яток сягає 7,9 од./100 км², а пам'яток загальнонаціонального значення 0,7. Виходячи із цього, території, де ці показники складають менше 7,9 і 1, оцінюються 1 балом, в межах 8-18 і 1-2 – 2 балами, і понад 18 та 2 – 3 балами.

Рівень транспортної доступності території можна визначити за формулою:

$$N_t = L_z + L_{am} / S_{тер},$$

де N_t – коефіцієнт транспортної доступності, км/км²; L_z , L_{am} – довжина залізниць та автомобільних шляхів з твердим покриттям, км; $S_{тер}$ – площа території, км² [3].

Відповідно до цієї формули В. Мацола запропонував оцінити транспортну доступність території за 3-бальною шкалою. При цьому 3 балами оцінюється територія, що має коефіцієнт транспортної забезпеченості 0,42 км/км², в межах 0,29-0,42 – 2 балами, меншим 0,29 – 1 балом.

Забезпеченість рекреаційної території санаторіями та установами відпочинку вказує на рівень рекреаційного освоєння і визначається коефіцієнтом забезпеченості. Даний коефіцієнт визначається кількістю санаторіїв та установ відпочинку, тобто спеціалізованих закладів розміщення, або за кількістю місць на одиницю площі. Території, для яких коефіцієнт забезпеченості санаторно-курортними установами становить більше 3 на 100 км², оцінюється 3 балами, в межах 1-3 – 2 балами, менше 1 – 1 балом.

Шацький національний природний парк розташований у північно-західній частині Волинської області в межах Шацького адміністративного району. Його створено Постановою Ради Міністрів УРСР від 28 грудня 1983 року. Сьогодні площа парку стано-

вить 48977,0 га, з них 20856,0 га земель знаходиться у його постійному користуванні. З огляду наявності суспільних передумов, серед інших парків Шацький національний природний парк належить до найбільш перспективних територій, придатних для швидкого та ефективного розвитку екологічного туризму. Тут реалізується модель інтенсивного розвитку території, яка забезпечила одні з найвищих в Україні показників туристичного потоку, значну розбудову рекреаційної інфраструктури.

На території Шацького НПП розташовано 4 пам'ятки архітектури, з них дві національного значення, 30 історико-археологічних пам'яток, 8 пам'яток історії, 1 пам'ятка мистецтва [11]. Загалом у парку фіксується 43 пам'ятки, що перебувають під охороною держави, що становить 8,77 од./100², з них лише дві – Петропавлівська церква і Дзвіниця Петропавлівської церкви мають національне значення, відповідно 0,41 од./100². Тому історико-культурна цінність цієї території оцінюється найнижчим балом, проте вважаємо цю оцінку дещо суб'єктивною, оскільки внаслідок відносної ізольованості від основних доріг та великих адміністративних центрів тут добре збережені риси західно-польської культури, що на сьогодні важко виміряти бальною шкалою.

Транспортна доступність ШНПП характеризується віддаленістю від найближчої залізничної станції, що у м. Ковелі. Протяжність доріг тут сягає 83,1 км [9], з них 48 км з твердим покриттям, відповідно 35,1 з ґрунтовим. Таким чином коефіцієнт транспортної доступності сягає 0,096 км/км² й оцінюється 1 балом.

Туристична інфраструктура ШНПП налічує 60 одиниць колективних закладів розміщення, з них 45 спеціалізовані [11]. Отже коефіцієнт забезпеченості санаторно-курортними установами парку становить – 9 і оцінюється 3 балами. Проте деякі із закладів перебувають в занедбаному стані та потребують оновлення. На території парку немає централізованої каналізаційної мережі. Каналізація є лише в окремих закладах, зокрема пансіонат «Шацькі озера», дитячі оздоровчі табори «Салют» та «Супутник», санаторій «Лісова пісня», база практики та відпочинку СНУ ім. Лесі Українки «Гарт». Переважна кількість населених пунктів і баз відпочинку використовують вигрібні ями.

На території ШНПП діє 16 клубних закладів та 1 клуб-бібліотека. Найбільш популярними серед них є нічний клуб «СССР» (пансіонат «Шацькі озера»), «Одісей» (Гряда), «Альф-2» (с. Світязь) [9]. У закладах культури проводяться культурно-масові заходи, відзначення державних свят, молодіжні дискотеки, тематичні ранки та вечори відпочинку.

У Шацькому парку активно розвивається подієвий туризм. Традиційно проводиться день села Світязь, святкування Петра і Павла, дня Ганни (с. Мельники), Івана Купала, новорічні і різдвяні колядки та щедрівки. Традиційним для Шацька став конкурс колядників і щедрувальників – «Коляда іде», який проводиться на площі перед будинком культури та міжнародний фестиваль джиперів та байкерів «Буран» (пансіонат «Шацькі озера»).

Досягненням сучасного культурного життя пар-

ку є проведення щорічного Міжнародного фестивалю естрадної пісні «На хвилях Світязя», який користується особливою популярністю як у місцевого населення, так і у відпочивальників. Мета проведення фестивалю – виявлення обдарованих молодих талантів, розширення культурних, художніх, молодіжних зв'язків у міжнародному співтоваристві. Завершальний гала-концерт лауреатів і переможців фестивалю щороку поєднує фольклорне масове свято Івана Купала і перетворюється на дійсно всенародне свято, на якому присутні десятки тисяч людей різних вікових категорій зі всієї України і сусідніх держав. У різні роки учасниками фестивалю були українські виконавці, а також з інших держав – Молдови, Польщі, Словаччини, Росії, Німеччини, Франції, Казахстану, Литви, Грузії, Білорусії, Болгарії, Руанди, Бурунді, США.

Позитивною складовою розвитку екотуризму в парку є суттєве зростання ролі приватного сектора в обслуговуванні рекреантів, зокрема тут збудовано 15 приватних кафе, близько 25 приватних продуктових магазинів, 10 літніх наметових барів, значного розмаху набуло здавання приватних будинків, облаштованих для відпочинку [9].

На базі Любомльської та Шацької центральних районних лікарень функціонує територіальне медичне об'єднання, структурним підрозділом якого є Шацька районна лікарня. Загалом, медична допомога населенню надається поліклінікою, двома лікарськими амбулаторіями загальної практики – сімейної медицини у с. Пульмо і с. Піща, 23 фельдшерсько-акушерськими пунктами та 3 бригадами екстреної медичної допомоги та медицини катастроф. Торгівля і сфера громадського харчування представлена 32 магазинами, 28 закладами харчування (ресторани, кафе, їдальні).

Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» знаходиться в північно-східній частині Волинської області, в межах Любешівського адміністративного району. Його сформовано 13 серпня 2007 року з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних природних комплексів Волинського Полісся. Площа земель НПП «Прип'ять-Стохід» становить 39315,5 га, зокрема 5961,93 га земель вилучаються в установленому порядку та надаються йому у постійне користування [12]. Відповідно до проекту НПП «Прип'ять-Стохід» його межі окреслюють переважно природні ландшафти й дуже рідко включають забудовані території, тоді коли об'єкти будь-якого функціонального призначення споруджуються переважно у населених пунктах.

У Любешівському районі знаходиться 46 пам'яток історії та архітектури, проте лише 2 з них розташовані у НПП «Прип'ять-Стохід», що становить 0,51 од./100² усіх фіксованих пам'яток. Тому історико-культурна цінність цієї території оцінюється 1 балом.

На території НПП «Прип'ять-Стохід» єдиними транспортними шляхами є автошляхи, залізничні і річкові шляхи відсутні. Загальна протяжність автошляхів на території НПП становить 216 км., в тому числі автошляхи загального користування з твердим

покриттям (асфальт, бруківка, гравій) становлять 133 км, тому коефіцієнт транспортної забезпеченості становить 0,34 км/км² й оцінюється 2 балами.

На суміжний із парком території знаходяться 2 колективних заклади розміщення, зокрема, готельний комплекс «Мрія», смт. Любешів, готель «Любешів сервіс». Мережа санаторіїв та установ відпочинку, тобто спеціалізованих закладів розміщення тут відсутня. Важливим та альтернативним сектором для розвитку туристичної інфраструктури є приватні садиби. Найбільш перспективними для розвитку цього виду діяльності є села Люб'язь, Ветли, Сваловичі.

Подієвий туризм у НПП «Прип'ять-Стохід» представлений громадськими, мистецькими та спортивними заходами. Фестиваль поліського фольклору «Співає Полісся» проходить у смт. Любешові. Тут можна ознайомитися з мистецьким доробком краю, розмаїттям традицій, узвичаєними народними ремеслами. У програмі фестивалю – виступи аматорів з Любешівщини та інших регіонів України, фольклорних колективів Могилевської, Мінської, Брестської областей Республіки Білорусь, виставка-ярмарок декоративно-прикладного й образотворчого мистецтва, традиційних поліських напоїв і страв; конкурси та розваги.

Міжнародний фестиваль з екстремального водного туризму «Поліська регата» проводять в національному природному парку «Прип'ять-Стохід» у день професійного свята працівників природоохоронної справи [13]. У межах фестивалю – змагання на байдарках та спортивно-культурні дійства, присвячені святкуванню Івана Купала. Маршрут «Поліської регати» проходить річками Стохід та Прип'ять. Традиційно учасники фестивалю ночують у селі Сваловичі, де р. Стохід впадає в Прип'ять, а фінішують на оз. Люб'язь. Окрім головних змагань фестивалю, біля оз. Люб'язь традиційно проходить ще багато інших цікавих заходів, зокрема змагання на байдарках на короткій дистанції, а також на традиційному для цієї місцевості дерев'яному весловому човні, турніри з пляжного волейболу та футболу.

При Любешівській філії «Приватбанк» працюють банкомати, пункти обміну валют. Інформацію з питань туризму забезпечує відділ культури і туризму РДА, національний природний парк «Прип'ять-Стохід».

В Любешові працює центральна районна лікарня, поліклініка, швидка медична допомога, дитяча консультація. В кожному населеному пункті функціонують фельдшерсько-акушерські пункти, а в селах Велика Глуша і Ветли дільничі лікарні, в с. Бірки і с. Бихів – амбулаторії загальної практики сімейної медицини. Функціонує 4 аптеки та аптечні пункти. Працює ВКП «Любешівсервіс», де є перукарня, фотосалон, швейний цех, взуттєва майстерня.

На території Любешівського району знаходиться 94 магазини, 20 закладів громадського харчування. В смт. Любешів працюють ресторани, зокрема «Прип'ять», «Таня», «Рута», «Калина», «Мрія». Тут широко представлена місцева поліська кухня. Сувеніри, зокрема, вишивку, ткацькі вироби, плетиво з соломки, різьблені по дереву вироби можна придбати в комерційних крамницях, а також безпосередньо

у місцевих жителів.

Ківерцівський національний природний парк «Цуманська Пуща» створено 22 грудня 2010 р. загальною площею 33475,34 га. Парк розташований на південному сході Волинської області в межах Ківерцівського адміністративного району [4]. Оскільки у НПП «Цуманська Пуща» не проведено функціональне зонування, тобто межі парку ще не визначені, дослідження проводилось в межах адміністративного району.

Національна спадщина Ківерцівського району визначається пам'ятками історії та архітектури, які розташовані у смт. Олика, с. Жидичин, с. Залісочне, с. Липне, с. Макаровичі, с. Метальне. Тут фіксують 47 пам'яток історії, 14 пам'яток археології, 33 пам'ятки архітектури, з них національного значення – 18 пам'яток архітектури. Таким чином концентрація усіх пам'яток сягає 6,6 од./100², національного значення – 1,3, тому історико-культурна спадщина оцінюється 1 балом.

Розташування НПП «Цуманська Пуща» поблизу обласного центру забезпечує наявність залізничних та автомобільних шляхів. Оскільки довжина залізниць в межах району сягає 104 км, доріг з твердим покриттям – 225,6 км, коефіцієнт транспортної доступності сягає 0,23 км/км² й оцінюється 1 балом.

Послуги проживання у межах національного природного парку «Цуманська Пуща» можуть запропонувати 5 колективних закладів розміщення, зокрема: готель «Сяйво» (с. Тростянець), готельно-ресторанний комплекс «Сяйво-люкс» (м. Ківерці), Готельний комплекс «Садиба на джерелах» (с. Ромашківка), кімнати відпочинку Волинської філії ДП «Укрінтеравтосервіс» (м. Ківерці), кімнати відпочи-

нку (підприємець Дуб В.П., смт. Цумань), кімнати відпочинку комплексу «Козацький хутір» (с. Вишнів).

НПП «Цуманська Пуща» має 2 санаторії, що становить 0,14 од. на 100 км². Ця територія характеризується наявністю лісів, що мають високі фітонцидні властивості, та мінеральних вод, які є основою формування його санаторно-курортної бази. Так, у с. Грем'яче функціонує спільне підприємство-санаторій матері і дитини «Пролісок» на 270 місць, який використовує мінеральні води родовища з концентрацією солей калію і натрію до 35 г/л. Запаси цих мінеральних вод дозволяють розширити їх довгострокове використання у декілька разів.

Санаторій для дітей з батьками «Дачний» розташований за 10 км від обласного центру та 4 км від м. Ківерці на узліссі соснового лісу. Зараз санаторій є центром реабілітації дітей з ураженнями нервової системи та дітей інвалідів.

В с. Журавичі знаходиться санаторій, що має цілющу радонову воду. Цінність журавичівського джерела надзвичайна, його лікувальні властивості забезпечують високий оздоровлювальний ефект. Терапевтичні властивості місцевих лікувальних грязей та цієї мінеральної води, дають можливість використовувати їх при лікуванні захворювань органів травлення, опорно-рухової та нервової систем, багатьох урологічних, гінекологічних та інших порушень. В поєднанні із грязями радонова вода добре зрошує складні переломи та гоїть затяжні рани. Саме такі властивості санаторію можуть допомогти у реабілітації поранених бійців з Волині. Проте, сама установа уже давно занедбана і не працює.

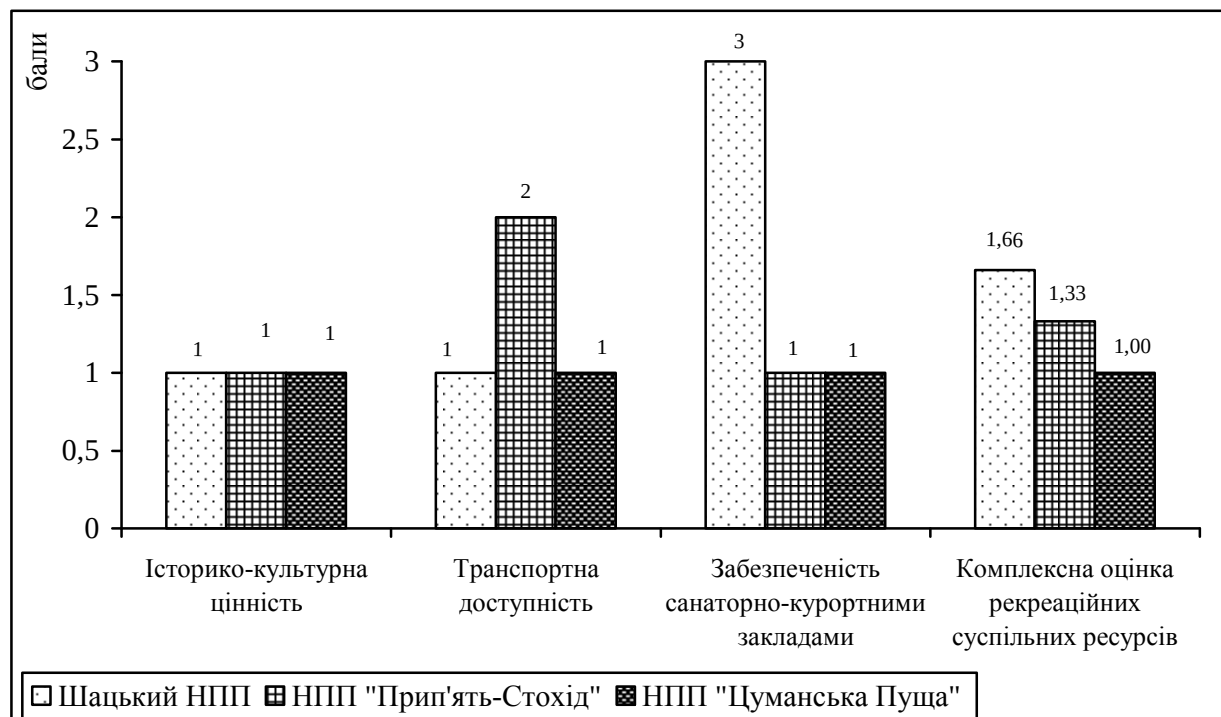

Рис. 1. Оцінка рекреаційних суспільних ресурсів національних природних парків Волинської області

У с. Дачному та на закинутому аеродромі у с. Крупі Ківецького району лучани мають змогу відвідати авто-мотофестиваль Auto WESTern. Фестиваль передбачає велику виставку сучасних автовиробників, виставку ретроавтомобілів, тюнінгованих автомобілів і авт із аерографією; виставку виробників супутніх товарів; автозмагання (фішка змагання – заїзди на чверть милі – драгрейсінг), мотозмагання, змагання автомайстерень.

Соціально-культурна інфраструктура національного природного парку “Цуманська Пуща” має 66 медичних установ, 45 будинків культури та клубів, 6 музеїв. У сфері торгівлі і послуг представлені 73 заклади торгівлі, та 64 заклади ресторанного господарства [4].

Як бачимо з рис. 1, оцінка рекреаційних суспільних ресурсів національних природних парків Волинської області засвідчує, що найвищі значення показників (1,66 бала) фіксуються у Шацькому НПП, середні – у НПП «Прип'ять-Стохід» (1,33 бала), а найнижчі – у Ківецькому «Цуманська Пуща» (1,00 бал).

Висновки. На основі показників, що визначають розвиток територіальної рекреаційної системи, проведено оцінку і аналіз суспільних передумов розвитку екологічного туризму в національних природних парках Волинської області.

Основою будь-якого туристичного продукту є

наявність колективних, зокрема санаторно-курортних закладів розміщення. Так, найвищі показники, які стосуються цієї складової екотуристичного потенціалу, фіксуються у Шацькому НПП, а найнижчі – у НПП «Прип'ять-Стохід». Варто зазначити, що при врахуванні пропозицій приватного сектора рейтинг досліджуваних парків може дещо підвищитись.

Важливим чинником розвитку туристичного господарства є транспортна мережа. Найвище значення цього показника ($0,34 \text{ км/км}^2$) спостерігається у НПП «Прип'ять-Стохід», а найнижче ($0,096 \text{ км/км}^2$) – у Шацькому НПП.

Низький рівень історико-культурної цінності, безперечно, може компенсуватися наявністю унікальних природних ресурсів парків. Крім того, необхідно формувати мережу туристичних маршрутів, що ґрунтуються на відвідуванні культурних, історичних, архітектурних, історико-археологічних та мистецьких пам'яток.

Позитивним моментом розвитку суспільної складової екотуристичного потенціалу НПП Волинської області є наявність подієвих ресурсів. Так, Міжнародні фестивалі з екстремального водного туризму «Поліська регата» (НПП «Прип'ять-Стохід») та естрадної пісні «На хвилях Світязя» (Шацький НПП) популярні серед українських і зарубіжних туристів.

Список використаних джерел:

1. Бишоп К. Модели национальных парков / К. Бишоп, А. Грин, А. Филлипс. – М.: Изд-во ЦОДП, 2000. – 216 с.
2. Дмитрук О.Ю. Екологічний туризм: навч. посіб. / О.Ю. Дмитрук, С.В. Дмитрук. – К.: Альтерпрес, 2009. – 358 с.
3. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму / В.К. Євдокименко. – Чернівці: Прут, 1996. – 288 с.
4. Ківецьська районна рада [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kiverrada.gov.ua>.
5. Мацала В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України / В.І. Мацала. – Л.: Ін-т регіон. дослідж. НАНУ, 1997. – 259 с.
6. Міщенко О.В. Розвиток екологічного туризму в національних природних парках Волинської області: монографія / О.В. Міщенко, Л.М. Черчик. – Луцьк: Вежа-Друк, 2016. – 164 с.
7. Міщенко О.В. Теоретичні основи визначення сутності екологічного туризму / О.В. Міщенко // Наук. вісн. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. Серія: Геогр. науки. – 2010. – № 3. – С. 155-160.
8. Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pripyat-stohid.com.ua/uk/prirodnichi-cinnosti/flora>.
9. Національний природний парк «Швацький» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://shatskyibr.com.ua>.
10. Олійник Я.Б. Екологічний туризм на теренах національних природних парків і біосферних заповідників України в міжнародний рік екотуризму та гір / Я.Б. Олійник, В.І. Гетьман // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Географія. – Вип. 48. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет». – 2002. – С. 5-11.
11. Проект організації території, охорони, відтворення та рекреаційного використання природних комплексів і об'єктів Шацького НПП. – К.: Центр заповідної справи, 2005. – 226 с.
12. Проект організації території національного природного парку «Прип'ять-Стохід», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів. – К.: Приватне акціонерне товариство «Науково-виробничий комплекс «Курс», Приватне підприємство «Центр екологічного управління», 2011. – 341 с.
13. Сергеева Т.К. Экологический туризм: учебник / Т.К. Сергеева. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 360 с.
14. Якимчук А.Ю. Економіка і організація природно-заповідного фонду: монографія / А.Ю. Якимчук. – Рівне: Ред.-вид. центр УВГП, 2007. – 208 с.

References:

1. Bishop, K., Grin, A., Fillips, A. (2000). *Modeli natsionalnykh parkov* [Models of national parks]. Moscow, Russia: TSODP, 216.
2. Dmytruk, O.Yu., Dmytruk, S.V. (2009). *Ekologichnyi turizm* [Ecotourism]: Navch. posibnyk. K.: Alterpres, 358.
3. Yevdokymenko, V.K. (1996). *Regionalna polityka rozvytku turyzmu* [Regional tourism development policy]. Prut, 288.
4. Kiverts District Council. Available at : <http://kiverrada.gov.ua>.
5. Matsola, V.I. (1997). *Rekreatsiino-turystychnyi kompleks Ukrainy* [Recreation and tourism complex of Ukraine]. L.: In-t rehion. doslidzh. NANU, 259.
6. Mishchenko, O.V., Cherchyk, L.V. (2016). *Rozvytok ekologichnoho turyzmu v natsionalnykh pryrodnykh parkakh Volynskoi oblasti* [The development of ecological tourism in national parks of Volyn region]. Lutsk: Vezha-Druk, 164.
7. Mishchenko, O.V. (2010). *Teoretychni osnovy vyznachennia sutnosti ekologichnoho turyzmu* [Theoretical basis of determining of the nature of ecotourism]. *Nauk. visn. Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky. Seriya: Geogr. nauky.* 3, 155-160.
8. National Park „Pripyat-Stokhid“. Available at: <http://pripyat-stohid.com.ua/uk/prirodnichi-cinnosti/flora>.
9. National Park “Shatskiy”. Available at: <http://shatskiybr.com.ua/ua/>.
10. Oliynyk, Ya.B., Hetman, V.I. (2002). *Ekologichnyi turizm na terenakh natsionalnykh pryrodnykh parkiv i biosfernykh zapovidnykiv Ukrainy v mizhnarodnyi rik ekoturizmu ta hir* [Eco-tourism in the territory of national parks and biosphere reserves of Ukraine in the International Year of Ecotourism and the Mountains]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Geografiya.* Vyp. 48. K.: Vydavnycho-poligrafichniy tsentr “Kyivskiy universytet”, 5-11.
11. *Proekt organizatsii terytorii, okhorony, vidtvorennya ta rekreatsiynoho vykorystannya pryrodnykh kompleksiv i obyektiv Shatskoho NPP* [The project of organization of the territory, protection, restoration and recreational use of the natural systems and facilities of Shatskiy NPP] (2005). K.: Tsentr zapovidnoi spravy, 226.
12. *Proekt organizatsii terytorii natsionalnoho pryrodnoho parku “Pripyat-Stokhid”, okhorony, vidtvorennya ta rekreatsiynoho vykorystannya yoho pryrodnykh kompleksiv ta obyektiv* [The project of the National Park „Pripyat-Stokhid“ protection, restoration and recreational use of its natural complexes and objects] (2011). K.: Pryvatne aktsionerne tovarystvo Naukovo-vyrobnychiy kompleks Kurs, Pryvatne pidpryemstvo Tsentr ekologichnoho upravlinnya, 341.
13. Sergeeva, T.K. (2004). *Ekologicheskiy turizm* [Ecotourism]. Moscow, Russia: Finansy i statistika, 360.
14. Yakymchuk, A.Yu. (2007). *Ekonomika i organizatsiya pryrodno-zapovidnoho fondu* [Economics and organization of the nature reserve fund: monograph]. Rivne: Red.-vyd. tsentr UVHP, 208.

Надійшла до редколегії 12.01.2017 р.

УДК 911.37:910.25(477.82)

Володимир Лажник, к. геогр. н., доцент
e-mail: lazchnik-vi@ukr.net
Сергій Пугач, к. геогр. н., доцент
e-mail: puhachserhiy@gmail.com

Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна

ПРОСТОРОВИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ З ВИКОРИСТАННЯМ ЦЕНТРОГРАФІЧНОГО МЕТОДУ

Визначено з використанням методів центрографії географічні координати й місцезнаходження географічного центру Волинської області та центрів ваги всього, міського й сільського населення області за даними переписів населення 1979, 1989 і 2001 рр. Проаналізовано динаміку й траєкторію зміщення центрів ваги населення за досліджуваний період. Виявлено ступінь просторової неоднорідності розміщення й концентрації всього, міського й сільського населення області, а також скошеність обласної системи розселення населення. Встановлено причини просторової асиметрії в розподілі населення по території області.

Ключові слова: Волинська область, географічний центр, дисцентриситет, міське населення, сільське населення, центр ваги населення, центрографічний метод.

Владимир Лажник, Сергей Пугач. ПРОСТРАНСТВЕННЫЙ АНАЛИЗ ОСОБЕННОСТЕЙ РАССЕЛЕНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ВОЛЫНСКОЙ ОБЛАСТИ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦЕНТРОГРАФИЧЕСКОГО МЕТОДА

Определены с использованием методов центрографии географические координаты и местоположение географического центра Волинской области и центров тяжести всего, городского и сельского населения области за данными переписей населения 1979, 1989 и 2001 гг. Проанализирована динамика и траектория смещения центров тяжести населения за исследованный период. Выявлена степень пространственной неоднородности размещения и концентрации всего, городского и сельского населения области, а также скошенность областной системы расселения населения. Установлены причины пространственной асимметрии в распределении населения по территории области.

Ключевые слова: Волинская область, географический центр, дисцентриситет, городское население, сельское население, центр тяжести населения, центрографический метод.

Volodymyr Lazhnik, Serhiy Pugach. THE SPATIAL ANALYSIS OF THE POPULATION SETTLEMENT PECULIARITIES OF VOLYN REGION USING CENTROGRAPHIC METHOD

To analyze the characteristics of population settlement of certain areas different methodological approaches and techniques are used, among which centrographic method occupies a special place. Centrographic method allows to determine the center of population gravity, the degree of its concentration around the central points of the territory, to identify the space-time changes in their placement, to compare the centers of population areas (democenters) with the gravity centers of the other geographical phenomena, which are obtained by similar formulas.

By centrographic methods using the geographic coordinates and location of the geographical center of Volyn region and the center of gravity of all urban and rural population of the region according to Census of 1979, 1989, 2001 are specified. The dynamics and trajectory of weight shift in population over the investigated period are analyzed, the values of discentrisities in the distribution of centers of gravity of all are determined, the urban and the rural population regarding the geographical center of the region. The basic causes of demographic displacement centers are established. On the basis of calculation of standard deviation centers the degree of concentration of all urban and rural population around their centers is revealed, and also the decrease of regional system of population settlement. The causes of spatial asymmetry in the distribution of population in the region are set, including important activation of suburbanizational processes in Lutsk town agglomeration and around urban settlements of the area. The parameters of standard deviation and scattering ellipse are calculated taking into account the ellipticity of the region territory, show that urban population of the region has a higher degree of concentration around its center of gravity than the rural population, because of the small number of urban areas on the periphery of the region and in its border areas.

Key words: Volyn region, geographical center, discentrisitet, urban population, rural population, population center of gravity, centrographic method.

Постановка наукової проблеми. Для аналізу особливостей регіонального розвитку й розміщення продуктивних сил необхідна система геостатистичних показників і параметрів, які відображають особливості розселення населення в регіоні. Серед таких показників вагоме місце займають місцезнаходження центральних місць, що виражають ступінь концентрації населення, виявлення якого доцільно проводити із застосуванням різних методичних підходів і прийомів, серед яких особливе місце займає центрографічний метод. Порівняльний аналіз місцезнаходжень демографічних центрів (демоцентрів) із географічними центрами

(геоцентрами) територій, установлених за допомогою цього методу, дає змогу виявити особливості розміщення й концентрації населення на досліджуваній території, з'ясувати просторові зміни в їх положенні за певні часові проміжки й встановити причини просторових зрушень у системах розселення населення певної території. Це зумовлює потребу активізації пошуку різноманітних центральних місць і точок у поширенні окремих соціально-економічних процесів й явищ у контексті розвитку такої концепції, як «центр-периферія».

Аналіз попередніх досліджень. Центрографічний метод дослідження вперше застосовано в 1872 р. Дж. Гілгардом для визначення центра заселеності території США. Пізніше питаннями

центрографії почали займатися в Німеччині, Франції, Італії, Росії та інших країнах. Є. Є. Святловський у 1920-х рр. виконав перші центрографічні дослідження України, визначивши координати центрів території, розселення населення та низки галузевих центрів [9]. Наприкінці ХХ ст., після тривалого періоду огульної критики за нібито формальність і незмістовність цього методу й забуття його, почалася «реабілітація» центрографічного методу й з'явилася низка публікацій, де цей метод почав удосконалюватися. Важливе значення у подальшому розвитку цього методу досліджень мав випуск у 1989 р. збірника праць «География и хозяйство. Вып. 3. Центрографический метод в экономической географии» [1].

Після здобуття незалежності у 1991 р. в Україні розпочався новий етап використання центрографічного методу дослідження у наукових пошуках, зокрема для визначення географічного центру території України та центрів поширення окремих явищ і процесів. Так, розрахунки координат географічного центру України проводилися такими вченими, як В. Шевченко [11], Я. Кудлик і В. Грицевич [2; 3], Ю. Карпінський, А. Лященко і А. Дьогтьяр [5] та ін. Також з'явилася низка публікацій, де наведено результати визначення географічних центрів, центрів заселеності окремих областей України та центрів поширення окремих соціально-економічних явищ. Зокрема, такі дослідження проводилися по Сумській [6], Харківській [19], Львівській, Чернівецькій та інших областях. Нами у 1997 р. були визначені географічні координати середньозваженого географічного центру (геоцентру) Волинської області [4, с. 13]. Проте центри «ваги» розселення населення Волинської області не визначалися, тому виникла потреба в їх визначенні для виявлення особливостей розселення населення області, що й зумовило вибір теми цього дослідження.

Мета цієї публікації – здійснити розрахунок та аналіз показників, які характеризують особливості розселення й концентрації населення на території Волинської області, з використанням центрографічного методу дослідження.

Основні завдання дослідження: визначити географічні координати й встановити точне місцеположення географічного центру й центрів заселеності території Волинської області на час проведення переписів населення в 1979, 1989 і 2001 рр.; проаналізувати траєкторію зміщення центрів ваги (тяжіння) всього, міського й сільського населення Волині протягом досліджуваного періоду; оцінити ступінь сконцентрованості та скошеності системи розселення Волинської області та виявити фактори, що зумовлюють збільшення величини дисцентриситету між центрами ваги населення й геоцентром області.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження просторових особливостей розміщення населення на конкретних територіях використовуються різні методичні підходи (складання карт полів густоти населення, розрахунки потенціалів поля розселення та їх картографування, аналіз ближнього сусідства, визначення центрів ваги населення тощо). Серед цих

методичних підходів важливе значення має використання центрографічного методу для знаходження центрів поширення різноманітних явищ і процесів та просторового аналізу географічних полів і різних територіальних структур. Найчастіше він використовується для визначення геоцентрів окремих територій та центрів «ваги» населення (центрів заселеності або демоцентрів), які є географічною точкою в двовірному географічному просторі, що своїми географічними координатами виражає середнє значення координат географічних центрів окремих ділянок або точок великої території, зважених за чисельністю населення. Географічний центр (геоцентр) виступає як базовий географічний показник, інші центри характеризують соціально-економічний простір. Просторовий аналіз особливостей заселеності територій передбачає визначення регіональних центрів заселеності, центрів міського й сільського населення, центрів робочої сили, просторову й часову динаміку зміщення цих центрів, оцінку дисперсії населення, оцінку асиметрії розподілу тощо. Порівняння центрів заселеності території (демоцентрів) із центрами ваги інших географічних явищ, отриманих за аналогічними формулами, дає змогу визначити ступінь взаємозв'язку й взаємозалежності між ними.

Визначення необхідних просторових параметрів для аналізу особливостей розселення населення Волинської області нами проводилося на основі карти «Волинська область: політико-адміністративна карта» (2010 р.) масштабу 1:250 000 у програмному середовищі ГІС MapInfo Professional. Для цього було створені шари «Ради», на якому полігонами були зображені міські, селищні та сільські ради, та «Населені_пункти», де точками були позначені усі населені пункти (11 міст, 22 селища міського типу, 1054 сіл) Волинської області. Після цього були обчислені площі та координати центрів міських/селищних/сільських рад, а також координати кожного населеного пункту.

Розрахунки координат центрів території й заселеності області та радіусів еліпсів центрованості здійснювалися у програмному середовищі MS Excel. Координати відповідних центрів обчислювалися за формулами, запропонованими Д.І. Менделєєвим та його сином І.Д. Менделєєвим і вдосконаленими Б.П. Вейнбергом [7, с. 23]:

$$L = \frac{\sum p_i l_i}{\sum p_i}, \quad D = \frac{\sum p_i d_i \cos l_i}{\sum p_i \cos l_i}, \quad (1)$$

де L – широта центру; D – довгота центру; l_i – широта центру (центроїду) територіальної одиниці; d_i – довгота центру (центроїду) територіальної одиниці; p_i – вага (площа, чисельність населення) територіальної одиниці (населеного пункту).

Результати проведених розрахунків показують, що географічний центр (геоцентр) Волинської області як одна з географічних констант розміщений на лівому березі р. Боровка у лісовому масиві на віддалі 0,5 км південніше села Волошки Ковельського району. Його географічні координати такі: 51° 11' 15,35" північної широти й 24° 52' 20,16" східної довготи. Лінійне розходження між цим центром і визна-

ченим географічним центром Волині, координати якого розраховано В.Й. Лажніком у 1997 р. з точністю до градусів і минут із використанням топографічної карти масштабу 1:200000 й формули Б.П. Вейнберга для прямокутних координат [4, с. 13], становить 615 м. Нами нині більш точно визначено місцезнаходження географічного центру області, оскільки нинішні розрахунки проводилися на сфері з використанням географічних координат і площ 1087 окремих ділянок території області. Отже, використання різних методик зумовило порівняно невелике

розходження між значеннями координат і місцезнаходженням геоцентру Волині.

Для виявлення особливостей трансформації системи розселення населення Волинської області використано порівняльний метод на основі співставлення координат геоцентру й демоцентрів на час проведення переписів населення у 1979, 1989 і 2001 рр. Нами були визначені й відображені на карті центри ваги всього, міського й сільського населення Волинської області (табл. 1 і рис. 1).

Таблиця 1

Географічні координати географічного центру Волинської області й центрів ваги всього населення, міського й сільського населення*

Рік	Географічні координати центрів	Населений пункт, поблизу якого розміщується центр	Дисцентриситет відносно географічного центру області, км
Географічний центр Волинської області			
-	51° 11' 15,35" пн. ш. 24° 52' 20,16" сх. д.	с. Волошки Ковельського району	-
Центр ваги всього населення (демоцентр)			
1979	51° 02' 15,72" пн. ш. 24° 53' 04,41" сх. д.	с. Діброва Ковельського району	16,7
1989	51° 01' 05,08" пн. ш. 24° 54' 12,69" сх. д.	с. Солотвин Ковельського району	19,0
2001	51° 00' 59,10" пн. ш. 24° 54' 47,78" сх. д.	с. Майдан Ковельського району	19,2
Центр ваги міського населення (урбаноцентр)			
1979	50° 54' 16,78" пн. ш. 24° 53' 28,61" сх. д.	с. Ворончин Рожищенського району	31,5
1989	50° 54' 31,95" пн. ш. 24° 54' 50,39" сх. д.	с. Ворончин Рожищенського району	31,1
2001	50° 54' 43,81" пн. ш. 24° 55' 43,47" сх. д.	с. Тристені Рожищенського району	30,9
Центр ваги сільського населення (руродемоцентр)			
1979	51° 07' 35,90" пн. ш. 24° 52' 48,16" сх. д.	с. Дроздні Ковельського району	6,8
1989	51° 07' 20,27" пн. ш. 24° 53' 36,54" сх. д.	с. Дроздні Ковельського району	7,4
2001	51° 07' 18,44" пн. ш. 24° 53' 51,23" сх. д.	с. Дроздні Ковельського району	7,5

*Розраховано авторами

У дослідженні регіональних систем розселення важливим є визначення причин неспівпадання геоцентру території й центрів ваги населення. Результати розрахунків свідчать, що центри загальної заселеності й сільського населення Волині розміщені порівняно недалеко від географічного центру області й один від одного. Так, у 1979 р. центр заселеності області розміщувався між селами Діброва, Солотвин і Майдан Ковельського району й був віддалений від геоцентру області на 16,7 км південніше. Протягом наступних двох десятиріч відбувалося зміщення цього центру у південно-східному напрямку, причому на невелику віддачу за рахунок невеликого збільшення загальної чисельності населення області з 1015,5 тис. осіб у 1979 р. до 1060,6 тис. осіб у 2001 р.

Величина просторового зміщення (дисцентриситету) за 1979–2001 рр. становить усього 3,1 км. У 2001 р. демоцентр області розміщувався уже на

західній околиці села Майдан Ковельського району. Дисцентриситет між геоцентром і демографічним центром системи розселення Волинської області у 2001 р. збільшився до 19,2 км. Віддалення демоцентру від геоцентру області свідчить про зростаючу нерівномірність заселеності й господарського освоєння території області. Поступальний рух центру розселення на південь є свідченням збільшення ступеня концентрації населення в лісостепових районах, кращих у природно-географічному відношенні для ведення господарської діяльності.

Для порівняння ступеня центрованості територіальних структур і скошеності різноманітних центрів на різних територіях П.М. Полян й А.І. Трейвіш пропонують приводити дисцентриситети до загальної основи через приведені радіуси територій (R_s), їх «динамічні» радіуси або інші коефіцієнти центрованості територіальних структур [8].

Величина скошеності системи розселення Волинської області нами розраховувалася за такою формулою:

$$SKr = dis(P/Q):Rs, \quad (2)$$

де SKr – територіальна скошеність; $dis(P/Q)$ – дисцентриситет між географічним і демографічним центрами; Rs – приведений радіус території області, розрахований за формулою $Rs = (S/\pi)^{1/2}$, де S – площа території області, км². Результати розрахунків показують, що приведений радіус території Волинської області становить 80,1 км, а величина скошеності на 2001 р. – 0,24. Показник скошеності двох центрів порівняно невеликий і в часовому аспекті він має тенденцію до збільшення, тобто свідчить про збільшення ступеня дисперсності населення області й зростання величини дисцентриситету.

Дисцентриситет системи розселення як неспівпадання географічного й демографічного центрів області пояснюється двома причинами: конфігурацією території області з деякою витягнутістю в меридіональному напрямку й кількісним переважанням населення в південних (лісостепових) районах області через більшу кількість сільських і міських поселень (рис. 1). Північні (поліські) райони мають менш густу мережу населених пунктів через складніші природні умови заселення й господарського освоєння території (заболоченість й залісненість території).

Динаміка вектору переміщення демоцентру області в просторі на південний схід за досліджуваний період свідчить про тенденцію зростання значення обласного центру м. Луцька в обласній системі розселення та наростання ступеня концентрації населення в його приміській зоні через посилення субурбанізаційних процесів. Якщо у 1979 р. сільські поселення з найбільшою чисельністю населення розміщувалися в північних (сільських) районах області, то в 2001 р. найбільші села концентрувалися навколо Луцька (Підгайці, Липини, Прилуцьке, Забороль та ін.). Протягом останніх 15 років субурбанізаційні процеси в Луцькій міській агломерації значно посилюлися, про що свідчить нестача вільних земельних ділянок нині під забудову у Луцьку й намагання міської влади об'єднатися з приміськими селами в єдину територіальну громаду. Також нині різко зросла чисельність населення й у приміських зонах інших міських поселень області.

Центр ваги міського населення (урбаноцентр) Волинської області розміщений значно південніше центру ваги сільського населення й геоцентру області. У 1979 р. цей центр розміщувався безпосередньо на східній околиці села Ворончин Рожищенського району на віддалі 31,5 км південніше географічного центру області. Протягом наступних років відбувалося його зміщення в північно-східному напрямку з наближенням до села Тристеня Рожищенського району (рис. 1). Величина зміщення протягом 1979–2001 рр. становила 2,8 км. Дисцентриситет між урбаноцентром і геоцентром області у 2001 р. становив 30,9 км. Місцерозміщення урбаноцентру свідчить про значно більшу чисельність міського населення області в південних районах, оскільки там

розміщена найбільша кількість міських поселень області й три з чотирьох найбільших міст області (Луцьк, Нововолинськ і Володимир-Волинський). Траєкторія зміщення урбаноцентру спрямована в дещо в іншому напрямку (північно-східному), ніж центрів ваги всього й сільського населення. Це зумовлено збільшенням кількості міського населення в обласному центрі та міських поселеннях східної й північної частин області (Ківерці, Рожище, Маневичі та ін.), а також наданням протягом міжпереписного періоду статусу селищ міського типу таким селам, як Люблинець Ковельського району в 1986 р., Рокині Луцького району в 1989 р. й Дубище Рожищенського району в 1992 р. Слід зауважити, що протягом 22-річного міжпереписного періоду кількість міського населення збільшилася з 407,9 тис. осіб до 553,2 тис. осіб, проте дисцентриситет між урбаноцентром й демоцентром області зменшувався (з 14,8 км у 1979 р. до 11,7 км у 2001 р.) при майже незмінному дисцентриситеті між центрами ваги міського й сільського населення (24,7 км у 1979 р. і 23,4 км у 2001 р.). Це свідчить про помітне зростання рівня урбанізації в області (з 40,1 % у 1979 р. до 50,3 % у 2001 р.), а також про просторове зближення центрів ваги міського й всього населення.

Нами розраховано також координати центру ваги сільського населення (руродемоцентру) області на ці ж самі часові дати. Загальна чисельність сільського населення в області за період із 1979 р. до 2001 р. зменшилася з 608,6 тис. осіб до 527,5 тис. осіб через депопуляційні процеси й міграцію сільського населення в міські поселення. Руродемоцентр розміщений поблизу геоцентру області на північно-східній околиці с. Дроздні Ковельського району в 7 км південніше географічного центру області (рис. 1). Це свідчить про більш рівномірне розселення сільського населення по території області, порівняно з міським населенням. Із 1979 р. до 2001 р. відбувалося зміщення цього центру в південно-східному напрямку дуже повільними темпами (всього на 1,3 км). Також дисцентриситет між центром ваги всього населення й руродемоцентром збільшився незначно (з 9,9 км у 1979 р. до 11,8 км у 2001 р.). Цей показник свідчить про невеликі зміни в розміщенні сільського населення протягом 22-річного періоду при помітному зменшенні його загальної чисельності.

Ступінь концентрації всього, міського й сільського населення області можна визначити як стандартне відхилення за формулою:

$$\delta = \sqrt{\frac{\sum p_i [(l_i - L)^2 + (d_i - D)^2]}{\sum p_i}}, \quad (3)$$

де L і D – широта й довгота центру ваги населення; l_i і d_i – широта й довгота центру i -того населеного пункту території; p_i – числове значення чисельності населення i -того населеного пункту території.

У результаті проведених розрахунків було отримано значення радіуса центрованості у градусах, яке переводилося в лінійну величину. Коло, радіус

якого рівний δ , наглядно показує наскільки розсіяне або сконцентроване населення навколо своїх центрів ваги. Так, у 2001 р. стандартне відхилення всього населення від демоцентру в обласній системі розселення (радіус центрованості) становило 71 км, міського населення – 64,5 км і сільського населення – 75 км. Це дещо менше величини приведенного радіусу території Волинської області, що становить 80,1 км. Оскільки довжини 1° широти та довготи відрізняються між собою, то за більш інформативну фігуру ми обрали еліпс розсіювання (дисперсії), в якому велика вісь обчислювалася пропорційно 1° дуги меридіана, а мала вісь – із урахуванням довжини 1° дуги 51 -ої паралелі (середина Волинської області). Ексцентриситет цього еліпса для загальної чисельності населення у 2001 р. становив 0,78. Параметри стандартного відхилення як індикатора мінливості регіональної системи розселення показують, що міське населення області має вищий ступінь концентрації навколо свого центру ваги через невелику кількість міських поселень на периферії області й у її прикордонних зонах. У межах еліпсу розсіювання у 2001 р. було сконцентровано 65 % міського населення. Водночас, сільське населення області має менший ступінь концентрації через більшу дисперсність сільських поселень (рис. 1), про що свідчить частка сільського населення розміщеного в межах еліпсу його розсіювання (59 % у 2001 р.). Це дещо менше, ніж ступінь концентрації всього населення Волині (63 % у 2001 р.) у межах еліпсу його розсіювання.

Висновки. Отже, проведений просторовий аналіз особливостей розміщення населення

Волинської області з використанням центрографічного методу дослідження дає підстави стверджувати, що центр ваги всього населення Волинської області є динамічним у часі й за досліджуваний період він із центральної частини області зміщувався в південно-східному напрямку з тенденцією наближення до обласного центру як найбільшого населеного пункту області. Це свідчить про нерівномірність демографічного розвитку області, в якому вагоме місце належить м. Луцьку та найбільшим містам області, а також про посилення субурбанізаційних процесів у Луцькій міській агломерації й навколо найбільших міських поселень. Населення області сконцентроване переважно на півдні області з тяжінням до обласного центру, що є результатом дії таких факторів, як величина й кількість поселенських місць, природні умови, наявність робочих місць, рівень соціально-економічного розвитку окремих територій і поселень, розвинутість транспортної й соціальної інфраструктури тощо. Певну роль у посиленні просторової асиметрії обласної системи розселення відіграє прикордонне положення області, низька концентрація населення в прикордонних і периферійних зонах області, а також деструктивні геодемографічні процеси, зумовлені низьким природним приростом та міграційним відтоком населення. Перспективи подальших досліджень пов'язані з виявленням ступеня просторової неоднорідності розміщення населення протягом тривалішого часового періоду, а також у районних системах розселення Волинської області.

Список використаних джерел:

1. География и хозяйство. Вып. 3. Центрографический метод в экономической географии: сб. науч. тр. – Л.: Изд-во ГО СССР, 1989. – 150 с.
2. Грицевич В.С. Про географічний центр України та її середину / В.С. Грицевич // Краєзнавство, географія, туризм. – 2002. – № 44 (289). – С. 12-13.
3. Грицевич В. Центрографія України: історія і перспективи / В. Грицевич // Історія української географії. Всеукр. наук.-теорет. часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2003. – Вип. 2 (8). – С. 115-119.
4. Євро регіон Буг: Волинська область / за ред. Б.П. Клімчука, П.В. Луцишина, В.Й. Лажніка. – Луцьк: Ред.-вид. відд. «Вежа» Волин. ун-ту, 1997. – 448 с.
5. Карпінський Ю.Ю. Визначення географічного центру України / Ю.Ю. Карпінський, А.А. Лященко, А.М. Дьогтьєв // Вісник геодезії та картографії. – 2002. – № 1. – С. 29-33.
6. Корнус А.О. Про географічний центр Сумської області / А.О. Корнус // Наук. записки Сумського держ. пед. ун-ту ім. А. С. Макаренка. Географічні науки. – Вип. 2. – Суми: Вінніченко М.Д., 2011. – С. 69-74.
7. Полян П.М. Очерк истории русской центрографии / П.М. Полян // География и хозяйство. Вып. 3. Центрографический метод в экономической географии: сб. науч. тр. – Л.: Изд-во ГО СССР, 1989. – С. 21-33.
8. Полян П.М. Центрографический метод исследования территориальных структур: проблемы развития и применения / П.М. Полян, А.И. Трейвиш // Известия АН СССР. Серия географическая. – 1990. – № 2. – С. 92-105.
9. Святловський Є.С. Географічні центри України / Є.С. Святловський // Вісник статистики України. – 1929. – № 1. – С. 160-166.
10. Сегида Е.Ю. Центрографическое исследование расселения населения (на примере Харьковской области Украины) / Е.Ю. Сегида // Магілєвські меридіани. – 2013. – Т. 13. Вип. 1–2 (20–21). – С. 37-40.
11. Шевченко В.О. Про географічний центр території України / В.О. Шевченко // Укр. геогр. журнал. – 1993. – № 1. – С. 60.

References:

1. Geografiya i khozyaistvo (1989). Vyp. 3. Tsentrografichieskiy metod v ekonomichieskoy geografii: sbornik nauchnykh trudov [Geography and economy. Vol. 3. Centrographic method in economic geography]. L.: Izd-vo GO SSSR, 150.
2. Hrytsevykh, V.S. (2002). Pro geografichnyi tsentr Ukrainy ta ii seredynu [On the geographical center of Ukraine and its mid]. *Kraieznavstvo, geografiya, turizm*, 44 (289), 12-13.
3. Hrytsevykh, V.S. (2003). Tsentrografiya Ukrainy: istoriya i perspektivy [Centrografia Ukraine: history and perspectives]. *Istoriya ukrainskoi geografii. Vseukr. nauk.-teoret. chasopys*. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky, 2 (8), 115-119.
4. Klimchuk, B.P., Lutsyshun, P.V., Lazhnik, V.Y. (1997). Evroregion Buh: Volynska oblast [Euroregion Bug: Volyn Region]. Luts'k: Red.-vyd. viddil «Vezha» Volyn. un-tu, 448.
5. Karpynskiy, Yu.Yu., Liashchenko, A.A., Diohtiar, A.M. (2002). Vuznachennya geografichnoho tsentru Ukrainy [Determining the geographical center of Ukraine]. *Visnyk geodezii ta kartografii*, 1, 29-33.
6. Kornus, A.O. (2011). Pro geografichnyi tsentr Sumskoi oblasti [On the geographical center of Sumy region]. *Nauk. zapysky Sumskoho derzh. ped. un-tu im. A.S. Makarenka. Geografichni nauky*. Vyp. 2. Sumy: Vinnichenko M.D., 69-74.
7. Polyan, P.M. (1989). Ocherk istorii tsentrografii [Outline of the history of Russian centrography]. *Geografiya i khozyaistvo*. Vyp. 3. *Tsentrografichieskiy metod v ekonomichieskoy geografii: sbornik nauchnykh trudov*. L.: Izd-vo HO SSSR, 21-33.
8. Polyan, P.M., Treiyvish, A.I. (1990). Tsentrografichieskiy metod issledovaniya territorialnykh struktur: problemy razvitiya i primieneniya [Centrographic method for studying territorial structures: problems of development and application]. *Izvestiya Akademii nauk SSSR. Seriya geografichieskaya*, 2, 92-105.
9. Svyatlovskiy, Ye.Ye. (1929). Geografichnyi tsentry Ukrainy [Geographical center of Ukraine]. *Visnyk statystyky Ukrainy*, 1, 160-166.
10. Segida, Ye.Yu. (2013). Tsentrografichieskoe issledovanie rasseleniya naseleniya (na primierie Kharkovskoi oblasti Ukrainy) [Centrographic study population resettlement (for example of the Kharkiv region of Ukraine)]. *Magilyovski meridian*, 13, 1-2 (20-21), 37-40.
11. Shevchenko, V.O. (1993). Pro geografichnyi tsentr terytorii Ukrainy [Geographic center in Ukraine]. *Ukr. geogr. zhurnal*, 1, 60.

Надійшла до редколегії 14.01.2017 р.

УДК 911.3

Людмила Мельник, к. геогр. н., наук. співробітник
e-mail: lysil@ukr.net

Ольга Кривець, к. геогр. н., наук. співробітник
e-mail: e-mail: like_mila@ukr.net

Світлана Батиченко, к. геогр. н., мол. наук. співробітник
e-mail: batychenko_sveta@ukr.net

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна

ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ НАСЕЛЕННЯ МАЛИХ МІСТ, ЩО ОТРИМАЛИ СТАТУС МІСТА В ПЕРІОД НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Визначено кількість населених пунктів, яким надано статус міста за часів незалежності України. Розкриті передумови отримання статусу міста досліджуваними населеними пунктами. Виділено три періоди надання статусу міста відповідним населеним пунктам. За критерієм чисельності населення виділено чотири групи малих міст. Проаналізовано динаміку чисельності населення малих міст України. Досліджувані малі міста України згруповані за показниками динаміки чисельності населення у період з 1989 р. по 2016 р., за особливостями та передумовами отримання статусу міста та за їх чисельністю.

Ключові слова: міста, малі міста, чисельність населення малих міст, динаміка, статус міста.

Людмила Мельник, Ольга Кривець, Светлана Батыченко. ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ МАЛЫХ ГОРОДОВ, ПОЛУЧИВШИХ СТАТУС ГОРОДА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ УКРАИНЫ

Определено количество населенных пунктов, которым предоставлен статус города за время независимости Украины. Раскрыты предпосылки получения статуса города исследуемыми населенными пунктами. Выделены три периода предоставления статуса города соответствующим населенным пунктам. По критерию численности населения выделены четыре группы малых городов. Проанализирована динамика численности населения малых городов Украины. Исследуемые малые города Украины сгруппированы по показателям динамики численности населения в период с 1989 г. по 2016 г., по особенностям и предпосылкам получения статуса города и по их численности.

Ключевые слова: город, малый город, численность населения малых городов, динамика, статус города.

Ludmila Melnyk, Olga Kryvets, Svetlana Batychenko. POPULATION DYNAMICS OF SMALL TOWNS, WHICH RECEIVED CITY STATUS DURING INDEPENDENCE OF UKRAINE

The rise of population quantity of the city is the key factor development. The rise or down of population quantity of the city is an indicator of the settlement development or decline. Small towns, established in the period of Ukraine independence are actual objects of social-geographical research. To the category Small towns in Ukraine are included the towns with a population of 50 thousand inhabitants. The preconditions of getting the town status were analyzed. as a result We got next groups of towns: historical-cultural towns which lost the city status during the Soviet period; historical and cultural towns, which first received city status in independent Ukraine; settlements created during the Soviet era which had a special purpose (military); based settlements during the Soviet era as a center of energetic industry sector. These settlements got the town status in three periods: in the early 90's, the late 90's, the modern period. According to population quantity of towns the grouping was conducted. The following groups are identified: up to 5 thousand residents (three cities), 5-10 thousand residents (six cities) 10-20 thousand population (10 cities), 20-50 thousand residents (three cities). More than a half of the cities are characterised by the population decline. Two cities -Pereshchepino and Svetlodarsk are characterized by stable changes in population dynamics indicators . Population growth is typical for Kyiv's satellites (Bucha) and Odessa's (Yuzhny, Tepلودar), as well as for military cities.

Key words: cities, towns, small cities population, dynamics, city status.

Вступ. Актуальність проблеми. Важливе значення для розвитку поселенської мережі та господарства мають малі міста, які визначають характер і рівень розвитку регіону в цілому. За роки незалежності України кількість малих міст зросла на 36 міст, з них 14 міст перейшли з групи середніх міст за рахунок скорочення їх чисельності населення. Разом з тим 22 населені пункти в країні отримали статус міста. Отримання відповідного статусу безпосередньо не залежить від чисельного складу населеного пункту. Але тенденції зміни чисельності населення малих міст позначаються на їх функціональній діяльності. Саме тому є досить актуальним дослідження динаміки чисельності населення в межах даної категорії міст.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальними завжди залишалися питання, які

стосувалися вивчення різних аспектів міських поселень. Проблеми соціально-економічного розвитку малих міст України опрацьовували у своїх наукових роботах такі вчені як М. Вишиванюк [2], Т. Дерун [3, 4], А. Доценко [5], С. Петрук [12]. Регіональні питання розвитку малих міських поселень України висвітлені у працях Н. Дністрянської, М. Дністрянського [6], Г. Заваріки [8], І. Мельник [10], А. Мозгового [11].

Метою статті є виявлення основних тенденцій змін чисельності населення в межах малих міст України, які отримали статус міста в період незалежності України.

Виклад основного матеріалу. За період 1991 – 2016 років статус міста отримали 22 населених пункти. Всі ці міста відносяться до категорії малих міст за критерієм чисельності населення. Спираючись на законодавчу базу України [1], а також на дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених [2-

12] до категорії малих міст в Україні відносять міста з чисельністю населення до 50 тис. осіб.

Передумовами отримання статусу міста даних населених пунктів, можна виділити такі:

- населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорадянський період, та втратили його з приходом Радянської влади: *Глиняни* (було засновано 1379 р., Магдебурзьке право отримало у 1397 р., поновлено статус міста у 1993 р.); *Липовець* (перша згадка 1545 р., 1606 р. отримує Магдебурзьке право, статус міста поновлено у 2001 р.); *Чуднів* (перша згадка датується 1416 р., статус міста поновлено у 2012 р.); *Шумськ* (засновано у 1149 р., статус міста поновлено у 1999 р.); *Олевськ* (Магдебурзьке право отримало у 1641 р., статус міста поновлено у 2003 р.); *Березне* (Магдебурзьке право отримало у 1584 р., статус міста поновлено у 2000 р.); *Батури* (статус міста з 1625 р. по 1923 р., поновлено статус міста у 2008 р.).

- населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали лише в період незалежної України: *Перечин* (вперше містечко згадується у 1399 р.); *Ланівці* (вперше містечко згадується в 1444 р.); *Перещепине*, *Баранівка*, *Армянськ* (перші згадки у 1736 р.); *Моршин* (засноване у 1482 р.).

- населені пункти – центри енергетичної промисловості, засновані за часів радянської влади: *Щолкіне* (засноване у 1978 р. – планувалося створення потужного центру енергетики в Криму – недобудована Кримська АЕС, перша промислова сонячна електростанція, що наразі не працює); *Бурштин* (засноване у 1596 р., у повоєнні роки введено в експлуатацію Бурштинську державну районну електростанцію); *Зеленодольськ* (засноване у 1961 р. і пов'язане з будівництвом Криворізької ДРЕС-2); *Миколаївка* (засноване у XVIII ст., у 1951 р. розпочато будівництво Слов'янської ДРЕС); *Світлодарськ* (засноване у 1970 р. і пов'язане з будівництвом Вуглегірської ДРЕС); *Теплодар* (засновано населений пункт у 1983 р. і пов'язано з будівництвом Одеської АЕС, яке припинено в ході перевірки ділянки розташування станції на небезпечній території зсуву ґрунтів).

- населені пункти, що мають статус місто-супутник: *Буча* (місто-супутник столиці); *Южне* (місто-супутник обласного центру).

- населений пункт заснований в радянський період та має спеціальне призначення: військове містечко *Новий Калинів* (засноване у 1951 р., статус міста з 2005 р.).

В хронологічному порядку отримання статусу міста населеними пунктами можна виділити три періоди:

I період – початок 1990-х років (1991 – 1993 рр.) статус міста отримали 7 населених пунктів, а саме, Армянськ, Щолкіне, Світлодарськ, Зеленодольськ, Бурштин, Глиняни, Южне;

II період – кінець 1990-х років – початок 2000х років (1997-2005 рр.): статус міста отримали 10 міст – Моршин, Теплодар, Шумськ, Перещепине, Березне, Липовець, Баранівка, Ланівці, Миколаївка,

Олевськ, Перечин, Новий Калинів;

III період (2007-2012 рр.) 5 населених пунктів в Україні отримали статус міста: Буча, Батури, Чуднів.

Малі міста мають значну диференціацію чисельності населення. Тому в межах малих міст, які отримали статус міста за часів незалежності України нами запропоновано виділяти наступні групи за чисельністю населення:

1) **до 5 тис. осіб** – включає в себе 3 міста: Батури Чернігівської області, Новий Калинів та Глиняни Львівської області;

2) **5-10 тис. осіб** – до даної групи міст входять 6 міст: Липовець Вінницької області, Чуднів Житомирської області, Перечин Закарпатської області, Моршин Львівської області, Ланівці та Шумськ Тернопільської області;

3) **10-20 тис. осіб** – до даної групи входить 10 міст: Щолкіне АР Крим, Зеленодольськ та Перещепине Дніпропетровської області, Миколаївка та Світлодарськ Донецької області, Олевськ та Баранівка Житомирської області, Бурштин Івано-Франківської області, Теплодар Одеської області, Березне Рівненської області;

4) **20-50 тис. осіб** – дана група складається з 3 міст: Армянськ АР Крим, Буча Київської області та Южне Одеської області.

Динаміка чисельності населення досліджуваних малих міст наведена у таблиці 1.

За період з 1989 р. по 2016 р. для населених пунктів, які отримали статус міста, характерна така динаміка чисельності населення:

- максимальні темпи скорочення чисельності населення характерні для курортного міста – Моршин (35%), що пояснюється відтоком населення до потужного центру притягання міста Трускавець, що спричинено близькістю розташування центру до міста. Скорочення населення на 34% також відбулося в місті Батурині, покращенню демографічної ситуації в містечку не сприяло, навіть, відновлення статусу міста – резиденції гетьманів Війська Запорізького XVIII ст.. Спостерігається скорочення чисельності населення у наступних містах: Щолкіно – на 24%, Глиняни – на 18,1%, Олевськ – на 16,1%, Чуднів – на 14,9%, Липовець – на 11,5%, Зеленодольськ – на 10,9%, Армянськ на 10,3% (в зв'язку з окупацією АР Крим дані взяті за 2014 рік);

- для міст Перечин, Ланівці, Баранівка та Миколаївка характерне скорочення чисельності населення в межах з -2,2% до -10,0%

- для двох міст індустріальних регіонів Дніпропетровської та Донецької областей – Перещепине та Світлодарськ характерні незначні коливання показника динаміки чисельності населення: з -2,2% до +2,5%;

- зростання чисельності населення з +2,5% до +10% характерне для міст Бурштин та Березне; зростання чисельності населення характерне для міст, які знаходяться у зоні впливу великих міст, а саме: Києва – Буча (22% приріст населення) та Одеси – Теплодар (23%);

- а також зростання чисельності населення ха-

рактерне для військового міста Новий Калинів (16%) та міста Шумськ (11%);

- максимальний показник зростання чисельності населення (більше ніж удвічі) характерний для міста Южне. У таблиці 2 досліджували малі

міста України згруповані за показниками динаміки чисельності населення за період 1989 р. по 2016 р., особливостями та передумовами отримання статусу міста та їх чисельністю.

Таблиця 1

Динаміка чисельності населення населених пунктів віднесені до категорії міст за період 1991 – 2016 роки

Рік отримання статусу міста	Місто	Район	1989 р.	2001 р.	2016 р.
АР Крим					
1991	Армянськ		24 833	24 508	22 286 ¹
1992	Щолкіне	Ленінський	14 659	11 677	11 169 ²
Вінницька					
2001	Липовець	Липовецький	9 764	9 300	8 642
Дніпропетровська					
1993	Зеленодольськ	Апостольський	15 355	14 986	13 683
2000	Перещепине	Новомосковський	9 882	10 150	10 129
Донецька					
2003	Миколаївка	Слов'янська міська рада	16 189	16 493	15 245
1992	Світлодарськ	Бахмутський	12 162	13 203	11 898
Житомирська					
2001	Баранівка	Баранівський	12 638	12 523	11 895
2003	Олевськ	Олевський	12 323	10 851	10 339
2012	Чуднів	Чуднівський	6 791	6 450	5 777
Закарпатська					
2004	Перечин	Перечинський	7 200	7 020	6 737
Івано-Франківська					
1993	Бурштин		14 416	15 182	15 275
Київська					
2007	Буча		26 115	28 279	31 826
Львівська					
1993	Глиняни	Золочівський	3 846	3 372	3 151
1997	Моршин		9 158	4 963	5 926
2005	Новий Калинів	Самбірський	-	3 584	4 155
Одеська					
1997	Теплодар		8 349	9 036	10 296
1993	Южне		15 587	24 167	32 154
Рівненська					
2000	Березне	Березнівський	12 383	13 444	13 373
Тернопільська					
2001	Ланівці	Лановецький	9 318	8 547	8 767
1999	Шумськ	Шумський	4 925	5 010	5 476
Чернігівська					
2008	Батурин	Бахмацький	3 920	3 066	2 581

Складено авторами на основі даних [13, 14]

¹ Дані станом на 2014 р.

² Дані станом на 2014 р.

Таблиця 2

**Групування малих міст України за показниками динаміки чисельності населення,
чисельністю населення та особливостями отримання статусу міста**

Міста	Група за динамікою чисельності населення	Група за особливостями набуття статусу міста	Групи за чисельністю населення
Батурин	1*	a*	до 5 тис. осіб
Глиняни			5-10 тис. осіб
Чуднів			
Липовець			10-20 тис. осіб
Олевськ		b*	5-10 тис. осіб
Моршин			20-50 тис. осіб
Армянськ		c*	10-20 тис. осіб
Щолкіне			5-10 тис. осіб
Зеленодольськ			
Перечин	2*	b*	10-20 тис. осіб
Ланівці			10-20 тис. осіб
Баранівка		c*	10-20 тис. осіб
Миколаївка			10-20 тис. осіб
Світлодарськ	3*	c*	10-20 тис. осіб
Перещепине		b*	10-20 тис. осіб
Березне	4*	a*	10-20 тис. осіб
Бурштин		c*	10-20 тис. осіб
Шумськ	5*	a*	5-10 тис. осіб
Теплодар		c*	10-20 тис. осіб
Буча		d*	20-50 тис. осіб
Южне			
Новий Калинів		e*	до 5 тис. осіб

1* – малі міста, для яких характерні максимальні темпи скорочення чисельності населення – понад 10%;

2* – малі міста, для яких характерно скорочення чисельності населення від -2,2% до -10%;

3* – малі міста, для яких характерно незначні коливання показника динаміки чисельності населення: від -2,2% до +2,5%;

4* – малі міста, для яких характерно зростання чисельності населення з +2,5% до +10%;

5* – малі міста, для яких характерні максимальні темпи зростання чисельності населення – понад 10%;

a* – населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорадянський період та втратили його з приходом Радянської влади;

b* – населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали в період незалежної України;

c* – населені пункти – центри енергетичної промисловості;

d* – населені пункти, що мають статус міста-супутника;

e* – населений пункт, створений в радянський період та має спеціальне призначення.

В 59% досліджуваних малих міст України сформувалася тенденція до скорочення чисельності населення. Зростання чисельності населення характерно для 31% малих міст. Для 10% малих міст характерні незначні коливання показника чисельності населення.

Висновки. Отже, для даних малих міст притаманні наступні передумови отримання статусу міста досліджуваних населених пунктів: 1) населені пункти, які мають історико-культурне значення та мали статус міста в дорадянський період, та втратили його з приходом Радянської влади; 2) населені пункти, які мають історико-культурне значення та статус міста отримали лише в період незалежної України; 3) населені пункти – центри енергетичної промисловості, засновані за часів радянської влади; 4) населені пункти, що мають статус – місто-супутник; 5) населений пункт, заснований в радянський період та має спеціальне призначення. Зазначені

населені пункти отримували статус міста в три часові періоди: 1) на початку 1990-х років ХХ століття (1991 - 1993 рр.), 2) кінець 1990-х років – початок 2000-х років (1997 - 2005 рр.), 3) період з 2007 по 2012 рік. Отримання статусу міста даними населеними пунктами не вплинула на зміну їх чисельності населення. Для більше ніж половини міст характерно скорочення чисельності населення. Це пов'язано із закриттям містоформуєчих підприємств, що були єдиним джерелом доходів до місцевих бюджетів. Зростання чисельності населення характерно для: міст, які знаходяться у зоні впливу великого міста; міст, в яких наявні функціонуючі, прибуткові підприємства; місто зі спеціальним призначенням (військове призначення). Проаналізувавши динаміку чисельності населення міст, нами виявлено, що чисельність їх жителів безпосередньо не має впливу на його зростання чи скорочення.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Загальнодержавної програми розвитку малих міст: Закон України від 4 березня 2004 року № 1580-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 24. – ст. 332.
2. Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст [Текст] : автореф. дис... канд. економ. наук : 08.00.05 / Інститут регіональних досліджень НАН України. – Львів, 2010. – 25 с.
3. Дерун Т.М. Формування та реалізація державної політики розвитку малих міст України [Текст]: автореф. дис... канд. економ. наук : 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. – Київ, 2011. – 23 с.
4. Дерун Т.М. Проблеми розвитку малих міст в умовах соціально-економічної трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / Т.М. Дерун // Державне управління: теорія та практика. – 2009. – № 2(10). – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/
5. Доценко А.І. Основні напрями соціально-економічного розвитку малих монофункціональних міст України [Текст] / А.І. Доценко // Український географічний журнал. – 2011. - № 1. – С. 51-55.
6. Дністрянська Н.І. Дуже малі міські поселення Львівської області: суспільно-географічний потенціал та перспективи розвитку: монографія [Текст] / Н.І. Дністрянська, М.С. Дністрянський. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 198 с.
7. Дронова О.Л. Геоурбаністика : навч. посіб. [Текст] / О.Л. Дронова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 419 с.
8. Заваріка Г.М. Трансформація розселення Луганської області: монографія [Текст] / Г.М. Заваріка. – Луганськ, Ноулідж, 2012. – 179 с.
9. Мезенцев К.В. Тренди розвитку міських поселень в Україні: стійкі та вразливі міста [Текст] / К.В. Мезенцев // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Географія. – К., 2013. – Вип. 1(61). – С. 31-36.
10. Мельник І.Г. Суспільно-географічні засади розвитку малих і середніх міст Луганської області [Текст]: автореф. дис... канд. економ. наук : 11.00.02 / КНУ імені Тараса Шевченка МОН України – Київ, 2006. – 20 с.
11. Мозговий А.А. Функціональний розвиток малих міст в регіональній системі розселення (на прикладі Подільської регіональної системи розселення) [Текст]: автореф. дис... канд. геогр. наук : 11.00.02 / КНУ імені Тараса Шевченка МОН України. – К., 2004. – 21 с.
12. Петрук С.Л. Малі міські поселення України: аналіз сучасного соціально-економічного стану та проблем розвитку [Текст] / С.Л. Петрик // Український географічний журнал. – 2011. - № 4. – С. 50-54.
13. Чисельність наявного населення на 1 січня 2016 року [Текст] : статистичний бюлетень / Державний комітет статистики України / М.Б. Тімоніна (відп. за вип.). – К.: Б.в., 2016. – 86 с.
14. Кількість та територіальне розміщення населення України за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року // Всеукраїнський перепис населення України, 2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/>.

References:

1. Pro zatverdzhennja Zagalnodержavnoi programy rozvytku malykh mist: Zakon Ukrainy vid 4 bereznja 2004 r. № 1580-IV (2004). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 24, 332.
2. Vyshyvanyuk, M.M. (2010). *Reguluvannya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh mist* [Regulation of Social and Economic Development of Small Cities of the Region]. Lviv: Instytut regionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 25.
3. Derun, T.M. (2011). *Formuvannya ta realizatsiya derzhavnoi polityky rozvytku malykh mist Ukrainy* [Forming and realization of public policy of development of small cities of Ukraine]. K.: Natsionalna akademiya derzhavnoho upravlinnya pry Prezydentovi Ukrainy, 23.
4. Derun, T.M. (2009). *Problemy rozvytku malykh mist v umovakh sotsialno-ekonomichnoi transformatsii ukrain-skoho suspilstva* [Problems of development of small cities are in condition of socio-economic transformation]. *Derzhavne upravlinnya: teoriya ta praktyka*, 2(10). Available at: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Dutp/2009_2/
5. Dotsenko, A.I. (2011). *Osnovni napryamy sotsialno-ekonomichnoho rozvytku malykh monofunktsionalnykh mist Ukrainy* [The main direction of socio-economic development of small monofunctional cities in Ukraine]. *Ukrainskyi geografichnyi zhurnal*, 1, 51-55.
6. Dnistrianska, N.I., Dnistrianskyi, M.S. (2013). *Duzhe mali miski poselennya Lvivskoi oblasti: suspilno-geografichni potentsial ta perspektyvy rozvytku* [Very small cities of the Lviv region: human-geographical potential and development prospects]. Lviv: LNU imeni Ivana Franka, 198.
7. Dronova, O.L. (2014). *Geourbanistyka: navch. posib.* [Geourbanistics: Tutorial]. K.: Vydavnycho-poligrafichnyi tsentr Kyivskiyi universytet, 419.
8. Zavarika, G.M. (2012). *Transformatsiya rozselennya Luhanskoi oblasti* [Transformation settlement of Luhansk region]. Luhansk: Noulidzh, 179.
9. Mezentsev, K.V. (2013). *Trendy rozvytku miskykh poselen v Ukraini: stiyki ta vrazlyvi mista* [Trends in urban settlements development in Ukraine: strong and vulnerable cities]. K.: *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu, Geografiya*, 1 (61), 31-36.

10. Melnyk, I.G. (2006). *Suspilno-geografichni zasady rozvytku malykh i serednikh mist Luhanskoi oblasti* [Social and geographical bases of development of small and medium cities of the Luhansk oblast]. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka MON Ukrainy, 20.
11. Mozgovyi, A.A. (2004). *Funktsionalnyi rozvytok malykh mist v regionalniy systemi rozselennya (na prykladi Podilskoi regionalnoi systemy rozselennya)* [The functional development of small towns in the regional settlement system (for example, Podolia regional settlement system)]. K.: KNU imeni Tarasa Shevchenka MON Ukrainy, 21.
12. Petruk, S.L. (2011). *Mali miski poselennya Ukrainy: analiz suchasnoho sotsialno-ekonomichnoho stanu ta problem rozvytku* [Small urban settlement Ukraine: an analysis of contemporary socio-economic state and problems of development]. K.: *Ukrainskyi geografichnyi zhurnal*, 4, 50-54.
13. *Chyselnist nayavnoho naselennya na 1 sichnya 2016 roku : statystychnyi byuletyn (2016)* [The population on January 1, 2016]. State Statistics Service of Ukraine, 86.
14. *Kilkist ta terytorialne rozmishhennya naselennya Ukrainy za danymy Vseukrainskoho perepysu naselennya 2001 roku* [The number and territorial distribution of the population of Ukraine]. All-Ukrainian population census' 2001. Available at: <http://2001.ukrcensus.gov.ua/publications/>

Надійшла до редколегії 19.03.2017 р.

УДК 911.3:94:001.32(477)

Сергій Шевчук, к. геогр. н., доцент
e-mail: s_sevchuk@online.ua

Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка, Україна

**НАУКОВА ШКОЛА АКАДЕМІКА МАКСИМА МАРТИНОВИЧА ПАЛАМАРЧУКА
(ДО 100-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО)**

Проведено комплексне дослідження особливостей становлення та розвитку найбільшої за чисельним складом та значимими результатами досліджень у теорії й практиці вітчизняної суспільно-географічної науки – персональної наукової школи акад. М. Паламарчука (1916 – 2000). Окреслено основні етапи життєвого шляху та формування наукового доробку акад. М. Паламарчука – засновника й лідера наукової школи географічних основ удосконалення територіальної організації суспільства та комплексоутворення у господарстві. В межах аналізу персонального складу наукової школи акад. М. Паламарчука висвітлено внесок у розвиток суспільно-географічної науки підготовлених ним докторів та кандидатів наук. Показано створені чи започатковані учнями акад. М. Паламарчука, в першу чергу докторами наук, їх власні персональні наукові школи.

Ключові слова: суспільна географія в Україні, наукова школа; М. Паламарчук; територіальна організація суспільства, комплексоутворення у господарстві.

**Сергей Шевчук. НАУЧНАЯ ШКОЛА АКАДЕМИКА МАКСИМА МАРТЫНОВИЧА ПАЛАМАРЧУКА
(К 100-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ УЧЕНОГО)**

Проведено комплексное исследование особенностей становления и развития самой большой по составу и значимыми результатами исследований в теории и практике отечественной общественно-географической науки – персональной научной школы акад. М. Паламарчука (1916 – 2000). Определены основные этапы жизненного пути и формирования научного наследия акад. М. Паламарчука как основателя и лидера научной школы географических основ совершенствования территориальной организации общества и комплексообразования в хозяйстве. В рамках анализа персонального состава научной школы акад. М. Паламарчука освещены вклад в развитие общественно-географической науки подготовленных им докторов и кандидатов наук. Показаны созданные или основанные учениками акад. М. Паламарчука, в первую очередь докторами наук, их собственные научные школы.

Ключевые слова: общественная география в Украине, научная школа; М. Паламарчук; территориальная организация общества, комплексообразование в хозяйстве.

**Serhiy Shevchuk. SCIENTIFIC SCHOOL OF ACADEMICIAN MAXYM MARTYNOVYCH PALAMARCHUK
(DEDICATED TO THE SCIENTIST'S 100TH BIRTHDAY ANNIVERSARY)**

The article reveals features of a complex comprehensive study of the formation and the development of a large personal scientific school of Acad. M. Palamarchuk (1916 – 2000) according to its size and significant research results in the theory and practice of national social geography. The basic stages of scientific results of Acad. M. Palamarchuk as the founder and the leader of the scientific school of geographical bases of improvement of territorial organization of a society and complex maintaining in the economy were defined in the article. On account of personal analysis of the scientific school of Acad. M. Palamarchuk his contribution to the development of social and geographical sciences, the author of the article gave the names of doctors of science trained by M. Palamarchuk (M. Pistun, Ya. Zhupanskyi, I. Gorlenko, L. Rudenko, R. Yazynina, R. Ivanuh, S. Pysarenko, D. Stechenko, G. Balabanov, P. Maslyak, M. Fashevskyy, V. Nagirna, V. Semenov, S. Ishchuk, Ya. Oliinyk) and the names of PhD scholars (R. Yazynina, S. Ishchuk, I. Gorlenko, V. Zhabyska, M. Kuryliuk, R. Lytvynenko, N. Protsko, K. Tashchuk, V. Belozorova, M. Fashevskyy, D. Stechenko, T. Yasnyuk, E. Bitayeva, G. Balabanov, I. Pushkar, S. Maliuk, L. Nemchenko, V. Semenov, I. Smyrnov, P. Maslyak, Ya. Oliynyk, V. Polyukhovych, A. Tkachov, A. Zastavetska, O. Krayovyi, A. Kuz'myn'ska, K. Pyrozhenko, L. Kovtun, V. Zakharchenko, V. Schabelska, M. Bredyhin, S. Lisowskyi, Y. Palekha). Also the scientific schools established by the followers of Acad. M. Palamarchuk, primarily by doctors of science, were figured out.

The scientific school of Acad. M. Palamarchuk developed and established the theory of systematic study of social and geographical features, theoretical and methodological foundations of the study of industrial and territorial complexes, and the theory of complex maintaining of economy. The fundamental contribution of Acad. M. Palamarchuk and his scientific school to social geography is valued by the development of the theory of territorial organization of production and manufacture, production and territorial maintaining of social and territorial systems.

Key words: social geography in Ukraine, scientific school, M. Palamarchuk, territorial organization of society, complex maintaining in the economy.

Актуальність теми дослідження. Найбільшою за чисельністю та найпотужнішою за своїм кадровим потенціалом науковою школою, створеною в суспільній географії України, стала наукова школа акад. М. Паламарчука. В межах його наукової школи, було підготовлено 15 докторів та 33 кандидати наук в галузі економічної географії.

Мета публікації – простежити динаміку та структуру формування наукової школи акад. М. Паламарчука як важливого компоненту пізнання розвитку суспільно-географічної науки; показати внесок

представників наукової школи акад. М. Паламарчука у розвиток вітчизняної суспільної географії.

Життєвий шлях та науковий доробок акад. М. Паламарчука досліджено у роботах Л. Руденка та В. Нагірної, М. Фашевського, М. Пістуна, Я. Олійника та інших його учнів. У 2006 р. у серії «Видатні географи України» за ред. Л. Руденка та В. Нагірної вийшла праця присвячена постаті акад. М. Паламарчука [2], а у 2007 р. О. Ярошенко захистила дисертацію «Суспільно-географічні дослідження наукової школи академіка М.М. Паламарчука» [3]. Однак, враховуючи внесок у суспільно-географічну науку та багатогранність

наукової спадщини акад. М. Паламарчука, його постать ще довго буде привертати увагу дослідників розвитку суспільно-географічної науки. Особливо актуальним є вивчення персонального складу наукової школи акад. М. Паламарчука та дослідження внеску її представників у різні галузі суспільно-географічної науки.

Виклад основного матеріалу. М. Паламарчук (1916 – 2000 рр.) – відомий український географ, доктор економічних наук, професор, академік НАН України, заслужений діяч науки. У 1951 р. М. Паламарчук захистив дисертацію «Західні області УРСР як райони бурякосіяння і цукрової промисловості» (науковий керівник акад. П. Першин) на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук. В дисертації було досліджено економічні і природно-історичні умови для розвитку бурякосіяння і цукрової промисловості в Західних областях УРСР (Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, Станіславській, Тернопільській), охарактеризовано основні етапи становлення галузей; розроблено перспективи розвитку бурякосіяння й цукрової промисловості: визначено масштаби бурякосіяння, подальше розміщення посівів цукрового буряку, обґрунтовано мережу будівництва нових цукрових заводів. У 1958 р. М. Паламарчук, під науковим керівництвом членкор. Я. Фейгіна, захистив докторську дисертацію «Економічні проблеми розвитку і розміщення цукробурякового виробництва в Українській РСР» в якій були розглянуті питання концентрації виробництва, оптимізації розміщення і розмірів цукрових заводів та їх сировинних зон, тривалості виробничого періоду, підвищення продуктивності праці. В науковій роботі вченого великого значення набули дослідження проблем територіальної організації виробництва. М. Паламарчук розпочав розробку теоретичних основ агропромислового комплексоутворення, що стало одним із важливих напрямків діяльності його наукової школи.

Дослідження акад. М. Паламарчука у 1980–90-х рр. були спрямовані на подальше обґрунтування основ господарського комплексоутворення та розробку теорії суспільно-територіального комплексу і його структури. Особливу увагу вчений також звертав на підготовку вузівського і шкільного підручника із суспільної географії України. У статті «Ідеї комплексоутворення та їх роль у сучасних умовах розвитку регіонів України» [2, с. 15 – 18] проф. М. Фашевський, відзначав, що акад. М. Паламарчук здійснив неоціненний внесок у розробку теоретичних засад пізнання природи й суспільства, розробку нових знань про їх взаємодію з метою обґрунтування шляхів раціональної територіальної організації суспільства в цілому та його окремих елементів – розселення населення, виробництва, умов життя людей. В основу теорії формування ТВК ним була по-

кладена закономірність комплексності у взаємодії суспільства та природи, виходячи з якої акад. М. Паламарчук обґрунтував основні принципи територіальної організації виробництва і функціонування його територіальної структури.

Теорія господарського комплексоутворення стала основою для формування наукової школи акад. М. Паламарчука – школи географічних основ удосконалення територіальної організації суспільства та комплексоутворення в матеріальному виробництві, відому далеко за межами України. Свідченням цього є тематика дисертаційних досліджень представників його наукової школи, які поглиблювали цю теорію, розробляючи нові підходи до пізнання процесів комплексоутворення в різних галузях і сферах господарського життя. Дослідженню теоретико-методологічних засад суспільно-географічних досліджень у працях акад. М. Паламарчука присвячена стаття Л. Руденка та В. Нагірної [1]. Аналізуючи спектр наукових досліджень акад. М. Паламарчука вони відзначають його різноманітність: методологічні основи науки (об'єктно-предметна сфера); закономірності взаємодії суспільства і природи; природно-ресурсний потенціал; виробничо-територіальні комплекси і системи; галузева, функціональна та територіальна структура господарства України; соціально-економічне районування; регіональні проблеми соціально-економічного розвитку.

Основні напрями економіко-географічної науки, за якими формувалася школа акад. М. Паламарчука, були: теорія та методика дослідження господарського комплексоутворення (4 доктори і 5 кандидатів наук); географія природокористування та природно-ресурсного потенціалу (3 доктори та 4 кандидати наук); географія розселення населення та трудових ресурсів (2 доктори та 2 кандидати наук); географія промисловості та промислове комплексоутворення (1 доктор та 9 кандидатів наук) і географія сільського господарства та агропромислове комплексоутворення (5 докторів та 11 кандидатів наук). Особливості розподілу персонального складу наукової школи акад. М. Паламарчука відображено у табл. 1, а хронологію формування самої наукової школи у табл. 2.

Розглядаючи персональний склад наукової школи акад. М. Паламарчука, ми звернемо увагу на підготовлених ним докторів наук (М. Пістун, Я. Жупанський, І. Горленко, Л. Руденко, Р. Язиніна, Р. Іванух, С. Писаренко, Д. Стеченко, Г. Балабанов, П. Масляк, М. Фашевський, В. Нагірна, В. Семенов, С. Іщук, Я. Олійник), а також сформовані ними власні наукові школи. 3-поміж підготовлених акад. М. Паламарчуком кандидатів наук велику наукову школу заснував І. Пушкар (підготував 8 кандидатів наук).

Таблиця 1

Персональний склад наукової школи акад. М. Паламарчука за напрямками досліджень

	Теорія та методика дослідження господарського комплексотворення	Географія природокористування та ПРП	Географія розселення населення та трудових ресурсів	Географія промисловості та промислове комплексотворення	Географія сільського господарства та агропромислове комплексотворення
Доктори наук	Я. Жупанський С. Іщук Д. Стеченко Л. Руденко	І. Горленко Р. Іванух Я. Олійник	С. Писаренко М. Фашевський	П. Масляк	Г. Балабанов В. Нагірна М. Пістун В. Семенов Р. Язиніна
Кандидати наук	В. Белозьорова О. Заставецька Л. Ковтун Ю. Палеха Н. Процько Д. Стеченко К. Ташук	І. Горленко С. Лісовський А. Ткачов Т. Яснюк	О. Кузьминська М. Фашевський	В. Захарченко С. Іщук Р. Литвиненко П. Масляк Л. Немченко К. Пирожено В. Полюхович І. Смирнов Р. Язиніна	Г. Балабанов Є. Битаєва М. Бредихін В. Жабицька О. Крайовий Н. Курилюк С. Малюк Я. Олійник І. Пушкар В. Семенов В. Щабельська

Таблиця 2

Хронологія утворення наукової школи академіка М. Паламарчука в НАН України

Доктори наук				
Учні акад. М. Паламарчука	Науковий ступінь	Тема дисертаційного дослідження	Рік захисту	Підготовлені доктори наук
М. Пістун	д.геогр.н.	«Аграрно-територіальні комплекси (теорія і досвід економіко-географічного дослідження)»	1975 р.	О. Паламарчук П. Луцишин І. Дудник Н. Коцан
Я. Жупанський	д.геогр.н.	«Дослідження виробничо-територіальних комплексів картографічним методом (проблеми, методика, застосування)»	1980 р.	В. Круль П. Сухий
І. Горленко	д.геогр.н.	«Мінеральні ресурси і комплексотворення в промисловості»	1982 р.	Г. Підгрушний
Л. Руденко	д.геогр.н. академік	«Наукові основи створення карт для цілей територіального планування»	1983 р.	С. Лісовський І. Яковенко І. Гукалова Ю. Палеха В. Захарченко Є. Маруняк
Р. Язиніна	д.геогр.н.	«Спеціалізований регіональний агропромисловий комплекс і його територіальна організація»	1985 р.	
Р. Іванух	д.геогр.н.	«Регіональні проблеми підвищення ефективності використання і охорони природи сільськогосподарських ресурсів УРСР»	1990 р.	
С. Писаренко	д.геогр.н.	«Трудові ресурси і територіальна структура суспільно-територіального комплексу (економіко-географічні аспекти дослідження)»	1990 р.	
Д. Стеченко	д.е.н.	«Методологічні основи територіального планування обласних господарських комплексів (на прикладі УРСР)»	1991 р.	
Г. Балабанов	д.геогр.н.	«Агропромислові комплекси: територіальний системно-структурний аналіз (на матеріалах України)»	1992 р.	
П. Масляк	д.геогр.н.	«Машинобудування в господарських комплексах: теорія і практика територіальної взаємодії»	1993 р.	

Продовження табл. 2

М. Фашевський	д.геогр.н.	«Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження)»	1993 р.	
В. Нагірна	д.геогр.н.	«Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування)»	1995 р.	
В. Семенов	д.е.н.	«Економічні основи реформування регіонального АПК в умовах переходу до ринкових відносин»	1996 р.	
С. Іщук	д.геогр.н.	«Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія)»	1996 р.	О. Любіцева І. Смирнов В. Джаман О. Гладкий
Я. Олійник	д.е.н.	«Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування»	1997 р.	Л. Немець М. Дністрянський К. Мезенцев К. Немець І. Швець М. Барановський А. Калько О. Афанасьєв С. Запотоцький В. Дармограй
Кандидати наук				
Учні акад. М. Паламарчука	Науковий ступінь	Тема дисертаційного дослідження	Рік захисту	Наступний науковий ступінь / наукова школа
Р. Язиніна	к.е.н.	«Плодоовочева консервна промисловість Подільського економічного району і її територіальна організація»	1966 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
С. Іщук	к.е.н.	«Територіальна спеціалізація і виробничі зв'язки промисловості (на прикладі Львівської області)»	1968 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
І. Горленко	к.геогр.н.	«Вплив мінеральних ресурсів на формування промислового комплексу економічного району (на прикладі південно-західного економічного району СРСР)»	1969 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
В. Жабицька	к.геогр.н.	«Аграрно-промислові комплекси і закономірності їх формування (на прикладі Тернопільської області)»	1970 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
М. Курилюк	к.геогр.н.	«Географія виробництва технічних культур в областях Поділля і Північної Буковини»	1970 р.	
Р. Литвиненко	к.геогр.н.	«Промислові територіальні комплекси Харківської області і шляхи їх удосконалення»	1970 р.	
Н. Процько	к.геогр.н.	«Питання функціональної структури промислового комплексу економічного району (на прикладі Донецько-Придніпровського району)»	1970 р.	
К. Ташук	к.геогр.н.	«Територіальна структура промислового комплексу економічного району (на прикладі Південно-Західного економічного району СРСР)»	1971 р.	
В. Белозьорова	к.геогр.н.	«Рівні економічного розвитку районів УРСР і тенденції їх зближення»	1972 р.	
М. Фашевський	к.геогр.н.	«Вплив населення і трудових ресурсів на формування структури районного промислового комплексу (на прикладі Південно-Західного економічного району СРСР)»	1972 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
Д. Стеченко	к.е.н.	«Галузевий спеціалізований район як форма територіальної організації виробництва»	1973 р.	д.е.н. / М. Паламарчука
Т. Яснюк	к.геогр.н.	«Мінерально-сировинні ресурси і формування районних циклів виробництва (на прикладі Донецько-Дніпровського економічного району СРСР)»	1974 р.	
Є. Бітаєва	к.геогр.н.	«Обласний аграрно-промисловий комплекс і його територіальна організація (на прикладі Кіровоградської області УРСР)»	1975 р.	
Г. Балабанов	к.геогр.н.	«Регіональний аграрно-промисловий комплекс як виробничо-територіальна система (на прикладі Кримської області)»	1978 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука

Продовження табл. 2

І. Пушкар	к.геогр.н.	«Територіальна структура регіонального агропромислового комплексу (на прикладі Івано-Франківської області)»	1979 р.	
С. Малюк	к.геогр.н.	Територіальна організація обласного агропромислового комплексу (на прикладі Полтавської області УРСР)»	1980 р.	
Л. Немченко	к.геогр.н.	«Об'єктивні основи формування і структура обласного промислового комплексу (на прикладі Гомельської області БРСР)»	1980 р.	
В. Семенов	к.геогр.н.	«Регіональний спеціалізований агропромисловий комплекс і шляхи удосконалення його територіальної організації»	1981 р.	д.е.н. / М. Паламарчука
І. Смирнов	к.геогр.н.	«Територіальна організація виробничих зв'язків між промисловістю і торгівлею та шляхи її удосконалення (на прикладі виробництва і споживання тканин в УРСР)»	1981 р.	д.геогр.н. / С. Іщука
П. Масляк	к.геогр.н.	«Машинобудівні територіальні системи в агропромислових комплексах УРСР»	1982 р.	д.геогр.н. / М. Паламарчука
Я. Олійник	к.геогр.н.	«Тваринницько-промисловий комплекс у зоні впливу великого міста і удосконалення його територіальної організації»	1982 р.	д.е.н. / М. Паламарчука
В. Полюхович	к.геогр.н.	«Регіональний продовольчий комплекс і удосконалення його територіальної організації»	1982 р.	
А. Ткачов	к.геогр.н.	«Регіональне використання земельних ресурсів і управління територіальним розвитком міста»	1983 р.	
О. Заставецька	к.геогр.н.	«Економіко-географічні основи комплексного економічного розвитку території (на прикладі Тернопільської області УРСР)»	1985 р.	д.геогр.н. / О. Шаблія
О. Крайовий	к.геогр.н.	«Транспортна система в регіональному агропромисловому комплексі (економіко-географічне дослідження на прикладі Черкаської області)»	1985 р.	
О. Кузьминська	к.геогр.н.	«Територіальна організація промисловості і розселення в зоні міської агломерації (на прикладі Київської агломерації)»	1985 р.	
К. Пироженко	к.геогр.н.	«Структура і територіальна організація лісовиробничого комплексу (на прикладі Київського Придніпров'я)»	1985 р.	
Л. Ковтун	к.геогр.н.	«Спеціалізовані агропромислові територіальні комплекси: картографічні методи дослідження»	1986 р.	
В. Захарченко	к.геогр.н.	«Територіально-галузева структура регіонального промислового комплексу (на прикладі Житомирської області)»	1986 р.	д.е.н. / Л. Руденка
В. Щабельська	к.геогр.н.	«Виробничо-територіальні системи в обласному тваринницько-промисловому комплексі (на прикладі Київської області)»	1988 р.	
М. Бредихін	к.геогр.н.	«Агропромисловий комплекс Чуйської долини Киргизької РСР: удосконалення структури і територіальної організації»	1990 р.	
С. Лісовський	к.геогр.н.	«Природокористування в обласному промисловому комплексі (на прикладі Житомирської області)»	1990 р.	д.геогр.н. / Л. Руденка
Ю. Палеха	к.геогр.н.	«Принципи територіальної організації соціальної інфраструктури в суспільно-територіальному комплексі (на прикладі Луганської області)»	1990 р.	д.геогр.н. / Л. Руденка

М. Пістун – доктор географічних наук, професор. Докторську дисертацію «Аграрно-територіальні комплекси (теорія і досвід економіко-географічного дослідження)» захистив у 1975 р. Ця робота (перша докторська дисертація, виконана під керівництвом акад. М. Паламарчука) була присвячена обґрунтуванню концепції аграрно-територіальних комплексів. М. Пістун показав об'єктивне існування аграрно-територіальних комплексів як основної форми прояву територіального поділу праці і пред-

мету дослідження географії сільського господарства; розробив економіко-географічні основи виявлення факторів формування аграрно-територіальних комплексів; розкрив економіко-географічні аспекти їх функціональної і територіальної структури; проаналізував взаємозв'язки виробничо-територіальних типів господарств з особливостями сировинних зон АПК у межах аграрно-територіальних комплексів; дослідив особливості Поліського, Лісостепоного і Київського приміського

аграрно-територіальних комплексів у межах Житомирської, Київської, Черкаської і Чернігівської областей.

Проф. М. Пістун створив у Київському університеті потужну наукову школу. Під його керівництвом було захищено 4 докторські та 10 кандидатських дисертацій. Наукову школу проф. М. Пістуна представляють доктори наук: О. Паламарчук – «Суспільно-територіальні системи (логіко-математична розробка географічної теорії і методика структурного аналізу)», 1989; П. Луцишин – «Територіальна організація обласного суспільно-географічного комплексу (на прикладі Волинської області)», 1997 р.; І. Дудник – «Прогнозування низових суспільно-географічних систем: теоретико-методологічний підхід», 1998 р. та Н. Коцан «Територіальна організація митної діяльності України» 2006 р. Кандидатами географічних наук під керівництвом проф. М. Пістуна стали: Л. Жовнір «Агропромислові комплекси. Закономірності формування і територіальної організації (на матеріалах Хмельницької області)», 1978 р.; О. Паламарчук «Структура виробничо-територіальних систем (логіко-математична розробка економіко-географічної теорії)», 1978 р.; В. Пересекін «Особливості формування інтегральних районів великого міста (на прикладі Києва)», 1984 р.; Л. Гаврилюк «Птаховично-територіальний комплекс Київської області УРСР», 1985 р.; О. Ігнатенко «Територіально-рекреаційний комплекс Чернівецької області УРСР», 1985 р.; О. Мазуркевич «Територіальна організація регіональної рекреаційної системи», 1989 р.; В. Гуцал «Функціонально-територіальна структура Київського приміського агротериторіального комплексу», 1990 р.; Діаб Алі Мухамед «Функціонально-територіальна структура агропромислового комплексу Київської області», 1991 р.; Н. Провотар «Територіальна організація і комплексно-пропорційний розвиток агропромислового комбінату», 1993 р.; Т. Буличева «Особливості формування і розвитку Київської регіональної системи розселення», 1998 р.; Н. Матвієнко «Методологія індикативного планування регіонального розвитку сільського адміністративного району», 2003 р.

Учні проф. М. Пістуна також започаткували підготовку кандидатів наук. Так, проф. П. Луцишин підготував 6 кандидатів наук: Н. Коцан «Територіальна організація лісопромислового комплексу Волинської області», 1994 р., яка захистила докторську дисертацію під керівництвом М. Пістуна; І. Бобрович «Територіальна організація будівельно-індустріального комплексу Волинської області», 1996 р.; С. Федонюк «Територіальна організація зовнішньоекономічної діяльності адміністративної області (на прикладі Волинської області)», 1997 р.; В. Патійчук «Територіальна організація релігійної сфери адміністративної області (на прикладі Волинської області)», 1998 р.; Н. Романюк «Територіальна організація сукупного ресурсного потенціалу адміністративної області (на прикладі Волинської області)», 2000 р.; А. Бояр «Територіальна організація еколого-економічного

комплексу Волинської області», 2003 р.

Під керівництвом проф. І. Дудника підготовлено 4 кандидатські дисертації: М. Логвин «Працересурсний потенціал Полтавської області і його територіальна організація», 2002 р.; С. Лавриненко «Територіальна організація агропродовольчого ринку Полтавської області», 2007 р.; І. Литовченко «Суспільно-екологічне районування Полтавської області», 2008 р. та О. Борисюк «Регіональні авіатранспортні системи (суспільно-географічне дослідження)», 2012 р.

Проф. Н. Коцан досить інтенсивно почала підготовку здобувачів наукового ступеня: А. Вавринюк «Сучасний суспільно-географічний аналіз діяльності польської частини Єврорегіону Буг», 2007 р.; Г. Копачинська «Політико-географічні особливості формування і функціонування морських кордонів України», 2014 р.; О. Алісова «Суспільно-географічна оцінка конкурентоспроможності українсько-польського та польсько-німецького транскордонних регіонів», 2014 р.; Р. Мазурець «Територіально-рекреаційний комплекс Волинської області», 2014 р.; Ю. Пасевич «Суспільно-географічні особливості функціонування ринку праці Волинської області», 2015 р.; І. Поручинська «Демографічна ситуація Північно-Західного економічного району», 2015 р.

З-поміж підготовлених проф. М. Пістуном кандидатів наук доц. Н. Мезенцева (Провотар) та В. Пересекін працюють також над підготовкою наукових кадрів географів. Доц. Н. Мезенцева підготувала 5 кандидатів наук переважно у галузі соціальної географії: О. Штельмах «Суспільно-географічні аспекти соціальної безпеки регіонів України», 2006 р.; І. Мороз «Регіональні аспекти інвестиційної діяльності в сільському господарстві і харчовій промисловості України», 2010 р.; О. Кривець «Суспільно-географічне дослідження гендерних співвідношень у регіонах України», 2012 р.; І. Мостова «Кіровоградський регіональний ринок праці та його вплив на розселення і міграції населення», 2013 р.; С. Батиченко «Суспільно-географічні аспекти захворюваності населення регіонів України», 2014 р.

Під керівництвом доц. В. Пересекіна кандидатські дисертації захистили О. Безпала «Особливості розвитку ринку праці Столичного суспільно-географічного району» та Ю. Сологуб «Міське розселення Столичного району: суспільно-географічне дослідження», 2009 р.

Я. Жупанський – доктор географічних наук, професор. В 1980 р. Я. Жупанський, під керівництвом акад. М. Паламарчука, захистив докторську дисертацію «Дослідження виробничо-територіальних комплексів картографічним методом (проблеми, методика, застосування)», у якій обґрунтував ТВК як об'єктивну форму територіальної організації виробництва; розробив основи картографічного моделювання у пізнанні і конструюванні ТВК; вперше здійснив картографічне моделювання ТВК та сформулював концепцію картографічної моделі ТВК як засобу дослідження

територіальної організації господарства.

Проф. Я. Жупанський створив потужну наукову школу, підготувавши учених за спеціальностями «економічна та соціальна географія» та «географічна картографія». Із суспільної географії під керівництвом проф. Я. Жупанського захистили докторські дисертації: В. Круль «Ретроспективно-географічний аналіз поселень Західної України», 2006 р. та П. Сухий «Формування та розвиток агро-продовольчого комплексу західноукраїнського регіону (суспільно-географічний аналіз)», 2009 р. Кандидатські дисертації під керівництвом проф. Я. Жупанського захистили: В. Джаман «Маятникові трудові поїздки і використання робочої сили в регіоні (економіко-географічний аналіз на прикладі Чернівецької області)», 1987 р.; М. Жук «Економіко-географічні проблеми розвитку будівельного комплексу (на прикладі Чернівецької області)», 1995 р.; В. Лажнік «Методика кількісної оцінки економіко-географічного положення географічних об'єктів на макрорівні», 1995 р.; В. Круль «Красназнавче дослідження географічних процесів заселення Галичини», 1996 р.; М. Потокій «Картографічне дослідження екологічної ситуації в міжгалузевій виробничо-територіальній системі (на прикладі бурякоцукрового комплексу Тернопільської області)», 1996 р.; П. Сухий «Спеціалізація сільськогосподарського виробництва в умовах переходу до ринку (географічні основи формування на прикладі Чернівецької області)», 1999 р.; М. Заячук «Географо-екологічні аспекти функціонування сільськогосподарського виробництва обласного регіону», 2000 р.; О. Романець «Міграції та їх вплив на динаміку населення і трудових ресурсів обласного регіону», 2000 р.; С. Греков «Географічні особливості сільськогосподарського виробництва в особистих селянських господарствах Чернівецької області», 2007 р.; О. Заячук «Територіальна організація освітньо-виховного комплексу Чернівецької області», 2011 р.; Я. Атаманюк «Рекреаційна система Івано-Франківської області (красназнавчо-картографічний аналіз)», 2012 р.

Учні проф. Я. Жупанського також започаткували підготовку наукових кадрів. Так, під керівництвом проф. В. Круля кандидатські дисертації захистили С. Брик «Давні німецькі поселення на території Західної України: ретроспективно-географічний аналіз», 2012 р.; Р. Гишук «Ретроспективна екстично-етнічна оцінка заселення території Івано-Франківської області», 2012 р.; С. Добровольська «Ретроспективно-географічні особливості заселення і поселенської організації території каньйону долини Дністра», 2013 р. Проф. П. Сухий підготував кандидатів наук: І. Вах «Територіальні особливості розвитку й поширення народних художніх промислів Галицької Гуцульщини», 2010 р.; К. Дарчук «Земельні ресурси Івано-Франківської області: територіальна диференціація, аналіз та напрямки використання», 2013 р. Учень проф. Я. Жупанського к.геогр.н. В. Лажнік підготував двох кандидатів наук: С. Пугач «Міграції населення Волинської області (суспільно-географічне дослідження)», 2011 р. та І. Савченко

«Територіально-політична система Волинської області (суспільно-географічний аналіз)», 2013 р.

І. Горленко – доктор географічних наук, професор. У Секторі географії АН УРСР підготувала й у 1969 р. захистила під керівництвом М. Паламарчука кандидатську дисертацію «Вплив мінеральних ресурсів на формування промислового комплексу економічного району (на прикладі Південно-Західного економічного району СРСР)», в якій було визначено місце природних умов і ресурсів як факторів формування промислового комплексу економічного району; встановлено напрямки впливу мінерального фактора на процеси районного комплексоутворення і визначено основний зміст економіко-географічного дослідження мінерально-сировинних ресурсів; проаналізовано роль мінерально-сировинних ресурсів у формуванні територіальної і функціональної структури районного промислового комплексу. У 1982 р. І. Горленко захистила докторську дисертацію на тему: «Мінеральні ресурси і комплексоутворення в промисловості». У роботі було розроблено теоретичні і науково-методичні основи дослідження мінеральних ресурсів з метою удосконалення територіальної організації виробництва і раціонального природокористування; з'ясовано механізм взаємодії використання мінеральних ресурсів і формування промислових комплексів; запропоновано систему важливих категорій і методичних принципів для визначення впливу мінеральних ресурсів на галузеву, функціональну і територіальну структуру промислових комплексів.

Наукова школа проф. І. Горленко включає одного доктора наук – Г. Підгрушного «Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження)», 2007 р., та кандидатів наук: І. Якушик «Природокористування в народногосподарському комплексі області і його удосконалення (економіко-географічне дослідження на прикладі Черкаської області)», 1987 р.; Л. Тарангул «Транспортна система обласного виробничого комплексу (економіко-географічне дослідження на прикладі Житомирської області)», 1989 р.; Г. Підгрушний «Машинобудування в обласному виробничому комплексі (економіко-географічне дослідження на прикладі Вінницької області УРСР)», 1990 р.; Ю. Качаєв «Обласний будівельний комплекс: географічні аспекти інтенсифікації виробництва (на прикладі Вінницької області)», 1991 р.; Н. Лебідь «Соціально-екологічні аспекти розвитку території (суспільно-географічне дослідження на прикладі України)», 1995 р.; С. Сюткін «Суспільно-географічні напрямки оптимізації виробничого комплексу Сумської області з метою поліпшення екологічної ситуації», 2001 р.

Л. Руденко – академік НАН України, доктор географічних наук, професор, директор Інституту географії НАН України. У 1970 р. Л. Руденко під керівництвом проф. К. Саліщева захистив кандидатську дисертацію «Складання карт населення та його обслуговування для цілей територіального планування». Окрім проф. К. Саліщева, значний вплив на формування Л. Руденка як науковця мали також

акад. М. Паламарчук та проф. А. Золовський. У 1983 р. Л. Руденко захистив докторську дисертацію «Наукові основи створення карт для цілей територіального планування», в якій було розроблено загальну схему основних напрямків програмно-цільового картографування та встановлено місце у ньому картографічних досліджень для цілей територіального планування; сформульовано сутність системного картографування для робіт по територіальному плануванню, розроблені основні принципи його реалізації; обґрунтовано зміст систем типових карт для різних рівнів територіального планування та районної планівки; виконано експериментальні розробки по створенню окремих природних і соціально-економічних карт та визначено основні напрямки удосконалення використання картографічного методу пізнання в територіальному плануванні.

Наукова школа акад. Л. Руденка сформована в Інституті географії спрямована на розробку методології і методики картографування природних і соціальних явищ, екологічного стану територій тощо. Під керівництвом акад. Л. Руденка створена потужна наукова школа українських економіко-географів та картографів – «Картографічних досліджень природи, населення та господарства, еколого-географічних проблем». У галузі суспільної географії акад. Л. Руденко підготував 6 докторів (С. Лісовський «Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України», 2004 р.; І. Яковенко «Теоретико-методологічні основи рекреаційного природокористування (суспільно-географічне дослідження)», 2004 р.; В. Захарченко «Процеси ринкової трансформації промислових територіальних систем України: теорія, методологія, економічний аналіз і практика», 2006 р.; І. Гукалова «Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження», 2008 р.; Ю. Палеха «Теорія і практика визначення вартості територій і оцінки земель населених пунктів України (економіко-географічне дослідження)», 2009 р.; Є. Маруняк «Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування)», 2016 р.) та 6 кандидатів наук (І. Ровенчак «Картографування регіонального народногосподарського комплексу (на прикладі Івано-Франківської області)», 1993 р. – спільно із проф. О. Шаблієм; О. Панібрацька «Суспільно-географічне дослідження трансформації паливно-енергетичного комплексу України», 2001 р.; Є. Маруняк «Вплив процесів глобалізації на розвиток регіонів України», 2005 р.; К. Поливач «Культурна спадщина та її вплив на розвиток регіонів України (суспільно-географічне дослідження)», 2007 р.; С. Западнюк «Міграції населення України (суспільно-географічне дослідження)», 2010 р.; І. Ісиченко «Конкурентоспроможність регіонів України», 2011 р.).

Підготовлені акад. Л. Руденком науковці також започаткували підготовку кандидатів наук, так, учні С. Лісовського працюють над питаннями збалансованого розвитку України та її регіонів: В. Новикова «Територіальна організація рекреаційної діяльності у

контексті збалансованого розвитку регіону (на прикладі Черкаської області)», 2008 р.; В. Путренко «Ресурсозбереження в суспільно-територіальному комплексі Харківської області», 2008 р. Проф. І. Яковенко: М. Чеглазова «Територіальна структура безробіття в Криму: суспільно-географічне дослідження», 2006 р.; Т. Таган «Суспільно-географічне дослідження територіальної рекреаційної нерівності (на прикладі Криму)», 2011 р.; С. Гуров «Суспільно-географічне дослідження ринку житлової нерухомості рекреаційного регіону (на прикладі Криму)», 2013 р.; І. Дугаренко «Еволюція рекреаційних функцій Гірського Криму», 2013 р. Під керівництвом І. Гукалової захищено дисертацію С. Покляцьким «Умови життя населення великих міст України (суспільно-географічне дослідження)», 2012 р.

Р. Язиніна – доктор географічних наук, професор. Під керівництвом М. Паламарчука в 1967 р. захистила кандидатську дисертацію «Плодоовочева консервна промисловість Подільського економічного району і її територіальна організація». Дисертація Р. Язиніної була присвячена дослідженню територіальної організації консервної промисловості Подільського економічного району; економіко-географічному аналізу стану овочівництва та садівництва, з'ясуванні їх економічної ефективності, визначенні районів найбільш сприятливих для формування сировинних баз нових консервних заводів; стану територіальної організації консервної промисловості району. У 1985 р. Р. Язиніна захистила докторську дисертацію «Спеціалізований регіональний агропромисловий комплекс і його територіальна організація» у якій було розроблено економіко-географічну концепцію спеціалізованого АПК. В дисертації Р. Язиніна розкрила сутність спеціалізованих АПК та виявила закономірності їх формування; виявила типи спеціалізованих АПК за різними критеріями; вперше застосувала системний підхід до дослідження спеціалізованого АПК України; вивчила основні аспекти структури спеціалізованого АПК великого регіону: галузевої, функціональної, організаційно-управлінської, територіальної; вперше провела комплексне дослідження спеціалізованого АПК України рослинницького напрямку, провела районування, визначила функцію кожного району; розробила принципи удосконалення територіальної організації спеціалізованих АПК. Під керівництвом Р. Язиніної у 1992 р. О. Мордвінов захистив кандидатську дисертацію «Природокористування у сільському господарстві регіону і його удосконалення (на прикладі Чернігівської області)».

Р. Іванух – доктор географічних наук, головний науковий співробітник. В 1990 р. Р. Іванух, під керівництвом акад. М. Паламарчука, захистив докторську дисертацію на тему «Регіональні проблеми підвищення ефективності використання і охорони природних сільськогосподарських ресурсів Української РСР», в якій розробив методичні основи економіко-географічного і екологічного аналізу сільськогосподарського природокористування й удосконалення його територіальної організації, розкрив

зміст природно-ресурсного потенціалу, його функціональної і територіальної структури; визначив економічний зміст стійкості сільськогосподарського виробництва та розробив рекомендації щодо організації екологічної стійкості зональних і внутрішньозональних агросистем; сформулював економіко-географічний зміст регіональних систем ведення сільського господарства та розробив рекомендації щодо удосконалення їх територіальної структури; розробив концепцію раціонального природокористування для розвитку сільського господарства в умовах підвищення його стійкості; розкрив особливості процесу екологізації суспільних відносин в АПК; сформулював основні положення удосконалення соціально-економічної і екологічної політики в АПК з урахуванням регіональних особливостей розвитку сільського господарства; обґрунтував необхідність екологізації розвитку і розміщення сільськогосподарського виробництва, а також розробив концепцію удосконалення територіальної організації сільськогосподарського виробництва. Р. Іванух створив власну наукову школу, підготувавши кандидатів економічних наук за спеціальностями «розміщення продуктивних сил і регіональна економіка» та «економіка сільського господарства і АПК», привчені економіко-географічному аналізу регіональних АПК.

С. Писаренко – доктор географічних наук, професор. У 1990 р. С. Писаренко захистила докторську дисертацію «Трудові ресурси і територіальна структура суспільно-територіального комплексу (економіко-географічні аспекти дослідження)». Дисертація була присвячена розробці теоретичних і методичних питань удосконалення територіальної структури суспільно-територіального комплексу шляхом раціоналізації систем розселення і відтворення трудових ресурсів, методичних основ дослідження впливу трудових ресурсів на формування територіальної структури суспільно-територіального комплексу, формулюванню конкретних пропозицій по удосконаленню територіальної організації суспільно-територіальних комплексів Львівської і Тернопільської областей. С. Писаренко розробила класифікацію елементів територіальної структури суспільно-територіального комплексу з урахуванням систем розселення і трудових ресурсів; розкрила економіко-географічні аспекти управління трудовими ресурсами суспільно-територіального комплексу. Серед учнів проф. С. Писаренко – М. Мальська, яка у 1993 р. захистила кандидатську дисертацію «Регіональні особливості формування і розвитку торговельного комплексу області», а в 2011 р. – докторську дисертацію.

Д. Стеченко – доктор економічних наук, професор. У 1973 р. захистив кандидатську дисертацію «Галузевий спеціалізований район як форма територіальної організації виробництва», розробивши теоретичні і методичні основи виявлення і вивчення галузевих спеціалізованих районів. В роботі було з'ясовано сутність галузевих спеціалізованих районів, основні типи та особливості їх формування; вивчено умови і фактори територіальної організації галузей і виробництв, які формують галузевий

спеціалізований район; виявлено агропромислові спеціалізовані райони у Південно-Західному економічному районі. У 1991 р. захистив докторську дисертацію «Методологічні основи територіального планування обласних господарських комплексів (на прикладі УРСР)». Під керівництвом проф. Д. Стеченка захищено 13 кандидатських дисертацій, з них 4 за спеціальністю «економічна та соціальна географія»: В. Корчун «Територіальна організація продовольчого комплексу Волинської області», 1989 р.; В. Жученко «Територіальна організація рекреаційного комплексу Поліського регіону України», 1996 р.; Л. Кушнір «Питання комплексного розвитку господарства Полтавської області», 1998 р.; С. Павлов «Організація релігійно-географічної сфери України», 1999 р.

Г. Балабанов – доктор географічних наук, професор. Під керівництвом акад. М. Паламарчука захистив у 1978 р. кандидатську дисертацію «Регіональний агропромисловий комплекс як виробничо-територіальна система (на прикладі Кримської області)». В роботі Г. Балабанова було розроблено основи методики вивчення регіонального АПК як виробничо-територіальної системи; доведено, що регіональний АПК обласного рівня є складно організованою динамічною виробничо-територіальною системою; обґрунтовано виділення і досліджено структуру п'яти типів агропромислових територіальних систем; здійснено спробу вивчити взаємодію між рекреаційними і агропромисловими територіальними системами, вперше досліджено формування і функціонування ефіроолійних і тютюново-промислових АПК. В 1992 р. Г. Балабанов захистив докторську дисертацію «Агропромислові комплекси: територіальний системно-структурний аналіз (на матеріалах України)», розкривши сутність агропромислового комплексоутворення, розробив типізацію цього процесу з урахуванням ієрархії територіальних рівнів; виявив склад, структуру і властивості вихідних елементів територіальної структури АПК – агропромислових виробничо-територіальних систем, обґрунтував їх типізацію й критерії оцінки ефективності функціонування; розробив методичні основи порівняльно-географічного аналізу рівня і ефективності розвитку міжгосподарської кооперації й нових форм агропромислової інтеграції; розкрив сутність соціально і еколого-географічних аспектів розвитку агропромислового комплексоутворення.

Проф. Г. Балабанов підготував 8 кандидатів наук: С. Умрікулов «Територіальна організація агропромислового комплексу в умовах гірської місцевості (на прикладі Ленінабадської області Таджикиської РСР)», 1986 р.; Батсімба Жеррмен «Територіальна структур продовольчого господарства Республіки Конго», 1994 р.; А. Гольцов «Умови життя сільського населення: суспільно-географічна оцінка територіальних відмінностей (на прикладі Сумської області)», 1995 р.; Н. Страчкова «Автономна Республіка Крим на ринку рекреаційних послуг (суспільно-географічна оцінка конкурентних позицій)», 2002 р.; І. Савчук «Суспільно-географічні засади розвитку зовнішньої торгівлі України з

країнами-членами Європейського Союзу», 2004 р.; Т. Гільберг «Хмельницька область: трансформація структури господарства та пріоритети збалансованого розвитку», 2005 р.; О. Колотуха «Дитячо-юнацький туризм в Україні як територіальна соціально-економічна система: проблеми та перспективи розвитку», 2005 р.; Т. Мельниченко «Освітній комплекс України: сучасний стан і напрями удосконалення територіальної організації», 2005 р.

П. Масляк – доктор географічних наук, професор. У 1982 р. здобув науковий ступінь кандидата географічних наук, захистивши дисертацію «Машинобудівні територіальні системи в агропромислових комплексах УРСР». Дисертаційним дослідженням П. Масляка було уведено в науковий обіг поняття «машинобудівні територіальні системи», з'ясовано їх сутність й виявлено закономірності формування, визначено характерні риси цих систем, проведений їх структурний аналіз. П. Масляк розробив теоретичні і методичні основи вивчення машинобудівних територіальних систем, здійснив їх дослідження в АПК Української РСР, встановив явище та виявив види територіальної несумісності, нейтральності та сумісності економіко-географічних об'єктів. У 1993 р. ним була захищена докторська дисертація «Машинобудування в господарських комплексах: теорія і практика територіальної взаємодії», у якій вперше було здійснено комплексне дослідження територіальної організації машинобудування. П. Масляк обґрунтував ґносеологічні відмінності між просторовими, просторово-територіальними і територіальними зв'язками і відношеннями; завершив розробку теоретичних положень про сутність і закономірності формування машинобудівних територіальних систем; розробив графічні моделі їх територіальної організації; запропонував нові підходи до картографічного моделювання системно-територіальних утворень у машинобудуванні; запропонував оригінальну форму визначення видів територіальної взаємодії промислових підприємств.

М. Фашевський – доктор географічних наук, професор. У 1972 р. М. Фашевський захистив кандидатську дисертацію «Вплив населення і трудових ресурсів на формування структури районного промислового комплексу (на прикладі Південно-Західного економічного району СРСР)». У роботі було досліджено населення як фактор формування районного промислового комплексу; проаналізовано роль трудових ресурсів у формуванні функціональної і територіальної структури промислового комплексу району; розроблено методичні основи дослідження впливу населення і трудових ресурсів на формування структури районного промислового комплексу, а також досліджено роль населення і трудових ресурсів Південно-Західного економічного району у формуванні функціональної і територіальної структури його господарства. У 1993 р. М. Фашевський захистив докторську дисертацію «Територіальна організація життєдіяльності населення (методологія та науково-методичні основи суспільно-географічного дослідження)», у якій розкрив суть та ознаки поняття «територіальна

організація життєдіяльності населення»; встановив компонентну структуру життєдіяльності населення та визначив роль різних компонентів у функціонуванні територіальних спільностей людей; розробив науково-методичні основи дослідження життєдіяльності населення; розробив концепцію трактування поняття територіального суспільного комплексотворення і територіальних суспільних комплексів; розкрив суть та зміст еколого-географічних досліджень населення; провів аналіз суспільно-географічних особливостей життєдіяльності різних територіальних спільностей людей.

Під науковим керівництвом проф. М. Фашевського захистили кандидатські дисертації Л. Шабашова «Суспільно-географічні аспекти трансформації етнічної структури населення (на прикладі Закарпатської області)», 2005 р. та Н. Запхляк «Суспільно-географічні засади функціонування ринку праці та зайнятості населення (на прикладі Івано-Франківської області)», 2007 р.

В. Нагірна – доктор географічних наук, провідний науковий співробітник. У 1970 р. В. Нагірна захистила кандидатську дисертацію «Аграрно-промислові комплекси і закономірності їх формування (на прикладі Тернопільської області)». В дисертації було розкрито сутність АПК як форми територіальної організації виробництва і переробки сільськогосподарської сировини; з'ясовано характер взаємозв'язків між АПК і агропромисловими об'єднаннями; встановлено залежність формування комплексів від розвитку сільськогосподарського виробництва і переробної промисловості; розроблено методичні основи виявлення і аналізу АПК; проведено типізацію АПК, а також охарактеризовано АПК Тернопільської області. В 1995 р. В. Нагірна захистила докторську дисертацію «Тваринницько-промисловий комплекс України (територіальна організація і природокористування)», в якій виявила суть і принципи формування тваринницько-промислового комплексу як економіко-географічної категорії; виявила особливості територіальної організації та основні типи даних комплексів; з'ясувала характер і взаємозв'язки з природним середовищем; розробила методичні основи дослідження тваринницько-промислових комплексів і природокористування. В. Нагірна також здійснила аналіз спеціалізованих комплексів – м'ясопромислового, молочнопромислового, птахопромислового; дослідила екологічну ситуацію в районах зосередження тваринницько-промислових комплексів; виявила особливості їх розвитку у різних природно-господарських регіонах України; визначила напрями вдосконалення територіальної організації і природокористування у тваринницько-промисловому комплексі.

Під керівництвом В. Нагірної кандидатами наук стали: І. Кавецький «Україна і світові агропродовольчі ринки (суспільно-географічне дослідження)», 1999 р.; О. Мрінська «Регіональна політика в країнах Європейського Союзу і можливості використання її досвіду в Україні (суспільно-географічне дослідження)», 2005 р.;

Л. Дячевська «Соціально-економічний розвиток регіону з урахуванням геополітичного чинника (на прикладі Столичного економічного району України)», 2008 р.; Н. Пашинська «Транспортна інфраструктура АПК регіону в умовах ринкової системи господарювання (суспільно-географічне дослідження на прикладі Київського Придніпров'я)», 2009 р.; С. Петрук «Малі міські поселення Житомирської області: стан, тенденції та напрями соціально-економічного розвитку», 2011 р.; К. Буткалюк «Регіональний ринок праці в умовах суспільних трансформацій (економіко-географічне дослідження на прикладі Вінницької області)», 2012 р.; Л. Воловик «Периферійні райони столичної області: господарський розвиток, соціальні проблеми та напрями їх вирішення (на прикладі Київської області)», 2012 р.; Т. Єрошина «Суспільно-географічні засади виробництва екологічно чистої продукції АПК в Україні», 2014 р.

В. Семенов – доктор економічних наук, професор. У 1981 р. захистив кандидатську дисертацію «Регіональний спеціалізований агропромисловий комплекс і шляхи удосконалення його територіальної організації», у якій шляхом економіко-географічного дослідження умов і факторів формування й аналізу організаційної, галузевої і територіальної структури конкретного спеціалізованого АПК розробив наукові принципи і рекомендації удосконалення його територіальної організації; з'ясував місце спеціалізованого АПК в системі АПК, здійснив типізацію регіональних спеціалізованих АПК, розробив методичні положення економіко-географічного обґрунтування формування спеціалізованого агропромислового району на прикладі Одеської області. В 1996 р. захистив докторську дисертацію «Економічні основи реформування регіонального АПК в умовах переходу до ринкових відносин» за спеціальністю «міська та регіональна економіка». У своєму дослідженні В. Семенов визначив сутність структурно-функціональних властивостей та ознак регіонального АПК; вивчив проблеми перехідного стану реформування аграрного сектору економіки, розробив концепцію реформування регіонального АПК; обґрунтував методологічні принципи стратегії вибору форм господарювання в регіональному АПК; визначив ефективні шляхи розвитку фермерських господарств у регіональному АПК Одеської області; визначив особливості реформування переробних підприємств як функціональних ланок спеціалізованих систем; розробив комплексну характеристику аграрного потенціалу Одеської області, а також обґрунтував методичні основи прогнозу розвитку обласного АПК, розробив прогноз розміщення виробництва основних видів сільськогосподарської продукції АПК Одеської області. Проф. В. Семенов створив власну наукову школу в галузі регіональної економіки та розміщення продуктивних сил.

С. Ішук – доктор географічних наук, професор. У 1968 році захистив, під керівництвом акад. М. Паламарчука, дисертацію «Територіальна спеціалізація і виробничі зв'язки промисловості (на прикладі Львівської області)», присвячену визначенню

сутності територіальної спеціалізації і продуктивних сил як двох складових територіального поділу праці; дослідженню факторів формування промисловості Львівської області, її структури з метою встановлення галузей територіальної спеціалізації; аналізу міжрайонних зв'язків галузей спеціалізації промисловості і їх економічної ефективності; визначенню шляхів подальшого розвитку галузей промисловості Львівської області на основі дослідження факторів формування територіальної спеціалізації і аналізу міжрайонних зв'язків. В 1996 р. С. Ішук захистив докторську дисертацію «Територіально-виробничі комплекси і економічне районування (методологія, теорія)», присвячену поглибленню розробки теоретико-методологічних і прикладних питань виробничо-територіального комплексоутворення та економічного районування й науковому обґрунтуванню шляхів удосконалення територіальної організації виробничого комплексу України, регіональних та локальних комплексних утворень в умовах економічної реформи. У своїх дослідженнях С. Ішук провів аналіз факторів виробничого комплексоутворення, показав ступінь їх впливу на формування ТВК та економічних районів, обґрунтував класифікаційні ознаки ТВК; розробив наукові основи промислового районування; обґрунтував модель структури виробничого комплексу регіону на різних ієрархічних рівнях; довів необхідність нового поділу території України на ТВК в контексті реалізації регіональної державної економічної політики. Проф. С. Ішук сформував потужну наукову школу, підготувавши 4 доктора (О. Любіцева «Геопросторова організація туристичного процесу», 2003 р.; І. Смирнов «Логістичний напрям у суспільній географії: теорія і практика досліджень», 2003; В. Джаман «Регіональні системи розселення: демогеографічний аналіз (на прикладі Західного регіону України)», 2004; О. Гладкий «Суспільно-географічне дослідження промислових агломерацій України: теорія, методи, практика», 2010) та 13 кандидатів наук: П. Луцишин «Територіальна організація легкої промисловості і шляхи її удосконалення (на прикладі західних областей УРСР)», 1984 р.; О. Любіцева «Територіальна організація галузевого комплексу сфери обслуговування (на прикладі автотехобслуговування в Українській РСР)», 1985 р.; Дебс Махмуд «Територіально-виробничий комплекс Південного економічного району (економіко-географічний аналіз)», 1991 р.; В. Шишацький «Територіальна організація виробничого комплексу Столичного макрорайону», 1998 р.; А. Слащук «Місцеві економічні центри у господарському розвитку обласного мезорайону (на прикладі Волинської області)», 2001 р.; О. Гладкий «Територіальна організація і комплексно-пропорційний розвиток Київської господарської агломерації», 2003 р.; І. Мартусенко «Територіальна організація медичного комплексу Вінницької області», 2005 р.; І. Філоненко «Територіально-рекреаційний комплекс Чернігівської області (суспільно-географічне дослідження)», 2005 р.; І. Мельник «Суспільно-географічні засади розвитку малих і середніх міст Луганської області», 2006 р.;

Г. Чернова «Територіально-рекреаційний комплекс Вінницької області», 2007 р.; Н. Гаєвська «Суспільно-географічні аспекти поширення бідності в Луганській області», 2012 р.; О. Федюк «Розвиток суспільно-географічної думки в Україні у другій половині ХХ століття», 2012 р.

Учні проф. С. Іщука започаткували створення власних наукових шкіл. Так, проф. О. Любіцева створила власну наукову школу географії туризму. Під її керівництвом кандидатами наук стали: Т. Шпарага «Територіальна організація сфери обслуговування населення Волинського суспільно-географічного комплексу», 1994 р.; І. Хільчевська «Суспільно-географічні аспекти зовнішніх зв'язків України та Німеччини», 2002 р.; В. Пацюк «Територіальна організація індустріального туризму Криворіжжя», 2011 р.; І. Поплавська «Територіальна організація готельного господарства України», 2011 р.; С. Сировець «Територіальна організація рекреаційно-туристичної діяльності в Столичному суспільно-географічному районі», 2011 р.; А. Білоус «Геопросторова організація системи ЗМІ в Україні у світовому господарстві», 2012 р.; Т. Михайленко «Порівняльний суспільно-географічний аналіз якості життя населення міст-мільонерів України», 2013 р.; В. Залещик «Територіальна рекреаційна система Луганської області: сучасний стан та перспективи розвитку», 2013 р.; О. Чеченя «Суспільно-географічне дослідження національного туризму України в регіональному вимірі», 2014 р. У 2016 р. під її керівництвом захистив докторську дисертацію О. Колотуха «Геопросторова організація спортивного туризму: теорія і практика суспільно-географічного дослідження».

Проф. І. Смирнов започаткував підготовку кандидатів наук у галузі суспільно-географічної логістики, до складу якої входять кандидати наук І. Шум «Суспільно-географічні аспекти інтеграції України в панєвропейську транспортно-логістичну систему», 2007 р.; Л. Литвенко «Україна в системі Балто-Чорноморської транспортно-логістичної інтеграції: суспільно-географічний вимір», 2010 р.; О. Качур «Геопросторовий аспект агрологістики на міжнародному та національному рівнях», 2015 р.

Проф. В. Джаман підготував кандидатів наук: І. Косташук «Географічні особливості формування національної структури населення в етноконтактних зонах (на прикладі Чернівецької області)», 2006 р.; Н. Заболтовська «Демогеографічні процеси в регіоні Центрального Поділля (на прикладі Хмельницької області)», 2010 р.; В. Печенюк «Земельні ресурси Чернівецької області (суспільно-географічний аналіз)», 2010 р.; П. Колядинський «Територіально-функціональний аналіз та стратегія розвитку великого міста (на прикладі міста Чернівці)», 2012 р.; Д. Думітраш «Еколого-демогеографічна оцінка українсько-румунського прикордоння (на прикладі Чернівецької області та Сучавського повіту)», 2013 р.

Я. Олійник – доктор економічних наук, професор, академік НАПН України. У 1982 р. захистив кандидатську дисертацію «Тваринницько-промисловий комплекс у зоні впливу великого міста

і удосконалення його територіальної організації» (науковий керівник – акад. М. Паламарчук). Докторську дисертацію Я. Олійник захистив у 1997 р. – «Еколого-економічні проблеми територіальної організації виробництва і природокористування» (офіційно науковим консультантом виступав проф. П. Борщевський). В ній Я. Олійник вперше сформулював та обґрунтував наукові засади ТПП і раціонального природокористування у сфері виробництва продовольчих ресурсів; з'ясував особливості регіональної політики у сфері природокористування; визначив ознаки, функції і призначення економіки природокористування в продовольчому комплексі; визначив продовольчий комплекс як економіко-екологічну категорію; обґрунтував економічну залежність динаміки територіальної організації населення, виробництва і природокористування; уперше розробив і запропонував методичні положення дослідження взаємодії суспільства і природи в регіональних продовольчих комплексах; розробив методичні підходи щодо здійснення еколого-економічного районування спеціалізованих продовольчих комплексів. Йому належить також розробка проблеми структурної трансформації продовольчих комплексів, встановлення економічної залежності виробництва продовольства і раціонального природокористування, розробка шляхів підвищення економіко-екологічної ефективності розвитку спеціалізованих комплексів та розробка моделі розвитку і розміщення продовольчого комплексу в умовах інтенсивного природокористування.

Проф. Я. Олійник – керівник школи «Регіональні суспільно-географічні процеси». Він виступав консультантом докторських дисертацій Л. Немець «Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель сталого розвитку», 2004 р.; М. Дністрянського «Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики», 2006 р.; К. Мезенцева «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика», 2006 р.; К. Немця «Суспільно-географічні основи інформаційного розвитку соціогеосистем», 2006 р.; І. Швець «Регіональне управління конкурентоспроможністю туристичних послуг: методологія і практика», 2009 р.; М. Барановського «Сільські депресивні території України: теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження», 2010 р.; А. Калька «Мінерально-ресурсна безпека України (конструктивно-географічний аналіз)», 2012 р.; О. Афанасьєва «Суспільно-географічні основи регіонального природокористування: теорія та методологія (на прикладі Південно-Східної України)», 2013 р.; С. Запотоцького «Наукові засади формування конкурентоспроможності регіону: суспільно-географічне дослідження», 2013 р.; В. Дармограй «Стратегічні пріоритети ринкової трансформації регіональних господарських систем України», 2014 р.

Кандидатські дисертаційні дослідження під керівництвом проф. Я. Олійника захистили: Н. Казакова «Водно-ресурсний потенціал як регіональний фактор соціально-економічного роз-

витку (на прикладі Харківської області)», 2001 р.; В. Матвієнко «Теоретичні аспекти української економічної і соціальної географії», 2001 р.; С. Запотоцький «Територіальна організація продовольчого ринку Черкаської області», 2002 р.; Т. Коропатник «Територіальна організація агроресурсного потенціалу Чернігівської області», 2002 р.; В. Пасько «Територіальна організація земельно-ресурсного потенціалу Чернігівської області», 2003 р.; Н. Корнілова «Суспільно-географічні засади дослідження територій з критичною екологічною ситуацією (на прикладі Київської області)», 2006 р.; Н. Краснопольська «Науковий потенціал української географії: формування, розміщення, напрями», 2006 р.; Н. Рибачик «Територіальна організація телеінформаційного комплексу в Україні», 2006 р.; І. Запотоцька «Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрями її вдосконалення», 2007 р.; Р. Ключко «Суспільно-географічний аналіз геополітичного положення України в сучасній Європі», 2007 р.; О. Трусій «Територіальна організація наукового потенціалу України», 2008 р.; С. Шевчук «Розвиток методологічних основ суспільної географії в Україні у XX столітті», 2008 р.; В. Зеленчук «Територіальна організація регіонального промислового комплексу (на матеріалах Вінницької області)», 2009 р.; Л. Запорожець «Продовольчий ринок Столичного суспільно-географічного району та основні напрями удосконалення його територіальної організації», 2010 р.; А. Ковтун «Суспільно-географічні дослідження ринку праці педагогічних кадрів сільської місцевості регіону (на прикладі Київської області)», 2010 р.; Л. Мельник «Регіональний продовольчий ринок Хмельницької області», 2010 р.; К. Мельник «Ринок цінних паперів України: суспільно-географічне дослідження», 2010 р.; І. Єрко «Суспільно-географічне дослідження туристичної інфраструктури Волинської області», 2011 р.; С. Петрук «Регіональний розвиток житлово-комунального господарства України: суспільно-географічне дослідження», 2011 р.; К. Січкаренко «Територіальна організація системи вищої освіти України», 2011 р.; Н. Смочко «Туристично-рекреаційні ресурси Закарпатської області та напрями їх раціонального використання», 2012 р.; Б. Клімчук «Комплексно-пропорційний розвиток Волинської області в ринкових умовах», 2013 р.; А. Крашеніннікова «Демогеографічна система Чернігівської області та основні напрями вдосконалення її розвитку», 2013 р.; С. Руденко «Природно-ресурсний потенціал фізико-географічних регіонів України: суспільно-географічне дослідження», 2013 р.; Г. Голуб «Територіальна організація життєдіяльності населення Волинської області», 2014 р.; В. Шульга «Суспільно-географічне дослідження екологічного туризму Сумської області», 2014 р.; О. Гнатюк «Суспільно-географічні аспекти дослідження територіальної ідентичності населення Подільського регіону», 2015 р.; О. Ільів «Територіальна організація освітнього комплексу Волинської області», 2015 р.

Доктори наук, підготовлені під керівництвом

проф. Я. Олійника, також започаткували власні наукові школи. Проф. Л. Немець підготувала 12 кандидатів наук, а її школа продовжує розвиватися: Г. Баркова «Територіальна організація медичної системи Харківської області та шляхи її вдосконалення», 2007 р.; М. Височин «Суспільно-географічні особливості міграції в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області)», 2007 р.; Ю. Заволока «Суспільно-географічні аспекти використання трудового потенціалу Харківської області», 2008 р.; Ю. Кандиба «Розвиток суспільно-географічної думки в Харківському регіоні», 2009 р.; Л. Ключко «Територіальна організація релігійної сфери Харківського регіону», 2010 р.; Н. Моштакова «Територіальна організація сфери культури регіональної соціогеосистеми (на прикладі Луганської області)», 2011 р.; К. Сегіда «Суспільно-географічні особливості демографічного розвитку регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області)», 2011 р.; О. Носирев «Торговельно-економічна діяльність України в аспекті євроінтеграції», 2012 р.; Д. Шиян «Територіальні особливості захворюваності населення міста Кривий Ріг як центру старопромислового регіону», 2012 р.; В. Панкратєва «Територіальні особливості системи освіти Луганської області (суспільно-географічні аспекти)», 2014 р.; Я. Василевська «Туристично-рекреаційні ресурси Херсонської області: суспільно-географічний аспект», 2014 р.; Є. Телебенєва «Суспільно-географічне дослідження соціально-економічного розвитку регіону (на прикладі Харківської області)», 2015 р.

Під керівництвом проф. М. Дністрянського О. Склярська захистила дисертацію «Політико-географічні процеси в прикордонних районах Закарпатської та Чернівецької областей», 2010 р.

Проф. К. Мезенцев започаткував власну наукову школу, яка досить успішно розвивається та має перспективи подальшого розвитку: С. Мархонос «Регіональні аспекти використання працересурсного потенціалу туристичної сфери України», 2010 р.; Ю. Когатко «Суспільно-географічне дослідження релігійної діяльності та сакральних просторів Чернігівської області», 2011 р.; І. Скриль «Суспільно-географічні особливості рекреаційної діяльності в регіональній соціогеосистемі (на прикладі Харківської області)», 2011 р.; О. Соколова «Суспільно-географічні аспекти планування туристично-рекреаційного розвитку приморських територій України», 2011 р.; В. Сайчук «Регіональний ринок праці Хмельницької області: суспільно-географічне дослідження і прогноз», 2012 р.; Н. Серокурова «Суспільно-географічні особливості туристично-рекреаційного потенціалу Харківської області», 2013 р.; Т. Маншиліна «Суспільно-географічне дослідження розвитку міст-супутників та приміської зони Києва», 2015 р.

Проф. К. Немець сформував потужну наукову школу, він єдиний, із складу наукової школи проф. Я. Олійника, хто підготував уже доктора наук, тим самим створивши наукову школу нового рівня. Доктором наук став П. Шуканов «Суспільно-географічні особливості формування глобального

цивілізаційного простору», 2014 р., а кандидатами наук: О. Корнус «Територіальна організація системи обслуговування населення Сумської області та шляхи її вдосконалення», 2009 р.; П. Вірченко «Просторова організація системи освіти регіону (на прикладі Харківської області)», 2010 р.; Г. Кулешова «Суспільно-географічні особливості прикордонних соціогеосистем (на прикладі Харківської області)», 2010 р.; Г. Дудкіна «Суспільно-географічні особливості інвестиційної діяльності Луганської області», 2012 р.; О. Самойлов «Соціальна безпека регіональної соціогеосистеми (на прикладі Харківської області)», 2012 р.; С. Отечко «Територіальна організація транспортної системи Харківського регіону (на прикладі підсистеми автомобільного транспорту)», 2013 р.; В. Грушка «Суспільно-географічні особливості формування геоекологічної ситуації в старопромисловому регіоні (на прикладі Дніпропетровської області)», 2014 р.; Т. Погребський «Територіальні особливості системи охорони здоров'я Волинської області», 2015 р.

І. Пушкар – кандидат географічних наук, професор. У 1979 р. І. Пушкар захистив кандидатську дисертацію «Територіальна структура регіонального агропромислового комплексу (на прикладі Івано-Франківської області)», у якій було здійснено першу спробу дослідження територіальної структури обласного АПК. І. Пушкар з'ясував сутність цієї структури, виділивши елементарні агропромислові територіальні системи, спеціалізовані агропромислові райони і підрайони, інтегральні агропромислові підрайони та приміські агропромислові комплекси; розробив методичні основи економіко-географічного дослідження територіальної структури обласного АПК на прикладі систем Івано-Франківської області. Під керівництвом проф. І. Пушкаря кандидатами наук стали: Л. Засць «Територіальна організація льоно-

промислового комплексу Західно-Поліського району», 1997 р.; А. Кошіль «Місто як суспільно-територіальний комплекс (на прикладі міста Тернополя)», 1999 р.; О. Садовник «Економіко-географічний аналіз життєдіяльності населення Тернопільського обласного суспільно-територіального комплексу», 1999 р.; Б. Заблоцький «Регіональний сільськогосподарський меліоративний комплекс та його територіальна організація», 2001 р.; Т. Лужанська «Виробничо-територіальні типи сільськогосподарських підприємств Закарпатської області: суспільно-географічне дослідження», 2003 р.; Т. Заставецький «Регіональна система міських поселень: структура і особливості функціонування у період трансформації суспільства (на матеріалах Хмельницької області)», 2004 р.; Н. Флінта «Культурно-освітній комплекс регіону і його територіальна організація (на матеріалах Тернопільської області)», 2005 р.; Л. Заставецька «Трансформація системи розселення регіону в умовах удосконалення адміністративно-територіального устрою (на прикладі Тернопільської області)», 2008 р.

Таким чином, характерною ознакою наукової школи акад. М. Паламарчука є те, що основоположні теоретичні дослідження, які визначали подальший розвиток суспільної географії в Україні, виконували не лише доктори. Як свідчить тематика уже проаналізованих дисертацій часто розробка окремих категорій, методів, закономірностей чи положень теорії комплексоутворення розроблялося в межах кандидатських досліджень. З метою завершення розгляду наукового доробку представників наукової школи акад. М. Паламарчука варто оглядово розглянути внесок у науку тих представників наукової школи акад. М. Паламарчука які під його керівництвом захистили кандидатські дисертації, а докторські захистили уже під керівництвом інших вчених, або не захищали їх взагалі (табл. 3).

Таблиця 3

Характеристика внеску в українську суспільну географію кандидатів наук, підготовлених у межах наукової школи акад. М. Паламарчука

Здобувачі наукового ступеня	Тема кандидатської дисертації	Внесок у розвиток науки
Н. Курилюк 1970 р.	«Географія виробництва технічних культур в областях Поділля і Північної Буковини»	Проаналізовано структуру, рівень розвитку і розміщення виробництва технічних культур, оцінено природно-економічні умови території та встановлено територіальні форми організації галузі.
Р. Литвиненко 1970 р.	«Промислові територіальні комплекси Харківської області і шляхи їх удосконалення»	З'ясовано фактори і закономірності формування промислових територіальних комплексів; розроблено вихідні положення методики виявлення комплексів; виділено промислові територіальні комплекси в межах Харківської області.
Н. Процько 1970 р.	«Питання функціональної структури промислового комплексу економічного району (на прикладі Донецько-Придніпровського району)»	З'ясовано сутність функціональної структури районного промислового комплексу і її складових; визначено співвідношення понять та розроблено методику розрахунку спеціалізації промислового комплексу економічного району і його міжрайонної функції.
К. Ташук 1971 р.	«Територіальна структура промислового комплексу економічного району (на прикладі Південно-Західного економічного району СРСР)»	Розкрито сутність територіальної структури промисловості і її елементів; розроблено методичні основи виявлення і аналізу елементів територіальної структури промисловості; вивчено фактори формування територіальної структури районного промислового комплексу.

Продовження табл. 3

В. Белозьорова 1972 р.	«Рівні економічного розвитку районів УРСР і тенденції їх зближення»	З'ясовано сутність процесу зближення рівнів економічного розвитку районів; розроблено положення розрахунку рівнів економіки районів; проаналізовано рівні економічного розвитку районів України у різні історичні етапи; виявлено основні тенденції в рівнях економіки районів України.
Т. Яснюк 1974 р.	«Мінерально-сировинні ресурси і формування районних циклів виробництва (на прикладі Донецько-Дніпровського економічного району СРСР)»	Розроблено типізацію мінеральних ресурсів за їх роллю у ТПП і формуванні районного промислового комплексу; встановлено взаємозв'язки між елементами територіальної структури мінерально-сировинних ресурсів і елементами територіальної структури промисловості; виявлено основні районні цикли виробництва сформованих на базі мінеральних ресурсів; досліджено структуру вугільно-металургійного циклу.
Є. Бітасва 1975 р.	«Обласний аграрно-промисловий комплекс і його територіальна організація (на прикладі Кіровоградської області УРСР)»	Розкрито сутність процесу формування обласного АПК, визначено його місце в єдиному господарському комплексі країни; виявлено типи аграрно-промислових територіальних систем у обласному АПК.
С. Малюк 1980 р.	Територіальна організація обласного агропромислового комплексу (на прикладі Полтавської області УРСР)»	Виявлено компоненти АПК, розкрито механізм і особливості територіальної організації АПК на рівні адміністративної області; досліджено вплив розвитку систем міських поселень на територіальну організацію обласного АПК. Введено поняття функціонально-територіальної ланки АПК і його інтегрального ядра та механізму їх формування.
Л. Немченко 1980 р.	«Об'єктивні основи формування і структура обласного промислового комплексу (на прикладі Гомельської області БРСР)»	Вивчено промисловий комплекс області у галузевому, функціональному і територіальному аспектах; досліджено основи формування промислового комплексу обласного рівня; виявлено форми територіального зосередження корисних копалин і з'ясовано їх комплексують здатність. Введено поняття простої і галузевої сукупності виробництва, багатогалузевого промислового куша. Розроблено схему елементів територіальної структури промислового комплексу.
І. Смирнов 1981 р.	«Територіальна організація виробничих зв'язків між промисловістю і торгівлею та шляхи її удосконалення (на прикладі виробництва і споживання тканин в УРСР)»	Досліджено господарські взаємовідносини які зв'язують промисловість і торгівлю; розроблено теоретичні основи територіальної організації господарських зв'язків; класифікацію зв'язків системи «виробництво-торгівля-споживання»; розроблено методику економіко-географічного дослідження територіальної організації взаємозв'язків між промисловістю і споживанням.
В. Полухович 1982 р.	«Регіональний продовольчий комплекс і удосконалення його територіальної організації»	Розглянуто територіальна організація виробництва і споживання продовольчих товарів; розкрито сутність регіонального продовольчого комплексу, основні принципи і фактори його формування; з'ясовано співвідношення між продовольчим і суспільно-географічним комплексом району, інтегральним і спеціалізованим продовольчим комплексом. Розроблено концепцію виробничо-споживчих комплексів.
А. Ткачов 1983 р.	«Регіональне використання земельних ресурсів і управління територіальним розвитком міста»	Виявлено закономірності освоєння міської території; розроблено напрямки удосконалення використання земельних ресурсів міста. Обґрунтовано концепцію управління перетворенням міських земель у процесі розвитку виробництва і розселення в єдиній територіальній структурі міста.
О. Заставецька 1985 р.	«Економіко-географічні основи комплексного економічного розвитку території (на прикладі Тернопільської області УРСР)»	Реалізовано уявлення про економіко-географічні основи комплексного розвитку території; приведено у систему економіко-географічні підходи і методи для обґрунтування головних напрямків такого розвитку; досліджено природні передумови комплексного економічного розвитку території методом природно-ресурсних циклів.
О. Крайовий 1985 р.	«Транспортна система в регіональному агропромисловому комплексі (економіко-географічне дослідження на прикладі Черкаської області)»	З'ясовано сутність транспортної системи, яка обслуговує АПК регіону; виявлено вплив процесів агропромислового комплексотворення на формування транспортної системи; досліджено галузеву, функціональну і територіальну структуру транспортної системи в обласному АПК; визначено напрямки удосконалення транспортного обслуговування АПК Черкаської області та територіальної організації бурякоцукрового і молочно-промислового комплексів.
О. Кузьминська 1985 р.	«Територіальна організація промисловості і розселення в зоні міської агломерації (на прикладі Київської агломерації)»	Розроблено економіко-географічні основи вивчення процесу розселення населення у контексті промислового комплексотворення у зоні Київської агломерації; визначено їх основні чинники, структурні форми та територіальну організацію.

Продовження табл. 3

К. Пироженко 1985 р.	«Структура і територіальна організація лісовиробничого комплексу (на прикладі Київського Придніпров'я)»	Введено поняття природо-ресурсно-господарського та лісо-продовольчо-господарського комплексу; змодельовано структуру цих комплексів; розроблено методичні основи дослідження; з'ясовано співвідношення між інтегральним лісо виробничим і спеціалізованим лісопромисловим і лісо продовольчим комплексами.
Л. Ковтун 1986 р.	«Спеціалізовані агропромислові територіальні комплекси: картографічні методи дослідження»	Розроблено підходи використання картографічного методу у дослідженнях спеціалізованих АПК з метою удосконалення спеціалізації і міжгалузевої інтеграції виробництва.
В. Захарченко 1986 р.	«Територіально-галузева структура регіонального промислового комплексу (на прикладі Житомирської області)»	Обґрунтовано доцільність використання концепції структурних рівнів для розвитку теорії структури регіонального промислового комплексу; створено уявлення про ієрархію регіонального комплексу, показано місце у ній ТОС; розроблено положення методики дослідження ТОС; проведено аналіз ТОС промислового комплексу Житомирської області.
В. Щабельська 1988 р.	«Виробничо-територіальні системи в обласному тваринницько-промисловому комплексі (на прикладі Київської області)»	Виявлено типи виробничо-територіальних систем у обласному тваринницько-промисловому комплексі; встановлено відмінності між поняттями АПК і агропромислова територіальна система; виявлено типи виробничих і виробничо-територіальних тваринницьких систем адміністративного району.
М. Бредихін 1990 р.	«Агропромисловий комплекс Чуйської долини Киргизької РСР: удосконалення структури і територіальної організації»	Розроблено основи економіко-географічного дослідження регіонального АПК в умовах міжгірної котловини; методику обґрунтування формування приміського АПК; вивчено процес формування АПК в Чуйській долині; досліджено галузеву, функціональну і територіальну структуру комплексу.
С. Лісовський 1990 р.	«Природокористування в обласному промисловому комплексі (на прикладі Житомирської області)»	Розроблено теоретико-методологічні підходи і методику дослідження регіонального промислового природокористування із застосуванням територіально-компонентних балансів; виділено елементи територіальної структури і проведено типізацію мінеральних ресурсів Житомирської області; встановлено вплив ПРП на розвиток і розміщення промислового комплексу області.
Ю. Палеха 1990 р.	«Принципи територіальної організації соціальної інфраструктури в суспільно-територіальному комплексі (на прикладі Луганської області)»	З'ясовано сутність соціальної інфраструктури як економіко-географічної категорії; вивчено галузеву і територіальну структуру соціальної інфраструктури; розроблено науково-методичні дослідження соціальної інфраструктури на обласному рівні; обґрунтовано принципи її територіальної організації.

Висновки. Дослідження акад. М. Паламарчука та його наукової школи охоплювали широкий спектр проблем суспільної географії, однак переважали питання формування суспільно-територіальних комплексів і систем, їх структурний аналіз, а також взаємодії суспільства з природою. Основні зусилля школи були, все ж таки, спрямовані на розробку та розвиток теорії ТВК, зокрема обґрунтування виробничо-територіального комплексотворення, його принципів, обґрунтування визначення виробничо-територіального комплексу, дослідження форм його територіального зосередження й обґрунтування основних закономірностей формування; розробка напрямків дослідження мінерально-сировинних ресурсів, виявлення механізму зв'язків між використанням корисних копалин і формуванням промислових територіальних комплексів; вивчення промислового комплексу економічних районів, його структури, чинників формування та розвитку; обґрунтування наукової категорії АПК та їх типологія, визначення закономірностей функціонування АПК, теорії та методики їх дослідження у галузевому, функціональному та територіальному відношеннях, виявлення чинників формування АПК і особливостей їх територіальної організації; розробка основ удосконалення

територіальної структури АПК та раціонального природокористування [1].

Таким чином, акад. М. Паламарчук є автором теорії системного вивчення суспільно-географічних об'єктів, теоретико-методологічних основ вивчення виробничо-територіальних комплексів, розробником теорії господарського комплексотворення. Фундаментальним вкладом акад. М. Паламарчука в суспільну географію є розробка теорії територіальної організації виробництва, виробничо-територіального комплексотворення і суспільно-територіальних систем. Наукові основи комплексного розвитку і розміщення виробництва були ним обґрунтовані ще у 1950-х рр., а виявлення закономірностей, принципів розвитку та територіальної організації промислових і агропромислових комплексів стало головним напрямком діяльності вченого та його наукової школи. Важливе місце у ній також посідали дослідження проблем природокористування, територіальної структури природно-ресурсного потенціалу та розселення населення, трудоресурсного потенціалу суспільно-територіальних систем. Отже, акад. М. Паламарчуком була розроблена теорія територіального комплексотворення, а подальше дослідження її різних аспектів відбувалося спільно з його учнями.

Список використаних джерел:

1. Нагірна В.П. Теоретико-методологічні засади суспільно-географічних досліджень у працях академіка М.М. Паламарчука / В.П. Нагірна, Л.Г. Руденко // Український географічний журнал. – 2008. – № 3. – С. 3-8.
2. Паламарчук Максим Мартинович. Серія «Видатні географи України» / Упоряд. Л.Г. Руденко, В.П. Нагірна. – К.: «Академперіодика», 2006. – 146 с.
3. Ярошенко О.В. Суспільно-географічні дослідження наукової школи академіка М.М. Паламарчука: автореф. дис... канд. геогр. наук, 11.00.13. – Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Л., 2007. – 20 с.

References:

1. Nagirna, V.P., Rudenko, L.G. (2008). Theoretical and methodological principles of human geographic research in the works of academician M.M. Palamarchuk. *Ukrainian Geographical Journal*, 3, 3-8 (in Ukrainian).
2. Palamarchuk Maxim Martynovych (2006). The series «Outstanding geographers Ukraine» / Compilation L.G. Rudenko, V.P. Nagirna. – K.: Academperiodica, 146 p. (in Ukrainian).
3. Yaromenko, O.V. (2007). Human-geographic research school science of academic M.M. Palamarchuk. Author. Thesis ... candidate. Geography. Science, 11.00.13; Ivan Franko Lviv National University (in Ukrainian).

Надійшла до редколегії 11.01.2017 р.

Дослідження молодих науковців

UDC 911.3.1

*Diana Gryniuk, PhD Student**e-mail: Diana1387@bk.ru**Taras Shevchenko Kyiv National University, Ukraine*

SOCIAL-GEOGRAPHICAL ESSENCE AND CONTENT OF THE COMPETITIVENESS OF THE REGION

The current stage of market transformations in Ukraine requires the changing of existing stereotypes and management. Expecting for administrative reform and economic regionalization of the state requires detailed attention to the scientific concept of "competitiveness of the region." Being economical in nature this concept requires social and geographical understanding. The paper traced the content and nature of the economic competitiveness of the region in social and geographical interpretation. Author presents the fragments of research model components of regional competitiveness. The effective influence of socio-geographical laws, patterns, factors and competitive advantages that determine the strategic potential of the region is figured on. The importance of individual studies of functional subsystems, industrial, social, recreation and tourism, natural resources, administrative and management, investment and innovation under the influence of social transformation is noted. Based on scientific generalizations, the author's definition of region competitiveness was suggested. It is defined by the author as an integrated concept that reveals the state, the process and the outcome of the territory as a socio-economic system. The basis of regional competitiveness is the potential of the territory able to function effectively on the basis of competition (social and geographical) advantages. The main goal here should be improvement of the region population quality of life. The work reveals the contribution of individual schools and social geographers' studies to the development of regional competitiveness. The importance of further development of the theory and methodology of social and geographical research competitiveness of the region is stressed.

Key words: region, competitiveness, competitiveness of the region, competitive advantages, development factors, region potential, functions.

Діана Гринюк. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНА СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

Проаналізовано шлях формування поняття «конкурентоспроможність регіону» в процесі пошуку його суспільно-географічного змісту. Здійснено аналіз існуючих підходів до визначення та запропоновано авторське тлумачення. Представлено схематичні фрагменти авторської моделі конкурентоспроможності регіону. Наголошується на важливості подальшого розвитку теорії і методики суспільно-географічного дослідження конкурентоспроможності регіону.

Ключові слова: регіон, конкурентоспроможність, конкурентоспроможність регіону, конкурентні переваги, чинники розвитку, потенціал регіону, функції.

Діана Гринюк. ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКАЯ СУЩНОСТЬ И СОДЕРЖАНИЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ РЕГИОНА

Проанализирован путь формирования понятия «конкурентоспособность региона» в процессе поиска его общественно-географического содержания. Осуществлен анализ существующих подходов к его определению и предложено авторское толкование. Представлены схематические фрагменты авторской модели конкурентоспособности региона. Отмечается важность дальнейшего развития теории и методики общественно-географического исследования конкурентоспособности региона.

Ключевые слова: регион, конкурентоспособность, конкурентоспособность региона, конкурентные преимущества, факторы развития, потенциал региона, функции.

Introduction. It was the need of the society which determined the development of socio-geographical science at all stages of its history. The deepening of the process of market reforms in Ukraine requires the change of management stereotypes, planning methods and management principles. Equally important is the task of potential implementation of a particular region and the constant improvement of the quality of life of the regional community. Socio-geographic transformation, implemented on a regional and state levels, are particularly multidimensional, since this plane is intersecting interests of many sciences and scientific fields. Economization of socio-geographical perspective provides a scientific novelty, it can not be avoided due to the strengthening of economic laws at all research levels [8].

In the global economy each state plays a special role, determined, firstly, by international competition features and, secondly, the competitiveness of the country and its regions. In transformational society the reproductive process is characterized by instability. Constant change of competitive advantages requires changes in all components of the social process by introducing new models and competitive strategies in regional development regulation. It is this complexity and multidimensional space which define the subject in competitiveness study.

Analysis of previous researches and publications. Despite extensive usage of this concept in research there is still no single definition of sustainable competitiveness of the economy in general and the region in particular. Ukrainian and foreign scientists have focused on different components of this multi-dimensional category, pre-

senting them as the main criterion signs. Therefore, the definitions are ranging from purely technological, arising from extended treatment of firms competitiveness, to the detailed socio-economic, which consider competitiveness as a generic indicator of the socio-economic system stability, the level of its individual regions.

The scientific approaches of competitiveness are based on scientific results of the whole galaxy of prominent scientists from different fields of national and world science. In particular, in the field of social geography, geopolitics, economics, regional economics, regional management, market research, municipal management etc. The basis of this study were theoretical works of such scholars as L. Antonjuk, Ya. Bazyljuk, V. Bezuhla, P. Belenky, V. Heiets, A. Hradov, M. Dolishniy, Ya. Zhalilo, N. Kaliuzhnova, P. Lutsyshyn, D. Stechenko, L. Chernova, R. Shniper and others. The acquisition of classical foreign scientists were used as well – P. Krugman, M. Porter, M. Enright, J. Humphrey and others. The logic of socio-geographical processes and scientific approaches were partially taken from I. Gorlenko, F. Zastavny, S. Zapototsky, S. Ishchuk, K. Mezentshev, L. Niemets, Y. Oliynyk, M. Pistun, A. Stepanenko, A. Topchiev and others. The research of the region competitiveness forms a number of problems that require scientific understanding of socio-geographical science.

The aim of this study is to identify the socio-geographical nature of the concept of "regional competitiveness", the factors that determine its development and dependence on the impact of contemporary socio-economic environment. The formation of competitive regions deserves depth study and this process should take into account the impact of market factors in terms of current transformation processes in transitive economy countries and Ukraine.

Main material. The way from forming ideas on competition to understanding the competitiveness of countries and regions is quite lengthy and is associated primarily with the development of economics. At present the economic and geographic interpretation is very important. The historiography of the concept distinguishes schools and scientific trends, whose varied approaches were changing according to the needs of society, production and market.

The analysis of encyclopedic references confirms the relatively recent emergence of the investigated concept. Accordingly, the disclosure of its scientific sense is more confident with the generic "competition". "Competition (lat. concurrere – to compete, to face) - economic rivalry and the struggle between different actors (including producers and sellers of goods and services) for advantageous conditions of production and sales, for the appropriation of the biggest profits and other major targets. Competitiveness – an important driving force of the economic system, a component of the economic mechanism" [9]. However, for the sources of the Soviet period a negative attitude to the competition was prevailing and it was determined mainly as antagonistic form of private producers economic competition.

Thus, **the generic term** competition in relation to competitiveness is the basic, procedural, technological, but its essence is economic and motivation as to its

socio-geographical interpretation is absent. This concept is derived from economic theory and is the subject to a number of economic laws and principles. In the western economic literature the "universal" interpretation of competitiveness as the ability of a country or company to develop and produce products and services or higher quality or at prices significantly lower than competitors is spread. In the current economic encyclopedic publications [4, 14] the concept of competitiveness and the country's competitiveness, product and company (organization) are mostly differentiated.

Practically absent is the concept of competitiveness of industry and territory (region). These concepts were meaningfully revealed by one of the leading researchers of competitiveness economist M. Porter [13]. According to J. Black's economic dictionary – Competitiveness (competitiveness) is disclosed as a property to compete in products and services markets. According to Porter, the development of region competitiveness (and the state as a whole) has the following four stages: on the basis of

- inputs;
- investments;
- through innovation;
- wealth.

The first three provide economic growth, the latter - causing stagnation and decline.

It should be noted that in the last two decades, the international community through competent international organizations and representative collection is actively trying to draw attention to the competitiveness and participate in determining its semantic definition. Among the most influential international representation of issues that concerned the competitiveness of countries and regions should be noted: Institute of Strategy and Competitiveness at Harvard University (USA); World Economic Forum in Davos; International Institute for Management and Development in Lausanne; Board of competitiveness policy, USA; some aspects are investigated by Organization of Economic Cooperation and Development (OECD). The works in the context of critical analysis of known international approaches to the concept are presented in competitiveness studies by I.V. Isychenko, particularly in the study dedicated to socio-geographical essence of this concept [11]. Recently, in scientific studies, based on institutional approaches, much attention is given to the policy of regional authorities as one of the most important factors of economic development.

If the concept of competitiveness (or the level of competitive advantage) of company or industry is described in detail in the scientific economic literature, the problem of definition and assessment of the competitive advantages of the country or its regions is still poorly understood. It happens because region is a relatively new social and geographical object of subdivision. That's why, the region competitiveness is a popular scientific direction in modern society. The concept of "region competitiveness" is younger than the concepts of "competition" and "competitiveness"; and was introduced in the scientific circle and gained further development relatively recently with the classic works of M. Porter, B. Eshaym, J. Isaksen, M. Enright, J. Dunning and others. All known types of competitiveness are implemented in the geographical area - within the territory, which is it-

self competitive. Thus, the concept of competitiveness can be used in describing the regions that make up the state. [16] Since the object of study of the area that fits the concept of the region and is therefore identified with it, let's track the essence of definitions and obtained academic experience of its use in the study of competitiveness of different rank areas. A broad and multifaceted use of the term "region" requires an examination of its content in the context of several sciences. The emergence and wide usage in economic and geographical terminology of the term "region" was considered quite common not long ago.

The term "region" is derived from the Latin "regio" (country, region) and in many Western European languages coincides with the term "district" or is very close to it. In Ukrainian science, this term was understood primarily as rural or urban area, i.e. the lowest administrative unit. Meanwhile, to call a region any area which can be found in publications of 80s, is totally unjustified. In foreign publications geographers, scientists use the term "region" both as a clear system of concepts and a scientific approach. Thus, US researchers Stephen S. Birdsall and John Florin noted that the term "region" as any other scientific category, satisfies only if "it can manage to describe a number of heterogenic facts and data and reduce them to common denominator. This concept may be, for geographers, basic and straightforward, can be based on one indicator, but can combine several as well" [3]. In their view, to be regarded as a region, a certain area should have clearly different natural conditions, economic and cultural features.

In traditional researches, region served primarily as the concentration of natural resources, population, production and consumption of the service sector, but is not seen as a unit of economic relations, a media of economic interests. In modern theories, region is investigated as multifunctional and multidimensional system. The approach to the region as "society" (community of people living in a particular area) highlights the reproduction of social life (population and labor force, education, healthcare, culture, environment, etc.) and the development of settlement system [2]. Recently, there are other approaches when the region is seen as a subsystem of the Information Society or a member of internationalization and globalization of the economy. Each of the approaches has the right to exist and to some extent is taken into account in the study. The Region in NUTS system (Nomenclature of Territorial Statistical Units) - an area of targeted, socio-economic recovery, which has to be optimized from administrative, social, economic, territorial positions and be structurally and functionally integrated in relation to the labor market, industrial and resource bases etc.

The Economic Encyclopedic Dictionary edited by S. Mocherny [9] provides the definition of the "region" as a large territory, characterized by largely identical climatic and economic conditions and direction of development of productive forces, taking into account social, demographic and other characteristics, economic and social infrastructures. Consequently, the development of the region is held on the basis of national and regional economic system laws that reveal the essence of regional economic relations. The evolution of the region

theory reflects the growing role of intangible goals and factors of economic development in the process of region transition to a model of sustainable ecological and socio-economic development [2].

As it is known, at this stage, the main part of regional policy in Ukraine is the region (district). Regional policy is designed to promote the creation of appropriate conditions for the life of the territorial community, economic efficient use of local resources, development of mutually beneficial inter-industrial relations. It is at the regional (regional) level that the principle of regional security and economic self should be realized. It is still actual opinion that regions must be relevant socio-economic systems, balanced by the main functional subsystems: natural resources, population settlement, industrial, social, demographic, and environmental [12]. We believe that it is appropriate, to include administrative and managerial subsystem as well. Indeed, in the current situation of the new enhancement factors (globalization, clustering of production, regional economic integration, border cooperation, etc.), the subsystem proposed acquires a new quality by adjusting the balanced development of districts - regions. They occupy a central position (meso level) in the hierarchy of social and economic systems and combine the properties of macro, meso and microsystems. Accordingly, the research of region competitiveness can take place at different levels.

The concept of regional competitiveness, taking into account different aspects and levels of study, can consider modifications of the definition offered by A. Seleznev. The region competitiveness is, conditioned by the economic, social, political and other factors, position of the region and its individual producers on domestic and foreign markets displayed through indicators (indicators) that adequately describe such state and its dynamics. [15]

It is legitimate to also analyze the ratio of firms and regions competitiveness. It is practically proved that this "functional" approach using whether successful or failed business strategy, oriented to the regional level may improve or worsen the economic situation in the region. On the other hand the companies desire to keep competitive business will be associated with the constant organizational and institutional adaptation of all economic actors in the region. District competition is different from companies competition, because there is no such market, within which regions would be able to compete [6]. However, there is region competition because the regions on the initiative of regional governments try to influence investment strategies to attract new firms; in this version there is already competition. However, the competitiveness of regions differs from the national competitiveness: individual competitiveness indicators for countries make no sense at regional level, or are not measured in the context of region.

The experience of developed economic market countries rejects the hypothesis of reducing regional disparities due to economic growth. There is a regional "innovative procedure", which is the need to increase spending on innovation activities in depressed areas and relatively less able to attract budget and private sources of funding compared to economically developed regions. The main reason for the paradox is not only the lesser

availability of funding sources, but also in the nature of national and regional innovation systems that contribute to innovation national competitiveness and its regions. According to Ukrainian scientist L. Antoniuk innovative regional competitiveness is the ability of business in the region to pursue an active innovation and thus affect the economic growth and increase the competitiveness of the territory as a whole. Consequently, the competitiveness of the region as opposed to the competitiveness of the national economy, differ by indirect regions competition within a single economic system [1]. The region is considered competitive if it is an important part of companies in improving the international competitiveness of the country.

When we apply a systematic approach to regional

competitiveness it allows us to identify several areas of research, including: 1). *effective*, considering the results of operation of the region; 2). *factor*, considering the source region and the establishment of competitiveness; 3). *procedure*, taking into account the conditions of reproduction, goods and services, regional capacity. These areas occur on the basis of the mission and functions of the region, forming the basis of the definition of "region". Last time, of particular interest is a *factor* aspect. Economic processes in the region occur continuously, affecting the results of competitiveness, the latter in turn transformed into its factors (factors) and re-apply the results. These processes are implemented in the region functions (Fig. 1).

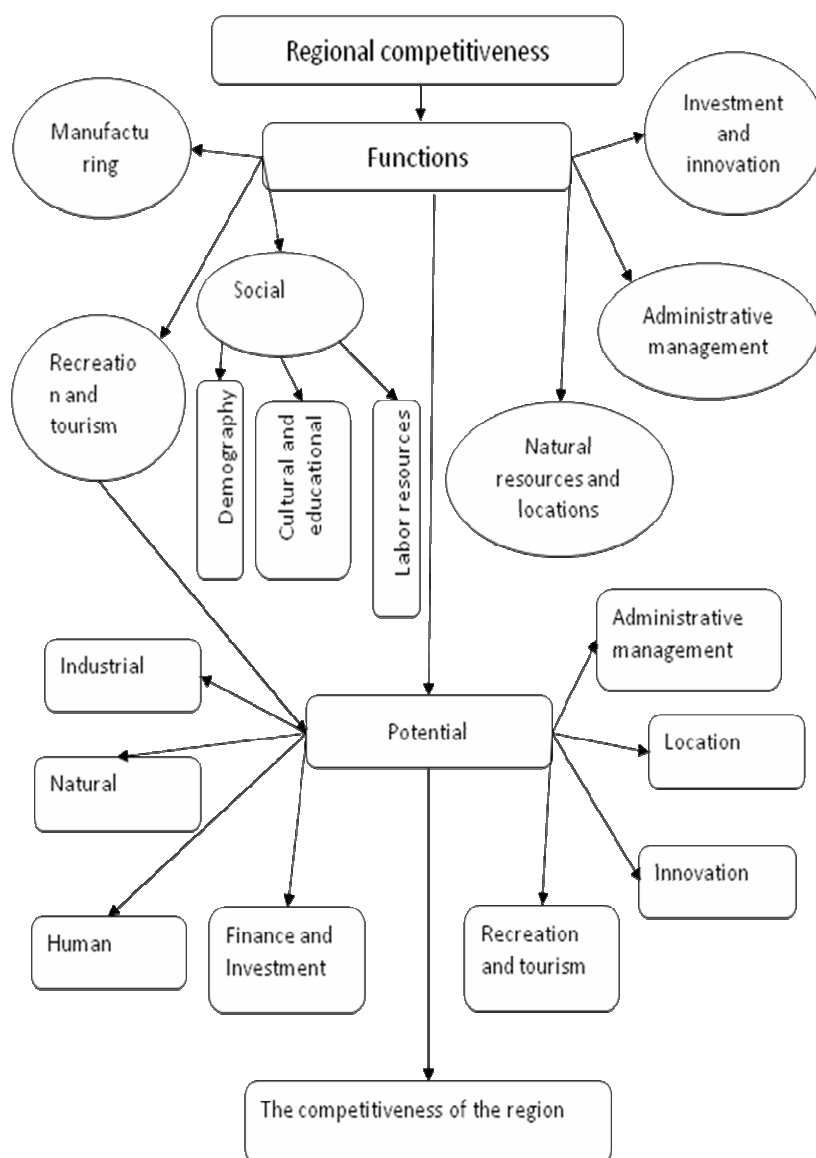

Fig. 1. Implementation components of region competitiveness (developed by the author)

So, factor competitiveness is driving force of this phenomenon that determines its nature and specific features [5]. The competitive advantage of the region - a global objective of economic strategy in the region and the national economy as a whole. Therefore, the competitive status of the region - a prerequisite for a certain

level of competitive advantage created by the combined effect of the strategic potential of a territory and determinants of national "rhomb" (i.e. economic, institutional and other conditions that forms in the region and the country as a whole). [12] Consequently, regions that provide for the national economy competitive advan-

tages, belong to competitive. Updating the competitive status of the region in the long term period is the main task of strategic program development. Investment and innovation activities in the region in this context should be seen as the process of maintaining a high level of competitive advantage.

The competitiveness of the whole region is an integral result of the competitiveness of all the constituent elements of a regional system in the performance of functions: social, economic, investment and innovation, management and administration, natural resource, safety and ecology of the region and so on. (Fig. 1).

According to Ukrainian economic geographer Isychenko I. [11], an attempt to approach the concept of competitiveness of the region from the standpoint of social geography led to a large number of issues and problems. In the context of the definitions reviewed the author offers his own final interpretation of the regional competitiveness as an integrated socio-economic category. It features a region as a complexly organized geo-system which functions and develops effectively, providing vital processes and reproduction of the population and creating the conditions for achieving the strategic goals for the region. Evident, in his opinion, is that the key positions of competitiveness is productivity, efficiency and profitability, contributing not only to population employment, but in the end to the high level of quality of its life. Particular attention should have an analysis

of usage efficiency of region integral potential and its geographical location. The mechanisms for achieving the strategic objectives of the region are complex and controversial, requiring additional research. In modern conditions of Ukraine's regions development the search of the ways to improve their competitiveness is the main requirement for the national economy.

Summarizing the existing theoretical principles of socio-geographical position and with all the definitions mentioned above, the author proposes an interpretation of competitiveness of the region as a subject of study. According to the author, **competitiveness** – integrated interdisciplinary concept that characterizes the property of certain socio-geographic area (enterprise, industry, region, country) to sustained innovation development through the benefits of social and geographical factors under the influence of a number of economic, social and geographical laws of development that is motivated by the need to improve the population quality of life. Accordingly, the **competitiveness of the region** – multidimensional integrated concept that reveals the state of the process and result of the territory as a socio-economic system with certain capabilities that can function effectively in terms of investment and innovation system based on the benefits of social and geographical factors, taking into account the impact of economic and social laws, motivated by the need to improve its population quality of life. (Fig. 2).

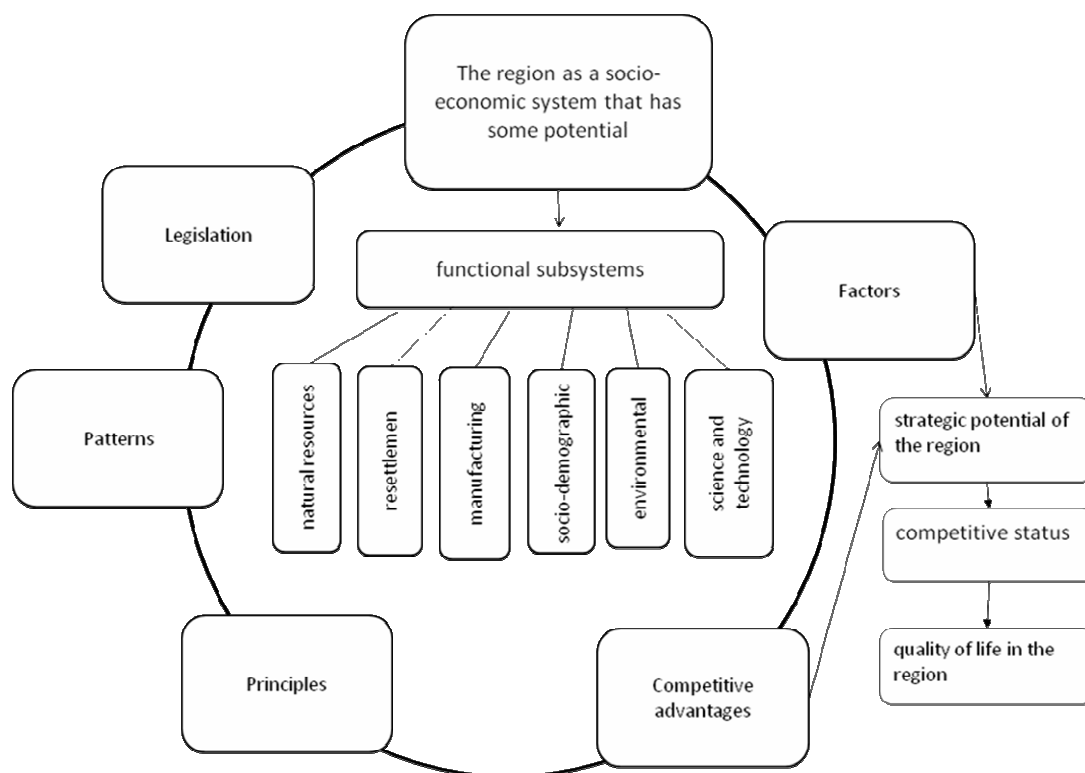

Fig. 2. Theoretical approaches to the study of regional competitiveness (developed by the author)

The competitiveness of the region is a relatively new concept in the scientific use and, therefore, determined by not absolutely established basic terminology, and underdeveloped methodological basis of research. The competitiveness of the region is found to have exclusively economic nature (origin). However, it is at the

present stage of social needs, under the influence of socio-economic transformation there is an urgent need for research of regional competitiveness by social geographers.

In Ukraine, this direction of research is in the plane of economists interest, mainly. Therefore, institutional

characteristics for this research is rather representative. Among the institutions that study the competitiveness of the region: National Institute of Strategic Studies of Ukraine; National Institute of International Security Defense Council of Ukraine; Institute for Regional Studies of NAS of Ukraine (m. Lviv), Institute of Economics and Forecasting of NAS of Ukraine; Council of Productive Forces of Sciences of Ukraine (until December 2010); Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine. Among the scientific institutions - Council on Competitiveness of Ukraine, International Center for Policy Studies, universities, etc.

The outpost of socio-geographical study of region competitiveness scientific problems and close or relevant aspects of this problem is the Institute of Geography of NAS of Ukraine and Kyiv Taras Shevchenko National University (social geography). Related to the certain aspects of competitiveness are the research activities of Ukrainian scientists of the Institute of Geography of NAS of Ukraine, L. Rudenko (theory and methodology of mapping individual aspects of phenomena), V. Nagirna (theory, methodology, geopolitical, agro-industrial, administrative component), S. Lisovsky (the concept of sustainable development), G. Pidhrushny (phasic-evolutionary approach to regional development, typology of regions), I. Hukalova (the quality of life of regions Ukraine), E. Marunyak (globalization processes and their impact on the regions of Ukraine), Yu. Kachaiev (territorial organization of investment), P. Makarenko (clustering of production) and others.

Among social geographers, whose scientific heritage is particularly useful in the format of this study are: O. Topchiev (Odessa, Mechnikov National University) – geographic laws, methods of social geographic research; L. Niemets (Kharkiv, Karazin National University) – theoretical principles of sustainable development strategies, social and geographical problems, theory and methodology of geographical research; M. Knysh (Lviv, National Ivan Franko University) – methodological aspects of the analysis of macro geographical position, regionalism and regionalization, globalization); S. Zapototsky (Kyiv, Shevchenko National University) – competitiveness of Ukraine regions [10].

Conclusions. The analysis of particular scientific approaches to differentiation of regional competitiveness

categorial-semantic features with other related concepts confirms the fact that this problem is quite common for economists research. It represents a concept as a certain, already achieved, economic status. This approach lacks the efficiency of the process of gaining competitive features. Overlooked are the specific characteristics of the area (region). Therefore, the most-used scientific definitions lack geographic part. Social geographers of Ukraine only start this scientific field, waiting to review the concept of the region from the position of administrative reform and the new economic zoning of Ukraine [7, 8].

The questions mentioned require separate socio-geographical research. Accordingly, socio-geographic theory of region competitiveness should be based on the area potential and on the functions which it performs. The studied social and geographical potential should be considered as the study of the territory and its features, and identify natural resources, labor, investment and innovation, production, recreation and tourism, administrative and management capacity, and so on. There is a need to consider the availability of basic idle assets, degree of urbanization, economic status on the basis of competitive advantage. Most scientists, involved in this problem, attached crucial importance to the position of the region or location and transferred the emphasis in the study from national to the regional or local level.

This contributes to the economic and geographical research component in the competitiveness of countries and regions. Ukrainian regions have different levels of competitiveness and the implementation of competitive advantage. This is evidenced by the presence of nearly two-thirds of the economically underdeveloped regions, considerable regional disparities in levels of production and quality of life. In this regard, solving these problems should be a key objective of the economic strategy of the state. Government policy aimed at improving the competitiveness of the economy of the state and its regions envisages a clear definition of the objectives, principles and objectives of all stakeholders - central government, regions and municipalities.

Hence, the need to develop the theory and methodology of socio-geographical study of the region competitiveness is one of the most important problems of modern geographical science, based on the requirements of Ukrainian society and state.

Список використаних джерел:

1. Антонюк Л.Л. Міжнародна конкурентоспроможність країн: теорія та механізм реалізації: монографія / Л.Л. Антонюк. – К.: КНЕУ, 2004. – 275 с.
2. Бабаїв В.М. Адміністративно-територіальний устрій та сталий розвиток регіону (концептуальні основи та методологія): монографія / В.М. Бабаїв, Л.Л. ТОВАЖНЯНСЬКИЙ [та ін.]. - [2-ге вид., стер.]. – Харків: НТУ „ХПІ”, 2008. – 316 с.
3. Бірдсалл С. Географія США: американські краєвиди / [С. Бірдсалл, Д. Флорін; гол. ред. Р. Таргенські; укр. пер. Я. Пилинського]. – Чепел Гілл 1992. – 208 с.
4. Большая экономическая энциклопедия / Отв. ред. Н.В. Дубенюк. – М.: ЭКСМО, 2007. – 815 с.
5. Большой энциклопедический словарь / [Под ред. А.И. Прохорова]. – М.: Научное издательство «Большая российская энциклопедия». – СПб.: «Норинт», 2004. – 1456 с.
6. Гизатуллин Х.Н. Конкурентоспроможність: проблеми науки і практики: монографія / В.С. Пономаренко, Л.І. Піддубна, Х.Н. Гизатуллин; Харків. нац. економ. ун-т НАН України, НДЦ індустр. проблем розвитку. – Харків: ВД „Інжек”, 2007. – 264 с.
7. Гринюк Д.Ю. Синергетичні ефекти господарського розвитку північних районів Київщини за наслідками Чорнобильської трагедії / Д.Ю. Гринюк // Географические аспекты устойчивого развития регионов: мате-

- риалы II международной научно-практической конференции (г. Гомель, Беларусь, 23-24 марта 2017 г.) / Глав. ред. коллегии А.И. Павловский. – Гомель: ГГУ имени Ф.Скорины, 2017. – С. 304-309.
8. Гринюк Д.Ю. Теоретичні та прикладні аспекти інвестиційно-інноваційного розвитку регіону (на прикладі Київщини) / Д.Ю. Гринюк // Географія і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. – К.: НПУ, 2014. – Вип. 19 (31). – С. 234-250.
 9. Економічний енциклопедичний словник: У 2 т. / [За ред. С.В. Мочерного]. – Львів: Світ, 2006. – 616 с.
 10. Запотоцький С.П. Регіональна конкурентоспроможність: суспільно-географічні засади формування: монографія / С.П. Запотоцький. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. – 424 с.
 11. Ісіченко І.В. Конкурентоспроможність регіонів з позиції суспільної географії / І.В. Ісіченко // Український географічний журнал. – 2008. - № 4. – С. 34-35.
 12. Конкурентоспроможність національної економіки / [за ред. д-ра. екон. наук Б.Є. Кваснюка]. – К.: Фенікс, 2005 – 582 с.
 13. Портер М. Международная конкуренция / М. Портер.; пер. с англ. Под ред. и с предисловием В.Д. Щетинина. – М.: „Международные отношения”, 1993. – 896 с.
 14. Румянцева Е.Е. Новая экономическая энциклопедия / Е.Е. Румянцева. – 4-е изд. – М.: ИНФРА – М, 2012. – 882 с.
 15. Селезнев А.З. Конкурентные позиции и инфраструктура рынка России / А.З. Селезнев. – М.: Юрист, 1999. – 30 с.
 16. Смирнов С.Н. Механизмы повышения конкурентоспособности экономики регионов / С.Н. Смирнов, Ю.В. Симачев, Л.С. Засимова, А.А. Чулок. – М.: ГУ ВШЭ, 2005. – 64 с. – (Препринт WP1/2005/06).
 17. Krugman P. Competitiveness: a dangerous obsession / vol.73 (2), pp. 28-44. March-April, 1994; 73,2; Platinum Fall Text Periodicals pg. 28.

References:

1. Antoniuk, L.L. (2004). Mizhnarodna konkurentospromozhnist krain: teoriya ta mekhanizm realizatsii [International competitiveness of countries: theory and mechanisms of implementation]. K.: KNEU, 275.
2. Babaiv, V.M., Tovazhnianskiy, L.L. (2008). Administrativno-terytorialnyi ustriy ta stalnyi rozvytok regionu (kontseptualni osnovy ta metodologiya) [Administrative and territorial zoning and sustainable development (concept basis and methodology)]. Kharkiv: NTU „KhPI”, 316.
3. Birdsall, S., Florin, D. (1992). Geografiya SShA: amerykanski krayevydy / [USA Geography: American landscapes]. Chepel Hill, 208.
4. Bolshaya ekonomicheskaya entsiklopediya [Great economic encyclopedia] (2007). Otv. red. N.V. Dubeniuk. M.: EKSMO, 815.
5. Bolshoy entsiklopedicheskiy slovar [Great encyclopedic dictionary] (2004). Nauchnoe izdatelstvo «Bolshaya rossiyskaya entsiklopediya», SPB.: «Norint», 1456.
6. Hizatullin, Kh.N., Ponomarenko, V.S., Piddubna, L.I. (2007). Konkurentospromozhnist: problemy nauky i praktyky [Competitiveness: science and practice problems]. Kharkiv: VD „Inzhnek”, 264.
7. Gryniuk, D.Iu. (2017). Synergetychni efekty hospodarskoho rozvytku pivnichnykh rayoniv Kyivshchyny za naslidkamy Chornobylskoi trahedii [Synergetic effects of Kyiv northern regions development after Chernobyl tragedy]. *Geograficheskije aspekty ustoychivogo razvitiya regionov*. Gomel: GGU imeni F. Skoryny, 304-309.
8. Gryniuk, D.Iu. (2014). Teoretychni ta prykladni aspekty investytsiyno-innovatsiynoho rozvytku regionu (na prykladi Kyivshchyny) [Theoretical and applied aspects of region investment and innovation development (Kyiv region)] // *Geografiya i suchasnist. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedagogichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. K.: NPU, 19 (31), 234-250.
9. Ekonomichniy entsyklopedychnyi slovnyk (2006). [Economic encyclopedia dictionary]. Lviv: Svit, 616.
10. Zapototskyi, S.P. (2012). Regionalna konkurentospromozhnist: suspilno-geografichni zasady formuvannya [Regional competitiveness: socio-geographical formation basis]. K.: Biznes Media Konsaltny, 424.
11. Isichenko, I.V. (2008.) Konkurentospromozhnist regioniv z pozytsii suspilnoi geografii [Competitiveness of the regions from the social geography point of view]. *Ukrainian geographical journal*, 4, 34-35.
12. Konkurentospromozhnist natsionalnoi ekonomiky (2005) [Competitiveness of national economy]. K.: Feniks, 582.
13. Porter, M. (1993). Mezhdunarodnaya konkurentsiya [International competitiveness]. M.: „Mezhdunarodnye otnosheniya”, 896.
14. Rumyantseva, E.E. (2012) Novaya ekonomicheskaya entsiklopediya [New Economic Encyclopedia]. M.: INFRA, 882.
15. Seleznev, A.Z. (1999). Konkurentnye pozitsii i infrastruktura rynka Rossii [Competitive position and infrastructure of Russian market]. M.: Yurist, 30.
16. Smirnov, S.N., Simachev, Yu.V., Zasimova, L.S., Chulok, A.A. (2005). Mekhanizmy povysheniya konkurentosposobnosti ekonomiki regionov [Mechanisms of competitive region economy incresing]. M.: GU VShE, 64.
17. Krugman, P. (1994) Competitiveness: a dangerous obsessio, March-Apri, Platinum Fall Text Periodicals, 73 (2), 28-44 .

Надійшла до редколегії 21.03.2017 р.

UDC 911.3:339.1 (477.54)

Pavlo Kobylin, PhD Student

e-mail: kobilin333@gmail.com

V.N. Karazin Kharkiv National University, Ukraine

FACTORS OF FORMATION AND DEVELOPMENT THE SYSTEM OF POPULATION TRADING SERVICE IN KHARKIV REGION

The article is devoted to determination the factors of formation and development the system of population trading service in Kharkiv region. For identifying these factors the method of factor analysis was chosen. The aim of the factor analysis is to reduce a number of investigated parameters and to analyze relationships between them. The initial database served 91 indicators, which describes demographic, social, economic and environmental characteristics of the region. Determining a number of factors was carried out based on three criteria: Kaiser criterion, cumulative percentage, Cattell "scree" criterion. The most optional were identified 5 factors which can be interpreted as: socio-economic, agro-resettlement (agro-ecistic), housing and commercial, socio-demographic, ecological. The factor weights were calculated for each factor within cities of regional subordination and districts to assess the effect degree of the factor in a certain administrative-territorial unit. The greatest effect of socio-economic, agro-resettlement, housing and commercial factors is characterized for the city of Kharkiv, cities of regional subordination and districts located around the regional center. Socio-demographic factor is manifested the best in administrative-territorial units with favorable demographic situation, high share of the main population age group. Ecological factor operates in districts and cities, where environmentally "dirty" enterprises work.

Key words: system of population trade service, district, city of regional subordination, factor analysis, factor, factor weights, variance.

Павло Кобилін. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ТОРГОВЕЛЬНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ НАСЕЛЕННЯ ХАРКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена виявленню факторів формування і розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області. Обґрунтовано сутність факторного аналізу, критерії виділення факторів. За результатами факторного аналізу виділено 5 факторів, що впливають на рівень розвитку системи торговельного обслуговування населення Харківської області: соціально-економічний, аграрно-розселенський (аграрно-екістичний), житлово-торговельний, соціально-демографічний, екологічний. Проаналізовано дію виділених факторів у розрізі міст обласного підпорядкування та районів області.

Ключові слова: система торговельного обслуговування населення, район, місто обласного підпорядкування, факторний аналіз, фактор, факторні ваги, дисперсія.

Павел Кобылин. ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ СИСТЕМЫ ТОРГОВОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ НАСЕЛЕНИЯ ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

Статья посвящена выявлению факторов формирования и развития системы торгового обслуживания населения Харьковской области. Обоснованы сущность факторного анализа, критерии выделения факторов. По результатам факторного анализа выделено 5 факторов, влияющих на уровень развития системы торгового обслуживания населения Харьковской области: социально-экономический, аграрно-расселенческий (аграрно-экистический), жилищно-торговый, социально-демографический, экологический. Проанализировано действие выделенных факторов в разрезе городов областного подчинения и районов области.

Ключевые слова: система торгового обслуживания населения, район, город областного подчинения, факторный анализ, фактор, факторные веса, дисперсия.

Introduction. In current conditions the system of population trading service is one of the most profitable sectors of the economy developing rapidly: new forms of population trading service and new trading formats are appearing, assortment of goods is increasing, new domestic and foreign business structures in the market are entering.

At the same time negative trends of this branch development are being observed, in particular, a number of retail trade, restaurant industry enterprises is reducing, volume of retail trade turnover of enterprises is decreasing, territorial disparities in the distribution institutions of the system of population trading service are deepening, especially in rural areas.

Elimination negative development trends of the system of population trading service is impossible without depth study and identification factors affecting its formation and development. Analysis of these factors will make it possible to identify causes and problems of the

system of population trading service, propose measures to address them, suggest directions for further more optimal development of the system of population trading service in the region.

Analysis of previous studies. Human-geographical aspects of the development system of population trading service were covered in the works of many Ukrainian and foreign scientists, including M. Baranovski [1], V. Doroshenko [3] S. Zhovnir [4] I. Zapototska [5] E. Kalmuska [6] O. Kornus, K. Niemets, L. Niemets, A. Kornus [7] M. Malska [9], A. Mamchur [10], I. Osipchuk [13], P. Chernomaz [16], P. Guimaraes [18], P. Sjoholt, B. Dale [17], D. Sokolowski [19], D. Szymańska, S. Środa-Murawska [20] and others, who studied various its aspects, based on examples of different regions and countries, including Moldova, Poland, Norway, Portugal, Ukraine (Chernihiv, Khmelnytsky, Vinnytsia, Cherkasy, Sumy, Lviv, Rivne regions). Thus, functional and component, territorial, managerial structures of the social sphere and its components – trading and consumer

complexes, market infrastructure, etc. were examined by the mentioned researchers. Sociological surveys were conducted regarding quality of the trading service in regions, regularity using of shopping centers by the population, their motives visits, users habits. Using factor analysis the factors were determined affecting the territorial organization of consumer and trading complexes, mobile forms of public service, service consumption. Based on using cluster analysis the grouping of administrative-territorial units was carried out by the degree of similarity level of the trading activities development. The luxury shops, shopping centers, their territorial differentiation, structure, provision of them by population centers were characterized, typization centers of population service was developed in some works.

Human-geographical research of the system of population trading service in Kharkiv region were considered in A. Golikov, N. Kazakova, M. Shuba's [2], I. Tarasova, K. Kalyenik's [15], A. Krutova, A. Nesterenko's [8] works who analyzed the state and trends development of restaurant industry and retail trade institutions, its number, dynamics and structure, common problems of the branch was investigated, territorial analysis of the development retail trade and restaurant industry was made.

Despite considerable theoretical achievements of previous studies the system of population trading service in different Ukraine's regions, including Kharkiv region, issues of identifying formation and development factors of this system using modern methods of multivariate statistical analysis remains unresolved, which allow studying all questions about providing population by services comprehensively, fully, optimizing them.

The aim of the publication is to identify formation and development factors of the system of population trading service in Kharkiv region.

Setting tasks. According to the aim of the publication the follow tasks were set: to describe the method of factor analysis; to identify factors of formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region; to analyze expression of the extracted factors within administrative-territorial units of the region.

Research methods. For determination and analysis factors affecting the formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region, the factor analysis (principal components method with varimax factors rotation) was used which allows conducting reduction a number of parameters and providing research of relationships between them [12]. Execution factor analysis involves selection of statistical indicators influencing the formation and development of the system of population trading service in the region within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, determination the optimal number of factors based on the following criteria:

- the Kaiser criterion: only factors with variance greater than 1 are selected. If a factor doesn't extract variance equal to at least variance of one indicator, it is not taken into account;
- by a cumulative percentage: those factors are se-

lected which cover approximately three-quarters of the initial information, i.e. the cumulative percentage should be more 75%;

- the Cattell "scree" criterion: on the variances graph (scree plot) the place is determined where the variance reduction slows at most [11].

Based on varimax rotation of coordinates axes the matrix of factor loadings were obtained. The factors includes indicators with the largest factor loading and the closest by the modulo to 1. If factor loadings of the indicator for each of the selected factors less than 0.7 ("threshold" value), this indicator is not included in the analysis due to its statistical insignificance. The next step of the research is interpretation of the study results of the factor analysis and giving semantic characteristic to the selected hypothetical factors influencing the formation and development of the system of population trading service in the region. For identifying factors within cities of regional subordination and districts of the region the factor weight have been calculated – indicators characterizing contributions of administrative-territorial units of the region in each of factors.

If the value of factor weights value is around 0, the influence of this factor corresponds impact for the whole region, if it is higher (in particular more than 1) – the impact of this factor is significantly larger, in case of more than -1, the parameter is significantly smaller than in the region on the whole [11].

The main part. For the research 91 indicators were selected, which includes demographic, economic, social and environmental characteristics of cities of regional subordination and districts of Kharkiv region in 2015 which have impact on the development the system of population trading service in the region.

For determination optimal number of factors the calculating variance of each factor was made. By the Kaiser criterion 11 factors of formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region were highlighted; by the cumulative percentage – 3 factors (Table 1); by the Cattell "scree" criterion – 4-5 factors (Fig. 1). Therefore, we consider the most optimal highlighting 5 factors of formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region.

Based on the calculated values of factor loadings the factors content were set affecting the formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region in 2015. Based on the analysis of calculations results it was revealed that 23 indicators from 91 have factor loading less than the threshold, so they didn't used in the analysis. The first factor explains 51.8% of the total variance of the output data, the second – 9.9%, it gives us to consider these two factors as main ones.

Interpretation of factor analysis results enabled identifying the following hypothetical factors:

- 1) *socio-economic*, includes 52 indicators, in particular: number of residents, persons; number of secondary educational institutions, units; grants for reimbursement for housing and communal services, thousand UAH; number of EDRPOU subjects, units; amount of capital investment in housing, mln. USD.;

transportation of goods by automobile transport, thousand tons; number of enterprises, units; volume of sales (goods and services) (excluding VAT and excise), mln. UAH and other indicators;

2) *agro-resettlement (agro-ecistic)*, covers the following parameters: land area, km²; share of urban population, %; share of rural population, %; number of men per 1,000 women, persons; the number of villages, units; agricultural land at the end of the year, thousand ha; sales of cereals and legumes by agricultural enterprises, tons; sales of sunflower seeds by agricultural enterprises, tons;

3) *housing and commercial*, contains the following indicators: a number of towns, units; housing commissioning per 1000 population, m²; volume of sales (goods and services) (excluding VAT and excise tax) per capita, UAH;

4) *socio-demographic*, it characterized by the following indicators: general population death rate, ‰; rate of population natural increase (decrease), ‰; the number of pensioners per 1000 population, ‰;

5) *ecological*, includes the following parameters:

emissions of pollutants into the atmosphere from stationary sources of pollution per capita, kg; volume of waste at the end of the year, t.

Based on results of the factor analysis factor weights were calculated for each hypothetical factor within administrative-territorial units of the Kharkiv region in 2015. Territorial differentiation of values of operating factors is observed, but ordered spatial structures have not been identified.

The most active influence of the *socio-economic factor* is observed in the city of Kharkiv and Kharkivs'kyi district (fig. 2), accounted for the largest concentration objects of social and economic activities in the regional center, as well as in industrialized Balakliys'kyi district. The great values of this factor are also characterized for the districts surrounding the city of Kharkov (Vovchans'kyi, Zmiyivs'kyi, Derhachivs'kyi), and districts where cities of regional subordination are located (Iziyms'kyi, Pervomais'kyi, Kupyans'kyi). The peripheral districts and cities with unfavorable socio-economic indicators do not have an extensive network of trading objects and restaurant industry institutions.

Table 1

Absolute, relative and cumulative values of variance of formation and development factors of the system of population trading service in Kharkiv region, 2015 (constructed by the author based on results of factor analysis)

Factor	Variance	Percentage of total variance, %	Cumulative variance	Cumulative percentage, %
1.	53,6631	58,9704	53,6631	58,9704
2.	8,6403	9,4948	62,3033	68,4652
3.	6,1334	6,7400	68,4368	75,2052
4.	4,0570	4,4582	72,4938	79,6635
5.	2,7117	2,9799	75,2055	82,6434
6.	2,5383	2,7894	77,7438	85,4328
7.	2,4015	2,6390	80,1453	88,0717
8.	1,6657	1,8305	81,8110	89,9022
9.	1,4092	1,5486	83,2203	91,4508
10.	1,3593	1,4937	84,5796	92,9446
11.	1,1456	1,2589	85,7251	94,2034
12.	0,9406	1,0336	86,6658	95,2371
13.	0,8299	0,9120	87,4957	96,1491
14.	0,6681	0,7342	88,1638	96,8833
15.	0,5053	0,5552	88,6691	97,4385
16.	0,4671	0,5133	89,1362	97,9518
17.	0,3657	0,4019	89,5019	98,3537
18.	0,2614	0,2873	89,7633	98,6410
19.	0,2340	0,2572	89,9973	98,8981
20.	0,2071	0,2276	90,2044	99,1257
21.	0,1463	0,1608	90,3508	99,2865
22.	0,1235	0,1357	90,4742	99,4222
23.	0,1106	0,1215	90,5848	99,5438
24.	0,0917	0,1007	90,6765	99,6445
25.	0,0807	0,0887	90,7572	99,7332
26.	0,0743	0,0817	90,8315	99,8149
27.	0,0481	0,0528	90,8796	99,8677
28.	0,0398	0,0438	90,9194	99,9114
29.	0,0302	0,0332	90,9496	99,9446
30.	0,0186	0,0205	90,9682	99,9651
31.	0,0141	0,0155	90,9824	99,9806
32.	0,0123	0,0135	90,9946	99,9941
33.	0,0054	0,0059	91,0000	100,0000

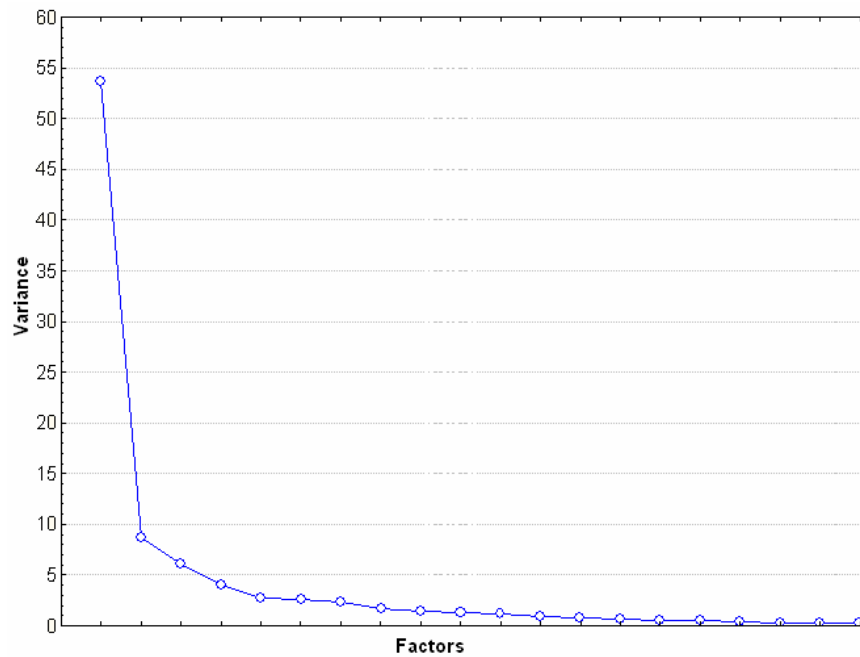

Fig. 1. The variance graph ("scree") of formation and development factors of the system of population trading service in Kharkiv region, 2015 (constructed by the author based on results of factor analysis)

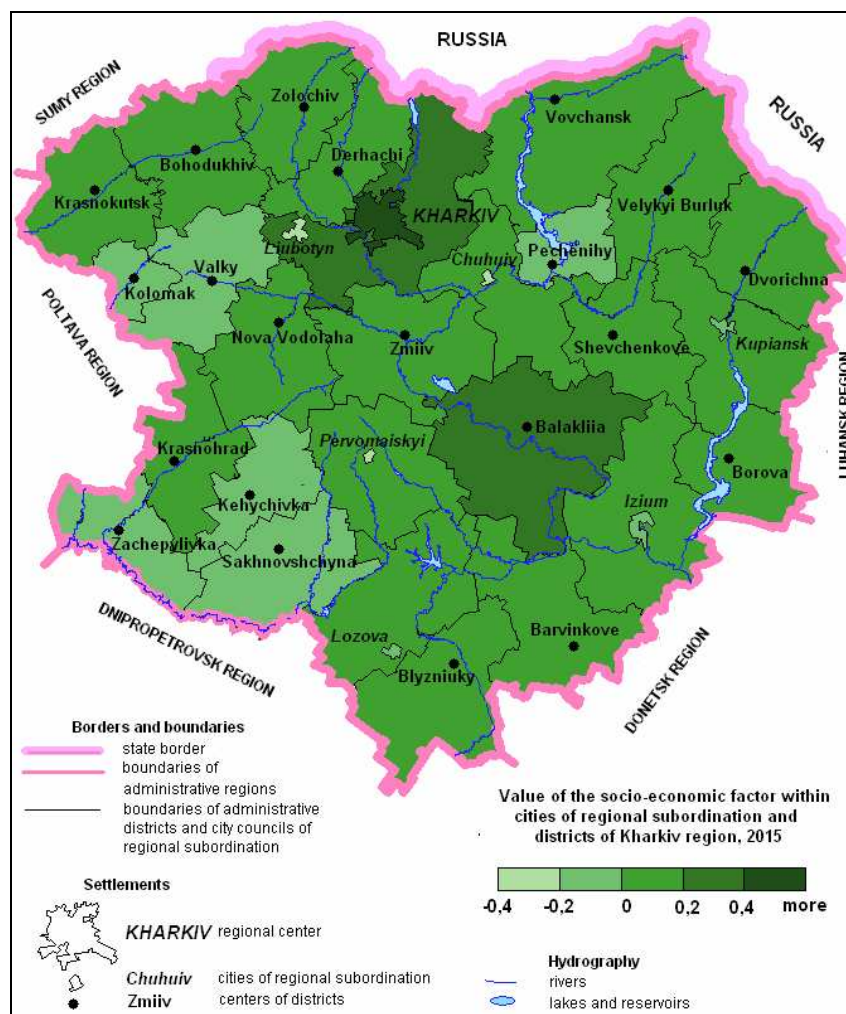

Fig. 2. Socio-economic factor within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, 2015 (constructed by the author based on results of factor analysis)

The agro-resettlement factor is inverse, it manifests the most strongly in the cities of regional subordination and highly urbanized districts (Fig. 3), since cities and districts with predominance of urban population have the most developed system of population trading service (cities Izium, Chuhuiv, Chuhuyiv, Kupiansk, Lozova,

Pervomaiskyi, Liubotyn, Kharkiv, Derhachivs'kyi, Pecheniz'kyi districts, etc.). The smallest value of factor weights are characterized for Iziums'kyi, Pervomais'kyi, Blyzniukivs'kyi, Kupyans'kyi districts where predominate rural population.

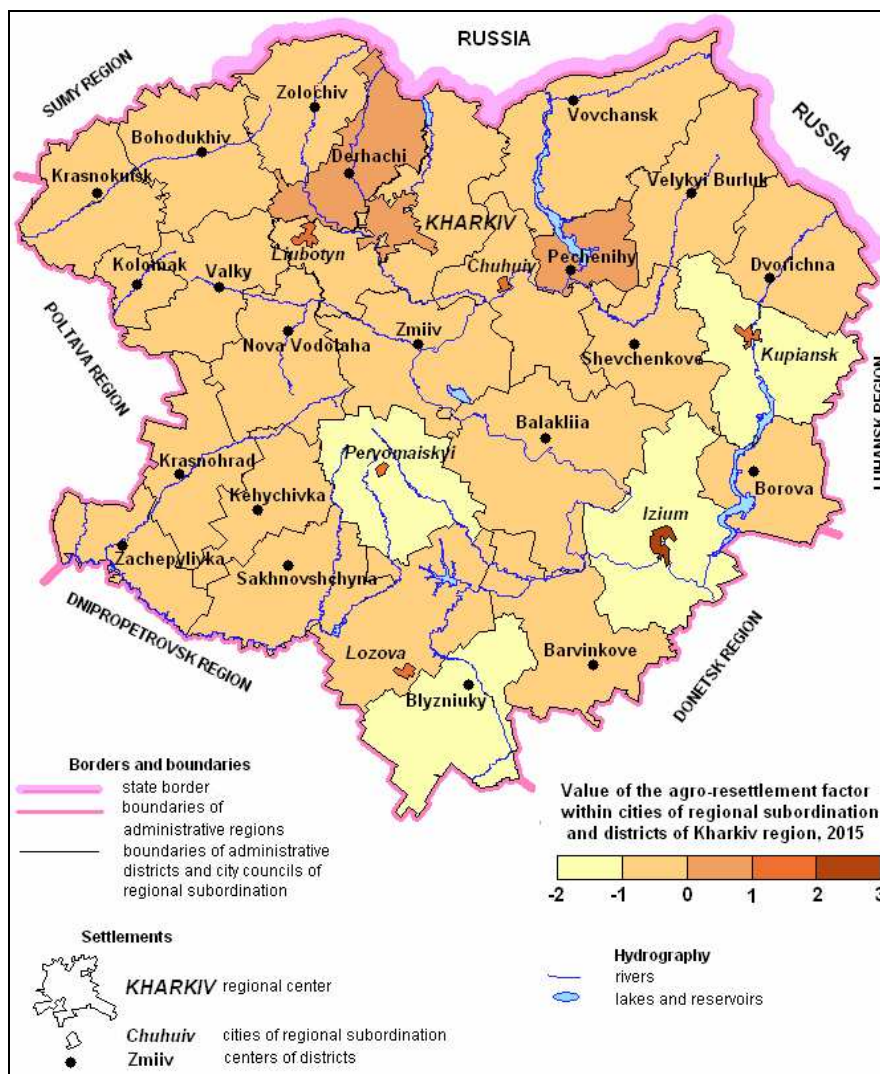

Fig. 3. Agro-resettlement (agro-ecistic) factor within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, 2015 (constructed by the author based on results of factor analysis)

The housing and commercial factor has the greatest impact in the districts surrounding the city of Kharkov – Kharkivs'kyi, Derhachivs'kyi, Chuhuiivs'kyi, Vovchans'kyi. These districts, which constitute the suburbs of the regional center, are attractive for people moving for permanent residence, building or buying housing, starting business, rent of premises, etc. Action of this factor has the least impact in Sakhnovshchyns'kyi, Zachepylivs'kyi, Kolomats'kyi, Dvorichans'kyi, Borivs'kyi, Krasnokuts'kyi districts which are the most distant from the regional center, characterized by predominance of the rural population, they are less attractive for buying housing, starting business, etc. (Fig. 4).

The socio-demographic factor appears most strongly in cities of regional subordination and districts with relatively favorable demographic situation, high

share of the population from the main age group (15-64 years). At the same time it is characterized by low share of elderly people (65 and older), on the one hand, it provides high labor resource potential of territory, on the other hand – makes little demographic burden on people of working age. It concerns Kehychivs'kyi, Krasnohads'kyi, Zachepylivs'kyi, Sakhnovshchyns'kyi districts, the city of Chuhuiv, etc. (fig. 5).

The greatest effect of the ecological factor is manifested in districts and cities, where are situated environmentally "dirty" industrial enterprises – Zmiyivs'kyi, Balakliys'kyi, Krasnohads'kyi, Vovchans'kyi districts, cities of Lozova, Izium, Kupiansk (Fig. 6). The lowest effect of the factor is shown in Pecheniz'kyi, Novovodolaz'kyi, Blyzniukivs'kyi, Barvinkivs'kyi districts which are specialized in agriculture.

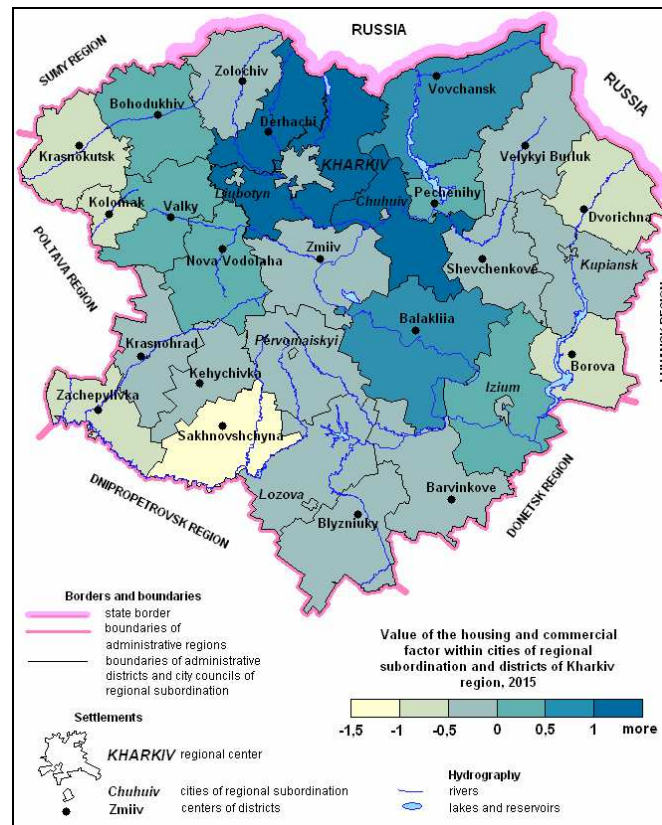

Fig. 4. Housing and commercial factor within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, 2015
(constructed by the author based on results of factor analysis)

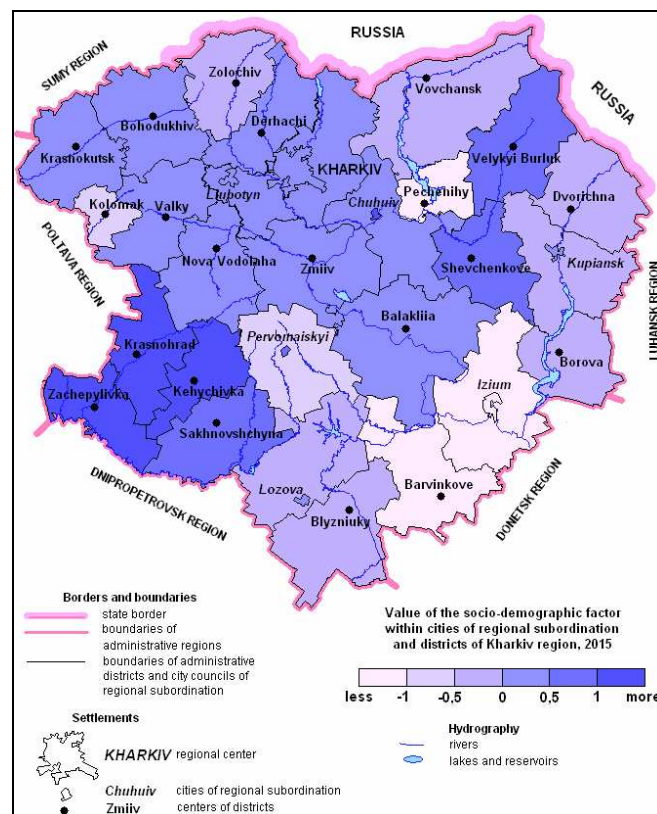

Fig. 5. Socio-demographic factor within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, 2015
(constructed by the author based on results of factor analysis)

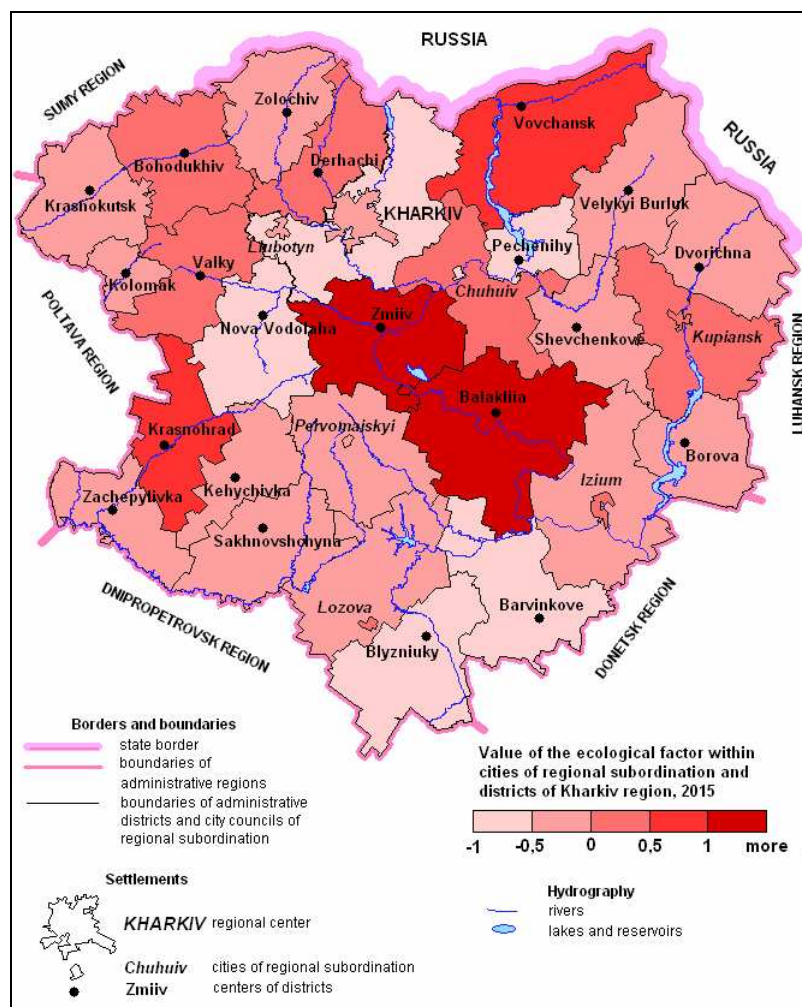

Fig. 6. Ecological factor within cities of regional subordination and districts of Kharkiv region, 2015
(constructed by the author based on results of factor analysis)

All highlighted factors are internal by the direction of impact, they reflect influence of social, economic, demographic and environmental characteristics of cities and districts of the region on the system of population trading service of Kharkiv region. At the same time, external factors affect the state of the system, these are neighborhood of Kharkiv region with area of conducting antiterrorist operation in Donbass region, and occurrence a number of settlements of the region to it (the city of Iziium and the whole Iziiums'kyi district, consisting of 60 villages) [14].

Conclusions. Identifying factors of formation and development of the system of population trading service in Kharkiv region was carried out by the factor analysis, which involves reducing a number of investigated parameters and studying relationships between them. For

analysis 91 indicators were selected characterizing socio-economic characteristics of the Kharkiv region. Application this method enabled highlighting five factors: socio-economic, agro-resettlement (agro-ecistic), housing and commercial, socio-demographic, ecological. Based on calculations total variance of the output data the main ones were defined socio-economic and agro-resettlement factors. For justification the degree of the factor effect in each administrative-territorial unit of the region the factor weights were calculated. The action of these factors are mostly appeared in the highly urbanized districts with the significant level of socio-economic development, which have a favorable position regarding to the regional center and a large number of industrial enterprises (Derhachiv'skyi, Kharkiv'skyi, Chuhuiv'skyi, Balaklii'skyi districts).

Список використаних джерел:

1. Барановский Н.А. Территориальная организация передвижных форм обслуживания сельского населения Черниговской области: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Экономическая и социальная география» / Н.А. Барановский. – К., 1992. – 22 с.
2. Голиков А.П. Харьковская область. Региональное развитие: состояние и перспективы: монография / А.П. Голиков, Н.А. Казакова, М.В. Шуба. – Х.: Издательство ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. – 223 с.

3. Дорошенко В.І. Територіальна організація споживчого комплексу в регіональних і локальних системах розселення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / В.І. Дорошенко. – К., 1994. – 25 с.
4. Жовнір С.М. Суспільна та територіальна організація сфери послуг регіону в умовах ринкової трансформації (на прикладі Вінницької області): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / С.М. Жовнір. – К., 2008. – 21 с.
5. Запотоцька І.В. Територіальна організація соціальної сфери Черкаської області та основні напрямки її вдосконалення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.В. Запотоцька. – К., 2007. – 21 с.
6. Калмуская Э.И. Опыт географического изучения потребления материальных благ населения Молдавской ССР: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. геогр. наук: спец. 25.00.24. «Экономическая, социальная и политическая география» / Э.И. Калмуская. – К., 1974. – 23 с.
7. Корнус О.Г. Сфера обслуговування населення Сумської області: суспільно-географічні аспекти: Монографія / О.Г. Корнус, К.А. Немець, Л.М. Немець, А.О. Корнус. – Х. – Суми: Видавництво ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2009. – 228 с.
8. Крутова А.С. Аналіз розвитку роздрібної торговельної мережі Харківського регіону / А.С. Крутова, О.О. Нестеренко // Вісник Запорізького національного університету. – Економічні науки. – 2010. – № 4(8). – С. 194-202.
9. Мальська М.П. Регіональні особливості формування і розвитку торговельного комплексу області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.00.05 «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка» / М.П. Мальська. – Львів., 1993. – 20 с.
10. Мамчур О.І. Суспільно-географічні проблеми формування ринкової інфраструктури Львівської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / О. І. Мамчур. – Львів., 2010. – 21 с.
11. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: навчальний посібник / К.В. Мезенцев. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 82 с.
12. Немець К.А. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія / К.А. Немець, Л.М. Немець. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
13. Осіпчук І.О. Територіальна організація торговельного обслуговування населення Рівненської області: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія» / І.О. Осіпчук. – К., 2013. – 20 с.
14. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2015 р. № 1275-р «Про затвердження переліку населених пунктів, на території яких здійснювалася антитерористична операція, та визнання такими, що втратили чинність, деяких розпоряджень Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248689029>
15. Тарасов І.Ю. Стан та регіональні тенденції розвитку підприємств ресторанного господарства / І.Ю. Тарасов, К.П. Каленік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/6_NiTSB_2009/Economics/41382.doc.htm
16. Черномаз П.О. Маркетингова географія: теоретико-методологічні основи: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук: спец. 11.00.02 «Економічна і соціальна географія» / П.О. Черномаз. – К., 2000. – 28 с.
17. Dale B. The changing structure of the central place system in Trondelag, Norway, over the past 40-years – viewed in the light of old and recent theories and trends / P. Sjoholt, B. Dale // Geografiska Annaler: Series B, Human Geography. – Volume 89. – Issue Supplement s1. – P. 13-30.
18. Guimaraes P.P. The prospective impact of new shopping centres on the retail structure of Braga / P.P. Guimaraes // Bulletin of Geography. Socio-economic series. – Torun: Nicolaus Copernicus University, 2014. – № 25. – P. 167-180.
19. Sokolowski D. Changes of service structure in Polish cities during system transformation / D. Sokolowski // Bulletin of Geography. Socio-economic series. – Torun: Nicolaus Copernicus University, 2005. – № 4. – P. 183-190.
20. Szymańska D. Central and Eastern Europe in the light of the spatial distribution of luxury stores – some problems / D. Szymańska, S. Środa-Murawska // Часопис соціально-економічної географії: міжрег. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – Вип. 15(2). – С. 48-56.

References:

1. Baranovskiy, N.A. Territorialnaya organizatsiya peredvizhnykh form obsluzhivaniya selskogo naseleniya Chernigovskoy oblasti [Territorial organization of mobile forms of service rural population in Chernihiv region]. Institute of Geography, Academy of Science of Ukraine, Kyiv, 22 s.
2. Golikov, A.P., Kazakova, N.A., Shuba, M.V. (2012). Kharkovskaya oblast. Regionalnoe razvitie: sostoyanie i perspektivy [Kharkiv region. Regional development: state and trends], Kharkiv, Ukraine: Publishing of V.N. Karazin Kharkiv National University. 223.

3. Doroshenko, V.I. (1994). Terytorialna organizatsiya spozhyvchoho kompleksu v regionalnykh i lokalnykh systemakh rozselennya [Territorial organization of the consumption complex in regional and local resettlement systems]. Taras Shevchenko Kyiv University, 25.
4. Zhovnir, S.M. (2008). Suspilna ta terytorialna organizatsiya sfery posluh regionu v umovakh rynkovoi transformatsii (na prykladi Vinnytskoi oblasti) [Social and territorial organization of the region's service sector in conditions of the market transformation (illustrated by Vinnitsa region)]. Institute of Geography of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, 21.
5. Zapototska, I.V. (2007). Terytorialna organizatsiya sotsialnoi sfery Cherkaskoi oblasti ta osnovni napryamky yiyi vdoskonalennya [Territorial organization of the Cherkassy region's social sphere and its main improvement directions]. Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 21.
6. Kalmuskaya, E.I. (1974) Opyt geograficheskogo izucheniya potrebleniya materialnykh blag naseleniya Moldavskoy SSR [Experience of the geographical study of population wealth consumption in Moldova SSR]. Kyiv State University, Kyiv, 23.
7. Kornus, O.H., Niemets, K.A., Niemets, L.M., Kornus, A.O. (2009). Sfera obsluhovuvannya naselennya Sumskoyi oblasti: suspilno-geografichni aspekty [Service sector of the population of Sumy region: human-geographical aspects]. Kharkiv, Ukraine: Publishing of V.N. Karazin Kharkiv National University, 225.
8. Krutova, A.S. , Nesterenko, O.O. (2010). Analiz rozvytku rozdrubnoi torhovelnoi merezhi Kharkivskoho regionu. *Journal of Zaporizhzhya National University, Economics*, № 4(8), 194-202.
9. Malska, M.P. (1993). Regionalni osoblyvosti formuvannya i rozvytku torhovelnoho kompleksu oblasti [Regional features of region's trade complex formation and development]. Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 20.
10. Mamchur, O.I. (2010) Suspilno-geografichni problemy formuvannya rynkovoi infrastruktury Lvivskoi oblasti [Human-geographical problems of the market infrastructure formation in Lviv region]. Ivan Franko Lviv National University, Lviv, 21.
11. Mezentshev, K.V. (2004). Regionalne prohozuvannya sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [Forecasting of regional socio-economic development]. Kyiv, Ukraine: Publishing and printing center "Kyiv University", 82.
12. Niemets, K.A., Niemets, L.M. (2013). Prostorovyi analiz u suspilniy geografii: novi pidkhody, metody, modeli [Spatial analysis in human geography: new approaches, methods, models]. Kharkiv, Ukraine: V.N. Karazin Kharkiv National University, 228.
13. Osipchuk, I.O. (2013). Terytorialna organizatsiya torhovelnoho obsluhovuvannya naselennya Rivnenskoï oblasti [Territorial organization of the population trade service in Rivne region]. Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 20.
14. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 hrudnya 2015 r. № 1275-r «Pro zatverdzhennya pereliku naselenykh punktiv, na terytorii yakykh zdiysnyuvalasya antyterorystychna operatsiya, ta vyznannya takymy, shcho vtratyly chynnist, deyakykh rozporyadzen Kabinetu Ministriv Ukrainy» [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine from December 2, 2015 № 1275-r "On approving the list of settlements in the territory where anti-terrorist operation carried out, and ceasing to be invalid some orders of the Cabinet of Ministers of Ukraine"]. Available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=248689029>
15. Tarasov, I.Yu., Kalyenik, K.P. Stan ta regionalni tendentsii rozvytku pidpryemstv restorannoho hospodarstva [State and regional trends the restaurant business enterprises]. Available at: http://www.rusnauka.com/6_NiTSB_2009/Economics/41382.doc.htm
16. Chernomaz, P.O. (2000) Marketynhova geografiya : teoretyko-metodologichni osnovy [Marketing geography: theoretical and methodological foundations]. Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 28.
17. Dale, B., Sjøholt, P. (2007). The changing structure of the central place system in Trondelag, Norway, over the past 40-years – viewed in the light of old and recent theories and trends. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geography*, 89, 1, 13-30.
18. Guimaraes, P.P. (2014). The prospective impact of new shopping centres on the retail structure of Braga. *Bulletin of Geography. Socio-economic series*, 25, 167-180.
19. Sokolowski, D. (2005). Changes of service structure in Polish cities during system transformation. *Bulletin of Geography. Socio-economic series*, 4, 183-190.
20. Szymańska, D., Środa-Murawska, S. (2013). Central and Eastern Europe in the light of the spatial distribution of luxury stores – some problems. *Human Geography Journal*, 15(2), 48-56.

Надійшла до редколегії 24.03.2017 р.

UDC [332.33:502/504](477.61)

Dmitry Sopov, PhD Student

e-mail: sopov_inau@rambler.ru

Uman National University of Horticulture, Ukraine

HISTORICAL ROOTS AND ENVIRONMENTAL IMPACTS OF LAND USE IN THE LUHANSK REGION

The influence of human activities (particularly agriculture and the coal industry) on the nature of land use in the Luhansk region (separately for right Bank and left Bank parts). The emphasis on the value sarutanont areas and sheet erosion in the degradation of soils and lands, especially on the Donetsk ridge (the right Bank of the Seversky Donets). The role of prologue relief Donetsk ridge as a natural factor in the spread of erosion processes. A brief historical overview of attempts to combat the development of ravines in the Luhansk region that carried out, starting from the second half of the XIX century, but mainly were not effective. As one of the negative factors that influenced the structure of land use, delineated drainage increasing the area under pasture, which increases the intensity of erosion processes.

Lighted the detrimental effect of mining activities on the land-use patterns in the study area. Noted regarding the environmental effects of physical exclusion of lands due to their occupation by dumps, waste heaps and other anthropogenic forms of relief, formed mining activities. Emphasized that not only mine, but also the concentrator, communication facilities and the like play a role in the reduction of the area occupied by farmland, and therefore cause negative changes of land use structure in the right-Bank part of the territory of the Luhansk region.

Noted that extensive and excessive land use in agriculture and the coal industry in Luhansk region has led to the degradation of large areas of land and the impoverishment of the land fund. Noted that the current structure of land use requires radical changes which should be based on new conceptual principles and a systematic approach to the problems of environmental management.

Key words: agriculture, land resources, issues of nature, land use structure, land degradation, extensive use of land.

Дмитро Сопов. ІСТОРИЧНІ КОРЕНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ НАСЛІДКИ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В ЛУГАНСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто вплив господарської діяльності людини (зокрема, сільського господарства та вугільної промисловості) на характер землекористування в Луганській області (окремо для правобережної і лівобережної частин). Відзначено, що екстенсивне, а також надмірно інтенсивне землекористування в сільському господарстві і вуглевидобувній промисловості Луганської області призвели до деградації великих площ земель і зuboжіння земельного фонду. Відзначено, що сформована структура землекористування вимагає радикальних змін, які повинні базуватися на нових концептуальних засадах і системному підході до проблем природокористування.

Ключові слова: сільське господарство, земельні ресурси, проблеми природокористування, структура землекористування, деградація земель, екстенсивне використання земель.

Дмитрий Сопов. ИСТОРИЧЕСКИЕ КОРНИ И ЭКОЛОГИЧЕСКИЕ ПОСЛЕДСТВИЯ ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В ЛУГАНСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье рассмотрено влияние хозяйственной деятельности человека (в частности, сельского хозяйства и угольной промышленности) на характер землепользования в Луганской области (отдельно для правобережной и левобережной частей). Отмечено, что экстенсивное, а также чрезмерно интенсивное землепользование в сельском хозяйстве и угледобывающей промышленности Луганской области привели к деградации больших площадей земель и обнищанию земельного фонда. Отмечено, что сложившаяся структура землепользования требует радикальных изменений, которые должны базироваться на новых концептуальных принципах и системном подходе к проблемам природопользования.

Ключевые слова: сельское хозяйство, земельные ресурсы, проблемы природопользования, структура землепользования, деградация земель, экстенсивное использование земель.

Introduction. Natural resources, especially land, is the basis of development of any territory. However, the development of other natural resources leads to the increased volumes and rates of production and, consequently, to the increase of anthropogenic pressure on the natural environment.

In the Luhansk region, according to the available natural resources, the development of the economy proceeded in two directions: agriculture and coal industry. In both cases, the land was subjected to the greatest pressure through the physical reduction of the area of the land fund, the deterioration of the physico-chemical properties of soils, and the consequences of the crop losses, deterioration of sanitary-hygienic conditions of the population. That is, there were a number of environmental problems that for Luhansk region in modern conditions has gained special relevance.

The aim of the article is the insight into the history

of land use in the Luhansk region and identify the causes and consequences of the impoverishment of the land fund – the basis of socio-economic development of the region.

Presentation of the basic material. Economic development of the territory of modern Lugansk region started with agriculture, mainly farming, due to favorable natural conditions and rich natural resources – the temperate climate, fertile land, large areas of forests are confined to river valleys and large beams.

As residents of the region, and the Donetsk steppes were mostly engaged in the tilling of the soil. Here were two systems of farming, which now we believe environmental – three-field and fallow. If you have large reserves of land farmers have used fallow system, which were gradually replaced arecoline for which the land was divided into three parts: two of them were cultivated and inoculated, and the third was left to rest. In the future there was the alternation of sections is used. After two years ' cultivation the land is in the third year remained

free, restoring its natural properties [7]. Such a system has determined that the land was plenty and to attend to the problem of preserving their fertility made no sense.

Through a small number of settlers in the first half of the XVIII century processed only a small part of the land. With the subsequent settlement and development of the territory, starting from the middle of the said century, the area began to expand. The peasants left the waste ground, moving to the new, virgin. Gradually the arable land moved to the slopes of river valleys and large beams, plowed lands; there was widespread steppe burns and fires. Unregulated grazing resulted in a violation of turf grass, "waste" land has become rocky and gravelly and completely withdrawn from economic use.

A few archival materials testify that already in the early economic development of the territory of modern Lugansk region of the earth began to crumble. Thus, the official data on the state of land, structure of land use date back only to the XVIII century, when, in 1789-1804., conducted General survey. According to him, the plowed areas did not exceed 1 – 2% [12]. The reform of 1861 was carried that invisible barrier that kept the settlement a rich but unexplored territory. And the first result of mass population was a sharp increase in arable land until the late nineteenth century. – to 31-45% [6], which naturally led to the strengthening of degradation processes, in particular the spread of erosion.

As unobtrusive, flush with planar sloping land, common in the region, initially almost not attracted the attention of researchers. The most obvious consequence of the erosive processes was the formation of gullies, a negative value which already in XIX century began to realize the scientists. So, describing the land Lisichansk parish Bahmut county, I. Levakivsky (1871) said: "a lot of ravines, they occupy an area of 40 acres in the square house in 648 acres, not counting the beams..."[4] (our translation – D. S.). Based on these numbers, we can calculate that the area that was occupied by ravines, was more than 6% of the area of the estate. There is no reason to believe that the author cites, as an example, most ravines territory, so we these figures relate to the entire Lisichansk parish, which is uniform in the natural attitude, and development.

Immoderate and unreasonable plow with all the consequences "has a historical antiquity and its historical reasons: first, the possibility of sale of cereals and exports that is continuously growing, and further growth of the population – were forced incessantly to increase arable area" [5] (translation ours. – D. S.). The increase of arable land led to the destruction of natural vegetation, reduction of virgin steppes, and this is even more intensified erosion processes (natural erosion has changed more intense anthropogenically accelerated).

Abandoned eroded land previously used for cultivation, has been destroyed. Adversely affect the condition of the turfgrass outstanding cattle grazing. Even in gully forest play an ameliorative role and contain rich feed resources, grazing has resulted in broken sod cover, were washed forest soils, and denude the root system of trees and shrubs, young trees eaten by cattle, forest slable, gradually losing its water and lamalera value. The destruction of forests to increase arable, vegetable and grassland land show the names of some of the beams –

Walnut, Linden and the like. On the slopes of these beams and formed the so-called "bargain" land.

It is known that planar erosion leads to reduced soil fertility due to the deterioration of the physico-chemical properties of the soil and air-water regime. Data on intensity of sheet erosion on the territory of modern Lugansk region over the past century are lacking, but current research demonstrates the gradual and steady nature of the process. Now only planar erosion in the Luhansk region suffers 63.6% of agricultural land.

In the Northern part of the Luhansk region, which since the mid of XVII century was settled mainly by immigrants from Zadnepryansk of Ukraine, settlements are concentrated along rivers and large beams. Because of the mineral deposits there had not yet been found, farmers grow wheat, vegetables, and bred cattle. Ancient erosion of the dismemberment of the territory and was to be strengthened through human activities, and steppe retreating to the watersheds, the richest natural pastures were subjected to intensive and unregulated grazing on the slopes of the plane wash was formed ravines. Gully formation along a more intensified due to the fact that the lands disturbed by erosion, the peasants were thrown and mastered new areas, the so-called "wasteland", but on abandoned land erosion was not stopped, because they have been given a boost because of a violation of turfgrass, mostly on sloping surfaces.

Runoff has increased because of erosion, worsened the hydrological conditions of the rivers edge. Fine soil, which in large quantities is submitted through the ravines and gullies, caused siltation and shallowing of rivers, swamping them in some areas. And surface runoff from sloping land under cultivation has reduced the humus horizon, has worsened the soil quality.

The compartmentalization of the areas that is growing, and increasing land unsuitable for agricultural land use caused a reduction in ploughing. The harm caused by the ravines, has become so significant that they were one of the causes of crop failures. In particular, the cause of the poor harvest of 1891, which covered twenty-one of the best agricultural provinces of the Russian Empire, "many believed... draining and the destructive activities of the ravines" [9] (translation ours. – D. S.), which are gradually formed from the previous management. The destruction of woody vegetation in the steppe areas and the plowing of steep slopes, valleys and gorges led to the decrease of moisture in the soil, which also impact on agronomic conditions of cultivation of grain.

Thus, a natural use of the land caused an increase in erosion, particularly sheet erosion and, consequently, has led to soil degradation, especially in the second half of the XIX century.

The right Bank of our region with some delay, but have experienced the same changes in landscape shape the environment, like the left Bank, which was associated not only with the agricultural development of the territory.

Semi mountainous terrain of the right Bank, especially the highest part of the Donetsk ridge, was not favorable to agricultural development, and so for a long time there were not many permanent residents. But after the 1861 reform in this region has been a rapid development of the industry, helped by the presence of vast

natural wealth, which at that time was not only explored, but already developed. In 1792, in the modern area of Lisichansk were discovered deposits of coal. Somewhat later there was found the ore and built the first blast furnace, which was soon abandoned.

With the opening of coal fields, the region began to take shape as industrial, that left a definite imprint on the structure of the land. After all, the area of disturbed lands, unsuitable for agricultural use has increased by as underground workings and ground stripping.

It so happened that the structure of land use in the Luhansk region began qualitatively to change from the end of XVIII – beginning of XIX century, when after the discovery of coal here began and increased coal mining. So the farm on the left Bank of the Luhansk region and in its southern part developed in different ways. If in the North the greatest development have received agricultural production in the South, which is part of the Donbass, the development of mining led to the industrial specialization of the economy.

In conditions of Donbass, where virgin steppe were confined to watersheds with strand-ruffed-logowaniem relief, swung open and basins, and slopes, increased erosion. V. I. Taliev [9] noted that most uncover slopes with eroded soils occur near human settlements, which clearly shows anthropogenic origins of erosion. The same opinion is E. M. Lavrenko, which linked the presence of large areas of rocky wasteland with no human activities [3].

Cultivation of the new territories, mainly to the slopes, the formation of numerous boundaries caused accelerated erosion. And I. F. Levakivsky gives an example: "in 1890, in the autumn, was held furrow in the direction of the slope; by the autumn of 1890 out of this furrow was formed the moat of about 40 fathoms. in length, two quarters of the depth and the same in width" [4] (our translation – D. S.). It was about the village of Nagolno-Tarasivske, located in the central part of the Donetsk ridge.

Assessment of the territory of Donbass in the erosive aspect of the study confirm that E. E. Kern, who was allocated Ekaterinoslav province, and especially Bahmutsk county, which strongly gully. In many counties, he wrote, "the area under active gullies ranged from 5 to 30% of the total area of counties" [2] (our translation – D. S.).

Analyzing the situation with the land condition, M. A. Rozov [8] noted that in the Donetsk ridge formed the whole complex is extremely favorable for ravine erosion of conditions and causes. Most of the gully areas, in his opinion, was of the Luhansk region: "... a hill that diversifies the terrain, reinforced plowing, without the forest, obviously, and a pronounced continental climate have all contributed to the formation of ravines" (our translation – D. S.).

About what size entered in the Donbass gully erosion, in particular, appears "Report on the strengthening of the ravines in the past, the present and the future" for-ester V. Raih, head of the Luhansk sandy-gully region of Donetsk subsample in 1918: "...everyone is well aware of the inconvenience to those who groin selly represent a growing ravines. In particular, in our county (in Slavyanoserbsk. – D. S.) they are downright toxic for anyone,

because it is impossible to find any road in the County, which would not cut one or the other ravine. According to the survey I can say that in our County there are about 3 thousand ravines, which have taken the Plowman together with the beams almost a tenth of the whole earth, that is, about 34 thousand acres" [1] (translation ours. – D. S.).

Not to say that any attempt to improve the situation not been done, but they had local character. All attempts to suspend the erosion of forest-reclamation funds, without combining with agro-technical measures, did not give the desired effect [11]. The main objective is a comprehensive settlement of runoff and protection of soils in the catchment that are prone to erosion, remained unresolved.

Industrial coal mining, which began in the second half of the XIX century, gained momentum, and during the first decades, there were extracted 500 thousand pounds (about 8 tons) of coal per month. For a century and a half coal production increased by more than 200 thousand times.

Today, in Luhansk region, the number of mines together with closed and such that are in private ownership, is more than 300. They still want to add about 30 processing plants, since the latter play the same role in the reduction of the land fund.

Outline the impact of mining operations under the mining region of Luhansk region covers an area of over 1,300 km², mainly on the right Bank of the Seversky Donetsk river. The area of mine fields more than 8 thousand km², which is 31% of the area of the coal region [10].

The urgent problem of the coal region has long been is the physical loss of land, that is, the reduction of land resources as a result of their occupation of slagheaps and industrial land facilities and communications. Every year in the dumps of the mines and plants accumulated 12 million tons of "empty" breed. The total volume excavated on the earth's surface rocks within the Lugansk region is more than 10 billion m³ [10]. Within the Donbass for centuries a substantial area under agricultural and forest land were destroyed or significantly reduced, a significant area was used for various man-made structures and communications. Thus, only mining reduces land fund of the region is 4.1%.

Despite the vast development of the mining industry on the right Bank of the Luhansk region, agricultural production also continues to play a role in the degradation of the land Fund. Fertile soil, dedicated to the Main Donetsk watershed, intensively exploited and exploited, which, together with negative natural processes can't call them fast enough impoverishment. Earth experiencing a lot of violent agricultural load. Owing to the combined action of various anthropogenic factors on the right Bank became more the changing natural environment and therefore now and more environmental stress on land resources.

Conclusions. Researched literary, and archival materials indicate that the problem of catastrophic state of agricultural lands is not only not disappeared, but over time has deteriorated.

Intensive and extensive land and economic activity in the Luhansk region over the centuries has led to land

degradation in agriculture through anthropogenically accelerated erosion, and the mining industry – through the physical removal of land due to enhanced mine construction and intoxication of soils the mine water and runoff from piles of rock.

The structure of land use scored a violent figure, land use in the region became unsustainable and inefficient and requires developments of new conceptual principles and the system approach to formation of optimal

structure of environmental management in General and land in particular. This problem becomes even more acute and relevant in connection with the temporary Russian occupation of almost half of the region. The effects of the enemy's assault on the natural environment, not to mention socio-economic losses, it is difficult to assess, but the obvious will become the need of restructuring as the land fund, and land tenure system.

Список використаних джерел:

1. Державний архів Луганської області. – Ф. Р-733, оп. 1, спр. 1.
2. Керн Э.Э. Овраги, их закрепление, облесение и запруживание / Э.Э. Керн. – М. – Л.: Госиздат, 1928. – 198 с.
3. Лавренко Е.М. Леса Донецкого кряжа / Е.М. Лавренко // Почвоведение. – 1926. – № 3-4. – С. 20-25.
4. Леваковский И.Ф. О причинах различия в форме склонов речных долин (Днепра и Дона) / И.Ф. Леваковский // Труды общества испытателей природы при Харьковском университете. – Т. 3. – Х., 1871. – С. 32-35.
5. Лященко П.И. История народного хозяйства СССР. – Т. II. Капитализм. – 4-е изд. / П.И. Лященко. – М.: Политиздат, 1956. – 302 с.
6. Пірко В. Заселення Донеччини у XVI–XVIII ст. – Донецьк, 2003. – С. 25-26.
7. Подов В.И. История Донбасса: В 3-х т. – Т. 1. – Донбасс в XVII–XVIII веках / В.И. Подов. – Луганск: Альма матер, 2004. – 336 с.
8. Розов Н.А. Овраги Украины. Материалы по овражно-песчаному вопросу Украины / Н.А. Розов. – К., 1927. – 61 с.
9. Талиев В.И. Растительность крайнего юго-восточного пункта Екатеринославской губернии / В.И. Талиев // Труды общества испытателей природы при Харьковском университете. – Т. XXX. – Х., 1896. – С. 15-26.
10. Фондові матеріали Державного регіонального геологорозвідувального підприємства „Схід-ДРГП”.
11. Шикула Н.К. Развитие эрозионных процессов в Донбассе / Н.К. Шикула // Природные ресурсы Левобережной Украины и их использование. Материалы межвед. науч. конфер. – Т. II. – Х.: Изд-во Харьковск. ун-та, 1961. – С. 332 – 338.
12. Яната О. До проблем соціалістичної реконструкції сільського господарства Донбасу / Олександр Яната // Шляхи соціалістичної реконструкції сільського господарства. – 1932. – № 7. – С. 30-37.

References:

1. Derzhavnyi arkhiv Luhanskoi oblasti. – F. R-733, op. 1, spr. 1.
2. Kern, E.E. (1928). Ovragi, ikh zakreplenie, oblesenie i zapruzhivanie. M. – L.: Gosizdat, 198.
3. Lavrenko, E.M. (1926). Lesa Donetskiego kryazha. *Pochvovedenie*, 3-4, 20-25.
4. Levakovskiy, I.F. (1871). O prichinakh razlichiya v forme sklonov rechnykh dolin (Dnepra i Dona). *Trudy obshchestva ispytateley prirody pri Kharkovskom universitete*. T 3, 32-35.
5. Lyashchenko, P.I. (1956). Istoriya narodnogo hozyaistva SSSR. T. II. Kapitalizm. M.: Politizdat, 302.
6. Pirko, V. (2003). Zaselennya Donechchyny u XVI–XVIII st. Donetsk, 25-26.
7. Podov, V.I. (2004). Istoriya Donbassa: V 3-h t. T. 1. Donbass v XVII–XVIII vekakh. Lugansk: Alma mater, 336.
8. Rozov, N.A. (1927). Ovragi Ukrainy. Materialy po ovrazhno-peschanomu voprosu Ukrainy. K., 61.
9. Taliev, V.I. (1896). Rastitelnost kraynego yugo-vostochnogo punkta Ekaterinoslavskoy gubernii. *Trudy obshchestva ispytateley prirody pri Kharkovskom universitete*. T. XXX, 15-26.
10. Fondovi materialy Derzhavnoho regionalnoho geologorozviduvalnoho pidpryemstva „Skhid-DRGP”.
11. Shikula, N.K. (1961). Razvitie erozionnykh protsessov v Donbasse. *Prirodnye resursy Levoberezhnoy Ukrainy i ikh ispolzovanie. Materialy mezhd. nauch. konfer.* T. II. Kh.: Izd-vo Kharkovsk. un-ta, 332-338.
12. Janata, O. (1932). Do problem sotsialistychnoi rekonstruktsii silskoho hospodarstva Donbasu. *Shlyakhy sotsialistychnoi rekonstruktsii silskoho hospodarstva*, 7, 30-37.

Надійшла до редколегії 08.01.2017 р.

УДК 39:911.3 (=161.2:1-87)

Андрій Зубик, асистент
e-mail: andriyzubyk88@gmail.com*Дмитро Корнійчук, студент*
e-mail: dimakorniychuk7@gmail.com*Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна*

СУЧАСНА УКРАЇНЬСЬКА ДІАСПОРА В КРАЇНАХ КОЛИШНЬОГО СРСР

Близько половини української діаспори проживає у країнах колишнього СРСР, тому актуальним завданням є дослідження сучасного стану української діаспори. За етнокультурними критеріями програм переписів населення, які проводилися у країнах колишнього СРСР, встановлено чисельність української діаспори, особливості розселення в окремих країнах. Подано середньорічні темпи зменшення чисельності українців, виділено основні ареали проживання української діаспори. За останніми результатами переписів населення складено карту сучасного розселення української діаспори.

Ключові слова: українська діаспора, розселення, етнічні меншини, урбанізація, етногеографічні процеси, країни колишнього СРСР, асиміляція.

Андрій Зубик, Дмитрій Корнійчук. СОВРЕМЕННАЯ УКРАИНСКАЯ ДИАСПОРА В СТРАНАХ БЫВШЕГО СРСР

Около половины украинской диаспоры проживает в странах бывшего СССР, поэтому актуальной задачей является исследование современного состояния украинской диаспоры. По этнокультурным критериям программ переписей населения, которые проводились в странах бывшего СССР, установлены численность украинской диаспоры, особенности расселения в отдельных странах. Поданы среднегодовые темпы уменьшения численности украинцев, выделены основные ареалы обитания украинской диаспоры. По последним результатам переписей населения составлена карта современного расселения украинской диаспоры.

Ключевые слова: украинская диаспора, расселение, этническое меньшинство, урбанизация, этногеографические процессы, страны бывшего СРСР, ассимиляция.

Andrii Zubyk, Dmytro Korniychuk. MODERN UKRAINIAN DIASPORA IN COUNTRIES OF FORMER USSR

In countries of the former Soviet Union concentrated almost half of the modern Ukrainian diaspora, particularly in the Russian Federation is home to the most numerous Ukrainian diaspora in the world. A reason of appearance Ukrainian diaspora in these countries was voluntary and forced migration, and in Belarus, the Russian Federation and Moldova - factor of state delimitation.

As a result of the census of population, which took place in the former Soviet Union after 1989, established changes in the numerosity of Ukrainian diaspora and its settlement. Given the specificity of the countries that were part of the Soviet Union, can be identified there are four groups of countries: the Baltics, Central Asia and the Caucasus. The fourth group consists of Belarus, Russia and Moldova, where part of the Ukrainian diaspora are autochthonous population. Compared with other countries in the Baltics countries dynamics of decrease number of Ukrainians is lower. In spite of membership of these countries in the EU, processes of modern Ukrainian labor migration, Ukrainians are excluded from active political and public life in these countries.

In Central Asia after 1989 found that the rate of decrease of Ukrainian diaspora very high because of low economic development, political situation in the region, Ukrainian integration into the Russian diaspora, natural decreases. In Armenia, Georgia and Azerbaijan because of military conflicts, revolutions and low living standards number of the Ukrainian diaspora is negligible. Beside this on the Ukrainian diaspora has influence linguistic, cultural and religious distance from the titular ethnic groups. In Belarus, the Ukrainian diaspora lives mainly in Brest region and major cities. Ukrainian diaspora in Moldova is living mainly in the northern parts of the country and Transnistria. In the Russian Federation it is the Ukrainian ethnic territories and major cities, in which directed the flows of Ukrainian labor migrants. The reasons for reducing the number of Ukrainian diaspora were military conflicts, low life, and the unstable political situation that led to the re-emigration to Ukraine or other countries. Among other reasons, it should be noted assimilation, a natural decrease in the number of Ukrainians.

Key words: Ukrainian diaspora, ethnic minority, urbanization, ethnogeographical processes, countries of former USSR, assimilation.

Постановка проблеми. Сучасна українська діаспора сформувалася внаслідок добровільного та примусового переселення українців до інших країн, а також внаслідок зміни державних кордонів. У наш час зростання чисельності українців за кордоном зумовлене процесами української трудової міграції, яка є результатом негативних явищ в економіці України. З розпадом Радянського Союзу та подальшим проголошенням незалежності України українська діаспора зазнала значних трансформацій. Такі зміни переважно відбувалися у країнах, які входили до складу Радянського Союзу, та були пов'язані із втратою економічних зв'язків між колишніми союзними республіками і, як наслідок, економічним спадом, переходом в низці країн на державну мову,

військовими конфліктами тощо. Частина представників української діаспори повернулися до України чи реємігрували до інших країн. Зважаючи на рівень економічного розвитку, особливості політичного життя, актуальною є розробка та втілення в життя програми репатріації українців головно з країн Середньої Азії. У низці країн (Естонія, Латвія та Литва) українці виключені з активного політичного і громадського життя та перебувають на становищі осіб без громадянства, оскільки процедура натуралізації в цих країнах є складною. Іншою небезпекою для української діаспори у цих країнах є русифікація, через мовну та культурну дистанцію з титульним етносом українці інтегруються у середовище більш чисельної російської чи російськомовної діаспори.

Тематика української діаспори недостатньо представлена в географії. Окремі наукові статті при-

свячені найбільшим українським діаспорам у Російській Федерації, Канаді та США, рідше – Казахстані. Дослідження української діаспори, на жаль, мало репрезентоване у географічних дослідженнях. Відсутнє комплексне суспільно-географічне дослідження української діаспори на сучасному етапі її розвитку з використанням останніх результатів переписів населення. Серед найважливіших джерел інформації про українську діаспору можна назвати монографічні видання А. Ленчук-Павличко “Ukraine and Ukrainians throughout the World” [5], В. Кабузана “Украинцы в мире” [16], В. Трошинського та А. Шевченка “Українці в світі” [22], С. Лазебника “Зарубіжні українці” [12]. В контексті дослідження української діаспори у країнах колишнього СРСР варто виокремити працю Ф. Заставного “Східна українська діаспора” [13] та атлас “Східна українська діаспора” [23]. В цих дослідженнях розкриті політичні, соціально-економічні причини еміграції з України, подано демографічну характеристику українців, які проживають поза межами України, описано соціо- та демографічні процеси у середовищі української діаспори, проаналізовано зміни у етнічній території України. Загалом ці праці наводять дані переписів населення 1989 р. та оціночні дані першої половини 90-х рр. XX ст.

Метою статті є аналіз змін у чисельності та розселенні української діаспори у країнах колишнього СРСР. Основними джерелами інформації стали етнокультурні критерії програм перепису населення, оцінні дані різних організацій щодо чисельності українців, дані демографічних досліджень населення. Програми переписів населення країн, які входили до складу Радянського Союзу, успадкували етнокультурні критерії його програм переписів. Чисельність українців встановлено за критеріями “національність”, “рідна мова”, “володіння іншими мовами”. Для Узбекистану, де після 1989 р. переписи населення не проводилися, чисельність українців встановлена за оцінними даними та на основі даних наведених науковцями, які працювали над розробкою “Етнічного атласу Узбекистану”.

Українська діаспора у країнах СРСР сформувалася внаслідок примусового переселення, міграції та фактору проведення державного кордону. Українці стали діаспорою внаслідок проведення державного кордону у Білорусі (Берестейська область), Російській Федерації (частини Білгородської, Воронежської, Курської та Ростовської областей, Краснодарського та Ставропольського країв) та Молдови.

Еміграція українців до країн Середньої Азії пов’язана із сільськогосподарським освоєнням регіону, індустріалізацією цих країн, сталінськими репресіями, евакуацією населення у роки Другої світової війни, відправкою до таборів, які знаходилися на території цих країн, освоєнням цілини, т. зв. “будовами комунізму”, розподілом спеціалістів на роботу після завершення навчання тощо.

Внаслідок таких неоднорідних причин еміграції українців та соціальної складової українська діаспора в цьому регіоні є соціально неоднорідною. До Казахстану та Киргизстану спочатку українська міграція була представлена селянами, які освоювали сіль-

ськогосподарські землі. Українські селяни сприяли якісним змінам у сільському господарстві цих країн. Те, що вони застосовували досконаліші знаряддя обробітку землі, впроваджували нові та більш врожайні сільськогосподарські культури, обумовило помітне зростання продуктивності праці в землеробстві, появу нових галузей господарства (бджільництва, городництва, садівництва тощо).

Згодом українську діаспору поповнили репресовані українці, праця яких використовувалася на промислових об’єктах. Третю, не менш чисельну групу, склали українські спеціалісти, які разом із росіянами складали “технологічну еліту”. Соціальна стратифікація української еміграції значною мірою вплинула на розселення українців. В Киргизстані, де українці головню освоювали землі, придатні для розвитку сільського господарства, значна частка українців проживає в сільській місцевості, меншою мірою це стосується Казахстану. Українська діаспора в Таджикистані, Туркменістані та Узбекистані проживає головню в містах чи майже виключно в столицях.

За результатами перепису 2009 р. у Казахстані проживало 333 031 українців. За чисельністю українці в країні є третьою (після казахів і росіян) етнічною групою, частка у населенні країни становить 2,1% [17]. Більшість українців проживає у містах – 55,8%, в столиці проживає 3,84% від усієї чисельності українців. Українське сільське населення компактно проживає у Акмолинській, Алматинській, Костанайській та Північноказахській областях.

За результатами перепису населення 2009 р., у Киргизстані проживало 21 924 українців, що становить 0,4% від всього населення країни. Переважно українці проживають у Чуйській області (49,5% від всієї чисельності українців) та м. Бішкек (36,4%). Понад половина українців проживає у містах, найвищий рівень урбанізації у Баткенській області, висока урбанізація у Джалал-Абадській, Іссик-Кульській та Наринській областях. Українське сільське населення переважає у Талаській, Ошській та Чуйській областях, де в селах проживає від 52 до 79,3% українців [18].

Аналогічна ситуація із закавказькими республіками: Азербайджаном, Вірменією та Грузією. Українська діаспора з’явилася у цих країнах у зв’язку із освоєнням нафтових родовищ та сільськогосподарських земель. Іншим аспектом появи українців була насильницька асиміляція автохтонного населення цих територій. Ще до початку Першої світової війни ці території заселялися українцями та росіянами, які пройшли військову службу в рядах царської армії. Маючи досвід поводження зі зброєю та будучи головно вихідцями із сільської місцевості, вони займалися сільським господарством та у разі нападу місцевого населення вміли оборонятися [15].

З 1989 р. у Азербайджані проведено два переписи населення – 1999 та 2009 рр., згідно з результатами яких у країні нараховували відповідно 28 984 та 21 500 українців. Українці переважають проживають у містах – Баку (98%), Гянджі, Мінгечаур та Сумгаїт [1]. Азербайджан є економічно найрозвиненішою країною регіону, однак відмінність релігії та мови певною мірою сповільнює процеси етнічної та мов-

ної асиміляції.

Після розпаду Радянського Союзу у Вірменії провели два переписи населення у 2001 та 2011 рр., за результатами яких встановлено, що в країні проживало 1 633 та 1 176 українців. Частка українців у населенні країни становила 0,04% (2011 р.). [20].

За результатами перепису населення 2002 р., у Грузії проживало 7 039 українців, переважно в містах Тбілісі та Батумі, Аджарії, що становить 73,2% від всієї чисельності українців [21].

Загалом у країнах Закавказзя українська діаспора головню проживає у столицях та великих містах. Українська діаспора функціонує у поліетнічному середовищі, є мовна та культурна дистанція з титульними етносами, також регіон характеризується нестабільною ситуацією, збройними конфліктами.

Проблема розселення українців у Білорусі вивчена недостатньо. У результаті навіть тепер, коли систематично проводять переписи населення, досить важко встановити точну чисельність українців. Невирішеним залишається питання про українсько-білоруське етнічне розмежування в південно-західній і південній частині Білорусі, де, за одними оцінками, живуть українці, за іншими – білоруси [9, с. 111]. Також через процеси державного розмежування до складу країни входить українська етнічна територія – Берестейщина, яку включили до складу країни після того, як від Білорусі відійшла низка територій до Російської Федерації.

За результатами перепису населення 2009 р. в Білорусі проживали 158 723 українці, що становить 1,67% від всього населення [19]. Українці є четвертою за чисельністю етнічною групою у країні після білорусів, росіян та поляків. Переважно українці проживають у Берестейській, Гомельській областях та м. Мінськ, що становить 62% від всієї чисельності українців.

У найбільших містах Білорусі – Бресті, Барановичах, Пінську, Вітебську, Новополоцьку, Орші, Полоцьку, Гомелі, Гродно, Могильові, Бобруйську та Мінську – проживає 83 376 українців, що становить 68% від всього загалу українців, які проживають у містах

У Молдові українці становлять значну частку в населенні Окницького (30%), Бріченського (25,6%), Ришканського (22,5%), Єдінецького (19,8%), Глодінського (19,5%), Дондушенського (12,7%), Дрокійського (11,3%) та Фалештського (11,9%) районів. У Синжерейському, Гинчештському, Чимішлійському, Бессарабському, Кагульському, Тараклійському, Аненій-Нойському районах та м. Кишинів частка українців від усього населення становила від 5 до 10%. У центрі та півдні Молдови частка українців є найнижчою – до 5% [2]. Рівень урбанізації української діаспори – 52%. Найвищий рівень урбанізації серед українців зафіксований у Кишиневі – 97%, Бельці – 97%, Бессарабському – 90%, Страшенському – 59%, А.Т.У. Гагаузія – 59%, Резінському – 51% і Сороківському – 51% районах. У решті районів рівень урбанізації українців становить від 10 до 40% від всієї чисельності українців.

За результатами перепису населення 2010 р. можна виділити основні ареали проживання

української діаспори в Російській Федерації. Найбільше українців проживає в Тюменській області та м. Москва – 8,16 та 7,99% від усієї чисельності українців у країні. Значні осередки є у Московській області (6,20), Краснодарському краї (4,34), Ростовській області (4,04), м. Санкт-Петербург (3,34), Омській (2,69) та Челябінській областях (2,60), Приморському краї (2,59), Оренбурзькій (2,57), Воронежській (2,23), Самарській (2,19), Саратовській (2,18) і Белгородській областях (2,17%) та Республіці Башкортостан (2,07), де сумарно проживає 44,52% від усієї чисельності української діаспори в країні [14, 24].

Країни Балтики (Естонія, Латвія та Литва) мають тісні історичні зв'язки із Україною. Наприклад, деякі міста Естонії були закладені князями Київської Русі (суч. Тарту (Юріїв) засноване Ярославом Мудрим), литовські князі разом з київськими проводили спільні військові походи. Окремі частини сучасних Естонії, Латвії та Литви в різні епохи були під владою руських князів. Поява української діаспори у цих країнах головню пов'язана із українською політичною еміграцією після Першої світової війни, згодом сюди, через неможливість повернутися додому, емігрували після таборів українські дисиденти. Також еміграція українців до цих країн пов'язана із проходженням військової служби, розподілом на роботу спеціалістів, а після 1991 р. – трудовою міграцією українців.

Українська діаспора в Естонії сформувалася після закінчення Другої світової війни, незначна частина іммігрувала після 1991 р. За чисельністю українці посідають третє місце після естонців та росіян. У 2000 р. в країні проживало 29 021 українців, що становить 2,2 % від усього населення. Українці переважно зосереджуються в містах – 79,3 %. Найбільше українців у північній частині Естонії, що включає столицю, повіти (мааконди) Іда-Вірумаа (понад 16%) і Тартумаа (5%). Згідно з переписом населення 2011 р. у Естонії 22 573 особи ідентифікувалися як українці, що становить 1,7% від усього населення країни [3].

Українська діаспора в Латвії сформувалася за подібним принципом, як і в сусідній Естонії. За результатами переписів 2000 і 2011 рр., у Латвії проживали 63 644 та 45 798 українців, за чисельністю це четверта етнічна група після латишів, росіян та білорусів. Частка українців від всього населення, за результатами перепису населення 2011 р., становить 2,21%. Близько половини українців проживає у Ризі – 49,7% (22 737 осіб), менше у м. Лієпая (7,9%), Даугавпілс (3,9%), Вентспілс (3,7%), Єлгава (3,11%) та Юрмала (2,6%) [4].

Міграція українців до Литви розпочалася після закінчення Другої світової війни і їх чисельність зростала до 1989 р. У 2001 р. в країні проживало 22 488 українців, за результатами перепису 2011 р. – 16 423. У містах проживає 85,9% українців переважно у Вільнюсі, Каунасі, Клайпеді, Шауляї та Паневежисі, де українці становлять 1,0, 0,4, 1,9, 0,5 та 0,3% від усього населення. Частка українців у населенні країни становить 0,6% (перепис 2011 р.), за чисельністю це п'ята етнічна група (після литовців,

білорусів, поляків та росіян). Українці переважно проживають у Вільнюському, Каунаському та Клайпедському повітах та м. Вільнюс, разом це 57,8% від всієї чисельності українців [6].

Головно українська діаспора у країнах колишнього СРСР зосереджувалася у Російській Федерації (63,22% від усієї чисельності української діаспори), Молдові (14,51%) та Казахстані (10,92%), що становить 88,65% від всієї чисельності української діаспори (табл. 1–2, рис. 1) [1–4, 6–8, 10, 17–21, 24].

Як бачимо з табл. 1–2, рис. 1 за результатами останніх переписів населення поч. XXI ст. українська діаспора головно зосереджується у країнах європейської частини СРСР (82,93% від всієї чисельності української діаспори) та країн Середньої Азії (13,32%). Незначна частка української діаспори проживає у країнах Балтики та колишніх закавказьких республіках 2,78 та 0,97% відповідно.

Рівень урбанізації українців становить від

52% (Молдова) до 98,7% (Азербайджан). Цей показник залежить від особливостей заселення цих територій українцями – сільськогосподарське освоєння земель чи робота українських спеціалістів у промисловості. Рівень урбанізації українців у Білорусі – 77,2%, Вірменії – 81,4%, Грузії – 73,5%, Естонії – 79,3%, Казахстані – 55,8%, Киргизстані – 55,7%, Латвії – 73%, Литві – 85,9%, Російській Федерації – 76,6% та Таджикистані – 91,2%. Високий рівень урбанізації української діаспори пов'язаний з тим, що українці головно проживають у столиці країни чи найбільших містах. У столиці країни проживає 98% від всієї чисельності української діаспори у Азербайджані, 17% – Білорусі, 53,6% – Вірменії, 47,3% – Грузії, 51,5% – Естонії, 3,84% – Казахстані, 36,4% – Киргизстані, 49,7% – Латвії, 36,3% – Литви, 19,14% – Молдови та 8,99% – Російській Федерації [1–4, 6–8, 10, 17–21, 24].

Таблиця 1

Динаміка чисельності української діаспори у країнах колишнього СРСР за переписами населення 1959, 1970, 1979, 1989 та переписами населення поч. XXI ст.

Країна	Рік перепису населення				
	1959	1970	1979	1989	поч. XXI ст.
Азербайджан	25778	29160	26402	32345	21500
Білорусь	133061	190839	230985	291008	158723
Вірменія	5593	8390	8900	8341	1176
Грузія	52236	49622	45036	52443	7039
Естонія	15769	28086	36004	48271	22573
Казахстан	762131	930158	897964	896240	333031
Киргизстан	137031	120081	109324	108027	21924
Латвія	29440	53461	66703	92101	45798
Литва	17692	25099	31982	44789	16423
Молдова	420820	506560	560679	600366	442475
Росія	3359083	3345885	3657647	4362872	1927988
Таджикистан	26921	31671	35826	41375	1100
Туркменістан	20995	35398	37118	35578	11000
Узбекистан	87927	114979	113826	153197	39000
Всього	5094477	5469389	5858396	6766953	3049750

Таблиця 2

Частка від усієї чисельності української діаспори у країнах колишнього СРСР за переписами населення 1959, 1970, 1979, 1989 та поч. XXI ст.

Країна	Рік перепису населення				
	1959	1970	1979	1989	поч. XXI ст.
Азербайджан	0,51	0,53	0,45	0,48	0,70
Білорусь	2,61	3,49	3,94	4,30	5,20
Вірменія	0,11	0,15	0,15	0,12	0,04
Грузія	1,03	0,91	0,77	0,77	0,23
Естонія	0,31	0,51	0,61	0,71	0,74
Казахстан	14,96	17,01	15,33	13,24	10,92
Киргизстан	2,69	2,20	1,87	1,60	0,72
Латвія	0,58	0,98	1,14	1,36	1,50
Литва	0,35	0,46	0,55	0,66	0,54
Молдова	8,26	9,26	9,57	8,87	14,51
Росія	65,94	61,17	62,43	64,47	63,22
Таджикистан	0,53	0,58	0,61	0,61	0,04
Туркменістан	0,41	0,65	0,63	0,53	0,36
Узбекистан	1,73	2,10	1,94	2,26	1,28

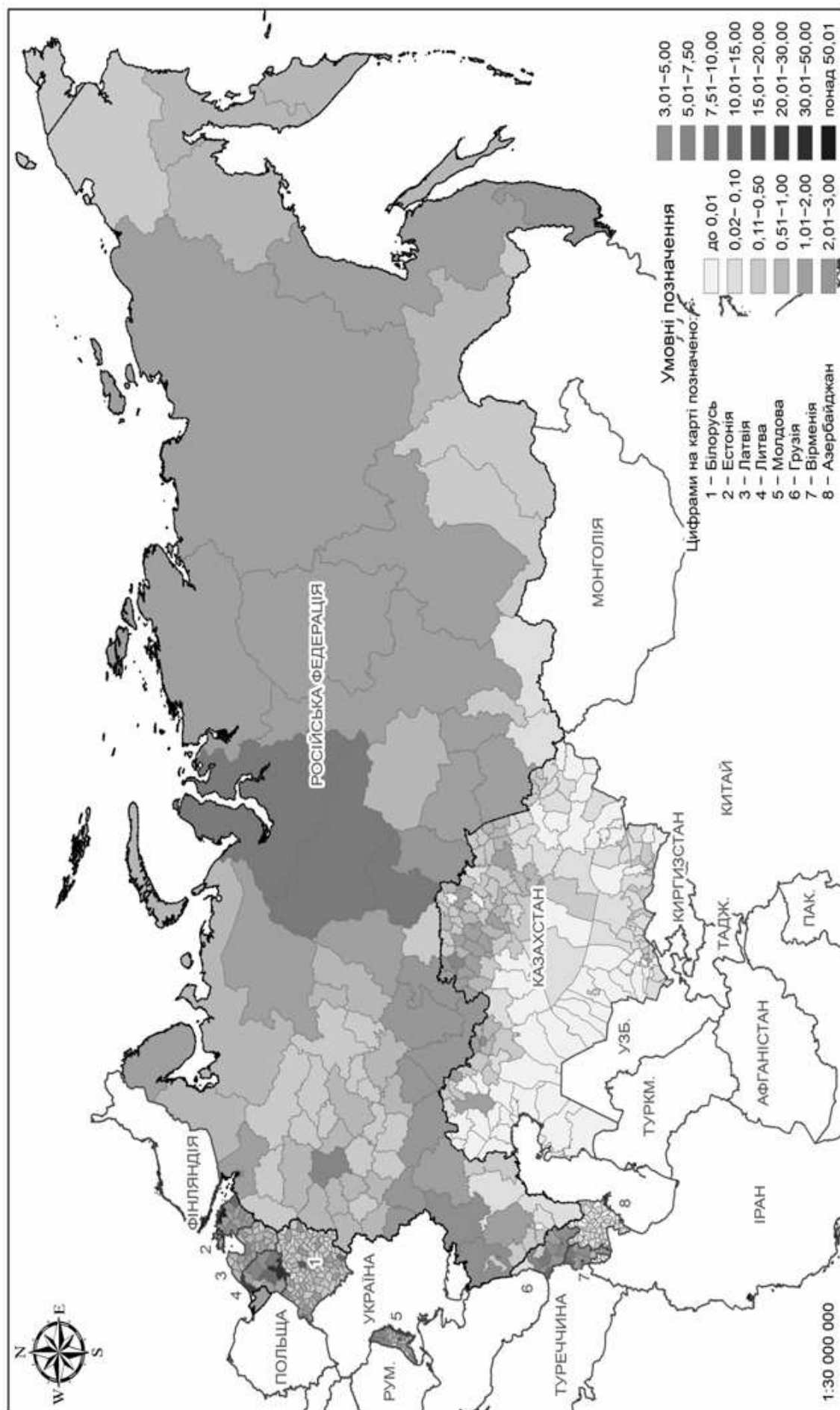

Рис. 1. Частка від усієї чисельності українців у країні в розрізі адміністративних одиниць середньої ланки [1–4, 6–8, 10, 17–21, 24]

Середньорічні темпи зменшення чисельності української діаспори після 1989 р. і до останніх переписів населення становили: -1,68% у Азербайджані, -2,27% – Білорусі, -3,91% – Вірменії, -6,67 – Грузії, -2,42% – Естонії, -3,14% – Казахстані, -3,9% – Киргизстані, -2,29% – Латвії, -2,88 – Литві, -1,75% – Молдові, -2,64% – Російській Федерації, -4,64% – Таджикистані, -2,9% – Узбекистані, -5,86% – Туркменістані.

Одним із найбільш суттєвих чинників зменшення чисельності українців є асиміляція. Після 1991 р. на території колишнього Радянського Союзу відбулися військові конфлікти у Вірменії, Грузії, Молдові, Російській Федерації. Водночас у Грузії та країнах

Середньої Азії відбувалися революції, які призвели до зміни влади у країні. Культурна, мовна та релігійна дистанція є особливо відчутною в азіатських республіках колишнього Радянського Союзу, Азербайджані, Вірменії, меншою мірою у Грузії. Інтеграція в середовище російської/російськомовних діаспор є результатом відмінностей у мові, культурі та релігії з титульним етносом. Етнічна та імміграційна політика країн прямо впливає на етнічну ідентифікацію людини та потоки новітньої міграції до країни. Проблема отримання громадянства є актуальною для українців, які проживають у Естонії та Латвії, меншою мірою у Литві.

Список використаних джерел:

1. Azbaycan Respublikasinin Dövlət Statistika Komitisi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.azstat.org>
2. Biraul National de Statistică al Republici Moldova [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statistica.md>
3. Eesti Statistika [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.ee>
4. Latvijas Statistika [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.csb.gov.lv>
5. Lencyk-Pawliczko A. Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora [Text] / A. Lencyk-Pawliczko // University of Toronto Press, 1994. – 509 p.
6. Lietuvos Statistikos Departamentas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.gov.lt>
7. O'zbekiston Respublikasi Davlatstatistika qo'mitasi [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.uz>
8. Агентии Омори Назди Президенти Чумхурии Тоҷикистон [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.tj/ru/population-census>
9. Винниченко І.І. Українці в державах колишнього СРСР: історико-географічний нарис [Текст] / І.І. Винниченко. – Житомир: Льонок, 1992. – 112 с.
10. Государственный комитет Туркменистана по статистике [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.gov.tm>
11. Дністрянський М.С. Етногеографія України [Текст] / М.С. Дністрянський. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
12. Зарубіжні українці [Текст] / за ред. С.Ю. Лазебника, Л.О. Лещенка, Ю.І. Макара та ін. – К.: "Україна", 1991. – 352 с.
13. Заставний Ф.Д. Східна українська діаспора [Текст] / Ф.Д. Заставний. – Львів: Світ, 1992. – 176 с.
14. Зубик А.І. Етногеографічні процеси в середовищі українців Росії [Текст] / А.І. Зубик // Географія та туризм: наук. зб. / Ред. кол.: Я.Б. Олійник (відп. ред.) та ін. – К.: Альфа-Пік, 2014. – Вип. 27. – 334 с. – С. 199-209.
15. Зубик А.І. Українська діаспора у країнах Закавказзя: динаміка чисельності, особливості розселення [Текст] / А.І. Зубик // Вісник Харків. ун-ту. Сер. Геологія. Географія. Екологія. – 2015. – Вип. 43. – С. 113-118.
16. Кабузан В.М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения. 20-е годы XVIII века–1989 год: формирование этнических и политических границ украинского этноса [Текст] / В.М. Кабузан // Ин-т рос. истории РАН. – М.: Наука, 2006. – 658 с.
17. Казакстан Республикасы Статистика Агенттігі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.kz>.
18. Национальный статистический комитет Кыргызской Республики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.stat.kg>
19. Национальный статистический комитет Республики Беларусь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.belstat.gov.by>.
20. Національна статистична служба Вірменії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.armstat.am>.
21. Національний статистичний офіс Грузії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://geostat.ge>.
22. Трощинський В.П. Українці в світі [Текст] / В.П. Трощинський, А.А. Шевченко. – К.: Альтернативи, 1999. – 352 с.
23. Українці. Східна діаспора (атлас). – Київ: Мапа ЛТД, 1993. – 25 с.
24. Федеральная служба государственной статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perepis-2010.ru>.
25. Этнический атлас Узбекистана [Текст] / под ред. А. Ильхамова. – Ташкент: ИООФС-Узбекистан, 2002. – 452 с.

References:

1. Azerbaijan Republic Statistics Committee. Available at: <http://www.azstat.org>.
2. Bureau of National Statistica at Republica Moldova. Available at: <http://www.statistica.md>.
3. Estonian Statistica. Available at: <http://www.stat.ee>.
4. Latvia Statistica. Available at: <http://www.csb.gov.lv>.
5. Lencyk-Pawliczko, A. (1994). Ukraine and Ukrainians throughout the World: a Demographic and Sociological Guide to the Homeland and Its Diaspora. University of Toronto Press, 509.
6. Lithuania Statistics Departament. Available at: <http://www.stat.gov.lt>.
7. Uzbekistan Respublic Statistic Committee. Available at: <http://www.stat.uz>.
8. Agency of President Tadjikistan. Available at: <http://www.stat.tj/ru/population-census>.
9. Vynnychenko, I.I. (1992). Ukraintsi v derzhavakh kolyshniogo SRSR: istoryko-geografichni narys [Ukrainians in countries of former USSR]. Lionok, 112.
10. State Statistics Committee of Turkmenistan. Available at: <http://www.stat.gov.tm>.
11. Dnistrianskyi, M.S. (2008). Etnogeografiya Ukrainy [Ethnogeography of Ukraine]. Vydavnychiy tsentr LNU imeni Ivana Franka, 232.
12. Lazebnyk, S., Leshchenko, O., Makar, Ju. (1991). Zarubizhni ukraintsi [Ukrainians of abroad]. "Ukraina", 352.
13. Zastavnyi, F.D. (1992). Skhidna ukrainska diaspora [Eastern Ukrainian Diaspora]. Svit, 176.
14. Zubyk, A.I. (2014). Etnogeografichni protsesy v seredovyschi ukraintsiiv Rosii [Ethnogeographical processes in Ukrainian diaspora in Russia]. *Geografiya ta turyzm*, 27, 199-209.
15. Zubyk, A.I. (2015). Ukrainska diaspora u krainakh Zakavkazzia: dynamika chyselnosti, osoblyvosti rozselennya [Ukrainian diaspora in Transcaucasian countries: dynamic of number, features of resettlement]. *Visnyk Kharkiv. un-tu. Ser. Geologiya. Geografiya. Ekologiya*, 43, 113-118.
16. Kabuzan, V.M. (2006). Ukraintsiy v mire: dynamika chislenosti i rasseleniya. 20-e gody XVIII veka –1989 god: formirovanie etnicheskikh i politicheskikh granits ukrainskogo etnosa [Ukrainians in the world]. M.: Nauka, 658.
17. Kazakstan Statistics Agency. Available at: <http://www.stat.kz>.
18. National Statistics Committee of Kyrgystan Republic. Available at: <http://www.stat.kg>.
19. National Statistics Committee of Belarus. Available at: <http://www.belstat.gov.by>.
20. National Statistics Service of Armenia. Available at: <http://www.armstat.am>.
21. National Statistics Office of Georgia. Available at: <http://geostat.ge>.
22. Troshchynskyi, V.P. (1999). Ukraintsi v sviti [Ukrainians in the world]. K.: Alternatyvy, 352.
23. Ukraintsi. Skhidna diaspora (atlas) (1993) [Ukrainians. Eastern Diaspora]. K.: Mapa LTD, 25.
24. Federal Service of State Statistics. Available at: <http://www.perepis-2010.ru>.
25. Ethnical atlas of Uzbekistan (2002) / pod red. A. Ilkhamova. Tashent: IOOFS-Uzbekistan, 452.

Надійшла до редколегії 15.01.2017 р.

УДК 911.3

*Юлія Перегуда, аспірант
e-mail: Julia_pereguda@ukr.net**Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Україна*

ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В ОБЛАСТЯХ СТОЛИЧНОГО СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНОГО РАЙОНУ

В даній статті проведено аналіз на основі систематизації статистичних даних в результаті факторизації матриці інтеркореляції відібраних показників. Констатовано, що для визначення специфіки формування середнього класу варто застосовувати економіко-математичні методи, які дають змогу відобразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення різних форм і типів розселення і проблем, які досліджуються. Відзначено, що дослідження середнього класу з позицій суспільної географії як просторово-зумовленого явища потребує формулювання методологічних положень, визначення процедури дослідження з виділенням основних етапів, обґрунтування методики й формування системи методів наукового пошуку для подальшого розкриття проблематики.

Ключові слова: середній клас, регіональний аналіз, соціально-економічна нерівність, якість життя населення, регіональна політика, факторний аналіз.

Юлія Перегуда. ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ СРЕДНЕГО КЛАССА В ОБЛАСТЯХ СТОЛИЧНОГО ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКОГО РАЙОНА

В данной статье проведен анализ на основе систематизации статистических данных в результате факторизации матрицы интеркорреляции отобранных показателей. Констатируется, что для определения специфики формирования среднего класса следует применять экономико-математические методы, позволяющие отразить определенные количественные соотношения, а иногда и качественные закономерности размещения различных форм и типов расселения и проблем, которые исследуются. Отмечено, что исследование среднего класса с позиций общественной географии как пространственно-обусловленного явления требует формулировки методологических положений, определение процедуры исследования с выделением основных этапов, обоснование методики и формирование системы методов научного поиска для дальнейшего раскрытия проблематики.

Ключевые слова: средний класс, региональный анализ, социально-экономическое неравенство, качество жизни населения, региональная политика, факторный анализ.

Julia Pereguda. INVESTIGATION OF FACTORS INFLUENCING THE FORMATION OF THE MIDDLE CLASS ON THE TERRITORY OF REGIONS OF CAPITAL SOCIO-GEOGRAPHICAL AREA

The article stated that to determine the specifics of a middle class it is necessary to apply economic and mathematical methods allowing one to display a certain proportion and sometimes qualitative patterns of distribution of different forms and types of settlement and problems that are investigated. The key components of each factor can be determined based on the analysis of factor analysis and the indicators playing a major role in shaping sets of factors can be shown based on a factor variance. The spatial organization of society in this research study has been noted to have a multi-level character, because it is going to cover the territory within the regions and the accommodation of diverse population on it will include spatial distribution of various types of economic activity and economic indicators. In this study, the special attention has been paid to economic poverty to determine the boundaries of the middle class, and conduction of more accurate inequality of economic indicators in the regions. The regional specifics of the Capital socio-geographical area has been conducted through socio-geographical approach aimed at disclosing the middle class. Based on statistical data systematization, the analysis has been conducted due to the matrix factorization of selected indicators intercorrelation. It has been noted that the study of the middle class from the standpoint of social geography as spatially conditioned phenomenon requires the formulation of methodological regulations, it defines procedures for research highlighting the main stages, and it studies the techniques and methods of forming the system of scientific research to further disclosure issues.

Key words: middle class, regional analysis, socio-economic inequality, quality of life, regional policy, factor analysis.

Постановка наукової проблеми та її значення. Соціально-економічна нерівність населення значно впливає на показники розвитку в регіоні. Важливим завданням соціально-економічного характеру має бути запровадження механізмів, які включатимуться в себе економічну складову для оптимально використання всіх наявних ресурсів в регіоні і враховуватимуть системність такого використання. Дослідження факторів впливу на формування середнього класу в областях Столичного суспільно-географічного району дозволить на аналізі даних за регіонами виявити та розкрити особливості просторової взаємодії різних територіально-економічних систем. У цьому аспекті важливу роль відіграє статистика як ефективний інструмент дослідження економічних та соціальних явищ та стану на конкретній території. Вказані аспекти вимагають нагального

врахування та вирішення. Це дозволяє говорити про наукову доцільність і практичну корисність постановки і вирішення актуальної наукової проблеми, для окреслення науково обґрунтованих методологічних засад для формування середнього класу, а також розробки і впровадження практичних рекомендацій щодо здійснення заходів як на державному, так і на регіональному рівні, шляхом узагальнення вітчизняної практики у вказаному питанні.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Авторами загальнотеоретичних наукових праць при вивченні аспектів бідності та середнього класу, які заклали фундамент для дослідження даної тематики, є науковці різних галузей науки, серед яких: М. Абакумова, Д. Богиня, Ж. Волгіна, Є. Воробйова, А. Колот, Е. Лібанова, В. Майера, В. Мандибур, С. Мельник, Т. Новікова, Г. Осовий, Р. Подаванова, О. Разумов, Ю. Саєнко, Г. Тарасенко, Н. Харченко, Г. Чепурко, П. Шевчук та ін. Щодо суспільно-географічних до-

сліджень вказаних категорії, то дана проблематика була предметом дослідження наступних науковців: М. Барановського, Т. Богомолі, І. Думової, Н. Мезенцевої, І. Мельник, Н. Зубаревич, Є. Лаптевої, О. Черкашиної, О. Хомри. Однак, незважаючи на значну кількість наукових праць, опублікованих останніми роками, можна стверджувати про відсутність у вітчизняній науці комплексного суспільно-географічного дослідження формування середнього класу в Україні.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання. Метою статті є дослідження нерівностей соціально-економічного характеру Столичного суспільно-географічного району на основі проведення факторного аналізу, а також окреслення внутрішньорегіональних особливостей, які впливають на формування середнього класу у розрізі територіальних одиниць.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. На сьогоднішній день існує значна кількість методів, які ґрунтуються на статистичних даних і дають можливість розподіляти суспільно-географічні об'єкти та здійснювати їх регіоналізацію. Виходячи з цього, застосування факторного аналізу має на меті окреслення певних взаємозв'язків за наявності економічних показників, які братимуться за основу в даному дослідженні. Чітка структура із логічно взаємопов'язаними елементами суспільно-географічних досліджень середнього класу може бути розглянута лише завдяки комплексному методологічному підходу до виявлення цих явищ. Всебічний науковий аналіз із використанням порівняльних, історичних, системно-структурних й інших підходів сприятиме виявленню нових теоретико-методологічних підходів щодо їх розв'язання. У даній роботі висвітлені різні підходи до вивчення проблем формування середнього класу, а також розумінню складових цієї системи в цілому.

Статистичний метод ґрунтується на аналізі даних за регіонами, сприяє виявленню та з'ясуванню особливостей просторової взаємодії різних територіально-економічних систем. У цьому аспекті важливу роль відіграє статистика як ефективний інструмент дослідження економічних та соціальних явищ та стану на конкретній території.

Пізнання об'єкта дослідження розпочинається із з'ясування його відмінностей від інших подібних

об'єктів і явищ, що є суттю порівняльно-географічного методу [7, с. 100]. У нашому дослідженні здійснювались просторово-територіальні порівняння нерівностей соціально-економічного характеру Столичного суспільно-географічного району, а також внутрішньорегіональні особливості можливостей для формування середнього класу у розрізі територіальних одиниць. Варто зазначити, що просторова організація життєдіяльності суспільства в даному науковому дослідженні матиме багаторівневий характер, тому що охоплюватиме територію в межах регіонів та розміщення різних верств населення на ній, включатиме в себе просторове поширення різних видів господарської діяльності та економічних показників. Важливою складовою просторової організації суспільства є адміністративно-територіальний устрій країн і регіонів, територіальна структура державного управління та місцевого самоврядування.

Факторний аналіз дає змогу визначити провідні компоненти кожного фактору й на основі факторної дисперсії показати, які показники відіграють найбільшу роль у формуванні наборів факторів. Обсяг вибірки становив 9 показників, що є елементами статистичної звітності, що забезпечує базову основу розрахунків та дає змогу провести докладний аналіз, який є підґрунтям для подальших висновків. Факторний аналіз був виконаний з використанням програми StatSoft Statistica 10.0.

Інформативною базою для аналізу факторів, які впливають на середній клас, були показники за трьома областями Столичного суспільно-географічного району (Житомирською, Київською, Чернігівською). Показники, що були використані при дослідженні: кількість суб'єктів ЄДРПОУ; чисельність підприємств на 1000 населення; заробітна плата штатних працівників та чисельність штатних працівників, середня тривалість безробіття, чисельність безробітних на ринку праці, Чисельність працевлаштованих на ринку праці, пропозиція та навантаження на 1 робоче місце [3; 4; 5].

У результаті факторизації матриці інтеркореляції 9 показників визначено 2 незалежні фактори, сумарний внесок яких в узагальнену дисперсію становив 70,49% (табл. 1). Дисперсія першого фактору становить 82,8%, що показує чітке переважання єдиного економічного фактору з поміж інших при аналізі середнього класу населення.

Таблиця 1

Основні показники факторного аналізу

Фактор	Власні значення		Вибрані головні компоненти	
	значення	загальної дисперсії, %	кумулят. значень	кумулят. %
1	5,255004	58,38893	5,255004	58,38893
2	1,090725	12,11917	6,345729	70,50809

Основні результати факторного аналізу виражаються в наборі факторних навантажень та факторних ваг. Факторними навантаженнями є значення коефіцієнтів кореляції кожної з вихідних ознак із кожним виявленим фактором.

Столичний суспільно-географічний район, як і

будь-який інший, сформований, враховуючи принципи та критерії районування, є територією із цілісною системою зв'язків, він внутрішньо неоднорідний, тобто має певну функціонально-територіальну структуру і внутрішню організацію; має певні ознаки об'єктивності, специфіки і єдності (цілісності) своїх

компонентів та елементів; характеризується такими специфічними ознаками, як спеціалізація і комплексність діяльності людини, а також наявністю певного органу управління цією діяльністю; його основу становить відповідний суспільно – географічний комплекс [6]. Звичайно, при комплексному дослідженні з рядом інших прийомів до визначення специфіки фо-

рмування середнього класу в регіоні можливо сформувати основні територіальні межі його поширення. Враховуючи, на розвиток середнього класу впливають різноманітні умови та чинники. Тому заключним етапом факторного аналізу є отримання кількісних значень виділених факторів для кожного з об'єктів. Ці величини отримали назву факторних ваг (табл. 2):

Таблиця 2

Таблиця факторних ваг

Житомирська область		
Адміністративна одиниця	Фактор 1	Фактор 2
Андрушівський	-0,90795	0,418677
Баранівський	-0,99048	0,133587
Бердичівський	-0,78243	0,617063
Брусилівський	-0,98601	-0,138801
Ємільчинський	-0,99854	0,029547
Житомирський	-0,66521	0,724071
Коростенський	-0,87500	0,474937
Коростишівський	-0,99159	0,039343
Лугинський	-0,99471	-0,082291
Любарський	-0,96987	0,209182
Малинський	-0,98933	-0,105670
Народицький	-0,85183	-0,516109
Нов.-Волинський	-0,92197	0,378747
Овруцький	-0,86523	0,487740
Олевський	-0,97289	0,216032
Попільнянський	-0,97105	-0,235679
Пулинський	-0,98890	-0,143964
Радомишльський	-0,96714	-0,253958
Романівський	-0,96624	0,013927
Ружинський	-0,99107	0,127630
Хорошівський	-0,90955	0,411912
Черняхівський	-0,99920	-0,022335
Чуднівський	-0,99830	0,043243

Чернігівська область		
Адміністративна одиниця	Фактор 1	Фактор 2
Бахмацький	-0,99555	0,087224
Бобровицький	-0,97689	-0,201005
Борзнянський	-0,99962	-0,025221
Варвинський	-0,94332	-0,307199
Городнянський	-0,97706	0,197706
Ічнянський	-0,99080	-0,132220
Козелецький	-0,99806	-0,044072
Коропський	-0,98587	-0,144115
Корюківський	-0,99327	-0,071597
Куликівський	-0,98983	-0,105851
Менський	-0,97410	0,224189
Ніжинський	-0,84161	0,529992
Н.-Сіверський	-0,98964	0,028923
Носівський	-0,97302	-0,211836
Прилуцький	-0,86403	0,494175
Ріпкинський	-0,98469	-0,152123
Семенівський	-0,98992	-0,108027
Сновський	-0,99375	-0,062291
Сосницький	-0,99307	-0,084498
Срібнянський	-0,94442	-0,294845
Талалаївський	-0,93580	-0,331045
Чернігівський	-0,99496	0,086007

Київська область		
Адміністративна одиниця	Фактор 1	Фактор 2
Баришівський	-0,95724	-0,278340
Білоцерківський	-0,65656	0,751557
Богуславський	-0,99803	0,049984
Бориспільський	-0,98195	-0,055133
Бородянський	-0,93852	-0,225573
Броварський	-0,99017	-0,035455
Васильківський	-0,90154	0,324553
Вишгородський	-0,97821	-0,178331
Володарський	-0,67610	0,078127
Згурівський	-0,99692	-0,037370
Іванківський	-0,95295	-0,302752
Кагарлицький	-0,95729	-0,274154
К.-Святошинський	-0,48028	-0,137644
Макарівський	-0,93591	-0,326918
Миронівський	-0,99060	-0,133038
Обухівський	-0,97730	-0,162788
П.-Хмельницький	-0,98992	0,125876
Поліський	-0,85111	-0,515549
Рокитнянський	-0,98265	-0,184460
Сквирський	-0,96909	-0,214838
Ставищенський	-0,98181	-0,174593
Таращанський	-0,98923	0,128250
Тетіївський	-0,96741	0,250616
Фастівський	-0,99273	0,091564
Яготинський	-0,99654	-0,074083
Київ	-0,08024	0,094074

В результаті аналізу факторних ваг у розрізі адміністративних одиниць спостерігається розподіл на три групи:

1 – із високим рівнем впливу факторів (12 одиниць у Житомирській, 6 – у Чернігівській, 8 – у Київській, загалом – 26 одиниць);

2 – із середнім рівнем впливу факторів (4 – у Житомирській, 3 – у Чернігівській, 3 – у Київській, разом – 10 одиниць);

3 – із низьким рівнем впливу факторів (7 – у Житомирській, 13 – у Чернігівській, 15 – у Київській, загалом – 35 одиниць).

Із першої групи за своїм показником виділяються Житомирський та Бердичівський райони Жито-

мирської області; Ніжинський та Прилуцький райони Чернігівської області; Білоцерківський район Київської області.

Відповідно найгірші показники мають Народицький район Житомирської області; Варвинський і Талалаївський райони Чернігівської області; Поліський і Макарівський райони Київської області.

Для оцінки значущості окремих економічних чинників життєдіяльності середнього класу, поряд із кореляційним було проведено факторний аналіз. Його результати, які наведено у таблиці 3, загалом підтвердили висновки, отримані на основі кореляційного аналізу.

Таблиця 3

Результати факторного аналізу чинників життєдіяльності середнього класу населення

Показники	Факторні навантаження	
	Фактор 1	Фактор 2
X1	-0,980692	-0,048843
X2	-0,313848	0,203950
X3	-0,600875	0,260651
X4	-0,980764	-0,050766
X5	-0,141042	-0,513880
X6	-0,986256	-0,062032
X7	-0,938722	-0,064063
X8	-0,990598	-0,037907
X9	0,129314	-0,838311
%*	58,4	12,1

Усього було виділено 2 головних фактори, які мають найбільший вплив на середній клас. Найвагомішим виявився перший фактор (58,4%), у складі якого високими факторними навантаженнями вирізняються насамперед показники X_1 , X_4 , X_6 та X_8 . Показники, що мають найбільш чітко вираженні значення згідно результатів факторного аналізу чинників життєдіяльності середнього класу населення, а саме: X_1 – кількість суб'єктів ЄДРПОУ; X_4 – чисельність штатних працівників; X_6 – чисельність безробітних на ринку праці, X_8 – пропозиція на 1 робоче місце. Проведений розрахунок за відібраними показниками дає змогу констатувати, що факторний аналіз приєє найбільш побудові пропозицій для оптимізації дослідження середнього класу в межах областей Столичного суспільно-географічного району. Показники, які отримали найвище факторне навантаження, достатньо повно репрезентують специфіку формування середнього класу та дають змогу оцінити вплив певних показників різної спрямованості на соціально-економічну нерівність населення регіону.

Економіко-математичні методи дають змогу відобразити певні кількісні співвідношення, а іноді й якісні закономірності розміщення різних форм і типів розселення і проблем, які досліджуються. В даному дослідженні особлива увага зведена до економічних показників бідності для визначення межі середнього класу та проведення більш чіткої нерівності за економічними показниками в регіонах. Дослідження середнього класу з позицій суспільної географії як просторово-зумовленого явища потребує формулювання загальних методологічних положень, визначення процедури дослідження з виділенням основних етапів, обґрунтування методики й формування системи методів наукового пошуку.

З огляду на проведене дослідження, варто підтримати позицію Л. Безуглої, що в пріоритеті політики на державному рівні для підтримки середнього класу має стати активізація соціально-економічних функцій держави, а саме: забезпечення зайнятості населення, у тому числі залучення до процесу суспільного підприємництва соціально вразливих груп населення, формування «середнього класу»; підвищення якості й рівня життя населення, стабілізація ринку; формування стабільного джерела доходів бюджету, забезпечуючи стійкий соціально-економічний розвиток [2]. Доцільно констатувати, що формуванням середнього класу як основи для впровадженням соціально-економічних програм розвитку як на рівні регіону, так і країни, має містити послідовні стратегічні завдання для подолання бідності населення.

Нині функціонування механізму формування і підтримки середнього класу досить часто розглядається з погляду необхідності забезпечення економічного розвитку як найактуальнішого імперативу. Забезпечення необхідних темпів економічного зростання вважається головним економічним завданням, вирішення якого пов'язане з абсолютним і відносним збільшенням ВВП, подоланням бідності, формуванням ефективного середнього класу як основи соціально-економічної стабільності в країні [1, с. 407].

Регіональні програми повинні стати інструмен-

том стратегії соціально-економічного розвитку в цілому по країні. Економічне та фінансове пожвавлення у функціонуванні регіонів забезпечує середній клас, а його відсутність у певному регіоні стримує зростання виробництва, при цьому й надалі домінують великі підприємства-монополісти, об'єднані у промислово-фінансові групи, концерни, корпорації, які організаційно не підпорядковані місцевій владі і виробляють продукцію переважно не для потреб регіону. Науково обґрунтована регіональна політика може бути успішно і практично втілена лише за умови ефективної системи управління регіоном, яка включає відповідні територіальні одиниці та завдання, що поставлені перед цими одиницями, насамперед соціально-економічні, культурно-політичні, екологічні та адміністративні [7, с. 127]. Отже, вагомість запровадження регіональної політики із врахуванням має включати всі складові елементи, а особливо специфіку бідності на цій території та основи для формування середнього класу.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Для комплексного дослідження особливого значення набуває використання загальних та спеціальних методів дослідження, що сприятиме широкому аналізу проблематики, а отже, й вирішенню важливих питань в даній сфері. Дослідження цієї проблеми через методи та підходи наукового пізнання стане основою для створення належного регулювання процесу формування середнього класу через призму суспільно-географічних передумов. Таким чином, слід зазначити, що лише у сукупності застосування найбільш прийнятних методів для пізнання кожного теоретичного та практичного аспекту в тематичі можливо досягти продуктивного результату в кінці дослідження.

В результаті аналізу факторних ваг у розрізі адміністративних одиниць дало змогу визначити три групи за рівнями факторів впливу, а саме відзначено, що із високим рівнем впливу факторів виділяються Житомирський та Бердичівський райони Житомирської області; Ніжинський та Прилуцький райони Чернігівської області; Білоцерківський район Київської області, а найгірші показники в результаті аналізу факторних ваг мають Народицький район Житомирської області; Варвинський і Талалаївський райони Чернігівської області; Поліський і Макарівський райони Київської області. Дослідження, що включає в себе широкий спектр методологічних основ та підходів, дозволить надати науково обґрунтовані рекомендації та висновки, а також встановлення ряду суттєвих пропозицій, які стосуватимуться посилення ролі середнього класу в суспільстві загалом та в межах Столичного суспільно-географічного району України зокрема. Виходячи з наведеного вище, констатуємо, що методологія суспільно-географічного дослідження середнього класу виступає в ролі абстрактного явища для досягнення пізнання чітко визначеного предмету дослідження та забезпечує результативне вирішення теоретико-практичних проблем в контексті теми за допомогою методів як загального спрямування, так і спеціального, що є невід'ємними елементами наукового аналізу досліджуваної проблематики.

Список використаних джерел:

1. Андронік О.Л. Середній клас у системі соціально-економічного розвитку / О.Л. Андронік // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: зб. наук. пр. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2015. – Вип. 30. – С. 403-409.
2. Безугла Л.С. Державна підтримка малого та середнього бізнесу за допомогою організаційно-маркетингових заходів [Електронний ресурс] / Л.С. Безугла // Ефективна економіка. – 2014. – №.8. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3479>
3. Головне управління статистики у Київській області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kievobl.ukrstat.gov.ua>
4. Головне управління статистики у Чернігівській області// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chernigivstat.gov.ua/>
5. Головне управління статистики Житомирської області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>
6. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії: [навч. посібник] / М.Д. Пістун. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
7. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник / О.Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.

References:

1. Andronik, O.L. (2015). Seredniy klas u systemi sotsialno-ekonomichnoho rozvytku [The middle class in the system of socio-economic development]. *Visnyk Pryazovskoho derzhavnoho tekhnichnoho universytetu. Seriya: Ekonomichni nauky: zb. nauk. pr.* Mariupol: DVNZ «Pryazovskyi derzhavnyi tekhnichniyi universytet», 30, 403-409.
2. Bezuhla, L.S. (2014). Derzhavna pidtrymka maloho ta seredniogo biznesu za dopomohoyu orhanizatsiyno-marketynhovykh zakhodiv [State support for SMEs using organizational and marketing activities]. *Efektivna ekonomika*, 8. Available at : <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3479>
3. Holovne upravlinnya statystyky u Kyivskiy oblasti. Available at: <http://kievobl.ukrstat.gov.ua>
4. Holovne upravlinnya statystyky u Chernihivskiy oblasti. Available at: <http://www.chernigivstat.gov.ua/>
5. Holovne upravlinnya statystyky Zhytomyrskoi oblasti. Available at: <http://www.zt.ukrstat.gov.ua/>
6. Pistun, M.D. (1996). Osnovy teorii suspilnoi geografii [Basic theory of social geography]. K.: Vyscha shkola, 231.
7. Topchiiev, O.H. (2005). Suspilno-geografichni doslidzhennya: metodologiya, metody, metodyky: Navchalnyi posibnyk [Socio-geographical research, methodology, methods, techniques]. Odesa: Astroprynt, 632.

Надійшла до редколегії 18.03.2017 р.

УДК 911.37 (477.54)

Катерина Кравченко, аспірант

e-mail: kate4465@gmail.com

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, Україна

ПРОСТОРОВІ ОСОБЛИВОСТІ, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД У ХАРКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті наведено інтерпретації терміну «територіальна громада», зазначено використання даного терміну у якості визначення адміністративно-територіальної одиниці. Визначено важливі завдання регіональної політики, необхідні для успішного проведення децентралізаційної реформи. Охарактеризовано особливості формування об'єднаних територіальних громад в Україні у період з 2014 до 2016 рр. Проаналізовано просторові особливості формування об'єднаних територіальних громад у Харківській області. Визначено типи прогнозованих фінансових ресурсів для планування розвитку громад. Класифіковано законодавчо сформовані громади за ознакою переважного місця проживання мешканців. Виявлено проблеми та перспективи формування територіальних громад у Харківській області.

Ключові слова: об'єднана територіальна громада, полюси росту, децентралізація влади, регіональна політика, рівень економічного розвитку, регіональна система розселення, адміністративний устрій, функції території.

Екатерина Кравченко. ПРОСТРАНСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИН В ХАРЬКОВСКОЙ ОБЛАСТИ

В статье приведены интерпретации термина «территориальная община», отмечено использование данного термина в качестве определения административно-территориальной единицы. Определены важные задачи региональной политики, необходимые для успешного проведения децентрализованной реформы. Охарактеризованы особенности формирования объединенных территориальных общин в Украине в период с 2014 по 2016 гг. Проанализированы пространственные особенности формирования объединенных территориальных общин в Харьковской области. Определены типы прогнозируемых финансовых ресурсов для планирования развития общин. Классифицированы законодательно сформированные общины по признаку преимущественного места проживания жителей. Выявлены проблемы и перспективы формирования территориальных общин в Харьковской области.

Ключевые слова: объединенная территориальная община, полюса роста, децентрализация власти, региональная политика, уровень экономического развития, региональная система расселения, административное устройство, функции территории.

Kateryna Kravchenko. SPATIAL FEATURES, PROBLEMS AND PROSPECTS FOR FORMATION OF UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES IN KHARKIV REGION

In modern conditions of our country great attention of scientists devoted to the problems of improvement of territorial organization regional settlement systems. The process of decentralization of power creates entirely new conditions for the life of the regions of Kharkiv region. Formation of local communities should be focused on providing the public with maximum number of quality services. In every region of Ukraine there are territories, such as cities, that have a more intense level of development, have better living conditions than the peripheral rural areas. That is why the regional development planning is an important for aligning the economic capacity of the weaker regions on the regional level.

The greatest socio-economic level of development will stand out of the community, which include large villages and townships, with important industrial and social facilities for the population with necessary services. With transport links and communication with the regional center of these towns can become new centers of economic development, «growth poles» of the region.

Territorial communities legally formed in the Kharkiv region, according to the conditional basis of «preferred habitats residents» divided into: predominantly rural, rural-urban, and predominantly urban. Compared with other regions, the formation of local communities in Kharkiv region is quite slow, which indicates the existence of a significant number of problems. Important issues of formation of local communities in Kharkiv region are: complexity, diversity reform mentality of the population, the uncertainty of development priorities of communities. Among perspectives can be defined: two-level direct funding from the state, local budgets presence in the resource base, and a number of preferences of additional features to attract direct investment.

Key words: united local community, the poles of growth, decentralization of power, regional policy, the level of economic development, regional system of settlement, administrative structure, area's function.

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах розвитку нашої держави значної уваги науковців потребують проблеми удосконалення територіальної організації регіональних систем розселення. Це у свою чергу вимагає формування відповідних суб'єктів управління і регулювання процесом розселення на всіх територіальних рівнях. Зокрема, детального аналізу потребує процес створення в межах областей України об'єднаних територіальних громад, визначення проблем та перспектив еволюції даного процесу.

Процес децентралізації влади створює принципово нові умови для життєдіяльності регіонів і

територіальних громад Харківської області, адже система розселення регіону є давно сформованою та динамічно розвивається, але наразі її розвиток має асиметричний характер з орієнтацією на адміністративний центр регіону м. Харків, що стримує комплексну еволюцію регіону та гальмує розвиток периферійних територій [9].

Аналіз попередніх досліджень свідчить про те, що окремі аспекти формування об'єднаних територіальних громад та особливостей децентралізації висвітлені у роботах Я. Олійника [11], Л. Заставецької [6], А. Мельничука [8], М. Барановського [2] та інших науковців.

Метою даного дослідження є виявлення просторових особливостей, проблем та перспектив фор-

мування об'єднаних територіальних громад (ОТГ) та визначення проблем та перспектив досліджуваного процесу у Харківській області.

Виклад основного матеріалу. Термін територіальна громада може бути використаний у таких значеннях [5, 6]:

1. *Територіальна громада як сукупність місцевих жителів*, які постійно проживають у межах адміністративно-територіальної одиниці. У цьому значенні територіальні громади існували завжди, бо в містах і селах завжди проживали люди. Саме в цьому значенні використовують цей термін в державному законодавстві та юриспруденції.

2. *Територіальна громада як публічний власник* – це об'єднання всіх громадян адміністративно-територіальної одиниці, які можуть простою більшістю від свого складу на основі загальних зборів відповідно до Конституції України вирішувати питання щодо своєї спільної, неподільної публічної власності (тому її ще називають «конституційна територіальна громада»). Це територіальна громада, яка набула статусу юридичної особи публічного права.

5. *Громада як адміністративно-територіальна одиниця* – це значення з'явилося із впровадженням адміністративно-територіальної реформи 2014-2015 рр. У цьому розумінні громада означає не місцевих жителів, а адміністративну територію. В нашому дослідженні термін «об'єднана територіальна громада» (ОТГ) використовуємо саме у значенні адміністративно-територіальної одиниці.

У аспекті європейського вектора розвитку України та використання закордонного досвіду децентралізаційних реформ, згідно Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» встановлено наступні вимоги для добровільного об'єднання територіальних громад [5]:

1) у складі об'єднаної територіальної громади не може існувати іншої територіальної громади, яка має свій представницький орган місцевого самоврядування;

2) територія об'єднаної територіальної громади має бути нерозривною, межі об'єднаної територіальної громади визначаються по зовнішніх межах юрисдикції рад територіальних громад, що об'єдналися;

3) при прийнятті рішень щодо добровільного об'єднання територіальних громад беруться до уваги історичні, природні, етнічні, культурні та інші чинники, що впливають на соціально-економічний розвиток об'єднаної територіальної громади;

4) якість та доступність публічних послуг, що надаються в об'єднаній територіальній громаді, не можуть бути нижчими, ніж до об'єднання.

Адміністративним центром об'єднаної територіальної громади визначається населений пункт, який має розвинуту інфраструктуру і розташований найближче до географічного центру території ОТГ, її найменування є похідним від назви населеного пункту, визначеного її адміністративним центром.

Європейські уряди проводять свою регіональну політику шляхом перетворення проблеми відмінності регіонів у нові можливості для їх розвитку; виходячи із їх конкурентних переваг створюють можли-

вості для подібного розвитку. Важливим аспектом є те, що кожна європейська держава прагне реалізовувати свою регіональну політику завдяки використанню міжрегіональних відмінностей у якості можливості розвитку, і не допустити їх перетворення на проблеми національної єдності та безпеки.

Формування територіальних громад повинно бути орієнтовано на надання населенню максимальної кількості якісних послуг [6]. Саме в межах громади здійснюватиметься виховання, освіта, первинне медичне обслуговування, побутове забезпечення мешканців, використання земельних ресурсів, транспорт та зв'язок. Населення громади повинно становити понад 9 тисяч осіб, займати площу понад 400 км². На практиці досягнути такого співвідношення досить складно з огляду на наступні причини [4, 6, 11, 15].

- депопуляція сільського населення, вимирання сіл;
- нерівномірність розселення (надмірна концентрація у Харківській агломерації, диспропорція розвитку центр-периферія), неоднорідність щільності населення;
- недостатній розвиток інфраструктури сільської місцевості.

У кожній області України є території, в першу чергу міста, які мають вищий рівень розвитку, кращі умови життя, ніж периферійні віддалені сільські райони [7]. Саме тому на регіональному рівні важливим є планування розвитку регіону для вирівнювання економічної спроможності слабших регіонів. При цьому, важливим є його проведення не через надання додаткових дотацій слабким територіям, а при створенні там нових центрів зростання, використовуючи для цього конкурентні переваги таких територій.

Особливістю сучасного регіонального розвитку є домінування орієнтації на децентралізацію влади та партнерство між різними її рівнями і гілками [2].

Зважаючи на необхідність наукової обґрунтованості при утворенні об'єднаних територіальних громад важливим є взяти за основу для розробки власної стратегії розвитку Державну стратегію регіонального розвитку України на період до 2020 року, адже вона базована на підході збільшення конкурентоспроможності регіонів та забезпечення єдності всього українського простору та покращення якості життя населення незалежно від місця проживання людини [13].

В ході проведення децентралізаційної реформи важливими завданнями регіональної політики держави є [8, 11, 13]:

- передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування
- забезпечення громадян рівними можливостями та гарантованим рівнем публічних послуг;
- збереження єдності державного простору при регіональних відмінностях, створення умов для міжрегіональної солідарності;
- зменшення дисбалансу у економічному розвитку регіонів, координація політики розвитку секторів економіки у регіонах.

Основоположними завданнями формування

об'єднаних територіальних громад повинні бути:

- підвищення рівня конкурентоспроможності регіонів шляхом оптимізації і диверсифікації структури економіки, забезпечення ефективної спеціалізації регіонів з пріоритетним використанням власного ресурсного потенціалу;
- досягнення збалансованого розвитку території, запобігання поглибленню соціально-економічних диспропорцій, забезпечення соціально-економічної єдності і рівномірності розвитку регіонів з метою

створення рівних умов для розвитку людини;

- підвищення ролі та функціональних можливостей міст у подальшому розвитку, їх позитивного впливу на навколишні території;
- підвищення ефективності використання внутрішніх факторів розвитку населених пунктів регіону.

Станом на початок 2015 р. було розроблено та подано до Кабінету Міністрів України (КМУ) плани 23 областей, окрім Закарпатської (рис. 1) [11].

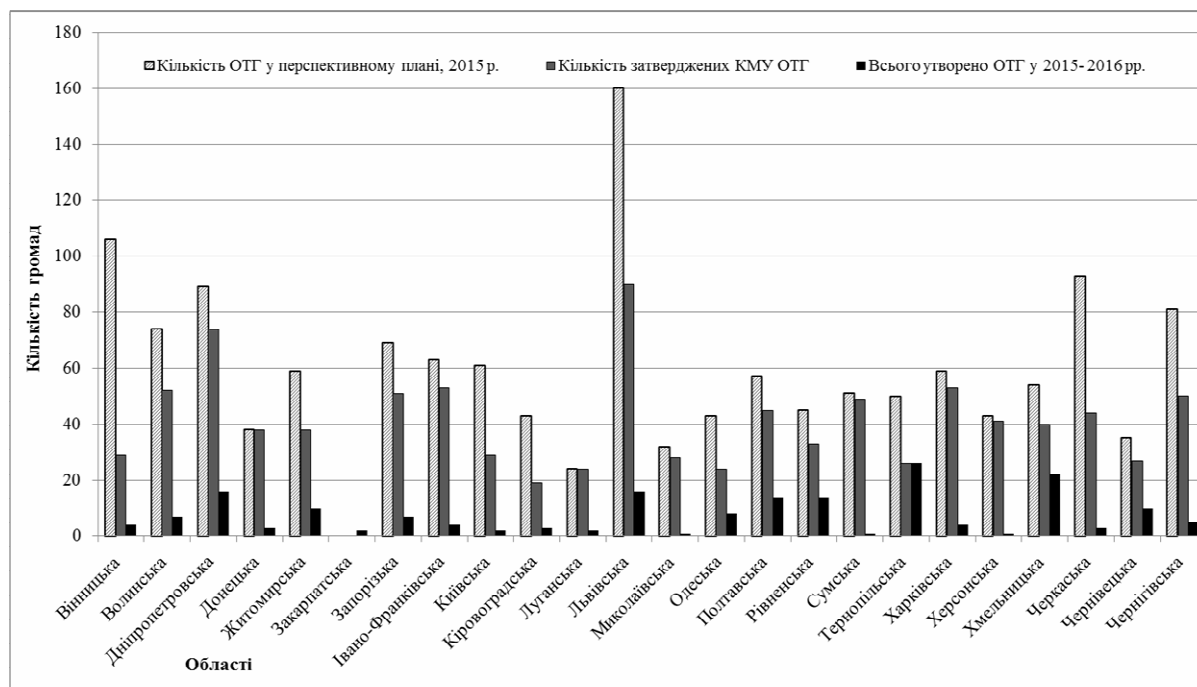

Рис. 1. Формування об'єднаних територіальних громад в Україні (2014 – 2016 рр.)
(побудовано автором за даними [11])

Загальна кількість громад, пропонованих обласними державними адміністраціями в перспективних планах становила 1429, що загалом відповідає експертним прогнозам, але чисельність ОТГ у кожній області є різною і ніяк не корелює з площею та населенням відповідної території.

Наразі лише близько 30 новоутворених ОТГ (15 %) мають більш-менш сформовану територіальну структуру, решта ОТГ перебувають на стадії формування [11].

Згідно з проектом Перспективного плану формування територій громад Харківської області 459 громад області повинні об'єднуватися в 51, таким чином, число громад зменшиться майже в 8 разів (рис. 2) [14].

Найбільші зміни передбачено у Вовчанському, Богодухівському і Куп'янському районах, де, відповідно, замість 27, 24 і 20 громад залишиться лише по одній громаді. Процес укрупнення громад значною мірою привертає увагу до проблеми у адміністративно-територіальному устрої Харківщини.

Об'єднані громади повинні володіти достатніми матеріальними і фінансовими ресурсами, територіями, соціальною інфраструктурою для вирішення проблем місцевого значення.

Населені пункти, що входять у ОТГ мають виконувати певні функції, та розвиватися згідно з їх місцем та роллю в ній. Найбільшим соціально-економічним рівнем розвитку будуть вирізнятися громади, у які входять великі села та селища міського типу, з важливими виробничими та соціальними об'єктами для забезпечення населення необхідними послугами.

При налагодженому транспортному сполученні та зв'язку із районним центром ці населені пункти можуть стати новими центрами економічного розвитку, «полюсами росту» регіону [1, 9].

Саме визначення «полісів росту» при стратегічному плануванні є превалюючим завданням, адже вони повинні бути основою для розвитку місцевої економіки.

Планування розвитку ОТГ необхідно здійснювати на основі таких прогнозованих фінансових ресурсів, як [11, 13]:

- власні доходи бюджету;
- кошти Державного фонду регіонального розвитку;
- кошти державної субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ;
- кошти міжнародних інвестицій.

Використовуючи державні кошти, субвенції на розвиток інфраструктури ОТГ управлінням варто дотримуватись певних підходів, які б забезпечували ефективність: кошти мають бути використані найбільш раціонально; фінансові дотації повинні мати

довготривалі позитивні наслідки, використанні коштів повинні бути відкритим та витрачатись на основі відкритих тендерів, що забезпечить здорову конкуренцію серед розроблених проектів.

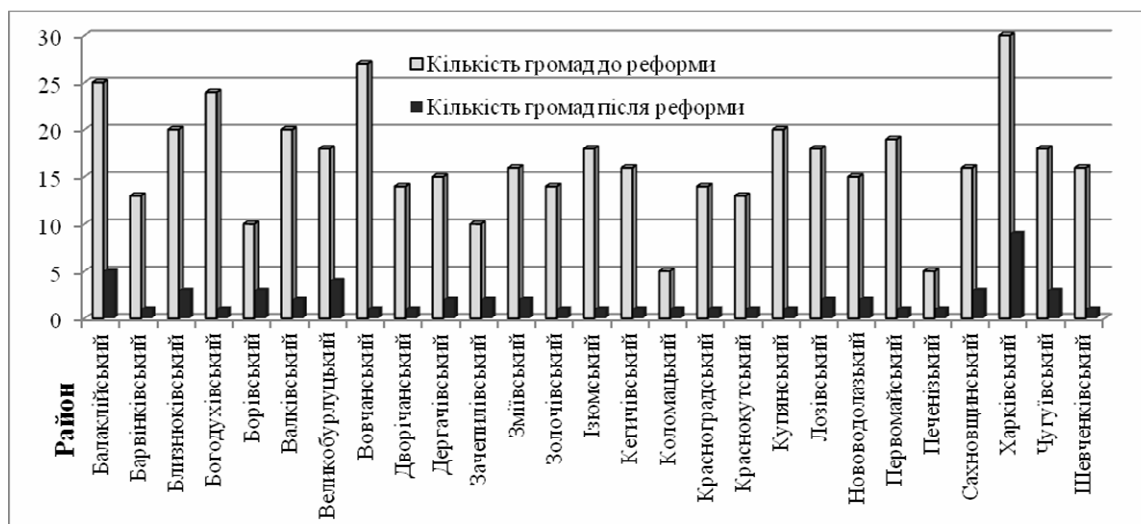

Рис. 2. Кількість територіальних громад у Харківській області до і після децентралізаційної реформи (побудовано автором за даними [14])

Територіальні громади, законодавчо сформовані в Харківській області згідно Перспективного плану, за умовною ознакою «переважного місця проживання мешканців» поділяються на наступні типи [14]:

- переважно сільські (Дворічанська, Краснокутська, Малововчанська, Коломацька та ін.);
- сільсько-міські (Дергачівська, Куп'янська, Вовчанська, Старо-Мерчицька, Старо-Салтівська);
- переважно міські (Солоницівська, Люботинська, Роганська).

Для кожного із зазначених вище типів необхідно є певна специфіка і комбінаторика у забезпеченні функціонування з урахуванням наявних ресурсів і економічного потенціалу, своєчасне планування комунікаційних відносин та управління розвитком окремих територій всередині об'єднаної територіальної громади.

Станом на 1 січня 2017 року в Харківській області з 1677 населених пунктів у 7 не проживає жодної особи, у 87 від одного до 10 мешканців, населення 349 населених пунктів коливається від 11 до 50, а у 253 – від 51 до 100 осіб. Всього з 1986 по 2016 рік Верховною Радою знято з обліку 71 населених пунктів в Харківській області, і саме динамічний розвиток новоутворених громад може урегулювати зазначені явища [12].

На жаль, порівняно з іншими регіонами, процес утворення територіальних громад у Харківській області відбувається досить повільно, і наразі становить лише 10% від запланованого.

Станом на 1 січня 2017 року сформовано 4 територіальні громади (таблиця 1) з 51 проектних, що свідчить про наявність проблем у ході даного процесу [13].

Просторовий аналіз утворення ОТГ на території Харківської області виявив, що до формування гро-

мад долучаються переважно центральні міські та сільські ради середнього рівня розвитку [3, 10]. Це можна пояснити тим, що високорозвинені сільради уникають об'єднання з сільрадами слабшого рівня розвитку, через небажання бути ресурсними та фінансовими донорами у об'єднаній громаді. В той же час, об'єднання декількох слабкорозвинених сільрад у територіальну громаду не допоможе якісно змінити рівень їх соціально-економічного розвитку. Але разом з тим, процес утворення ОТГ продовжує просуватись, на разі формується Малинівська територіальна громада (у складі: Малинівка, Стара Гнилиця, Моспанове, Залізничне, Ртищівка і Гракове) [13].

На разі, важливими проблемами утворення ОТГ Харківської області є [2, 6, 8, 11, 13]:

- необізнаність управлінців у особливостях розвитку об'єднаних територіальних громад та їх неспроможність пояснити перспективи децентралізаційного процесу представникам сільрад;
- непослідовність нормативного забезпечення реформи децентралізації, відсутні відповідні зміни до Конституції України;
- неузгодженість та відставання галузевих міністерств від поточних темпів децентралізації, повільність їх реагування на виклики, які постають перед новоствореними громадами;
- складність, багатоплановість реформи, адже її концепція вимагає узгоджених дій з боку різних міністерств та відомств, зокрема Міністерства освіти та науки, Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я тощо;
- більшість інфраструктурних закладів, які громади повинні взяти на баланс, не мають оформлених належним чином установчих документів;
- ментальність населення, адже реформа передбачає отримання повноважень, втім, не всі чинні

- сільські та селищні голови готові брати відповідальність з управління майном та розвитку громади на себе;
- невизначеність пріоритетів розвитку ОТГ;

- необхідність підвищення обізнаності населення у питаннях подання проектних заявок до Державного Фонду Регіонального розвитку, реалізації та контролю за виконанням проектів.

Таблиця 1

Об'єднані територіальні громади, сформовані у Харківській області станом на 1 січня 2017 р.
(побудовано автором за даними [13])

Назва ОТГ	Склад ОТГ	К-ть населених пунктів, що увійшли до ОТГ	Площа території ОТГ, км ²	Чисельність населення ОТГ, осіб
Чкаловська ОТГ	Чкаловська селищна, Коробочкинська, Іванівська, Леб'язька, Базаліївська, Юрченківська сільські ради	17	21,9	11598
Старосалтівська ОТГ	Старосалтівська селищна, Шестаківська, Молодівська, Гонтарівська, Червоноармійська, Хотімлянська сільські ради	20	472,6	8924
Мереф'янська ОТГ	Мереф'янська міська рада, Утківська селищна рада.	7	99,6	25753
Роганська ОТГ	Роганська селищна, Пономаренківська сільська ради	10	71	11460

Однак, в ході об'єднання територіальних громад Харківської області вирізняються певні перспективи розвитку [2, 6, 8, 11, 13, 15]:

- дворівневе пряме фінансування: від держави - безпосередньо громаді, бюджети об'єднаних громад урівнюються в повноваженнях з містами обласного значення;
- наявність у місцевих бюджетах ресурсної бази, у використанні якої для об'єднаних громад є низка преференцій і додаткових можливостей;
- об'єднуючись та вирішуючи проблему подальшого існування, громади закладають важливі основи для власного перспективного економічного розвитку, адже отримують територіальні, земельні, демографічні ресурси, та мають змогу облаштувати інфраструктуру;
- створення можливості для мешканців аграрних регіонів жити у рівних комфортних умовах з містами, користуватися транспортом, медичними послугами, мати якісну освіту, доступ до адміністративних, побутових послуг тощо;
- об'єднаним громадам передаються функції державно архітектурно-будівельної інспекції, пов'язані із введенням в експлуатацію об'єктів будівництва;
- можливість залучення прямих інвестицій.

Висновки. Формування об'єднаних територіальних громад є якісно новим етапом у розвитку управлінської системи нашої держави. Починаючи з 2015 року державна регіональна політика в Україні набула європейських рис, області отримали можливості планування та фінансування власного розвитку за умови утворення об'єднаних територіальних громад. В ході децентралізаційної реформи успішними стають ті регіони та громади, які ефективно розвивають власну внутрішню спроможність та поліпшують ті внутрішні умови, які впливають на інвестиційну привабливість та підтримують її.

На разі саме на об'єднані територіальні громади покладено зобов'язання перед населенням за формування соціальної інфраструктури, комфортного середовища проживання людей, для чого потрібен прогнозований та обґрунтований розвиток, розумне планування суспільного простору. Нові об'єднані територіальні громади безумовно повинні вирішити велику кількість проблем, але вони обов'язково відчують диспаритет розвитку у порівнянні з містом Харковом, тому важливим аспектом формування нових територіальних громад необхідно зазначити важливість використання потенціалу сільських і урбанізованих територій всередині громад, що забезпечить оптимальний розвиток регіону.

Список використаних джерел:

1. Christaller W. Central Places in Southern Germany / W. Christaller. – NY: Englewood Cliffs, 1967. – 230 p.
2. Барановський М.О. Демографічний потенціал центрів територіальних громад регіонів Українського Полісся як важливий чинник ефективності адміністративно-територіальної реформи / М.О. Барановський // Регіон – 2016: стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10 – 11 листопада 2016 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. – С. 20-25.
3. Голиков А.П. Харьковская область: Природа, население, хозяйство / А.П. Голиков, А.Л. Сидоренко. – [3-е вид.] – Х.: Бизнес Информ, 2011. – 288 с.
4. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти / В.О. Джаман. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
5. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР),

- 2015, № 13, ст. 91).
6. Заставецька Л.Б. Проблеми здійснення адміністративно-територіальної реформи в Україні / Л.Б. Заставецька // Матеріали Всеукраїнської конференції з участю закордонних учених, присвяченої 70-річчю кафедри економічної і соціальної географії ЛНУ імені Івана Франка / [відп. ред. проф. О.І. Шаблій]. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2015. – С. 98-103.
 7. Лаппо Г.М. География городов / Г.М. Лаппо. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. – 480 с.
 8. Мельничук С. Децентралізація влади: реформа № 1 [аналітичні записки] / Анатолій Мельничук, Павло Остапенко. – К.: ЦОП «Глобус» ФОП Кравченко Я.О. – 2016. – 35 с.
 9. Немець К.А. Роль та значення заселенсько-розселенських процесів для розвитку соціогеосистеми Харківської області / К.А. Немець, К.О. Кравченко // Часопис соціально-економічної географії: міжрегіон. зб. наук. праць. – Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. – Вип. 19(1). – С. 54-59.
 10. Немець Л.М. Демографічний розвиток Харківського регіону: монографія / Л.М. Немець, К.Ю. Сегіда, К.А. Немець. – Х.: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 200 с.
 11. Олійник Я.Б. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози / Я.Б. Олійник, П.О. Остапенко. – Український географічний журнал. – 2016. - № 4. – С. 37-44.
 12. Офіційний сайт Головного управління статистики у Харківській області. – Режим доступу: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
 13. Офіційний сайт Децентралізаційної реформи влади в Україні. – Режим доступу: <http://decentralization.gov.ua>
 14. Проект Перспективного плану формування територій громад Харківської області, схвалений на засіданні позачергової XXXVI сесії Харківської обласної ради. Рішення №1226-VI від 18 червня 2015 року.
 15. Сегіда К.Ю. Розселення населення Харківської області: територіальний аспект / К.Ю. Сегіда // Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна: зб. наук. пр. / Х: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 165-169.

References:

1. Christaller, W. (1967). Central Places in Southern Germany [Central Places in Southern Germany]. Englewood Cliffs, 230.
2. Baranovskyi, M. O. (2016) Demografichniy potentsial tsentriv terytorialnykh hromad regioniv Ukrainy Polissya yak vazhlyvyi chynnnyk efektyvnosti administratyvno-terytorialnoi reformy [Demographic potential centers of local communities woodlands Ukrainian regions as an important factor in the efficiency of the administrative and territorial reform]. *Region – 2016: strategiya optimalnoho rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. – Kharkiv: KhNU imeni V.N. Karazina, 20-25.
3. Golikov, A.P. (2011). Kharkovskaya oblast: Priroda, naselenie, khozyaystvo [Kharkiv region: nature, population, economy], *Biznes Inform*, 288.
4. Dzhaman, V.O. (2003). Regionalni systemy rozselennya: demografichni aspekty [Regional settlement system: demographic aspects]. Chernivtsi: Ruta, 392.
5. The Law of Ukraine (2015) «On a voluntary association of local communities» (Verkhovna Rada (VVR), 2015, number 13, st. 91).
6. Zastavetska, L.B. (2015). Problemy zdiysnennya administratyvno-terytorialnoi reformy v Ukraini [The problems of administrative-territorial reform in Ukraine]. *Materialy Vseukrainskoyi konferentsii z uchastyu zakordonnykh uchenykh, prysvyachenoi 70-richchyu kafedry ekonomichnoi i sotsialnoi geografii LNU imeni Ivana Franka*. Lviv: Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka, 98-103.
7. Lappo, G.M. (1997). Geografiya gorodov [Geography of cites]. Publishing Center for Humanities VLADOS, 480.
8. Melnychuk, S., Ostapenko, P. (2016). Detsentralizatsiya vlady: reforma № 1 (analytychni zapysky) [Decentralization of power: the reform №1 (analytical notes)]. Kyiv: TsOP «Hlobus» FOP Kravchenko Ya.O. – 35 s.
9. Niemets, K.A., Kravchenko, K.O. (2015). Rol ta znachennya zaselenko-rozselenykh protsesiv dlya rozvytku sotsiogeosystemy Kharkivskoi oblasti [The role and importance of settlement processes for development of Kharkiv region socialgeosystems]. *Chasopys sotsialno-ekonomichnoi geografii*, 19(1), 54-59.
10. Niemets, L.M., Niemets, K.A., Segida, K.Yu. (2012). Demografichniy rozvytok Kharkivskoho regionu [Demographic development of Kharkiv region]. Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina, 200.
11. Oliynyk, Ya.B., Ostapenko P.O. (2016). Formuvannya spromozhnykh terytorialnykh hromad v Ukraini: perevahy, ryzyky, zahrozy [Formation of capable local communities in Ukraine: benefits, risks, threats]. *Ukrainskyi geografichniy zhurnal*, 4, 37-44.
12. Official website of the Main Statistical Office in Kharkiv region. Available at: <http://uprstat.kharkov.ukrtel.net>
13. Official website of Decentralized power reforms in Ukraine. Available at: <http://decentralization.gov.ua>
14. The project of Perspective plan (2015) of forming the community areas of the Kharkiv region, endorsed by the extraordinary XXXVI session of the Kharkiv Regional Council. Decision №1226-VI of June 18 of 2015.
15. Segida, K.Yu., (2013). Rozselennya naselennya Kharkivskoi oblasti: terytorialnyi aspekt [Settling in Kharkiv region: territorial aspect]. *Journal of V.N. Karazin Kharkiv National University: Scientific research journal*, 17, 165-169.

Надійшла до редколегії 16.03.2017 р.

Наші автори

- **Барановська Ольга Віталіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна
- **Барановський Микола Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна
- **Батиченко Світлана Павлівна** – кандидат географічних наук, молодший науковий співробітник науково-дослідного сектора «Регіональних проблем економіки і політики» географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Бобровицький Анатолій Всеволодович** – докторант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Гринюк Діана Юріївна** – аспірант кафедри економічної і соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Грін Джеррі** – доцент кафедри географії, Університет Майамі в Оксфорд, штат Огайо, США
- **Заставецька Леся Богданівна** – доктор географічних наук, доцент кафедри географії та методики її навчання, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна
- **Зубик Андрій Ігорович** – асистент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна
- **Кисельов Юрій Олександрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри геодезії, картографії та кадастру Уманського національного університету садівництва, м. Умань, Україна
- **Кобилін Павло Олексійович** – здобувач кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
- **Козак Ганна Григорівна** – магістр, асистент кафедри охорони навколишнього середовища та ландшафту Люблінського католицького університету імені Іоана Павла II, м. Люблін, Польща
- **Козак Ігор Іванович** – доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри ландшафтної екології Люблінського католицького університету імені Іоана Павла II, м. Люблін, Польща
- **Корнійчук Дмитро Володимирович** – студент кафедри економічної і соціальної географії Львівського національного університету імені Івана Франка, м. Львів, Україна
- **Король Олександр Дмитрович** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та менеджменту туризму Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, м. Чернівці, Україна
- **Кравченко Катерина Олександрівна** – аспірант кафедри соціально-економічної географії і регіоназнавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
- **Кривець Ольга Олександрівна** – кандидат географічних наук, науковий співробітник науково-дослідного сектора «Регіональних проблем економіки та політики» географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Лажнік Володимир Йосипович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри країнознавства і міжнародних відносин Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
- **Мазур Володимир Степанович** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу і туризму Тернопільського національного економічного університету, м. Тернопіль, Україна
- **Мамонов Костянтин Анатолійович** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри земельного адміністрування і геоінформаційних систем Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна
- **Мезенцева Наталія Іванівна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Мезенцев Костянтин Володимирович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

- **Мельник Людмила Вікторівна** – кандидат географічних наук, науковий співробітник науково-дослідного сектора «Регіональних проблем економіки і політики» географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Мельничук Анатолій Леонідович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Мищенко Олена Віталіївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри фізичної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
- **Оладайо Рамон Ібрагім** – магістр регіонального планування, науковий співробітник Лагоського державного політехнічного університету, Нігерія
- **Олійник Ярослав Богданович** – доктор економічних наук, професор, академік НАПН України, декан географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Патай Тьонде** – докторант факультету регіональних та економічних наук Університету Іштвана Сечені, Угорщина
- **Перегида Юлія Андріївна** – аспірант кафедри економічної та соціальної географії Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ, Україна
- **Пугач Сергій Олександрович** – кандидат географічних наук, доцент кафедри економічної та соціальної географії Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк, Україна
- **Сегіда Катерина Юріївна** – кандидат географічних наук, докторант, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
- **Скрижевська Ліза** – доцент кафедри географії Університету Майамі в Гамілтоні, штат Огайо, США
- **Скриль Ірина Анатоліївна** – кандидат географічних наук, доцент кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, м. Харків, Україна
- **Сонько Сергій Петрович** – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності Уманського національного університету садівництва, м. Умань, Україна
- **Сопов Дмитро Сергійович** – старший викладач кафедри землевпорядкування і кадастру Луганського національного аграрного університету, м. Харків, Україна
- **Тупс Стенлі** – доцент кафедри географії та глобальних досліджень Університету Майамі в Оксфорді, штат Огайо, США
- **Харді Тамас** – доктор філософії, професор факультету регіональних та економічних наук Університету Іштвана Сечені, Угорщина
- **Шевчук Сергій Миколайович** – кандидат географічних наук, доцент, завідувач кафедри географії та краєзнавства Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка, м. Полтава, Україна
- **Шипулін Володимир Дмитрович** – кандидат технічних наук, доцент, професор кафедри земельного адміністрування і геоінформаційних систем Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна
- **Штерндок Ернест Сергійович** – здобувач кафедри земельного адміністрування і геоінформаційних систем Харківського національного університету міського господарства імені О.М. Бекетова, м. Харків, Україна.

Our Contributors

- **Baranovska Olga** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Geography, Mykola Gogol Nizhin State University, Nizhin, Ukraine
- **Baranovskiy Mykola** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Geography, Mykola Gogol Nizhin State University, Nizhin, Ukraine
- **Batychenko Svetlana** – PhD (Geography), Junior Researcher, Scientific Research Laboratory “Regional Problems of Economics and Politics”, Faculty of Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Bobrovyskyy Anatoliy** – Doctoral Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Green Jerry** – Associate Professor, Department of Geography, Miami University, Oxford, Ohio, USA
- **Gryniuk Diana** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Hardi Tamas** – PhD, Univ. Professor, Doctoral School of Regional and Economic Sciences, Széchenyi István University, Hungary
- **Kobylin Pavlo** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
- **Korniychuk Dmytro** – Student, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine
- **Korol Oleksandr** – PhD (Geography), Associate Professor, Head of Department of Geography and Tourism Management, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine
- **Kozak Ihor** – DSc (Biology), Professor, Head of Department of Landscape Ecology, John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
- **Kozak Hanna** – Master, Assistant, Department of Nature Preservation and landscape, John Paul II Catholic University of Lublin, Poland
- **Kravchenko Kateryna** – PhD Student, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
- **Kryvets Olga** – PhD (Geography), Research Associate, Scientific Research Laboratory “Regional Problems of Economics and Politics”, Faculty of Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Kyselov Yuriy** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Geodesy, Cartography and Cadastre, Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine
- **Lazhnik Volodymyr** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Country-studies and International Relations, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Mamonov Kostyantyn** – DSc (Economics), Professor, Head of the Department of Land Administration and Geoinformation Systems, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine
- **Mazur Volodymyr** – PhD (Economics), Associate Professor, Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine
- **Melnychuk Anatoliy** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Melnyk Ludmila** – PhD (Geography), Researcher, Scientific Research Laboratory “Regional Problems of Economics and Politics”, Faculty of Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Melnyk Tetiana** – Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Mezentseva Nataliia** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Mezentsev Kostyantyn** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Mischenko Olena** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Physical Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Oladayo Ramon Ibrahim** – MSc (Urban & Regional Planning), Senior Researcher, Lagos State Polytechnic, Nigeria

- **Oliynyk Yaroslav** – DSc (Economics), Professor, Academician of Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Dean of the Faculty of Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Patay Tünde** – PhD Student, Doctoral School of Regional and Economic Sciences, Széchenyi István University, Hungary
- **Pereguda Julia** – PhD Student, Department of Economic and Social Geography, Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, Ukraine
- **Puhach Serhiy** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Economic and Social Geography, Lesya Ukrainka Eastern European National University, Lutsk, Ukraine
- **Shchida Kateryna** – PhD (Geography), Doctoral Student, Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
- **Shevchuk Serhiy** – PhD (Geography), Associate Professor, Head of the Department of Geography and Local History, V.G. Korolenko Poltava National Pedagogical University, Poltava, Ukraine
- **Skril Iryna** – PhD (Geography), Associate Professor, Department of Social and Economic Geography and Regional Studies, V.N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine
- **Skryzhevska Liza** – Associate Professor, Department of Geography, Miami University in Hamilton, Ohio, USA
- **Sonko Serhiy** – DSc (Geography), Professor, Head of the Department of Ecology and Life Safety, Uman National University of Horticulture, Uman, Ukraine
- **Sopov Dmitry** – Senior Lecturer, Department of Land Management and Cadastre, Luhansk National Agrarian University, Kharkiv, Ukraine
- **Shipulin Volodymyr** – PhD (Technical), Associate Professor, Department of Land Administration and Geoinformation Systems, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine
- **Shterndok Ernest** – PhD Student, Department of Land Administration and Geoinformation Systems, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, Ukraine
- **Toops Stanley** – Associate Professor, Department of Geography and Global Studies, Miami University in Oxford, Ohio, USA
- **Zastavetska Lesia** – DSc (Geography), Associate Professor, Department of Geography and Methods of Teaching, Volodymyr Hnatyuk Ternopil National Pedagogical University, Ternopil, Ukraine
- **Zubyk Andriy** – Assistant, Department of Economic and Social Geography, Ivan Franko Lviv National University, Lviv, Ukraine.

Правила оформлення та подання статей

«Часопис соціально-економічної географії» приймає до друку матеріали обсягом до 20 друкованих сторінок до рубрики «Горизонти науки», до 15 сторінок до рубрики «Наукові повідомлення», до 5 сторінок до рубрики «Рецензії», до 3 сторінок до рубрики «Постаті», до 1 сторінки до рубрик «Хроніка» та «Ювілеї».

Згідно *Постанови ВАК України «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України»* за № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. стаття повинна мати такі необхідні **елементи**: 1) постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; 2) аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, 3) виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; 4) формулювання цілей статті (постановка завдання); 5) виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; 6) висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Вимоги до оформлення статті: Текстовий редактор Microsoft Word. Всі поля по 20 мм, формат 210х297 мм, шрифт Times New Roman 14 пт, інтервал 1,5. Для статті необхідно вказати УДК (ліворуч), а праворуч на тому ж рядку – ім'я та прізвище автора, його науковий ступінь та вчене звання. Нижче вказується e-mail автора, його місце роботи (по правому краю). Після цього з нового рядка посередині великими буквами наводиться заголовок статті.

Під заголовком з абзацу наводиться **анотація статті** (близько 500 знаків) та **ключові слова** (5 – 8 слів чи словосполучень) українською мовою (шрифт 10 пт, курсив). Нижче наводиться ім'я та прізвище автора, назва статті, анотація та ключові слова російською мовою (шрифт 10 пт, курсив).

Після анотацій подається ім'я та прізвище автора, назва статті, реферат та ключові слова англійською мовою (шрифт 10 пт, курсив).

Вимоги до реферату: обсяг 200 – 250 слів; інформативність (не містити загальних речень); оригінальність (не бути калькою анотації українською чи російською мовами); змістовність (відображати головний зміст статті та результати досліджень); структурованість (відповідати логіці опису результатів у статті).

Нижче наводиться текст статті. Таблиці та рисунки мають бути розміщені у тексті статті. Рисунки мають бути виконані у чорно-білому форматі.

Список використаних джерел подається в кінці статті в алфавітному порядку і оформляється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006. До списку обов'язково повинна бути включена література за останні п'ять років.

Нижче подається **перелік посилань (References)** (кирилиця транслітерується в латиницю) та його переклад англійською мовою, який необхідно оформляти згідно міжнародних стандартів (стандарт **APA**).

Посилання на джерела слід давати у прямокутних дужках [] із зазначенням порядкового номера, а в окремих випадках і сторінок.

Автори подають окремим файлом **особисті дані** українською, російською та англійською мовами: прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, державні звання та нагороди, повна адреса, контактний телефон, e-mail.

Статті подаються в електронному та друкованому вигляді. Паперовий варіант статті підписується автором.

Рукописи, що не оформлені належним чином, не приймаються до публікації.

Редакція залишає за собою право проводити редакційну правку рукопису.

Статті перевіряються на наявність плагіату та проходять внутрішнє і зовнішнє рецензування.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, власних імен тощо.

Submission Requirements and Conditions of Paper Acceptance

«Human Geography Journal» seeks to publish those papers that are most influential in the fields or across the fields of Human and Economic Geography and that will significantly contribute to the advances of scientific understanding. We also welcome all other relevant subject areas. Selected papers should present novel and broadly important data, syntheses, concepts as well as some narrower research in the subject area. We welcome submissions from all fields of Geography and from any source. We are committed to the prompt evaluation and publication of submitted papers. «Human Geography Journal» is published in print twice per year.

«Human Geography Journal» accepts papers to the following sections: «Science Skylines» (up to 20 pages); «Research reports» (up to 15 pages); «Reviews» (up to 5 pages); «Personalities» (up to 3 pages); «Chronicle» (up to 1 page); «Jubilees» (up to 1 page).

All authors must agree to be so listed and must have seen and approved the manuscript, its content, and its submission to the Journal. The Journal will send an email to all authors to confirm receipt of each paper. Submission of a paper that has not been approved by all authors may result in immediate rejection without further appeal.

The article should contain all necessary information in compliance with the requirements and official decisions of the Higher Certification Commission of Ukraine (The Resolution № 7-05/1 of January 15, 2003 Increase of requirements for research periodicals included in the List of the Higher Certification Commission): 1) General research problem and relevant issues overview; 2) Introduction to the subject field with the latest advances analysis; 3) Emphasis of the problem components still required to be solved; 4) Paper goals outlining; 5) Presentation of the paper basics; 6) Research conclusions with research result validation and further research perspectives.

Requirements to the Manuscript: Every page field is 20 mm; 210x297 mm page format; Times New Roman 14; spacing 1.5. For his/her paper the author must specify universal decimal classification number (on the left) and the author's name is printed on the right (in the same line). The paper title is printed in the following line in capitals.

An abstract (up to 500 characters) and **key words** (5 – 8) in Ukrainian and Russian (font 10, Italic) should be placed just below the paper title. It is followed by the author, a paper title, **summary** (200 – 250 words) and **key words** in both English.

The summary must be: 200 to 250 words; informative (not include general sentences); original (not a copy of Russian or Ukrainian annotations); profound (show the main content of articles and research results); structuring (meet the description logic results in the article).

The paper text is placed just below this summary. All illustrations and figures should be embedded in the paper text. All visuals must be in black and white.

The list of references is placed in the end of the paper in alphabetical order. References should be given in the square brackets [] indicating the number of source in the list. In some cases the reference source pages should be indicated too. The list of references is given transferred to Latin (transliterated and translated into English if there is English version of the source) and links placed in accordance with international standards (e.g., APA).

The papers should be submitted in both printed and electronic versions. The printed version should be signed by the author.

Authors should submit the following **personal information**: full name, academic degree, and academic status, place of employment, position, state titles and awards.

Manuscripts that are not designed properly, will not be accepted for publication.

Editors reserve the right to make editorial revision of the manuscript.

Наукове видання

ЧАСОПИС **соціально-економічної географії**

Збірник наукових праць

Випуск 22 (1)

Українською, англійською та російською мовами

Комп'ютерне верстання – *Юрій Кандиба*

Підписано до друку 03.04.2017 р. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 17,1. Обл.-вид. арк. 19,9.
Наклад 100 пр. Зам. № 0403/11-17. Ціна договірна.

61022, Харків, майдан Свободи, 4
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Надруковано з готового оригінал-макету у друкарні ФОП Петров В.В.
Єдиний державний реєстр юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.
Запис за № 24800000000106167 від 08.01.2009 р.
61144, м. Харків, вул. Гв. Широнінців, 79-В, к. 137,
тел. (057) 778-60-34, e-mail: bookfabrik@rambler.ru